

ANTONI PUJADAS,

METGE I POLÍTIC DEL SEGLE XIX

J.L. Ausín Hervella

**ANTONI PUJADAS,
METGE I POLÍTIC DEL SEGLE XIX**

Barcelona, 2000

El Seminari Pere Mata, de les Unitats de Medicina Legal i Laboral i Toxicologia i d'Història de la Medicina de la Universitat de Barcelona, fou creat en ocasió del centenari de la mort de Pere Mata i Fontanet (Reus, 1811 - Madrid, 1877) que fou catedràtic de Medicina Legal, com a eina per a facilitar la publicació de llibres i la difusió de l'activitat científica.

Publicacions del Seminari Pere Mata, de la Universitat de Barcelona.
Any 2000
Número 91.

© J. L. Ausin Hervella

© *Seminari Pere Mata*
Unitat d'Ensenyament i Recerca de Medicina Legal i Laboral i Toxicologia
UER d'Història de la Medicina
Departament de Salut Pública i Legislació Sanitària.
Universitat de Barcelona.
c. Casanova 143. 08006. Barcelona.

D.L.: 49956-99
I.S.B.N.: 84 477-0728-8

ÍNDIX

I- Presentació.	11-12
II- Primers anys d'Antoni Pujadas.	13-15
III- El retorn. La Puda de Montserrat.	17-24
IV- Pujadas, periodista i polític.	25-35
V- Opinions sobre diferents aspectes de la política.	37-49
VI- Les idees sobre la política sanitària i de beneficència.	51-61
VII- L'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Treballadora, promoguda per Antoni Pujadas.	63-69
VIII- La Comissió Higienica.	71-74
IX- La fundació d'un banc i altres negocis.	75-79
X- L'establiment de la rambla Sant Josep i "El Bañista".	81-86
XI- L'establiment del carrer de la Canuda.	87-94
XII- El primer any a Sant Boi. Les obres i la inauguració.	95-102
XIII- Els anys posteriors a la inauguració del manicomi.	103-112
XIV- Sant Boi, anys 60. El procés penal de Pujadas.	113-124
XV- Sant Boi, anys 70.	125-134
XVI- La carrera de Pujadas contra els deutes a l'època de Sant Boi.	135-145
XVII- La doctrina psiquiàtrica de Pujadas.	147-158
XVIII- Traços de la personalitat de Pujadas.	159-163
XIX- Darrers dies i mort.	165-168
XX- El manicomi propietat de Frederic Pujadas. Administració dels creditors. Venda a Benito Menni. 1881-1895.	169-186

ANNEX- Evolució de la propietat del manicomi.	187-188
- Bibliografia.	189-194
<i>Publicacions del Seminari Pere Mata</i>	195-198

I - PRESENTACIÓ

Antoni Pujadas és conegut per la fundació del manicomi de Sant Boi, per haver estat l'introduïdor a casa nostra de la primera revolució psiquiàtrica assistencial i per l'intent fracassat d'actualitzar el balneari de la Puda de Montserrat. Però Pujadas és molt més. És un personatge inquiet i inquietant, amb una vida plena d'iniciatives, que apareixen en camps tan amplis com la política, el periodisme, les promocions socials, els negocis bancaris...

Intentà establir a Barcelona els models d'organitzacions que havia vist a l'estranger. També fundà una de les primeres empreses d'hospitalització privada, una assegurança sanitària, guarderies... Poc rigorós en l'administració, va tenir grans dificultats econòmiques.

Té un projecte vital propi, que l'arrossega a altres àmbits. És un aventurer, sempre amb la passió de triomfar, de transcendir, de deixar empremta. Un fons de discurs progressista. I uns procediments d'especulador financer. Aquestes són les facetes que apareixen, i que donen un personatge múltiple i complex, que fins ara no era prou conegut.

La seva personalitat inconformista li fa buscar, primerament altres horitzons i després l'èxit a la seva pàtria. Coneix el món d'Anglaterra i de França i pretén aplicar noves solucions en una societat molt menys desenvolupada, com la de Barcelona de 1844. Rep una inicial acceptació, però ràpidament xoca amb altres protagonistes més forts que ell, i s'ha de moderar. Continua més discretament, combinant durant uns anys l'activitat empresarial amb la periodística i la política. Molts dels seus negocis eren desconeguts, i la forma de portar-los. Aquí tenim un Pujadas dins del partit progressista, el partit de Mata, de Ribot Fontseré i de Monlau, amb el qual té molta relació. Com a periodista, al voltant de 1850, desenvolupa una activitat molt intensa, de crítica i de promoció de noves idees. És candidat sense èxit en diferents eleccions. S'ha de recordar com a sanitarista i és un reformador social amb la iniciativa d'una organització interclassista, l'Associació de Defensa del Treball Nacional i de la Classe Obrera, d'un gran èxit inicial, que després és ofegada i neutralitzada pels grans empresaris.

Promotor i empresari, introdueix noves formes d'organització en el camp de la medicina. Amb això, Pujadas esdevé el primer i el principal protagonista a Catalunya i Espanya de la modernització de l'hospitalització psiquiàtrica i, per extensió, de l'hospitalització en general. Inicia el canvi, en part, perquè portava informació de com eren les coses a l'estranger, però sobretot perquè tenia la dèria d'organitzar empreses, d'impulsar nous projectes.

No es queda en un intent de demostrar com ha de ser un manicomi model, sinó que instal·la el més gran, que rep malalts de tot Espanya. És l'iniciador dels contractes amb l'Administració civil, per tal de donar assistència hospitalària pública des d'un centre privat.

Ara sabem d'on ha tret els diners per a construir el manicomi, com ha lluitat desesperadament i de forma feixuga per tal de dirigir l'economia de la institució... fins que es rendeix, encara que parcialment. La seva ruïna final, tan mitificada, no era tan extrema, i el manicomi ha estat heretat per un nebot, la família del qual el ven, poc abans de ser tramès a Benito Menni.

Hem de parlar del període de gestió dels creditors del manicomi. Aquesta fase ha estat resolta fins ara amb alguns insults cap als gestors, amb aturades discretes per l'epidèmia de 1885 i la figura de Galceran. Creiem que mereix alguna cosa més. Possibiliten que una empresa econòmicament enfonsada pugui remuntar, créixer i fer la venda amb una situació equilibrada i de prestigi assistencial i científic.

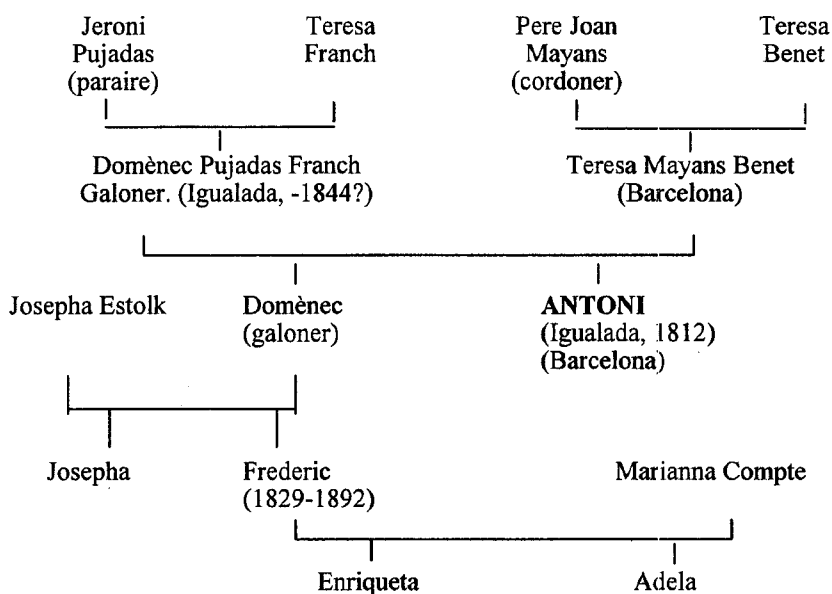
Tres han estat les noves fonts que hem utilitzat, dins dels elements de documentació clàssica: Protocols notariaus, la premsa, els arxius.

Fem el relat de la vida i l'obra d'un home amb una història accidentada i polèmica. Hem trobat un Pujadas nou. El personatge és tan dinàmic, ha pres tantes iniciatives, que amb tota seguretat en el futur se'n descobriran altres de noves.

II - PRIMERS ANYS D'ANTONI PUJADAS

Antoni Pujadas va nèixer a Igualada el 21 d'agost de 1812¹. Resulta tradicional recollir en una biografia dates claus, com la del naixement, encara que a efectes de la importància del personatge sembla indiferent un any o altre. El que no resulta indiferent és que Pujadas s'atribueix a ell mateix edats molt variades, i sempre més jove que la realitat. Els contractes que fa en moltes ocasions recullen l'edat que comunica. En cap ocasió el càlcul de la data de naixement coincideix amb 1812. En dues, dona una edat per la qual hauria nascut al 1815. Altres dues al 1816. Una al 1817. Dues al 1818. Altres dues al 1819. I sis al 1820. Continuant amb la imprecisió, quan a l'abril de 1881 el nebot fa la declaració de defunció diu que té setanta anys. Hauria d'haver nascut al 1810. A la seva necrològica, Rodríguez Méndez diu també que té setanta anys. No és important, però s'ha d'anotar, tan sols a efectes de conèixer millor el personatge.

Al 1812, el país està en guerra entre els nacionals i els ocupants francesos. El pare, Domènec Pujadas i Franch, és galoner, nascut a Igualada. La mare, Teresa Mayans Benet és barcelonina. L'expedient acadèmic, estudiat per Massons i Buqueras, identifica també els avis²: Jeroni Pujadas, paraire, i Teresa Franch per la línia masculina. Pere Joan Mayans, cordoner, i Teresa Benet, per la femenina.

Hi ha dubtes sobre la ubicació de la indústria familiar. El pare procedeix d'Igualada, però no hem trobat referències del seu obrador en aquesta població, ni que hi fos censat. Tanmateix, si que surt a Barcelona, al cadastre d'impostos industrials de l'any

1821, un Domingo Pujadas, galoner, al carrer Llibreteria³. Al 1823 hi torna a aparèixer⁴. Es tracta d'un petit artesà de nivell mitjà baix, com la majoria. Al 1835 hi ha un Domingo Pujadas al número dos del carrer Corribia⁵. Al cadastre de 1844 ja no hi és.

Quan l'any 1831 Pujadas promou l'expedient de neteja de sang, els testimonis que presenta són tots de la ciutat de Barcelona (llevat d'un jove, natural de Mataró), els quals declaren que el coneixen, així com a la seva família. El capellà de la parròquia de Santa Maria del Mar, certifica que Antoni Pujadas ha complert les obligacions religioses dels anys 1828, 1829 i 1830. Podem deduir que, almenys en aquestes èpoques, la família viu a Barcelona. La presència dels Pujadas Mayans a Igualada al 1812 es pot deure a l'èxode que gran part dels barcelonins havien fet davant el govern dels francesos. Sigui com sigui, neix a Igualada, és batejat amb els noms d'Anton, Joan, i Domènec. Els padrins són Domènec Pujadas, paraire, i Anna Font, muller d'Anton Franch. Aquest Anton Franch era un pròcer igualadí que havia encapçalat la revolta contra els francesos, i aleshores estava fugit, lluitant contra els invasors. El germà gran, Domènec, segueix la professió familiar, abandona la família i se'n va a l'estranger. Serà el pare de Frederic, l'hereu del manicomi.

Coneixem l'existència d'una família lateral, els Botet Pujadas, (els quals pugnen amb Frederic per l'herència), però no hem identificat la relació exacta.

L'expedient acadèmic ens aporta dades sobre els estudis. Al setembre de 1830, amb 18 anys, sol·licita començar la carrera de cirurgia mèdica, i obté el grau de batxiller de filosofia el 31 de setembre de 1831, al Col·legi de Medicina i Cirurgia. Les notes que consten dels estudis de medicina són molt mediocres. Finalitza el cinquè curs a l'estiu de 1836. La nota biogràfica següent que ens consta, és d'haver estat admès al Cercle Medical de Montpeller al maig de 1837. Quan li manca un curs, marxa cap a França.

Per què marxa Pujadas el 1836

La situació del país va ser canviant en la dècada dels trenta. La mort de Ferran VII, els esdeveniments de 1835, la reacció posterior, són elements d'un període molt tens, que a partir de 1836 encara es complica més per l'inici de la primera guerra carlina.

Un cop identificada l'estreta relació de Pujadas amb el partit progressista, era molt temptadora la hipòtesi que la seva sortida fos per una persecució política. Són molt coneguts els problemes en aquesta època d'Antoni Ribot Fontseré i Ramon Ferrer i Garcés que van ser deportats a Amèrica, i de Pere Mata que va haver de sortir d'amagat cap a França, i precisament va romandre a Montpeller. Com que Pujadas va estar simultàniament a Montpeller i també deixà els estudis, és obligat pensar en la possibilitat de la persecució. Molts anys després, en una polèmica que manté amb Ribot Fontseré es diu, en to de retret, que Pujadas no va marxar per motius polítics, i el propi Pujadas així ho accepta sense replicar⁶. Aleshores, quina va ser la causa? Té vint-i-quatre anys, sense recursos, i cap títol acadèmic. Encara que ell diu molts anys després, que marxa per tal d'estudiar el tractament de les malalties mentals, no resulta gens creïble, ja que hauria d'haver finalitzat la carrera i formar-se primer aquí. No ho fa, i quan torna de l'estranger tampoc no sap més que hidroteràpia. S'ha especulat per Massons i Buqueras que podia estar fugint d'una lleva militar. No tenim resposta per aquesta incògnita de la vida d'en Pujadas. A la dècada dels seixanta, quan té un seriós problema amb la justícia, també és refugia a França.

Estada a l'estranger

Moltes de les notícies sobre l'estada a l'estranger procedeixen del propi Pujadas, a través d'un conegut reportatge del 1873 signat per Carreras González⁷. Una altra informació procedeix de la publicitat. Aquestes fonts no poden acceptar-se amb total seguretat. Quan marxà va anar cap a Montpeller, on va entrar en l'associació *Cercle Medical*, al mateix moment que Pere Mata. Dirà que ha rebut lliçons de l'alienista Reig. Després París, Brussel·les, Edimburg. Que a Londres és protegit pel canonge Riego, germà del general, aleshores exiliat. En aquell moment Pujadas parlava anglès, i es fa passar per metge. Tornà a París, on, per tal de viure, realitza traduccions per a l'editor Mr. Rosa. Afirmar que tant a Anglaterra com a França es va interessar en l'estudi del tractament de les malalties mentals. Nosaltres posem en dubte absolut aquests estudis frenopàtics.

Del que diu i com actua després, hem de pensar que a l'estranger va desenvolupar una important afecció a l'anàlisi de la política internacional. Aquest aspecte és típic dels exiliats. Els moviments financers, l'economia política, seran àmbits on opinarà amb desimboltura. Coneix el món de les empreses i especialment el seu finançament. Resulta evident que també ha viscut la pràctica de la hidroteràpia.

Sempre s'ha dit, seguint les paraules de Carreras González, que Pujadas retorna quan rep la notícia de la mort del seu pare⁸. A l'agost de 1844 viatja cap a Barcelona en un vaixell⁹. Encara que s'ha dit que procedeix de París, pensem que era de Londres, ja que quan pren un crèdit a Alger es presenta com *Anthony Pujadas*, i quan signa els primers documents relacionats amb La Puda diu que està domiciliat a Londres.

Té trenta-tres anys, i hem de pensar que torna sense diners, ja que, a més d'aquest crèdit, en demana un altre al poc d'arribar.

NOTES:

1. ARRANZ, T.; VENDRELL, J.; SANCHO, E.: *Biografía Cronológica del Dr. Antonio Pujadas Mayans*. Sant Boi de Llobregat. Ed. Gnes Hospitalàries del Sgrt, C. de Jesus, Benito Menni, sense data, p. 4. (Es deia que Antoni Pujadas havia nascut el dia 21 d'agost de 1811. Darrerament, Arranz, Vendrell i Sancho troben que a l'arxiu parroquial d'Igualada apareix inscrit l'any 1812.)
2. MASSONS I ESPLUGUES, J.M.; BUQUERAS I BACH, F.X.: *Infància i joventut del Dr. Antoni Pujadas*. GIMBERNAT, Vol. XII, 1989, p. 215-220.
3. A.H.A.B.: Cadastre, Lligall IX-7, f. 297.
4. A.H.A.B.: Cadastre, Lligall VIII-5, de 1823, p. 115.
5. A.H.A.B.: Cadastre, Lligall I-32.
6. *La Actualidad*, 6 de juny de 1852, p. 1.
7. CARRERAS Y GONZÁLEZ: *El Dr. D. Antonio Pujadas i Mayans*. La Ilustración Española y Americana, 24 de desembre de 1873, pp. 786-789.
8. CARRERAS Y GONZÁLEZ, M.: *ibidem*, p. 787.
9. A.P.N.B.: document del 30 d'octubre de 1844, notari Ferran Moragas Ubach, f. 356.

III - EL RETORN. LA PUDA DE MONTSERRAT

La referència més precoç que coneixem del retorn de Pujadas és del 9 d'agost de 1844, quan es troba a Alger i fa una lletra de canvi a un banquer d'aqueixa plaça per 300 pesos forts, signant com *Anthony Pujadas*¹. Aquesta primera referència, a banda del nom, ja ens el presenta amb caires crítics, perquè havia donat com a domicili propi pel cobrament els Porxos d'en Xifré número 6, pel dia 30 d'octubre de 1844. Quan hi va el notari es troba la persona realment domiciliada, el farmacèutic Francesc de Paula Arboix, el qual diu que *conoce a dicho sujeto però que nunca ha estado en su casa*. Evidentment la lletra no és pagada. Pujadas dona com a propi el domicili d'un altre sense haver acordat amb aquest la situació. El dia 30 d'octubre precisament es trobava a Madrid, on torna a emetre una altra lletra de canvi, ara per 4.400 rals, per tal de pagar a la mateixa adreça dels Porxos d'en Xifré. Quan el notari hi va, el 7 de novembre, Arboix torna a expressar el seu rebuig, que reitera dies després, davant una tercera requisitòria^{2,3}. En aquesta ocasió Pujadas a Madrid es presentava com a director de la *Compañia Ibérica Mercantil*.

La Puda de Montserrat. La compra

El següent pas està vinculat a l'adquisició de les fonts de la Puda. Com veiem, es presenta amb força i ple d'idees. Contribueix molt en el seu desplegament amb criteris empresarials més moderns.

Les fonts de la Puda estan situades en els termes d'Esparreguera i d'Olesa de Montserrat, als dos costats del riu Llobregat i pràcticament dins del seu llit. El 1818 n'era director el metge Antoni Coca Rabassa. Al 1829, Salvador Garriga, d'Esparreguera, va aconseguir del Reial Patrimoni la concessió de l'explotació⁴. Quan va morir, Pau Garriga és qui agafa el timó, paga els deutes de Salvador, i al 1831 s'associa amb Francesc Castell i Francesc Padrosa, ja que es necessiten molts capitals per tal de tirar endavant, per les dificultats dels accessos, i de la pròpia configuració de la zona⁵. Els socis van haver de reedificar tres anys seguits l'edifici de la part d'Olesa, per la guerra carlina al 1841 i per riuades a l'agost de 1842 i al setembre de 1843⁶. Malgrat això, les instal·lacions presentaven algunes deficiències per la incomoditat i la inseguretat, i el balneari tenia un rendiment discret.

El 18 d'octubre de 1844 els usufructuaris, Pau Garriga, Francesc Castells, Francesc Pedrosa i Joan Vallès, signen una primera escriptura de transmissió a Antoni Pujadas, en règim d'emfiteusi, dels drets de les aigües i els edificis de la Puda. Aquest primer contracte no és vàlid i és anul·lat per tenir conceptes legals equivocats en relació al Reial Patrimoni.

Al 12 de març de 1845 corregeixen l'anterior amb una nova i definitiva escriptura feta a Barcelona⁷. El comprador ha de pagar 83.333 duros i s'estableix un cens de 2.500 pesos forts per any. Els anteriors propietaris havien de pagar vint rals l'any, per tant

l'increment és escandalós. Pel que es diu a l'escriptura, el balneari procedia de béns del monestir de Montserrat⁸. El valor de la propietat és establerta per l'arquitecte Francisco Daniel Molina. Pujadas apareix a l'escriptura com a veí de Londres i dedicat al comerç i es compromet a invertir deu mil duros en els propers anys.

Negrevernís, el soci

En realitat, Pujadas actuava des del principi de comú acord amb el comerciant Josep Oriol Negrevernís, segons reconeixen davant el notari, i n'havien fet un document al respecte el novembre de 1844⁹. Negrevernís vivia a Barcelona, i procedia d'una família benestant del carrer Major de Sarrià, que tenia una casa de comerç, gairebé un petit banc.

En aquesta època, octubre de 1844, es pot deduir que Pujadas ja estava vinculat a l'empresa editorial de Manuel Saurí, doncs el diari *El Avisador Barcelonés* s'autoelogia per haver estat el primer en parlar de la nova societat revitalitzadora de la Puda¹⁰.

Immediatament després de l'adquisició, Antoni Pujadas i Josep Oriol Negrevernís comencen els contactes i les negociacions amb altres persones de la ciutat, ja que resulta evident que ells actuen únicament com a promotors de l'empresa. Carreras González dirà després que Pujadas sol·licita l'ajut del capità general, el baró de Meer, i que aquest li va aconsellar que abandonés la idea del balneari¹¹. Òbviament el periodista rep la informació del propi Pujadas, i com que aquest no era precisament tímid, és perfectament versemblant.

La societat anònima

Els promotors impulsen la idea de promoure una societat anònima que fraccioni molt la propietat i els riscos, i faciliti l'entrada de persones que no els importi invertir una part no substancial del seu patrimoni, guanyant la tranquil·litat de no haver de preocupar-se directament en la marxa diària. És precisament en la promoció de la societat on els dos promotors esperen obtenir el benefici¹². A més del guany econòmic, els accionistes tindrien preferència en l'ús de les instal·lacions. Per a major facilitat, hi havia accionistes propietaris, i socis amb dret a l'ús de les instal·lacions.

Al novembre de 1844, ja està actuant la *Compañía de Aguas la Puda, Casa de Curación, Convalecencia y Recreo*¹³. Té el despatx al carrer Ciutat 9, i una sèrie prou extensa de punts de promoció de participacions a tot arreu, alguns d'aquests portats per metges. Així trobem els següents: Igualada, Manuel Arnus; Mataró, Joaquim Pascual; Castellterçol, Josep Serradona. A Barcelona hi actua el cònsol de Grècia, Pere Olivas. A més de les localitats anteriors tenen representants a Reus, Berga, Esparreguera, Terrassa, Puigcerdà, Palma de Mallorca, Tarragona, Cervera, Figueres i Girona.

L'Acadèmia de Medicina i Cirurgia ha donat una opinió favorable sobre les aigües, i dos arquitectes prestigiosos, Francisco Daniel Molina i Miquel Gellner, han dibuixat els plànols de les instal·lacions. El risc no sembla excessiu i per contra prometen un clar benefici econòmic i social. La premsa en parla sovint, i de forma elogiosa. Cada acció té un preu de 100 pesos forts, i d'entrada solament s'han de pagar 10.

De les 1.500 accions de la companyia, 1.000 seran destinades al públic que les podrà subscriure, i les 500 restants serà el premi que Pujadas i Negrevernís rebran per la seva

iniciativa. Aquests, a més, demanen disposar de quatre llocs a la Junta Directiva i els càrrecs de director i d'administrador de l'establiment.

Un dels diaris de Barcelona¹⁴ critica aquest intent d'agabellament dels càrrecs, encara que accepta que els promotors rebin les 500 accions gratis, per la feina feta i les despeses prèvies, donat que amb les 1.000 accions restants es cobreixen les inversions previstes. Pujadas i Negrevernís accepten rebaixar les pretensions inicials¹⁵.

A la premsa¹⁶ es fan càlculs dels beneficis econòmics: esperen tenir de tres a quatre mil clients anuals, (algunes hipòtesis fan arribar a deu mil) i cadascun dels visitants gastarà uns quatre-cents rals per temporada. Calculen que la meitat seran guanys, i per tant s'arribarà a 800.000 rals de benefici net anual. Amb aquestes xifres trobem que Pujadas i Negrevernís conjuntament esperen obtenir 266.000 rals l'any de benefici net, dos càrrecs d'alts directius a l'empresa i dos llocs a la junta. Tot això després d'haver recuperat la inversió inicial, de la qual haurien de ser compensats per la societat. L'operació seria rodona per a ells si sortís. Els diaris *La Verdad* i *El Avisador Barcelonés* es troben clarament en posició de recolzar-los. *El Imparcial* sosté la idea del balneari, però critica les ambicions excessives de Pujadas i Negrevernís. *El Diario de Barcelona* apareix poc explícit.

El 28 de desembre de 1844 han de fer una reunió els socis a la Llotja, on es decidiran qüestions tan importants com els càrrecs directius. Abans, la premsa partidària de Pujadas fa clara propaganda¹⁷: *Ignoramos cuál es de entre los fundadores el destinado a administrar el establecimiento: Nosotros quisieramos, y aun nos atrevemos a indicar que la elección recayese en un joven catalán de bastante mérito, quien aparte de la circunstancia de ser facultativo, ha residido en las principales capitales de Europa, ha visto y examinado todos o la mayor parte de los establecimientos termales y curativos, y posee con perfección tres o cuatro idiomas; circunstancia no despreciable para estar al frente de un establecimiento en que es de suponer concurrirán muchos extranjeros.* Com es veu la promoció és poc dissimulada, i apareix que Pujadas es fa passar per metge, quan encara no ho és. La Junta tria els càrrecs directius de la societat^{18,19}. Hem de notar que no hi apareixen ni Pujadas ni Negrevernís. En aquest període, Pascual Madoz al seu *Diccionario*, es refereix in extenso al balneari, a l'epígraf d'Esparreguera²⁰.

El dia 31 de març de 1845, Pujadas i Negrevernís traspassen tots els seus drets sobre les fonts a la Societat²¹. Es fa referència expressa que els dos documents de compra signats per Pujadas corresponien per parts iguals a aquest i a Josep Oriol Negrevernís. Pujadas consta també ara com a veí de Londres²². Constitueixen la *Sociedad de las Aguas de la Puda, Casas de Curación, Convalecencia y Recreo*²³. Estableixen formalment les condicions ja previstes d'un capital de 150.000 pesos forts, dividits en 1.500 accions de cent pesos cadascuna. Pujadas i Negrevernís reben 500 accions. En la Junta Administrativa tindran dos llocs. Recuperen els dos mil cinc-cents duros que havien pagat com a primer termini del cens²⁴.

El 6 de maig de 1845 la Junta General, tria els càrrecs, manté els principals i apareix com a vocal suplent el subdelegat de medicina del districte on està ubicat el balneari, Manuel Arnús de Ferrer, metge d'Igualada. Per tant, des d'aviat, Arnús està vinculat a la propietat²⁵. Després, quan sigui director del balneari des del 1847, escriurà un llibre molt desqualificador sobre la tasca de Pujadas²⁶. Sembla que sempre ha tingut una mala opinió de Pujadas. Havien coincidit en la facultat als anys trenta, i quan Pujadas retorna de l'estranger, Arnús és subdelegat de medicina d'Igualada, la població de naixement

de l'altre. Entre els llibres que publica sobre la Puda n'hi ha un del 1863, on diu²⁷ que el govern no hauria d'haver autoritzat el projecte dissenyat per Pujadas, ja que l'article 4 del Reglament General de Societats Anònimes prohibeix la inclusió d'aquesta mena d'establiments. I que de la forma projectada solament va funcionar 70 dies. Retreu que la societat, a més del deficient origen social, tenia unes despeses diàries de mil rals improductius, que condicionaven tota la rendibilitat. Arnús ho critica tot d'aquesta primera època. Es nota que ha estat el director del balneari i ha sofert les conseqüències: la localització, ja que s'inundava tots els hiverns; la col·locació dels pensionistes en una zona freda; les canonades de plom que s'obstruïen pel sulfur, i fins i tot, casos de saturnisme entre els clients.

La societat estableix un primer reglament intern el 20 de juny de 1845. Venen ampolles d'aigua mineral en diferents establiments de Barcelona²⁸. Com que els projectes van endavant, compren un terreny per tal d'ampliar les instal·lacions de la Puda, a Josep i Francesca Tobella i un altre a Salvador Llongueras²⁹.

Al final de 1846, Pujadas continua presentant-se com a veí de Londres, als documents notariais relacionats amb el balneari, quan des del gener actua al seu establiment de la Rambla de Sant Josep. Al 1847 ja consta com a veí de Barcelona.

La promoció i venda de les participacions continua³⁰. Trenta anys després Pujadas va dir al periodista Carreras, que en un viatge seu a Madrid, per la intervenció i recolzament de Javier de Burgos i del senyor Santaolaya, va vendre en vint-i-quatre hores totes les accions³¹. De fonts ja més independents s'ha dit que aquesta venda no va tenir èxit ja que no es va aconseguir col·locar totes les 1.000 accions, i que moltes de les inicialment subscrietes van caducar, perquè els propietaris solament van pagar el primer termini. Encara i així, tenim una relació de 1847 de propietaris dissidents amb la direcció i resulta prou extensa com per a pensar que la venda va fracassar³². El que sí resulta segur és que la cotització va ser molt baixa i sempre amb grans pèrdues.

Al 1845 es fan millores importants a les antigues instal·lacions i al final de maig poden obrir-se les portes en l'habitual temporada estival³³, esperant la continuació de les obres. Ara les oficines a Barcelona es troben al carrer de la Canuda 28,2n, tot just al costat de la casa on Pujadas després instal·larà un dels seus establiments. En aquesta època el secretari de la societat és el metge Josep Viñolas. En la premsa favorable es pronostica que serà un bon negoci³⁴. Es fixa un preu de tres quarts per viatge, anada i tornada, però la inseguretats dels camins és un gravamen insuperable. Les faccions carlines amenacen a tot arreu el món rural i els possibles clients es retrauen. Fins i tot els viatges als banys de Caldes de Montbui, més a prop de Barcelona, s'han de fer amb la protecció d'un destacament de tropa³⁵.

Les previsions de negoci no es compleixen ni de bon tros, ja que en aquesta temporada de 1845 solament facturen 4.919 banys, per la qual cosa el nombre de clients solament arriba a uns centenars. Les dissidències, que ja eren molt importants amb Pujadas, s'estenen a altres membres de la propietat.

Hi ha també dificultats en trobar empresaris que vulguin arriscar-se a anar tan lluny i col·laborar en una societat amb propietaris dividits. Per aquesta causa en ocasions les obres es paralitzen³⁶. Fa molt de temps que ja no es parla del manicomi ni de la casa de convalescència, que mai havien passat de ser uns lleus projectes, com annexos al negoci principal, el balneari. Fins aquí continuaven a les antigues instal·lacions. La primera pedra del nou edifici es posa al 1846³⁷.

Alguna dificultat preveu ja Pujadas als primers moments quan al maig de 1845 posa els seus assumptes en mans de l'advocat Pere Armengol³⁸. Després les relacions amb la direcció del balneari són de confrontació total. Al gener de 1846 ha obert l'establiment de bany a la Rambla de Sant Josep, que representa una competència total a la Puda, ja que tracta la mateixa patologia, amb moltes avantatges, que Pujadas té cura en assenyalar: la menor no és la de no haver de viatjar amb inseguretat. Fins i tot a la seva publicitat es refereix a que aplica tractaments com les de les aigües de Caldes o de la Puda. I s'estableix una polèmica amb mossèn Tintorer, secretari d'aquesta darrera societat, al juny de 1847. Pujadas manté que a l'establiment de la Rambla utilitza una aigua que procedeix del mateix brollador d'Esparreguera, tal com es pot demostrar per les anàlisis efectuades³⁹. Pujadas tindrà en la persona del clergue Tintorer un argument més pel seu anticlericalisme. Així, quan per reial ordre s'autoritza la societat de les Aigües de la Puda, ridiculitza que tingui accionistes i un secretari eclesiàstics⁴⁰.

Desacords entre els socis

La relació dels dos fundadors, Pujadas i Negrevernís, amb la direcció de la societat de la Puda s'havia deteriorat ràpidament, fins que al 1847, amb gran part dels nous propietaris, demanen tenses explicacions⁴¹. Malgrat el fracàs de la seva posició a la Puda, sembla que Pujadas mantenia prou prestigi i crèdit, ja que alguns dels dissidents en l'empresa del balneari no dubten en projectar amb ell una empresa tan compromesa com la d'un banc, com es veurà després. Per tant, la posició de Pujadas no resultava socialment molt desairosa.

Les dificultats del negoci fan que les confrontacions entre els socis ocupin molts folis dels protocols notariais i judicials, tot perjudicant encara més el crèdit de l'empresa⁴². Des d'aviat els gestors de la Puda no compleixen les obligacions del cens anual acceptades per Pujadas respecte als anteriors concessionaris, Garriga, Castells, Padrosa i Vallès i aquests es presenten als tribunals, reclamant Pujadas. Al 1848 un jutjat de Barcelona trava les propietats de la Puda per tal d'assegurar l'esmentat pagament⁴³. No és l'únic problema legal conegut i un altre procediment afecta la propietat per deutes a Joan Raurich, Francesc Alsina i Isidre Pla.

Com és d'esperar, Antoni Pujadas i Josep Oriol Negrevernís també es querellen en contra de les decisions de la junta de la societat. Després, al novembre de 1849 Negrevernís cedeix els seus drets a Pujadas⁴⁴. Sembla que les relacions entre els dos socis sempre van ser bones, ja que la cunyada de Negrevernís, Teresa Oller, farà dos préstecs a Pujadas destinats a les necessitats del manicomi de Sant Boi.

Els primers anys de la dècada dels cinquanta, des d'*El Barcelonés*, Pujadas manté una posició ambigua respecte la Puda. Per una banda es queixa de la gestió i de l'apartament en què es veu, i que els accionistes hagin de fer un nou pagament del 10 %, quan poc abans les accions es venien amb pèrdua de 84 duros sobre els 100 que n'havien costat⁴⁵.

O fa un retret totalment personal⁴⁶: *Los que fundaron la sociedad la Puda, tan luego como ésta ha tenido visos de valer alguna cosa se han visto privados hasta de los derechos que como precio de la finca que cedieron a la sociedad se habían reservado.*

Però Pujadas per altra banda, intenta que l'empresa no s'enfonsi, potser, perquè conserva algunes accions, o bé per la vinculació sentimental amb una entitat en la qual segurament va posar moltes il·lusions. Anima la subscripció, ja que amb l'import del dividend passiu es finalitzarà l'edifici i els accionistes podran beneficiar la seva inversió⁴⁷. O fa un molt llarg reportatge, elogiant les instal·lacions i una festa al balneari, on no perd ocasió de vanar-se⁴⁸: *Con mucha previsión los fundadores de la Sociedad la Puda, la bautizaron titulóndola Casa de Curación, Convalecencia y Recreo.*

Malgrat tot, la Societat de La Puda té una vida econòmica molt discreta, sense poder cobrir les despeses⁴⁹. Al 1857 es produeix la liquidació de la societat, en unes incidències que no relacionem per no tenir vinculació aparent amb Pujadas. Les fonts i les instal·lacions tornen als propietaris anteriors a la societat de Pujadas i Negrevernís. Rebrà noves empentes i arribarà a ser un balneari destacat.

Visió actual

Sembla evident que Pujadas va participar amb Negrevernís en el disseny d'una operació empresarial de tipus especulatiu, que pretenia la revitalització d'un balneari. Comprometen excessius gravàmens, improductius, en l'opinió d'Armús, i s'han excedit en l'optimisme sobre el nombre de clients. Comencen havent de pagar un cens anual desorbitat, que solament té sentit si el negoci fos molt pròsper, o bé si no pènsen fer-se'n càrrec. A Pujadas no li importa assumir un cànon exagerat, perquè no té propietats rellevants i per tant si no respon no li afectarà. Negrevernís sí que és solvent, però inicialment no consta formalment enlloc, i per tant no haurà de respondre en cas de fallida. Pujadas i Negrevernís no pensen explotar l'empresa amb capitals propis i han vist que una societat anònima és el procediment més adequat, rebent el premi de la iniciativa i la gestió. Negrevernís emergeix quan és el moment de disposar de la meitat de les 500 accions que corresponen als fundadors, i els càrrecs de gestió i del consell. No els va sortir del tot bé, ja que van perdre el control social, perquè el disseny de la societat era massa costós, amb moltes despeses innecessàries. I perquè les dissidències apareixen aviat. Les persones benestants sempre podien anar a les estacions internacionals i les altres es conformaven amb el consum d'unes quantes ampolles d'aigua a casa seva. La idea del balneari com a centre important de vida social era massa prematura.

Els promotors segurament no contaven que perdrien immediatament el control. Hi havia persones a l'espera d'oportunitats de negoci, que prendrien possessió de la presa. Després Pujadas també sofriria aquesta mena de maniobres en l'Asociación de Defensa de la Producción Nacional, i en part en el manicomi de Sant Boi.

NOTES:

-
1. A.P.N.B.: document del 30 d'octubre de 1844, notari Ferran Moragas Ubach, f. 356.
  2. A.P.N.B.: document del 7 de novembre de 1844, notari Ferran Moragas Ubach, f. 398.
  3. A.P.N.B.: document del 18 de novembre de 1844, notari Ferran Moragas Ubach, f. 419.
  4. Problemes econòmics fan que no pugui tirar endavant l'empresa i se suïcida al 1830. Hereten els drets els seus germans Pau, Caterina, Francesca, Escolàstica, Jacinta i Narcisca.

5. ESTRADA I PLANELL, Gemma: *La Puda: un balneari als peus de Montserrat*. Olesa de Montserrat. Publicacions de la Abadia de Montserrat, 1989, p. 29. L'aigua brollava molt baixa, i per tant sofrien els problemes de les crescudes que afectaven tot l'entorn. Al 1835 va tenir un recolzament per l'obertura d'una carretera des d'Esparreguera a la deu, per les gestions del general Laucler, aficionat a aquestes aigües. Durant la primera guerra carlina va ser impossible el seu aprofitament per la inseguretat dels camins.
6. Per aquesta obra s'havien associat darrerament al fabricant de Barcelona, Joan Vallès. L'empresa no tenia abandonat el balneari, i en total, en les obres realitzades havien fet unes despeses de 14.184 lliures.
7. A.P.N.B.: document del 12 de març de 1845, notari Francisco Gallisa, f. 35.
8. A efectos dels antecedents de la propietat del balneari traslladem la referència que apareix a la p 36 de l'escriptura del 12 de març de 1845 davant el notari Francesc Gallisa: *El espresado terreno en el cual se hallan actualmente construidos los baños se tienen en dominio directo de la Administración de Bienes Nacionales, como repuesta en lugar del Monasterio que fué de N.S. de Monserrate...los otorgantes, a saber al espresado D Juan Vallés, por asociación hecha con los demás, con escritura recibida en poder de Olegario Llorens y Roca notario de Monistrol de Monserrat a 27 de octubre de 1844. A los mencionados D. Francisco de Asis Padrosa y D. Francisco Castell en virtud de la escritura de sociedad otorgada con dicho Pablo Garriga en actos de Antonio Gaspar Miró i Oriol, escribano de la villa de Esparreguera a 27 de diciembre de 1831. Al referido Pablo Garriga como sucesor de su hermano Salvador...cuanto al terreno por escritura de cesión del mismo otorgada a favor de dicho Salvador Garriga por Magin Tobella y Francisco Pedrosa a 13 de abril de 1829 aprobada y ratificada después de la muerte de Salvador por dichos Tobella y Pedrosa con escritura por ante D. Gaspar Miró y Oriol Notario de Esparreguera a 20 de abril de 1832, y en lo respectivo a las aguas y facultad de valerse de las mismas por establecimiento a su favor otorgado por el bayle General del Real Patrimonio con escritura que pasó ante D. Jose Miguel Corrioli, escribano de dicho ramo a 29 de abril de 1830.*
9. A.P.N.B.: document del 31 de març de 1845, notari Marià Barallat, f. 55.
10. *El Avisador Barcelonés*, 29 de novembre de 1844, p. 1.
11. CARRERAS I GONZÁLEZ: *El Dr. D. Antonio Pujadas i Mayans*. La Ilustración Española y Americana, 24 de desembre de 1873, p. 786.
12. El model, que és habitual avui, tampoc no era enterament nou a Barcelona de l'època, i en aquells anys s'havia aplicat al Banc Provincial de Barcelona, al Ferrocarril de Sant Joan de les Abadeses, al Ferrocarril de Barcelona a Mataró i la societat minera *El Veterano*.
13. *El Avisador Barcelonés*, 11 de novembre de 1844, p. 2.
14. *El Imparcial*, 22 de novembre de 1844, p. 3.
15. *El Imparcial*, 26 de novembre de 1844, p. 2.
16. *La Verdad*, 21 de novembre de 1844, p. 3.
17. *La Verdad*, 20 de desembre de 1844, p. 1.
18. *La Verdad*, 29 de desembre de 1844, p. 2. President: Juan Antonio de La Barre, baró de La Barre i mariscal de camp; tesorer: Pere Olivas, cònsol de Grècia. Comptador: Pere Lliurella, advocat. Vocals: Josep Castells, catedràtic de medicina; Josep Viñolas i Vaquer, metge cirurgià. Directors suplents: Pere Gil, del comerç, Tomàs Lliuvella, advocat, i Antoni Roig i Talavera, capellà de l'església de Jesus, de Gràcia.
19. Hi trobem el catedràtic d'anatomia Castells. També coincideix amb Pujadas en altres temes, encara que la seva prematura mort al 1850 impedeix saber si les relacions entre tots dos podrien arribar més enllà de les trobades casuals en una societat petita. Castells era d'una família santboiana benestant, estava molt al dia en temes mèdics, amb un perfil personal prou diferent al de Pujadas. Si que sembla que tenia una ideologia progressista i per tant en aquest aspecte podrien haver tingut més coincidències. Castells no desenvolupa cap càrrec de gestió en la nova societat.
20. MADOZ, Pascual: *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España*. Madrid. 1845. Com que no ens han arribat els fullons publicitaris de l'època, transcrivim la informació descriptiva del projecte: *Contendrá espaciosas habitaciones...apoyentos a piso llano, para los paralíticos o ancianos... capilla...una habitación regia para las personas reales...En él se hallarán todas las comodidades necesarias, con las distracciones y pasatiempos indispensable, y vastos y deliciosos jardines, circunstancias que contribuyen tanto como el medicamento, al alivio de los enfermos; tampoco ha descuidado la sociedad preparar un salón de recreo, un café, una fonda bien provista, juegos de billar, una biblioteca... habrá tambien un facultativo director de los enfermos...baños especiales, habitaciones escogidas...el pobre será tambien*

---

acogido para administrarle gratis aquellas aguas y se hospedarán en un departamento cómodo, capaz y aseado.

21. A.P.N.B.: document del 31 de març de 1845, notari Mariano Barallat, f. 55t.
22. Per la societat actuen el baró de La Barre, Pere Olivas, Josep Castells, Josep Viñolas i Tomàs Lliuvella.
23. Utilitzen sempre el terme "convalescència" en comptes del més correcte en castellà de "convalecència".
24. A.P.N.B.: document del 19 de novembre de 1845, notari Francisca Gallisà, f. 180.
25. A.P.N.B.: document del 20 d'agost ; 21 de novembre de 1846, p. 2.; de 1845, notari Josep Rigalt Alberich, f. 189.
26. Tanmateix, parla de forma elogiosa sobre Joaquim Delhom, que tenia un establiment de banys medicinals al carrer de la Mina, i era competidor de Pujadas. Arnús serà després soci de Delhom a Madrid.
27. ARNÚS, Manuel: *Historia topográfica, química y médica de La Puda de Montserrat*. Barcelona. Impta. Diario de Barcelona, 1863.
28. *El Barcelonés*, 23 de maig de 1845. Els establiments de venda són: llibreria del carrer del Pi; magatzem de paper del carrer Ample 75, i el magatzem d'aigües minerals d'en Joan Girbau, del carrer dels Àngels.
29. A.P.N.B.: document de l'11 de novembre de 1846, notari Francesc Gallisà.
30. *La Verdad*, 24 de desembre de 1844, p. 3. Se n'encarrega el cònsol Pere Olivas, del carrer Rosich, la llibreria de Sellas i Oliva del carrer d'Argenteria 6, i el secretari, Antonio Carrera de Ortega.
31. CARRERAS Y GONZALEZ, M.: *ibidem*, p. 787.
32. A.P.N.B.: document del 7 d'agost de 1847, notari Antonio Alsina, f. 134. Hi consten els noms de socis i d'accionistes disidents. Pujadas apareix solament amb deu accions.
33. *El Barcelonés*, 23 de maig de 1845, p. 2.
34. *El Barcelonés*, 29 de maig de 1845, p. 3.
35. *El Barcelonés*, 23 de juny de 1847, p. 1.
36. *El Barcelonés*, 21 de novembre de 1846, p. 4.
37. ARNÚS, Manuel: *ibidem*, p. 51.
38. A.P.N.B.: document del 7 de maig de 1845, notari Francesc Gallisà, f. 90.
39. *Diario de Barcelona*, 18 de juny de 1848, p. 2.833; *El Barcelonés*; 19 de juny de 1848, p. 2.
40. *El Barcelonés*, 21 de març de 1849, p. 1.
41. A.P.N.B.: document del 7 d'agost de 1847, notari Antonio Alsina, f. 134.
42. A.P.N.B.: document del 18 d'agost de 1847, notari Gallisà, f. 133. Document del 28 de setembre de 1847, notari Antoni Alsina, f. 182.
43. A.C.I.: document del 17 de juliol de 1848, notari Francesc Raures.
44. A.P.N.B.: documents de l'11 de novembre de 1849, notari Francesc Gallisà, f. 199.
45. *El Barcelonés*, 10 d'abril de 1850, p. 2.
46. *El Barcelonés*, 20 de juny de 1850, p. 1.
47. *El Barcelonés*, 2 de maig de 1850, p. 2.
48. *El Correo de Barcelona*, 19 d'agost de 1852, p. 1.
49. Així, l'activitat en banys i ampolles d'aigua els anys següents és, entre banys i ampolles: 1846: 7445, 11546; 1847: 5153, 15526; 1850: 7500, 21688; 1855: 5149, 15106.

IV - PUJADAS PERIODISTA I POLÍTIC

Hem trobat que Antoni Pujadas va desenvolupar, al poc d'arribar a Barcelona des de l'estranger, una important activitat periodística i política dins del partit progressista, que era desconeguda fins ara.

El panorama polític a partir del 1835 té quatre grans grups. Dos liberals integrats en la monarquia d'Isabel II: els moderats i els progressistes. Els uneix fonamentalment la lluita contra els carlins. A un costat, extrarrègim, els republicans. A l'altre, els carlins. Aquests grups extrems no solament no accepten la monarquia d'Isabel II: a més, els separen idees polítiques, econòmiques i religioses.

Cap al final del 1835 la part majoritària de l'antiga branca liberal exaltada es va transformar en el Partit Progressista, per iniciativa de Salustià Olózaga. Es tracta d'una formació heterogènia per la ideologia i la composició social. És el partit per antonomàsia de les reformes i de les classes mitjanes il·lustrades¹. Aleshores el concepte de progressisme té les connotacions de superació, llibertat, avanç, desenvolupament, racionalisme, tècnica industrial i esperit científic².

Molts progressistes són racionalment republicans, però també "possibilistes". Saben que el canvi institucional és gairebé inabordable. Espanya no està preparada. Pensen que la monarquia constitucional i parlamentària pot permetre desenvolupar molts instruments del progrés: llibertats formals, ensenyament obligatori, feina, disminució de les desigualtats, etc. Seria una situació tan bona respecte a l'anterior, que poden esperar sense demanar el *programa de màxims*. Els progressistes encaixen de forma suficient els seus ideals en el model polític liberal i també accepten l'estat espanyol. Protesten contra els desajustaments i desencerts de l'aplicació del sistema, però no contra la seva essència. La història del Partit Progressista no està feta, però les seves característiques bàsiques podrien resumir-se en³:

- Monarquia parlamentària, d'acord amb el liberalisme clàssic basat en la sobirania nacional, divisió de poders, responsabilitat ministerial.
- Llibertat d'expressió, de reunió, de cultes, de premsa.
- Programa econòmic: eliminació dels antics impostos de consums. Reducció i control de la despesa pública. Continuació de la desamortització. Supressió de les rendes estancades. Creació de colònies agrícoles i bancs rurals. Sistema bancari de nivell nacional. Ampliar les xarxes de ferrocarrils i carreteres. Liquidació del sistema gremial. Regulació de les relacions laborals segons els principis de la iniciativa privada. Llibertat de treball i contractació.
- Ensenyament universal, gratuït i obligatori.
- La professió militar és una professió comuna, sense codi jurídic propi ni altres privilegis. S'ha de minvar l'exèrcit professional, potenciant la milícia popular.
- Beneficència a càrrec de l'Estat.
- En política exterior: Amistat i cooperació amb Gran Bretanya. Tractat de pau

i concòrdia amb les repúbliques llatinoamericanes. Revisió de les relacions amb França i Roma.

Poc a poc, quan no hi ha amenaça propera dels carlins, és van desenganyant de la capacitat del règim d'Isabel II com a instrument de progrés, i apareixen les idees alternatives que consoliden l'antimonarquisme, fins que els progressistes la destronen. I dels liberals dels dos signes, moderats i progressistes, s'alimenten poc a poc els catalanistes, com a reacció davant un Estat que es viu com poc competent, injust i poc respectuós amb els drets dels habitants del Principat. Aquesta és l'evolució dels grups. Les persones segueixen els ritmes biològics. Molts progressistes de joventut es moderen amb el pas del temps; mantenen un discurs ardent però col·laboren amb les institucions⁴. I gradualment van apareixent fraccions⁵.

La connexió dels progressistes amb els interessos industrials de Catalunya es va fer a través de la influent figura de Pascual Madoz⁶.

Ja hem vist que el partit progressista tindria únicament a la seva esquerra els que aleshores s'anomenaven republicans i socialistes, que a partir de 1849 constitueixen el partit demòcrata⁷.

La línia política de Pujadas

Quina és la ideologia de Pujadas en el període conegut, de 1846 a 1854? Ja hem dit que és la del partit progressista barceloní proper a Madoz. Sense dissidències, amb més interès pels temes socials concrets, pel pragmatisme organitzatiu. Pujadas aporta iniciatives, i les instrumenta a través de la premsa. Té l'esperit d'un empresari, no és solament un polític teòric.

Les claus constants que trobem en la ideologia política de Pujadas tenen els següents pilars:

- liberalisme polític: democràcia representativa, llibertat d'opinió, de cultes.
- preocupació social en atencions mèdiques, educació, urbanisme.
- assegurament d'una economia que possibiliti la resta dels objectius, moderació fiscal, i estalvis en l'administració pública.

Aquests principis no són específics de Pujadas, sinó del diari i del partit progressista a Catalunya, que no sempre segueix els mateixos ideals a la resta de l'Estat, on sovint apareixen com més purament liberals i partidaris del lliurecanvisme i de l'actuació comercial sense barreres.

Les dades utilitzades fins ara en la biografia de Pujadas ignoraven determinats elements que aporten algunes claus noves en el coneixement i les raons dels fets, i que sabem a través de la seva activitat com a periodista vinculat al grup periodístic d'*El Barcelonés*. Aquesta finestra informativa permet el coneixement en diferents vessants:

- Com a periodista polític.
- Les opinions de Pujadas en molts diversos aspectes ciutadans.

- Les iniciatives no sanitàries.
- Les noves dades sobre la seva activitat sanitària.

Petita història de l'empresa periodística de Manuel Saurí

Manuel Saurí Crespi als anys quaranta del segle XIX és un llibreter molt conegut del carrer Ample 65. Té, a més, impremta al mateix carrer, on s'editen llibres de tota mena. El propi Saurí amb un col·laborador, Josep Matas, és l'autor de dues guies de Barcelona, de 1840 i 1849.

Saurí havia estat membre de la Milícia Nacional al 1835, com tants dels que després formaran part del partit progressista. El trobem relacionat amb les empreses dels diaris liberals dels principis del quaranta, *El Nacional* i *El Liberal Barcelonés*. I al 1844 comença l'edició d'un diari de la seva propietat, que amb diferents capçaleres arribarà fins el 1856. El primer diari que funda s'anomena *El Pregonero*. Surt a l'agost de 1844 i arriba fins als darrers dies del setembre. Pretén ser un exponent de les inquietuds dels comerciants de Barcelona. L'octubre de 1844 es transforma en *El Avisador Barcelonés*, que arribarà fins al 12 de gener de 1845, quan pren el nom d'*El Barcelonés* amb el mateix format que el seu predecessor i continuant la numeració. Al gener de 1846 passa a ser diari polític^{8,9}. Al 1846 els editorials i les notícies no es troben signades, per la qual cosa no hi ha seguretat dels autors, però per l'estil i els temes i les argumentacions ja es pot identificar la presència de Pujadas.

Surt el diari quan el partit liberal passava per circumstàncies lamentables, per tal d'oposar-se als anomenats *moderats*, sent al seu moment inicial l'únic d'aquesta ideologia a Barcelona^{10,11,12}.

Es tracta d'un diari liberal pel que fa al tema polític; democràtic, partidari de la monarquia parlamentària, contrari als *moderats*, i extremadament en contra dels carlins.

La línia política manifestada, és liberal progressista, en la posició de Pasqual Madoz, Prim etc, els que després tindran extraordinària importància durant l'anomenat *bienni progressista*, i encara més durant la revolució de 1868. Dóna notícies generals, un editorial, notícies del Principat, i publicitat. Comencen a aparèixer els editorials signats als primers anys de la dècada dels cinquanta i concretament no trobem el nom de Pujadas fins el març de 1852.

El juliol de 1852 el diari sofreix un judici per un article publicat el 13 de maig sobre el Marqués de Valdegamas, Donoso Cortés. És declarat "no culpable", però immediatament, el 15 de juliol, és suspès Saurí com a editor i el diari tancat per decisió administrativa del govern, pel decret de l'11 de juliol¹³. Cinc dies després és substituït per una nova capçalera amb el nom d'*El Correo de Barcelona*, amb un nou editor, Joan Thomasino, un dels redactors. Els historiadors de la premsa identifiquen també Antoni Pujadas com un dels editors d'aquest moment¹⁴. Al juny de 1853 és rehabilitat Saurí, i apareix de nou com a responsable¹⁵.

El juliol de 1854 es produeix el pronunciament dels generals Dulce i O'Donnell, que és rebut amb entusiasme pel diari. El 23 de juliol, ja plenament triomfant el cop i iniciat el que després s'anomenarà el *bienni progressista*, reapareix *El Barcelonés*. En la

primera pàgina publica l'himne de Riego. El període comença amb gran entusiasme. Els editorials sovint estan signats i Pujadas hi escriu molt freqüentment. Els fets públics són tan importants, que la posada en marxa del manicomi, recentment inaugurat, no li impedeix escriure de política. S'ha d'entendre que governen els seus amics polítics a Madrid i a Barcelona. Per exemple, aquí, Madoz és el governador, i el metge Ferrer i Garcés, l'alcalde. Saurí és regidor de Barcelona. Pujadas, que està en ple període d'edificació i arrelament del manicomi de Sant Boi, no ocupa càrrecs polítics. No sabem si rep propostes de participar directament. Possiblement no, ja que no era una persona acceptada per tothom, tenia amics i molts enemics.

Les coses a Barcelona no són fàcils, i es compliquen amb una epidèmia de còlera, una crisi econòmica, i desordres de tan relleu com el de les selfactines.

Al desembre de 1854 va morir Saurí. A partir d'aquest moment baixa el to vital d'*El Barcelonés* i el 2 de setembre de 1855 és substituït per *El Centinela Barcelonés*, amb contingut i format exactament igual a l'anterior, encara que solament arriba fins el 31 d'octubre de 1855. Té com a editor i director Ramon de Boladeres i s'imprimeix a la impremta Berdaguer. *El Centinela* a la vegada és substituït per *El Progreso Barcelonés*, dirigit i editat per l'esmentat Antoni Berdaguer, que desapareixerà definitivament el 30 d'abril de 1856. Es continuava declarant defensor de la línia liberal independent. Com a exemple del grau de vinculació de Pujadas amb l'empresa editorial, va ser ell qui fa el discurs necrològic quan van enterrar Saurí¹⁶.

El diari no és bon negoci i de tant en tant des de les seves pàgines es queixen que els costa diners^{17,18}. I al 1848 afirma que durant els dos anys anteriors han sofert grans pèrdues¹⁹. És un instrument d'influència política i no un negoci²⁰.

Aquest és el diari on escriu sovint Antoni Pujadas. Entre 1847 i 1854 va ser la ploma que manté la línia editorial, en articles de fons de temàtica diversa, pràcticament de tota mena, destacant els de política nacional, internacional, hisenda pública, la qüestió dinàstica, eleccions... i naturalment, els sanitaris²¹.

Identificació d'Antoni Pujadas, periodista

Abans de passar endavant hem de resoldre el raonable dubte de si l'Antoni Pujadas periodista i polític que apareix, és la mateixa persona que l'alienista, ja que mai no signa els articles amb els dos cognoms. Surten firmats per Antoni Pujadas o les sigles A.P., i fins i tot freqüentment no estan signats, tal com era habitual a l'època.

La necessitat d'eliminar el dubte va resultar indispensable des del principi. La identitat s'ha superat per múltiples proves, de les quals solament aportarem algunes:

En la necrològica del doctor Rafael Nadal Lacaba, publicada en *El Barcelonés*, sobre les habituals sigles A.P., de l'editorialista, diu²², de forma poc dubtosa per no identificar Pujadas: *¿Cuántas veces no le habiamos visto en nuestro establecimiento de alienados de San Baudilio de Llobregat, llorar de alegría por contemplar allí mejorada la suerte de los desventurados locos. Tres veces habia visitado el Dr Nadal nuestro manicomio...*

A l'octubre de 1854 el governador civil, Pascual Madoz, visita el manicomi de Sant Boi on hi ha alguns malalts dementats traslladats des de l'Hospital de la Santa Creu en ocasió de l'epidèmia de còlera. Pujadas li ofereix un banquet, Madoz brinda per la premsa de Barcelona, i Pujadas li respon en nom dels seus col·legues periodistes²³.

El 17 d'octubre de 1847 es verifica al Saló de Cent la primera reunió general de l'Associació de Defensa de la Indústria Nacional i de la Classe Obrera, promoguda per *El Barcelonés*²⁴. Un dels vocals és Antoni Pujadas, que apareix com a director d'un establiment de banys medicinals. L'Antoni Pujadas de l'establiment de banys llegeix una memòria en nom de la redacció d'*El Barcelonés*, i s'autocita: *Dijimos ya en uno de nuestros articulos editoriales...*

En una polèmica que sosté al 1852 amb el diari *La Actualidad* des d'aquest li retreuen²⁵: *¿Qué hacia el Sr. Pujadas en Montpellier, Paris y Londres, mientras los liberales defendiamos a costa de nuestras vidas la causa santa de la Libertad?*

També les pistes que deixa són prou orientadores quan parla sovint de temes sanitaris, o de les estades de l'autor a diversos països de l'estranger. Així, quan es refereix elogiosament al curs clínic de medicina que dirigeix Josep Storch i Pla²⁶. O als seus vigents estudis de medicina: *Hemos asistido a una autopsia*²⁷. *Nosotros conocemos el Hospital*²⁸.

*...Deseárimos que nuestro colega (El Fomento) conociera como nosotros el Hospital General de ésta ciudad...*²⁹

Descriu l'aplicació d'una mà artificial a un noi amputat (un dels primers casos d'utilització de l'anestèsia)³⁰. O una autòpsia practicada pel catedràtic de medicina legal, doctor Ramon Ferrer i Garcés³¹.

Les gasetilles i publicitat extrema d'*El Barcelonés* sobre els establiments de Pujadas eliminen qualsevol dubte. N'apareixen referències dins de les notícies de Barcelona i fins i tot als editorials, el que demostra la relació privilegiada del propietari dels establiments sanitaris amb el diari.

Com era d'esperar a la impremta de l'editor Saurí s'imprimeix *El Bañista*; el primer reglament del 1854 del manicomi; i es reparteix gratis *La Hidropatia* amb el diari.

Solament apareix amb el nom i els dos cognoms, Antonio Pujadas i Mayans, quan al febrer de 1854 es presenta com a candidat a diputat provincial per Igualada³², en una altra faceta desconeguda fins ara. La vinculació entre el periodista i el polític és total. De fet, la política i el recolzament al partit progressista és l'única raó de ser dels diaris de Saurí.

L'estil literari

Pujadas té un estil retòric, propi de l'època, amb abundància de frases subordinades, i freqüents manifestacions d'impacte i extremades pel gust actual: *Somos amantes de la ley e ídólatras de la verdad...*³³
*Quien no tiene fe no puede tener doctrinas...*³⁴

De tant en tant hi trobem imatges mèdiques: *Pensamos que conociendo el mal y dando cotidianamente cuenta de los síntomas que presenta, podremos llegar a indicar el remedio necesario a su curación*³⁵.

És amic de les afirmacions doctrinàries, més que de l'estil argumental. Fa més retòrica que dialèctica. No pretén convèncer sinó més bé trametre consignes. I quan la realitat no segueix els seus desitjos, com és el cas dels resultats electorals, no dubta en renyar els lectors.

El to i les expressions són tallants. Sovint utilitza com argument d'autoritat el que passa a Anglaterra.

Relació amb Antoni Ribot Fontseré

Ribot és un metge vinculat des de sempre al partit. Al 1836 escriu en *El Vapor* i al 1837 és deportat a Cuba (a l'igual que Ferrer i Garcés). A banda d'una producció literària convencional participa en premsa política. Al 1852 funda i dirigeix a Barcelona el diari *La Actualidad*, sota el lema de *llibertat, tolerància i progrés*³⁶. Ja existeix a Barcelona un altre diari, *El Barcelonés*, que defensa la mateixa ideologia. Tanmateix, *La Actualidad* apareix en clara competència. Creu que l'altre diari és massa tebi i els recels personals són evidents. Es demostra la falta de cohesió del partit progressista, que més que una organització articulada respon a un corrent ideològic. Tant és així que Ribot arriba a dir que el seu diari no està dins de la disciplina del partit, com sí que ho estava quan era a *El Sapo y el Mico*³⁷. Ribot s'ha embarcat en una operació d'integració de tots els liberals, aplegant gent que havia militat en les files del partit moderat, i per l'altra banda, gent del partit demòcrata, amb moltes temptacions republicanes i revolucionàries³⁸. Dels dos diaris, *El Barcelonés* té una major sensibilitat social i econòmica. *La Actualidad* és pura radicalitat política, i no entra en temes laborals. En alguns moments sembla més bé en l'àmbit del partit demòcrata, escorat al republicanisme esquerrà.

Al març de 1852 s'estableix una polèmica entre tots dos diaris, amb motiu d'un article de Pujadas del 29 de febrer, on critica durament als sectors del partit progressista, en clara referència a Ribot Fontseré. Desconfia molt dels moderats que Ribot vol integrar. En *La Actualidad* dels dies següents, diferents *remitidos* exigeixen de Pujadas una retractació. Antoni Ribot (el qual signa A.R.) troba que l'editorial de Pujadas està ple de notícies malicioses, amb l'objectiu de sembrar la desunió entre els liberals. Els atacs a Pujadas són directes i totalment personals^{39,40}. Com en altres polèmiques que provoca Pujadas, un altre membre d'*El Barcelonés* ha de sortir en to conciliador⁴¹.

A l'estiu del mateix any el diari de Ribot estableix una altra polèmica molt dura amb *El Ancora*, diari conservador on té molta rellevància el metge Joaquim Cil. La gran majoria dels articles doctrinals de *La Actualidad* són signats pel propi Ribot, i el redactor Josep Maria Nin, el qual deixarà d'escriure per pressions atribuïdes al bisbe⁴².

Referents amb l'antic grup dels socialistes utòpics

Habitualment, quan es fa el posicionament dels progressistes, s'acostuma a recordar el terme de *socialisme utòpic* i s'aplica indiscriminadament a Pere Mata, Monlau, Ribot Fontseré, Ferrer i Garcés, entre els metges relacionats. Les vinculacions amb *El Vapor*

i les accions de l'estiu de 1835 els confereixen una mítica que marca la seva figura. Però si analitzem els escrits i les trajectòries posteriors, apareix un tant excessiu el terme d'*utòpic*. Són professionals instal·lats dins del sistema, que accepten càrrecs. Volen transformar-lo, però amb evolució gradual⁴³. La temptació d'etiquetar Pujadas dins de l'anomenat *socialisme utòpic* s'ha d'analitzar. La vinculació amb Monlau, i la menys clara amb Pere Mata, invita a considerar-lo dins del grup que a l'origen va tenir aquesta tendència. Partidaris de la democràcia, de les llibertats clàssiques, d'associació, premsa, càtedra, culte, de la propietat privada, etc. Que accepten la monarquia d'Isabel II en tant que sigui parlamentària, per ser l'alternativa a l'integrisme ferrandi i carlí. I de tant en tant, germanor universal, Milícia Nacional, abolició dels convents, de la pena de mort... Així, el sistema d'idees de Pujadas té un referent en els textos de quinze anys abans, d'*El Vapor*, matisats per l'experiència europea⁴⁴.

Antoni Pujadas, candidat en eleccions polítiques

La vinculació de Pujadas amb la política, no es queda simplement en l'actuació com a periodista. Trobem el seu nom vinculat en quatre ocasions a les llistes electorals com a candidat. Era d'esperar i coherent. En el període analitzat, els periodistes no cobren res de l'empresa. Han de viure d'altres professions o de la família. Per tant, si no busquen en la premsa una projecció literària en el cas més desinteressat, busquen influència a favor del seu grup. De no ser excessivament tímida una persona que escriu bé, que té una carrera universitària i interès pels temes polítics, ha de presentar-se alguna vegada a les eleccions. Per tant no ha estat una sorpresa aquesta troballa. També altres metges-polítics progressistes de l'època hi havien concorregut les dues vessants: Monlau, Ribot, Ferrer i Garcés...

A finals d'octubre de 1849 apareixen als diaris de Barcelona les llistes de candidats de les diferents agrupacions polítiques, per a les eleccions municipals que s'han de celebrar al principi de novembre⁴⁵. Entre els candidats progressistes que hi apareixen hi ha noms de metges coneguts com Wenceslau Picas, Ramon Meer i Ramon Ferrer.

El Barcelonés defensa aquesta línia progressista com sempre ho farà. El mateix dia 1 de novembre ja hi trobem Antoni Pujadas com a candidat pel districte quart de Barcelona. Pel que fa a la professió, consta com a metge i cirurgià.

Els moderats o conservadors es presentaven en dues candidatures separades, per la qual cosa hi havia esperances del triomf dels progressistes. Un grup de conservadors era anomenant *crucistas* i un altre *liceistas*, per la vinculació als teatres Principal (de la Santa Creu) i Liceu. Les eleccions se celebren al llarg de tres dies.

Van guanyar els *crucistes*. Pujadas fracassà absolutament. El primer dia no obté cap vot, el segon, únicament 4⁴⁶.

A Barcelona no resulta elegit cap dels metges que es presentaven. Ni dels progressistes ja coneguts, ni del grup conservador que també hi havia (Jose Ignacio Artola, pel districte cinquè).

Pocs mesos després, al gener de 1850, trobem una nota remesa per Antoni Pujadas, en la qual declina les propostes de ser candidat a Corts⁴⁷. Ens sembla que les possibilitats pràctiques de Pujadas eren escasses i per una vegada té prou sentit de la realitat. Estava preparant l'establiment del carrer de la Canuda i havia de pensar més en els seus

interessos econòmics, poc sòlids, que en aventures impredecibles. La funció de diputat a Corts tenia molta rellevància social i política, però exigia fortes despeses, que havien de sortir de la seva butxaca. Per tant, estava reservada als propietaris de suficients mitjans de fortuna, el que no era el cas de Pujadas.

Hi ha una tercera ocasió. Els dies 1, 2 i 3 de novembre de 1851 se celebren eleccions a regidors dels ajuntaments. Pujadas surt en les llistes pel districte 4t, és ben cert que amb molt pocs vots⁴⁸.

El Barcelonés, el darrer dia anima a votar la candidatura progressista, encara que els conservadors hagin obtingut algun avantatge⁴⁹.

Al final de febrer de 1854 hi ha eleccions a diputats provincials. Trobem que Antoni Pujadas i Mayans es presenta pel districte d'Igualada, on va néixer. Ara els resultats són millors, segons *El Correo de Barcelona*^{50,51}.

A banda d'Antoni Pujadas trobem altres sanitaris en aquesta època vinculats al partit progressista, com també fent intents electorals, generalment amb escàs èxit⁵².

NOTES:

---

1. DIEGO, E.; RUIZ DE AZUA, E.: *Historia de España*. Barcelona. 1994: Edad Contemporánea, Tom XI: pp. 2.345-2.348.

2. CÁNOVAS SANCHEZ, F.: *Historia de España*. Dirigida per Menéndez Pidal. Madrid. Ed. Espasa Calpe, Tom XXXIV, pp. 411-446.

3. CÁNOVAS SANCHEZ, F.: *ibidem*, p. 423.

4. Entre els personatges que a Barcelona, en l'època de l'activitat política de Pujadas apareixen vinculats al partit progressista, de forma fixa o transitòria, hi trobem: Alfarràs, marquès; Anton Pascual, Sebastian; Armendariz, Benigno; Aymar, Agustín; Badia, Antoni; Baltà, Francisc; Bech, Gil; Borrell, Marià; Borrell, Josep; Briz, Canal, Josep Antoni; Cerdà, Ildefons; Codina, Antoni; Codina, Jaume; Febres, Jacint; Felix Domenech, Jacint; Ferrer i Garcés, Ramon; Figueras, Estanislau; Figuerola, Laureà; Folch, Josep Nepomuceno; Fontseré, Josep; Gener, Josep; Gessa, Pascual; Jaumeandreu, Joan; Lujan, Francisc; Madoz, Pascual; Matheu, Manuel; Meer, Ramon; Mendoza, Antoni; Modolell, Severo; Molins Negre, Josep; Monlau, P. Felip; Nin, Josep Maria; Pelach, Pau; Pi i Margall, Francisc; Picas, Wenceslau; Planas, Ramon; Pons Tàrrach, Marià; Prim, Joan; Pujadas, Antoni; Ribot Fontseré, Antoni; Rivera, Antoni; Rosés, Gaspar; Storch, Joan; Vehils, Pedro; Vilageliu, Oleguer; Vilaregut, Joan. Molts d'aquests són sanitaris.

5. La dreta del partit està format pels que propugnen una política gradualista: Cortina, Luzuriaga... Els progressistes més característics estaven al centre del partit: Espartero, Mendizábal, Madoz, Calvo Asensio, Escosura, Fernández de los Ríos, partidaris d'una política liberal avançada que permetés assegurar les conquestes més radicals de la coalició burgesa.

Els més radicals se separen al 1849 per donar lloc al Partit Democràtic (Ordax Avecilla, Nicolas Rivero, Orense, Martos, Aniceto Puig, Sixto Càmara, Becerra) als quals es van unir els anomenats *demòcrates de càtedra*, entre els quals hi havia Pi i Margall i Castelar.

6. FONTANA, J.: *Historia de Catalunya*. Vol. V; *La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1868)*. Dirigida per Pierre Vilar. Barcelona. Ed. 62, 1988, pp. 315-325.

7. Aquesta divisió entre progressistes i demòcrates ja va ser un fenomen permanent, i la línia editorial d'*El Barcelonés* es queixa sovint perquè dificulta el triomf electoral. La diferència programàtica entre el partit Progressista i el Demòcrata dels anys cinquanta se centra en el grau d'acceptació de la monarquia i la religió.

Tota la resta són matisos, en un tarannà més combatiu o més possibilista. El noranta per cent del programa escrit és comú.

8. *El Barcelonés*, 11 de febrer de 1848, p. 1. Passarà a ser *político, mercantil, industrial, literario y de avisos* amb format de gran foli. No resulta una qüestió banal el poder aparèixer com un diari polític, ja que s'ha de fer un fort dipòsit al Banco de San Fernando, de 80.000 rals en efectiu.
9. Inicialment la redacció es troba a la llibreria de Saurí; després al carrer Lladó 6, llibreria de Berdeguer, un altre soci de Saurí; o al carreró enfront de Sant Just.
10. *El Barcelonés*, 4 d'agost de 1847, p. 1.
11. *El Barcelonés*, 10 de novembre de 1847, p. 1: Aquestes claus ideològiques es complementen amb altres manifestacions: *La firmeza de principios, la constancia y el decidido amor hacia su cara patria, Cataluña, que caracteriza a los hombres de El Barcelonés...Instituido el Barcelonés para abogar principalmente por los intereses industriales del país...*
12. *El Correo de Barcelona*, 20 de gener de 1853, p. 1: *Lejos de nosotros la presunción de ni siquiera soñar, que la misión de periodista la llenamos cual debería hacerse; pero en su defecto nadie nos ha de aventajar en sinceridad, creencias, buena fe e íntima convicción.*
13. *El Correo de Barcelona*, 2 de juny de 1853, p. 1.
14. HUERTAS, J.M.: *200 anys de premsa diària a Catalunya 1792-1992*. Barcelona. Ed. Caixa de Catalunya, Ajuntament de BCN, 1995, pp. 104-105.
15. *El Correo de Barcelona*, 1 de juliol de 1853, p. 1.
16. *El Barcelonés*, 30 de desembre de 1854, p. 1.
17. El tiratge sembla que era discret. Els estudiosos de la premsa general de l'època no troben xifres concretes, encara que sí que es coneixen les facturacions dels serveis de correus. Segons l'estudi de J. M. Huertas citat a la nota núm 9, p 528: *Diario de Barcelona, conservador moderat: 583; El Áncora, molt conservador: 333; El Barcelonés, progressista: 197.*
18. *El Barcelonés*, 1 de febrer de 1847, p. 2.
19. *El Barcelonés*, 11 de febrer de 1848, p. 1.
20. *El Barcelonés*, 31 de maig de 1852, p. 1. Al maig del 1852, diu un editorial d'A. Pujadas: *...durante nuestra larga carrera periodística...tanto la empresa como la redacción de El Barcelonés han podido jamás vivir ni menos enriquecerse con su periódico, antes al contrario la empresa durante mucho tiempo, suplió de su bolsillo los gastos que no podían cubrir los suscriptores...Los redactores de El Barcelonés...son independientes por sus medios de trabajo.*
21. Els redactors i col·laboradors que identifiquen els autors de l'equip dirigit per J Mª Huertas, són: Gozumedin, Antoni Pujadas, Alejandro Cardeñosa, Luis Cutchet, A. Soler Pascual, Nicolau Miralles, Joaquín Albert de Alvarez, Carlos Sumner, Agustí Reverter, Llorenç Presas Puig. Antoni Pujadas és assenyalat com un dels editors ocasionals, i l'inspirador de l'Associació de Defensa del Treball Nacional.
22. *El Barcelonés*, 13 de març de 1855, p. 1.
23. *El Barcelonés*, 23 d'octubre de 1854, p. 1.
24. *El Barcelonés*, 17 d'octubre de 1847, p. 1.
25. *La Actualidad*, 11 de març de 1852, p. 1.
26. *El Barcelonés*, 3 d'abril de 1851, p. 1.
27. *El Barcelonés*, 2 de febrer de 1848, p. 1.
28. *El Barcelonés*, 18 de febrer de 1848, p. 1; 22 de febrer de 1848, p. 2.
29. *El Barcelonés*, 18 de febrer de 1848, p. 1.
30. *El Barcelonés*, 20 de març de 1848, p. 1.
31. *El Barcelonés*, 2 de febrer de 1848, p. 1.
32. *El Correo de Barcelona*, 28 de febrer de 1854, p. 1.
33. *El Barcelonés*, 2 d'octubre de 1854, p. 1.
34. *El Barcelonés*, 2 d'octubre de 1854, p. 1.
35. *El Correo de Barcelona*, 21 de gener de 1853, p. 1.
36. El primer número de *La Actualidad* apareix el dia 1 de gener de 1852.

37. *La Actualidad*, 28 de juny de 1852, p. 1.
38. *La Actualidad*, 6 de juny de 1852, p. 1; 18 de juny de 1852, p. 1, 18 de juny de 1852.
39. *La Actualidad*, 11 de març de 1852, p. 1: *Es cosa que maravilla, a pesar de ser tan común, que casi siempre las recriminaciones proceden de los que mas tienen por qué callar, y que las doctrinas de intolerancia y exclusivismo sean propaladas por los que menos servicios tienen prestados a la causa de que afectan ser sostenedores, y por lo que menos quejas tienen que ahogar y menos resentimientos que satisfacer. Al mateix número, un remittit signat per un desconegut M.S.:
... el señor Pujadas ni es, ni puede ser, ni está facultado por nadie para tomar el nombre de ninguna facción liberal, porque ni es persona autorizada para ello, ni sus antecedentes políticos le conceden semejante derecho...¿ Qué servicios prestados a ésta causa puede presentar en su favor? Ninguno.*
40. *La Actualidad*, 11 de març de 1852, p. 1: *...porqué no contesta lo qué hacia en Paris y Londres, mientras aqui defendíamos la libertad. Cuando se da con un hombre como Pujadas que no hace caso de las palabras, y que ninguna mella le hacen los escritos,...no queda mas recurso que abandonarle al desprecio, porque no merece otra cosa quien como el Sr Pujadas acostumbra a tocar en sus escritos un concierto de violón del género tonto.*
41. *La Actualidad*, 17 de març de 1852, p. 3.
42. El 26 d'agost de 1852 apareix una pastoral del bisbe contra l'actuació de Nin. Hi ha un judici de conciliació entre les parts que arriba a la concòrdia. Sobre aquest tema hi ha notes a *La Actualidad* el 15 i 16 de setembre de 1852.
43. Jorba, Manuel: *Història de la Cultura Catalana, 1800-1860*. Barcelona. Ed 62, Volum IV, p. 99. Serà més aplicable el terme a altres personatges tan coneguts com els anteriors: Abdó Terrades, Narcís Monturiol, o el metge Joan Rovira, que sí que actuen en els àmbits de Fourier, Cabet... De totes maneres, els historiadors ja han aclarit suficientment que a partir del 1837 el nucli inicial format al voltant de *Covert-Spring* es disgrega en diferents tendències, mantenint totes el rerafons liberal. Cap a la posició anomenada progressista deriven Mata, Monlau, Laureà Figarola, Pi i Margall, Pere Estasen, tots els quals marxen cap a Madrid, (llevat de l'últim), ja que a Barcelona troben difícil el seu devenir.
44. OLLÉ I ROMEU, Josep M.: *Introducció del socialisme utòpic a Catalunya (1835-37)*. Barcelona. Ed. 62, 1969.
45. *El Barcelonés*, 30 d'octubre de 1849, p. 1.
46. *El Diario de Barcelona*, 3 de novembre de 1849, p. 5.173.
47. *El Barcelonés*, 8 de gener de 1850, p. 1: *Habiendo tenido noticia de que algunos electores me habian favorecido con su nota para diputado a Cortes, debo manifestar que al paso que agradezco la distinción con que me han honrado, son votos perdidos aun cuando fuera posible quedar elegido, pues las circunstancias especiales en que me hallo, no me permitirian abandonar mis ocupaciones...*
48. Per tal de fer-se una idea del fracàs electoral d'en Pujadas transcrivim els resultats que apareixen a *El Diario de Barcelona*, ja que *El Barcelonés* no dona els finals, en no ser favorables: Barret: 46; Briz: 59; Bruguerol: 55; Molins: 55; Barraquer: 99; Bertran: 85; Duran: 80; Amell: 83; Pujadas: 7.
49. *El Barcelonés*; 3 de novembre de 1851, p. 1: *Si somos vencidos, no importa. Hay derrotas que valen tanto como una victoria.*
50. *El Correo de Barcelona*, 28 de febrer de 1854, p. 1.
	1r dia	2n dia
Jaime Canas	43	49
Antonio Pujadas i Mayans	42	20
D.N. Dalmases	5	10
51. El nombre tant petit de vots s'ha d'analitzar en funció del cens electoral que era molt reduït. Fins als anys 80 no arribaria el sufragi universal masculí; i el femení, durant la segona república. Condició per a ser elector era la de pagar un mínim de contribució, o condicionants personals, com ser llicenciat en una facultat major amb dos anys d'exercici. Al 1847 es calcula que a la ciutat de Barcelona hi hauria solament uns 8.000 electors potencials. És freqüent obtenir l'acta de diputat a Corts amb 400 vots i menys.
52. A la junta directiva del partit progressista de Barcelona al 1849, trobem els metges Gil Bech i Benigne Armendàriz, i els farmacèutics Jaume Codina i Martí Borrell. A les eleccions municipals es presenten: Ramon Ferrer i Garcés, Wenceslau Picas, Ramon Meer. (Per altres candidatures: Josep Albornà, Jose Ignacio Artolà) Al novembre de 1851 per l'ajuntament de Barcelona es presenta el farmacèutic Josep Nepomuceno Folch, recolzat pel partit progressista, i el metge Josep Fàbregas, pel conservador. I a Gràcia resulta triat el metge

---

Antoni Ribera, del progressista.

Al febrer de 1853 Josep Storch apareix en la llista progressista per Berga, proposat com a candidat a diputat a Corts.

A l'octubre de 1853 el farmacèutic Jaume Codina forma part de la junta electoral de Barcelona en les eleccions municipals. Es presenta el metge Gil Bech.

Amb la revolució de 1854, Ferrer i Garcés és batlle de Barcelona.

A l'octubre de 1854 trobem en les llistes del partit progressista per regidors, els metges Ramon Ferrer i Garcés (qui en algun moment manifesta no voler presentar-se) i Antoni Ribot Fontseré, i el farmacèutic Jaume Codina, en un moment de divisions entre les diferents tendències del partit. A Mataró es presenta el metge Francesc Martí, i a Figueres, Estorch i Siqués. En aquestes eleccions resulten triats els metges Josep Vidal Pous, i Ramon Montañà, d'altres candidatures.

Al Comitè electoral progressista per a diputats a Corts de maig de 1855, apareix A. Mendoza, i recolzen la candidatura de P. F. Monlau.

Al maig de 1856 competeix per un escó de diputat a Corts el metge del partit progressista, Benigne Armendàriz.

V - OPINIONS SOBRE DIFERENTS ASPECTES DE LA POLÍTICA

L'activitat periodística de Pujadas ens permet conèixer les seves opinions en molts aspectes de la política, per la qual cosa millora el perfil que del personatge es pot dibuixar, i explica alguns comportaments.

Hem escollit una sèrie de temes, que per la seva importància, freqüència o l'apassionament de Pujadas, ens han semblat més transcendents. Es tracta de textos publicats generalment sota el seu nom, A. Pujadas, o les sigles A.P. Pel que fa als primers anys, quan els textos apareixen sense cap signatura, hem triat els que per l'estil i temàtica no presenten dubtes de l'autoria. Oferim, doncs, la glossa o transcripció d'opinions dels següents:

1-Llibertat i liberalisme polític

Les tesis defensades per Pujadas i per *El Barcelonés* són liberals i progressistes, dins de la disciplina del partit així anomenat, però s'han de fer algunes referències per tal d'encaixar-les en el liberalisme polític, segons els criteris de l'època. Són demòcrates, amb la llibertat entesa com a expressió del desenvolupament humà mitjançant el progrés, i per tant com a instrument social. No es tracta del liberalisme estricte que solament entra en l'esfera col·lectiva en els aspectes de la policia i de la higiene. Són liberals en contraposició als *moderats*, propers a l'*antic règim*. Però creuen en l'organització social i busquen la seva millora. Busquen el *progreso moral y material; y más liberales hoy que ayer*¹.

Utilitza la llibertat com mitjà i com a fita². La llibertat és un instrument necessari de totes les restants conquestes^{3,4}. Pujadas manté la tesi de l'optimisme històric a llarg termini. No l'intimidien els èxits parcials dels enemics, ja que sap que al final triomfarà la veritat i la llibertat. Els mitjans que la reprimeixen es perdran per la seva violència⁵: *nosotros que profesamos los principios liberales, y que contamos seguro el triunfo del verdadero progreso*.

L'optimista redactor diu que els interessos dels països *debieran superarse por los principios de la libertad y el progreso, y con ellos se llegaría a curar los males que sufre la especie humana*⁶. I continua⁷: *La libertad aparecerá sobre las naciones como el radiante sol de mayo*.

En els moments d'optimisme⁸: *El siglo décimonono está destinado a seguir y terminar la grande lucha entre el obscurantismo y la libertad...no acabará la segunda mitad de este siglo sin que la libertad haya triunfado...*

Finalitzarem amb una de les manifestacions més triomfalistes dels ideals d'en Pujadas⁹: *Grande es el poder de la libertad, y mayor aun el entusiasmo que produce en el ánimo de la multitud ésta palabra sagrada, áncora de salvación de los pueblos, y apoyo y sostén de muchos tronos*.

2-Monarquia d'Isabel II

Accepta la monarquia constitucional, en la persona d'Isabel II. La reina hi apareix com a garant i com la millor via pel desenvolupament de les llibertats i el progrés^{10,11}. La reina resulta molt preferible a l'opció alternativa de les forces tradicionals¹². L'expressió del partit progressista en relació a la monarquia és d'acceptació calculada, un instrument útil, ja que pot afavorir el curs progressista dels governs, i evitar lluites internes¹³. Dins del programa necessari per tal de superar els problemes polítics de l'Estat, que en tenia molts, i el dinàstic entre aquests¹⁴, apareix el de superar l'enfrontament amb els carlins: *Olvido del pasado y acatamiento a Isabel II*. El naixement del primer fill de la reina s'espera com un mitjà d'enfortir la branca liberal de la monarquia, ja que la carlina apareixia com la major de les catàstrofes polítiques¹⁵. Tanmateix, posats a fer estalvis dins del seu programa de regeneració, Pujadas no dubta en demanar que durant un any la reina i la família reial visquin exclusivament de les rendes del seu patrimoni¹⁶.

No arriba l'opinió coneguda de Pujadas a la revolució de 1868 que destrona Isabel II. D'aquest període no hem trobat opinions seves.

3-Democràcia

Democràcia representativa, sota els objectius de participació, ordre, respecte a les lleis, economia i progrés. Podria ser el programa. Diu Pujadas¹⁷: *El sistema representativo es base para la libertad, junto con el respeto a la ley.*

El Barcelonés demana la representació política dels obrers¹⁸: *Es necesario que los obreros estén representados en el Congreso. Muchos de los males que ha habido hasta ahora es por la falta de ésta representación.*

Les malfiances que hi havia sobre la democràcia seran superades amb el desenvolupament econòmic¹⁹: *...cuando...se difundan por todas partes la prosperidad y la ventura... entonces nadie pedirá poner en duda las inmensas ventajas que proporciona el verdadero sistema representativo.*

El 1853 el govern conservador anuncia l'intent de *reformat* la constitució de 1845, considerada com dissolvent de l'ordre social i propiciadora d'extremismes de la premsa i d'excessiva freqüència de les eleccions. Encara que aquesta constitució no era inicialment seva, els progressistes s'oposen al canvi davant l'amenaça que suposava el retall de drets formals²⁰. El panorama que presenta en cas de triomf dels reformistes és absolutament negre²¹.

4-La hisenda pública. Els impostos

Pujadas té una obsessió manifesta per la rebaixa dels impostos. En aquest sentit proposa estalvis radicals. Hi ha molts articles on desenvolupa la tesi fonamental: s'han de reduir els impostos, i per tant, s'ha d'estalviar. Apareix com un veritable arbitrista, amb mesures extremes que dicta sense vacil·lar, i sovint sense cap mena de recolzament en demostracions, estudis comptables o analogies. És un tema constant en la casuística del diari i sempre en tons dramàtics²²:

Se acabó la guerra civil en los campos y apareció desde luego para los bolsillos de los contribuyentes.

En un llarg editorial identifica la qüestió de la hisenda pública com la més greu, la que pot enderrocar el govern i portar a la pèrdua de les llibertats²³. Han de disminuir els impostos, l'amortització de tot el deute, que es compensaria amb l'import de la venda dels béns de propis. La reducció del sou a la meitat durant un any de tots els empleats públics, militars, civils i eclesiàstics. Reducció de l'exèrcit a una tercera part. Anul·lar temporalment l'assignació a la família reial. Suprimir els drets, cobrament de contribucions i les despeses dels empleats, girs de lletres, bestretes, agiotatge dels arrendataris i sots arrendataris de tributs, encarregant el cobrament de les contribucions a les Diputacions i als Ajuntaments. L'objectiu és el de restablir l'equilibri de la hisenda pública i abolir el dret de consums i després la rebaixa dels tributs fins a la meitat, per tal d'arribar després a l'anul·lació dels estancs, de la sal i del tabac.

S'han de suprimir moltes col·locacions públiques innecessàries. Els governs s'han de sostenir en la força moral i no en una administració dispendiosa²⁴. Al maig de 1853 ofereix una altra sèrie d'idees per tal de fer estalvis. Moltes són curioses i demostren el seu esperit ingenu. Per exemple, proposa que els funcionaris comencin la seva carrera de meritori, uns anys sense guanyar res²⁵. O que algunes feines siguin desenvolupades per ciutadans voluntaris, de forma gratuïta²⁶.

Als pocs mesos de l'inici del bienni progressista, Pujadas passa per un període de desànim, i exposa el seu programa de regeneració²⁷. Les esperances de la revolució desapareixen. La qüestió econòmica ha enderrocat tots els governs anteriors i ho farà en els propers, més que les qüestions polítiques.

5-L'economia. La posició proteccionista

Pujadas i molts dels progressistes catalans de l'època són liberals pel que fa a l'àmbit de la llibertat política, però molt proteccionistes quan el comerç exterior²⁸. Saben, i Pujadas ho manifesta sovint en base a la pròpia experiència, que la indústria local no pot suportar la competència de l'anglesa i desapareixerà quan s'abaixin les fronteres. Recorda que Anglaterra era proteccionista quan la seva indústria era incipient²⁹. I un cop més, retreu al govern espanyol el *seguidisme* de la política de França³⁰. Per tal de poder competir haurien de tenir-se les mateixes condicions de les matèries primeres, fertilitat, capitals i desenvolupament de l'esperit industrial³¹. Pels membres del partit progressista l'economia és un mitjà; el que importa és l'home i facilitar la cobertura de les seves necessitats. D'eliminar la misèria mitjançant la feina. Ja sabem que no són unànimes, i hi ha alguns teòrics tan destacats com Laureà Figuerola que apareix com lliurecanvista. La protecció és un instrument del desenvolupament intern conjuntament amb altres mesures, tals com la provisió independent de les matèries primeres, especialment el carbó, l'avanç tecnològic, la suficiència financera i la rebaixa dels impostos^{32,33}.

Els programes que enuncia el diari contenen sempre algun element en pro dels interessos industrials, mercantils i fabrils i combatre la llibertat de comerç^{34,35}. En la defensa es trobarà ajuntat a polítics d'origens tan diferents com són Prim i Madoz³⁶. Totes les alarmes es disparen quan el ministre Salamanca posa en marxa el decret alliberador del comerç exterior³⁷. Produirà la ruïna i la misèria de la població catalana.

I aquesta serà la raó fonamental de promoure la fundació de l'Associació de Defensa de la Indústria Nacional i de la Classe Obrera³⁸: *La cuestión eterna y que ha tenido siempre preocupados a los catalanes...es la protección a la industria.*

Torna a centrar aquest tema com un dels objectius bàsics³⁹: *La redacción de El Barcelonés trabajara sin descanso para conseguir salvar la industria nacional y la clase trabajadora.*

És el segon pilar de la constant argumental de Pujadas: la feina assegura els ingressos dels obrers i permet la cobertura de les seves necessitats.

No existeix contradicció sobre la posició proteccionista i la liberal interior, pel que fa a la rebaixa dels impostos, amb teories que tornen a posar-se d'actualitat⁴⁰: *La ciencia economica...nos enseña que mientras menos trabas (impuestos) se impongan al consumidor, mayor es el consumo, mas fácil le es al productor disminuir el valor de la mercaderia, y abaratado el producto, el consumo se multiplica.*

6-Desamortització

La desamortització és un tema d'enfrontament social i polític. Un clar exponent de les idees i de les posicions de les grans opcions enfrontades al segle. El diari arriba quan la primera desamortització de Mendizábal, ja s'havia promulgat, encara que la societat afectada mantenia les discussions i no havia paït totalment els seus efectes.

Està d'acord amb la desamortització per haver mobilitzat les persones i els béns, però critica que l'Estat hagi malbaratat els ingressos amb l'extensió del funcionariat⁴¹.

L'Església pretén recuperar els béns incautats quan es negocien nous acords amb l'Estat espanyol i que culminen en el concordat de 1851. El diari està naturalment en contra de retornar a la situació prèvia. *El Barcelonés* però, no veu bé la desamortització dels béns dels establiments de beneficència que realitzen una actuació favorable a les classes més desproveïdes, en tant l'Estat no els financi.

Al desembre de 1854, quan l'anomenat bienni progressista té pocs mesos, Pujadas ofereix el seu programa de regeneració, entre el que apareix la venda de béns de propis⁴².

7-Qüestió social i obrera

Hi ha un fons de preocupació social, com a expressió dels drets dels obrers i jornalers. N'hi ha molts exemples.

Tracta sobre els beneficis mutus de la regulació del treball, que assegurin als empresaris i els treballadors els drets i obligacions mútues. Resultaria un gran avançament sobre la situació existent. És una altra de les heterodòxies sobre la doctrina liberal pura, que demostra un cop més que el preocupa molt la situació social⁴³.

A l'Associació de Defensa del Treball Nacional i de la Classe Treballadora i Jornalera, introdueix la representació obrera en la seva junta directiva, en l'organització interclassista⁴⁴. El mateix fonament tenen els components socials de l'assistència

sanitària, la formació professional, etc, de l'Associació. I tanmateix, es mostra decebut quan alguns operaris fan vaga en el moment que l'Ajuntament i el Govern Civil donen treball enderrocant les muralles⁴⁵.

Recordem una altra novetat, dins de l'època, en la idea que els òrgans de representació política acullin els obrers. S'ha de considerar dins d'aquesta sensibilitat la constant crítica a l'administració de l'hospital de la Santa Creu i que no tracta prou bé als pobres assistits. No oblidem la idea de l'establiment d'un hospital d'invàlids del treball. S'han de compatibilitzar els objectius socials amb l'ordre públic: *Los progresistas no renunciamos en nada a nuestros principios de orden social y político, de orden en las familias, de moralidad la mas severa, de los lazos sociales mas estrechos.*

8-El dret de propietat

Respecte a la propietat es manté dins de criteris moderats⁴⁶. Representa el producte del treball, i per tant la desigualtat deriva de la naturalesa. L'home industriós busca incrementar la seva riquesa; el gandul, la consumeix.

Matisa l'equidistància entre posicions absolutistes i republicanes⁴⁷:

No, los hombres no són iguales por mas que sean hermanos...Convenimos con los republicanos en que los hombres son iguales en el derecho que tienen todos al nacer o la misma protección de la sociedad, y al mismo cuidado que ha de producir el completo desarrollo de sus facultades, pero no creemos que sean iguales de un modo absoluto...

9-Sobre la condició femenina

Es tracta d'una altra de les sorpreses "modernitzadores" de Pujadas. No en manquen referències. Sobre l'educació⁴⁸: *Es preciso cuidar la educación de la mujer con mayor esmero que la del hombre, por que de aquella depende en gran parte la de aquel.*

L'obra senyera d'*El Barcelonés* i de la política d'en Pujadas, L'Associació de Defensa de la Indústria Nacional i de la Classe Obrera i Jornalera, integra les dones, el que apareix expressament remarcant pel diari, com a demostració que no va ser casual, i recorda que és la primera vegada que es fa⁴⁹. I estableix les guarderies infantils, potser per primera vegada a Espanya. Tanmateix, hi trobem una crítica negativa d'un tipus de dones, les monges, que preparaven medicaments a la farmàcia de l'hospital de la Santa Creu en substitució dels practicants de farmàcia acomiadats⁵⁰.

10-Referència a les seves experiències estrangeres

Pujadas fa moltes referències de les seves estades a l'estranger. Els comentaris i editorials sobre política internacional són constants. Molt més que a la resta de diaris de Barcelona. No solament transcriu notícies aporta opinions pròpies, que manté amb tossudesa. Però també sobre molts altres temes, de qualsevol tipus. Fem un ventall. Així, quan parla sobre l'organització social del treball, diu que es considera autoritat

precisament per la seva experiència en terres alienes⁵¹. En un determinat moment es discuteix sobre l'oportunitat d'edificar quatre hospitals a les rodalies de Barcelona, en substitució del criticat de la Santa Creu. Diu que sempre ha vist que els hospitals es trobin dins de les ciutats⁵².

Ja hem vist que critica les monges de l'hospital de la Santa Creu, aplicant la seva experiència de França⁵³. Elogia molt el sistema docent del seu coreligionari, el catedràtic Josep Storch, aprofitant per a informar que coneix universitats d'altres països⁵⁴. I en temes ciutadans que són d'actualitat a Barcelona, recolza la seva opinió amb dades angleses. Així, en tractar dels empedrats i dels urinaris, els compara molt negativament respecte als que ha vist a Londres⁵⁵.

Als anuncis dels establiments fa freqüents referències a les seves estades a l'estranger. Al 1849 sobre el centre de Rambla Sant Josep diu que el director ha practicat durant deu anys en hospitals d'Anglaterra, França, Holanda i Bèlgica⁵⁶, i en altres ocasions és més modest, ja que es limita als hospitals de Montpeller, París i Londres⁵⁷.

11-L'exèrcit, la Milícia Nacional, la funció de policia

S'han de disminuir els exèrcits, ja que *cuando los pueblos estan bien regidos no hay que temer transtornos de ningun tipo*⁵⁸.

Troba l'exèrcit massa vinculat a l'antic règim. No es refia, i prefereix l'actuació de la Milícia Nacional, a prop del poble i clarament progressista⁵⁹: *...consideramos imposible la libertad sin Milicia Nacional...Según nosotros es apremiante la organización de la Milicia...*

Han de fer respectar les lleis, per tal de protegir el més estimat bé, la llibertat.

L'establiment de la Milícia Nacional li va bé a Pujadas per tal d'estalviar pressupost, un dels altres objectius⁶⁰: *Reduciremos inmediatamente el ejército a una tercera parte o menos, puesto que en las actuales circunstancias, y habiendo la Milicia Nacional, no se necesita el pie de ejército que tenemos.*

Hi ha un to d'horror a la guerra i a les diferents formes de violència⁶¹: *Los amigos de la libertad no tienen otras armas que las ideas.*

12-Els candidats electorals, els polítics

És una constant en l'opinió del diari i de Pujadas. Els polítics no han de ser funcionaris ja que en cas contrari s'estableix una corrent mútua de dependència⁶². Aquesta idea es repeteix sempre que toca el tema, de vegades relacionant-la amb l'excés de cost de l'aparell administratiu, en una posició clarament reformadora i regeneracionista, en la que coincideix amb altres coetanis il·lustrats⁶³.

Manté prevenció contra els polítics ja coneguts i vinculats a anteriors tendències retrògrades: *Tampoco queremos para candidatos a ninguno de los que en los últimos congresos votaban las autorizaciones, santificaban los impuestos, aplaudían los monopolios, apoyaban los abusos y contribuían a ponernos las mordazas y las cadenas.*

Troba necessari ampliar el cens electoral i donar entrada en el Congrés a representants directes dels obrers.

No dubta en amenaçar als electors que no segueixin els seus consells⁶⁴:

...dia tras dia, os hemos prevenido; ¡caiga sobre vosotros la responsabilidad del mal si contribuis a que os llegue!

13-L'Església

El Barcelonés i Pujadas són laïcistes, quan s'oposen a moltes de les posicions polítiques de la jerarquia eclesiàstica, no així pel que fa al dogma i tradicions catòliques, que accepten. El clergat tradicional és assimilat a l'antic règim, que s'oposa a tota innovació i s'alia amb els contraris a la llibertat. Apareixen massa propers als absolutistes i als carlins, enemics naturals de la doctrina del diari. Troba que els absolutistes no poden contenir per si sols una nació sense el concurs del clergat, aliats contra la democràcia i el progrés⁶⁵.

Pujadas és catòlic practicant i no dubtarà en portar el pendó a la processó del Corpus a Sant Boi, amb molts dels malalts, i recomanar els precés pels difunts des del diari⁶⁶. Té capellà i ocasionalment pretén tenir monges al manicomi. Solament és anticlerical quan entén que els religiosos pretenen influir en aspectes allunyats al seu propi àmbit. Es tracta d'una postura moderna, ja que en un sentit tradicional, no hi havia temes aliens a la tutela eclesiàstica.

Al diari es fan grans elogis a la funció històrica de l'Església en quant a la cultura, la fraternitat amb la qual vivien els cristians al principi, la seva abnegació, *mas en los siguientes periodos históricos ya no encontramos tanta abnegación; tantas virtudes y tan heróico desprendimiento en los hombres...*⁶⁷

La posició de crítica contra els clergues administradors de l'hospital de la Santa Creu és constant, especialment al *prior*, per la seva ignorància sanitària, mal tracte als malalts quan privilegia els aspectes de culte sobre els assistencials, permet les dolentíssimes condicions. En aquesta crítica coincidirà durant la resta del segle amb molts dels metges i ciutadans il·lustrats.

Pot ser radical en les manifestacions utilitzant termes despectius⁶⁸: *La única reforma de España, en su revolución político-social, que merezca destacarse, es el desfrailamiento*. Aquesta opinió del diari sobre l'exclaustrament i prohibició dels convents apareix constant en els editorials. Contra la possibilitat que tornin els frares, que professin noves monges, i a favor de la prohibició dels jesuïtes^{69,70}.

Sobre el papa Pius IX té posicions diferents. El diari manifesta l'acord precisament per interpretar-lo com a enemic de l'absolutisme i tenir molts adversaris dins de les forces tradicionalment aliades de l'església. Tanmateix, està en contra de l'ús de la força per tal que recuperi els estats pontificis.

Ridiculitza el bisbe de Vic quan opina sobre el còlera, i critica el de Tarragona per no facilitar un local per tal de dedicar-lo a hospital, davant l'epidèmia de 1854^{71, 72}.

14-Catalunya

Pujadas manté equilibri entre els pilars de pertinença. Clarament manifesta les tres identitats: 1r un internacionalisme basat en la solidaritat dels homes lliures; 2n la pertinença a la monarquia espanyola parlamentària d'Isabel II, que no discuteix, 3r la defensa dels interessos catalans.

Aquesta darrera es manifesta fonamentalment en els valors econòmics. No hi ha indicis d'altres qüestions en *El Barcelonés*: Ni l'idioma, ni el dret institucional, ni diferenciacions polítiques, es troben quan parlen de Catalunya. Solament la necessitat de respectar els mitjans de vida. Això resulta coherent dins de la seva filosofia, ja que en el treball es basa la resta dels desenvolupaments socials. Si no hi ha feina, arribarà la misèria, les malalties, l'enderrocament social, que en el fons és el que interessa evitar. Defensa els drets econòmics de Catalunya, com a expressió dels drets dels catalans, en contraposició d'algunes decisions del govern central, de caire lliurecanvista. Tot el que posa en perill el treball és rebutjat, i aquí està el principi d'identitat catalana que trobem a Pujadas i en *El Barcelonés*. Se senten catalans, i es manté que els catalans tenen virtuts específiques. Els hi fan mal determinades incomprensions d'altres terres d'Espanya, quan pretenen importar lliurement productes anglesos⁷³.

¿Hasta cuando contra Cataluña? Amb aquest editorial es comenta un decret que regula les funcions de les Juntes de Comerç, que no té en compte els industrials⁷⁴. Sembla que s'ha de donar la raó als que opinen que es pretén destruir la indústria catalana... Està fora de tota lògica, ja que formem part d'Espanya... *Cataluña es para ciertas gentes la manzana de oro que pretenden apoderarse. ¡Ah! ¡cual si fuese de peor condición Cataluña que el resto de la Península!*. Continua referint-se als mals que representarà el decret del ministre Salamanca liberalitzant el comerç exterior⁷⁵. Quan la *Revista Militar* i *El Español* fan manifestacions d'alarma sobre Catalunya, que és considerada el focus principal de la rebel·lió carlina, *El Barcelonés* es queixa⁷⁶: *Todos los gravámenes, todos los sacrificios, todos los sufrimientos deben ser para los hijos de Cataluña. Decirse puede en verdad que se ha jurado reducirles a la degradación, a la esclavitud o la muerte.*

En aquest editorial, i en el del dia següent, manté la tesi que les diferenciacions de criteris no són justes, ja que tots som espanyols i hem de ser tractats per igual.

En altres ocasions és conscient de la situació de diferència industrial favorable de Catalunya, però manté que si es deixa que prosperi, la seva influència arribarà poc a poc a tothom, la riquesa es propagarà a tota la península.

El treball com a signe d'identitat catalana s'aferma quan donen la benvinguda al nou Capità General, Fernando Fernández de Córdoba. Diuen que Catalunya és molt fàcil de governar: *porque siendo su carácter laborioso, basta protegerle para que sea el mas pacífico y subordinado*⁷⁷.

La síntesi entre ser català i espanyol apareix perfectament possible⁷⁸:

Los catalanes desean paz, libertad, trabajo, pan y unión con hermanos de las demás provincias del reino. I té una evident autosatisfacció de la condició de barceloní⁷⁹.

15-Les colònies

Espanya ha d'estar orgullosa de la seva acció americana. Hi han anat els millors homes, i això explica l'actual retard de la metròpolis. La pèrdua de les colònies ha estat el resultat d'una conjura internacional. Pujadas desconfia de les intencions de les altres potències europees i dels Estats Units. Diu que on ha deixat d'ondejar la bandera espanyola hi ha un desastre⁸⁰. I les colònies es van perdre per intrigues estrangeres. Cuba s'ha manifestat recentment amb desitjos de continuar sent espanyola. A tothom que sigui amant de la llibertat i de l'equilibri internacional li interessa que hi hagi presència europea, per tal que el més dèbil no arribi a ser presa del més fort. En el fons defensa els interessos materials del comerç, que perdrien aquest mercat en cas de guerra. Simultàniament es burla de la possibilitat d'un bloqueig naval d'Espanya als Estats Units, com defensen alguns diaris madrilenys⁸¹. Així opina en una de tantes ocasions que fa de geoestratega. No cita per a res l'esclavitud.

I com sempre, troba en l'economia la solució dels problemes, en un constant pragmatisme: *mejoras discretas y economias bien entendidas para Cuba, es lo que quieren los buenos españoles interesados en la gloria del trono de su Reina*⁸².

16-Pujadas anglòfil i antifrancès

Antoni Pujadas es mostra decididament partidari de l'organització política i social dels anglesos i ho explicita reiteradament. Per contra, manifesta una clara antipatia vers els francesos. Coneixem que la seva família havia estat perjudicada per aquests durant la *Guerra del Francès*, i que molts anys després és indemnitzat pels perjudicis ocasionats. L'admiració de Pujadas sobre Anglaterra no resulta obstacle per a l'oposició manifesta contra la seva política comercial. És un internacionalista en la defensa de la llibertat política, però sense arribar a l'econòmic. Pujadas coneix Anglaterra i sap que resulta imbatible en el terreny de la indústria i el comerç. Així, al 1847, quan es presenta l'Associació Defensora del Treball Nacional, afirma que la llibertat de comerç interessa a Anglaterra perquè té una indústria molt avançada⁸³. Per tal que fos admissible, hauria d'haver-hi igualtat de condicions. L'oposició de Pujadas és el total reconeixement de la superioritat d'Anglaterra contra la qual no és pot competir.

Recorda que Anglaterra sempre ha estat terra d'asil i garantia de les llibertats^{84,85}. Tanmateix, en una altra ocasió ha afirmat que cap dels redactors d'*El Barcelonés* ha estat mai exiliat, per la qual cosa hem d'entendre que Pujadas no s'ha considerat dins d'aquesta condició.

Sovint utilitza l'experiència anglesa com suport d'autoritat⁸⁶: *La Inglaterra que marcha a la vanguardia de la civilización...*

Dins de les manifestacions radicals de Pujadas contra les tendències franceses tampoc no falten exemples, a més quan la compara amb Anglaterra, que sí que ha de ser imitada⁸⁷: *...al interés de la España incumbe, el que esos Pirineos... sean un muro inmarcesible al pie del cual por una parte acabe todo lo que es francés y termine por la otra todo lo que es español. ... ¡Mirad a Inglaterra, ya que se trata de imitar a otros países...*

Curiosament per a un diari progressista es troba que critica durament els excessos de la revolució francesa⁸⁸. Malgrat la intranquil·litat de la política francesa, expressa una extraordinària admiració per l'organització de París⁸⁹.

És un tema avui absolutament oblidat, però durant 1847 hi ha moltes discussions a Espanya sobre l'oportunitat de la intervenció d'ajut i policia a Portugal, que passa per molts seriosos disturbis. *El Barcelonés*, i s'endevina l'estil de Pujadas en els editorials no signats, està francament a favor d'aquesta intervenció, en raó de la germanor i de la defensa de la llibertat. Encara va més enllà i al 1848 afirma que Espanya i Portugal han de formar una sola unitat.

17-Internacionalisme

Pujadas és clarament internacionalista, creu en la germanor entre els pobles. Té la idea permanent dels utòpics de la necessitat d'acabar amb les guerres, mitjançant la societat dels pobles en una aliança universal. Realment, la societat de nacions, les nacions unides, una altra idea precursora⁹⁰: *En el siglo de la civilización, en la edad ilustrada, la pólvora así como las máquinas destructoras, deberían ser abatidas e inutilizadas, haciendo al propio tiempo todas las naciones una alianza mútua para el sostenimiento de la paz e independencia de todas las naciones.*

Anglaterra serà garant de la llibertat de tots els pobles. Així quan hi ha una interpel·lació de Lord Palmerston sobre les notícies de l'intent d'alterar la constitució a Espanya, Pujadas defensa el dret dels anglesos a preocupar-se'n⁹¹: *La causa de la libertad es común a todos los pueblos, y los liberales de cada uno de ellos tienen intereses recíprocos que defender...*

Anglaterra sempre ha defensat la llibertat dels altres pobles: *Los pueblos son todos hermanos y se deben mútua proteccion, la libertad es común para todos ellos, mútua pues debe ser su defensa.*

Els editorials que signa sobre política internacional mantenen amb molta freqüència una tesi voluntarista i idealitzada, basada en què les guerres són impossibles perquè les masses populars s'oposaran, en estar sempre fetes pels interessos dels tirans. I si els governants de les monarquies opressores s'obstinen, els pobles enderrocaran aquests governs. Com aquests ho saben, no posaren en perill la pròpia permanència. Tenim aquí un dels majors exponents de l'utopisme internacionalista de Pujadas. Tanmateix, quan la realitat contradia els seus desitjos, s'enfonsa en l'extrem d'un negre pessimisme⁹².

NOTES:

-
1. *El Barcelonés*, 3 de maig de 1853, p. 1.
  2. *El Correo Barcelonés*, 20 de febrer de 1853, p. 1.
  3. *El Barcelonés*, 1 de gener de 1850, p. 1.
  4. *El Barcelonés*, 1 de gener de 1850, p. 1.
  5. *El Correo de Barcelona*, 11 de febrer de 1853, p. 1.

-
6. *El Correo de Barcelona*, 15 de febrer de 1853, p. 1.
  7. *El Correo de Barcelona*, 30 de març de 1853, p. 1.
  8. *El Barcelonés*, 18 de novembre de 1851, p. 1.
  9. *El Correo de Barcelona*, 7 de juliol de 1853, p. 1.
  10. *El Correo de Barcelona*, 20 de gener de 1853, p. 1.
  11. *El Correo de Barcelona*, 1 de febrer de 1853, p. 1.
  12. *El Correo de Barcelona*, 21 de gener de 1853, p. 1.
  13. *El Barcelonés*, 5 de juliol de 1851, p. 1.
  14. *El Barcelonés*, 4 de setembre de 1847, p. 1.
  15. *El Barcelonés*, 24 de desembre de 1851, p. 1.
  16. *El Barcelonés*, 10 de desembre de 1854, p. 1.
  17. *El Correo de Barcelona*, 23 de febrer de 1853, p. 1.
  18. *El Barcelonés*, 20 de setembre de 1854, p. 1.
  19. *El Barcelonés*, 5 de juliol de 1851, p. 1.
  20. *El Correo de Barcelona*, 20 de gener de 1853, p. 1.
  21. *El Correo de Barcelona*, 21 de gener de 1853, p. 1: *Lo poco que nos queda de la constitución liberal de 1812 nos sería indudablemente arrebatado, todas las instituciones liberales destruidas; todos los elementos regeneradores que han sacado la patria de la postración, se verían perdidos y el mas ominoso despotismo, podría ser la consecuencia de éste retroceso progresivo.*
  22. *El Barcelonés*, 29 de novembre de 1851, p. 1.
  23. *El Barcelonés*, 10 de desembre de 1854, p. 1.
  24. *El Correo de Barcelona*, 9 de maig de 1853, p. 1.
  25. *El Correo de Barcelona*, 12 de maig de 1853, p. 1.
  26. *El Correo de Barcelona*, 9 de maig de 1853, p. 1.
  27. *El Barcelonés*, 10 de desembre de 1854, p. 1.
  28. *El Barcelonés*, 16 de desembre de 1846, p. 1.
  29. *El Barcelonés*, 20 de desembre de 1846, p. 1.
  30. *El Barcelonés*, 13 d'agost de 1847, p. 1.
  31. *El Barcelonés*, 21 d'octubre de 1847, p. 1.
  32. *El Correo de Barcelona*, 26 de febrer de 1853, p. 1.
  33. *El Barcelonés*, 4 de setembre de 1847, p. 1.
  34. *El Barcelonés*, 1 de febrer de 1847, p. 1.
  35. *El Barcelonés*, 4 de setembre de 1847, p. 1.
  36. *El Barcelonés*, 28 d'octubre de 1847, p. 2.
  37. *El Barcelonés*, 13 d'agost de 1847, p. 1.
  38. *El Barcelonés*, 22 de setembre de 1847, p. 1.
  39. *El Barcelonés*, 24 de setembre de 1847, p. 1.
  40. *El Barcelonés*, 1 de novembre de 1851, p. 1.
  41. *El Barcelonés*, 22 d'agost de 1851, p. 1.
  42. *El Barcelonés*, 10 de desembre de 1854, p. 1.
  43. *El Barcelonés*, 17 de setembre de 1854, p. 1.
  44. *El Barcelonés*, 6 de juny de 1848, p. 1.
  45. *El Barcelonés*, 20 de setembre de 1854, p. 1.
  46. *El Barcelonés*, 10 de novembre de 1848, p. 1.
  47. *El Barcelonés*, 19 de desembre de 1848, p. 1.
  48. *El Barcelonés*, 17 de maig de 1848, p. 1.

-
49. *El Barcelonés*, 28 d'octubre de 1847, p. 1.
  50. *El Barcelonés*, 28 de març de 1850, p. 1.
  51. *El Barcelonés*, 17 de setembre de 1854, p. 1.
  52. *El Barcelonés*, 3 d'abril de 1852, p. 1.
  53. *El Barcelonés*, 28 de març de 1850, p. 1.
  54. *El Barcelonés*, 3 d'abril de 1851, p. 1.
  55. *El Barcelonés*, 20 d'abril de 1852, p. 1.
  56. *El Barcelonés*, 29 d'octubre de 1849, p. 3.
  57. *El Barcelonés*, 27 d'agost de 1850, p. 1.
  58. *El Barcelonés*, 17 de novembre de 1851, p. 1.
  59. *El Barcelonés*, 17 de setembre de 1854, p. 1.
  60. *El Barcelonés*, 10 de desembre de 1854, p. 1.
  61. *El Barcelonés*, 26 de novembre de 1851, p. 1.
  62. *El Barcelonés*, 17 de setembre de 1854, p. 1.
  63. *El Barcelonés*, 2 d'octubre de 1854, p. 1.
  64. *El Barcelonés*, 3 de febrer de 1853, p. 1.
  65. *El Barcelonés*, 2 de febrer de 1848, p. 1.
  66. *El Barcelonés*, 3 de novembre de 1851, p. 1.
  67. *El Barcelonés*, 16 de desembre de 1851, p. 1.
  68. *El Barcelonés*, 8 de març de 1850, p. 1.
  69. *El Barcelonés*, 11 d'agost de 1854, p. 1.
  70. *El Barcelonés*, 22 d'abril de 1852, p. 1.
  71. *El Barcelonés*, 7 de setembre de 1854, p. 1: *según el obispo de Vic, de hoy en adelante el cólera no deberá llamarse cólera-morbo ni enfermedad reinante, sinó Cólera del Señor. Gracias por tal descubrimiento...*
  72. *El Barcelonés*, 4 de setembre de 1854, p. 2.
  73. *El Barcelonés*, 10 de novembre de 1847, p. 1: *La firmeza de principios, la constancia y el decidido amor hacia su cara patria, Cataluña, que caracteriza a los hombres de El Barcelonés...*
  74. *El Barcelonés*, 27 d'octubre de 1847, p. 1.
  75. *El Barcelonés*, 24 de setembre de 1847, p. 1.
  76. *El Barcelonés*, 21 de gener de 1848, p. 1.
  77. *El Barcelonés*, 20 de setembre de 1848, p. 1.
  78. *El Barcelonés*, 25 de gener de 1848, p. 1.
  79. *El Barcelonés*, 12 de novembre de 1851, p. 1: *La profunda tranquilidad que reina en Barcelona, el carácter laborioso y emprendedor de sus habitantes, las ideas de mejoramiento y de perfección que agitan su mente, sus capitales que están en circulación, todo se asocia para llevar a cabo las mas grandes y extraordinarias empresas.*
  80. *El Correo de Barcelona*, 3 de març de 1853, p. 1.
  81. *El Barcelonés*, 23 de setembre de 1851, p. 1.
  82. *El Barcelonés*, 1 de novembre de 1851, p. 1.
  83. *El Barcelonés*, 21 d'octubre de 1847, p. 1.
  84. *El Correo de Barcelona*, 30 de març de 1853, p. 1: *En pocos años la hospitalaria Inglaterra ha dado asilo a hombres, que fugitivos, allí han ido a buscarlo.*
  85. *El Correo de Barcelona*, 6 de gener de 1853, p. 1: *La poderosa Albión, parece haber sido en todas ocasiones el sostén de las instituciones representativas. Tales antecedentes son el escudo en que apoyamos nuestras esperanzas respecto de la suerte futura de Europa.*
  86. *El Barcelonés*, 17 de novembre de 1851, p. 1.

-
87. *El Correo de Barcelona*, 25 de gener de 1853, p. 1.
88. *El Barcelonés*, 1 de setembre de 1851, p. 1: *...de aquí provino...la horrible dirección que se dió a la revolución del pasado siglo, nacida entre peligros y germinado entre sangrientas lides.*
89. *El Barcelonés*, 12 de novembre de 1851, p. 1.
90. *El Correo de Barcelona*, 19 de juny de 1853, p. 1.
91. *El Barcelonés*, 6 de febrer de 1852, p. 1.
92. *El Correo de Barcelona*, 9 d'abril de 1853, p. 1: *...la sociedad camina a su desmoronamiento, y el día de una catástrofe, faltando personas de fe y crédito, que conduzcan el timón por buena senda, pueden producirse graves y trascendentales trastornos, que evidencien, que toda la grande obra del siglo décimo nono, no ha sido mas que de destrucción...*

VI - LES IDEES SOBRE LA POLÍTICA SANITÀRIA I DE BENEFICÈNCIA

Entre les idees progressistes que el diari *El Barcelonés* desenvolupa, hi ha una activitat intensa i freqüent pel que fa als temes sanitaris i de beneficència. És tracta de temes bàsics en la política general, però que la resta de diaris rarament tracten en sentit genèric. Fins i tot els vinculats a les idees progressistes prefereixen les grans qüestions de llibertat i de democràcia, i quan baixen a les sanitàries concretes és per un fet conjuntural. Per aquests escrits, Pujadas ha de tenir un lloc entre els sanitaristes del moment.

Quan busquem els antecedents, de vegades apareix inspirat en Monlau, especialment en la seva *Higiene Pública*¹. Així, la instal·lació de les *crèches*, la prohibició de la mendicitat, l'estrict control de la prostitució... Les relacions entre Pujadas i Monlau van ser bones en el període que coneixem, i per tant resulta normal aquesta influència, però a més tots dos trameten les mateixes experiències estrangeres.

1-Sobre l'organització de l'assistència benèfica i hospitalària

S'ha de tenir en compte que l'assistència benèfica i hospitalària es confonien en gran part, en una situació conceptual que arriba fins i tot al segle XX. L'assistència hospitalària civil havia tingut un component fonamentalment asilar, en què la institució era substitutiva del domicili, quan no existia, o la seva pobresa impedia l'atenció normal en l'alimentació o neteja. Quan les condicions socials i econòmiques eren adequades l'atenció sanitària es rebia a la llar.

A la premsa barcelonina de mitjans de segle apareixen referències freqüents sobre les condicions assistencials del gran hospital de Barcelona, el de la Santa Creu, però molt escasses sobre el fons ideològic de la beneficència, o de l'organització estructural. L'excepció la constitueix *El Barcelonés*. Els altres diaris pensen que s'han de millorar les condicions de l'esmentat hospital, i en això finalitza l'interès. Tanmateix, *El Barcelonés* supera en molt la preocupació conjuntural, interioritza el problema i ofereix un criteri de generalització dels drets i les obligacions socials. Repensa el tema, sense aturar-se en la correcció de les disfuncions concretes, que tampoc no ignora. És a dir, ofereix un nou programa polític de l'atenció de beneficència. Aquest, pensem, és un mèrit de la nova classe, de la nova il·lustració en la qual participa Pujadas.

El dret a l'assistència. Sovint afirma que molts dels aspectes de l'assistència són un dret, derivat del deure dels homes d'auxiliar-se mútuament en les seves desgràcies². Això és nou i revolucionari i supera el concepte de la beneficència. El sentit de l'assistència pública és ampli i té per objecte l'atenció de les situacions de misèria dels treballadors, com a classe vulnerable³.

Com en tantes altres qüestions, les raons aportades s'equilibren entre el dret estricte dels necessitosos i la tranquil·litat social, que pot interessar fins i tot als poderosos menys sensibles. Beu en les fonts de la moderna il·lustració francesa en tractar de la caritat pública⁴.

L'estructura general de l'assistència: L'assistència ha de canviar en la seva concepció i aplicació. Necessita una reconsideració total⁵: *Nuestros asilos benéficos, no solo creemos que necesitan reformas, sino una regeneración completa.* La importància de la qüestió és tan alta que no dubta que ha de ser considerada pel govern al més alt nivell. Si la societat té un ministre encarregat de la hisenda pública, *¿por qué no tener un ministro encargado de extinguir la miseria de la nación?* Això dit per una persona que durant tants articles i editorials ha ponderat extraordinàriament la importància de restringir els impostos i l'aparell públic, evidencia que Pujadas concedeix al tema el màxim relleu.

Pensa que els centres de beneficència pública en el sentit més convencional han de dependre⁶ de l'administració municipal i provincial. Hi ha unes atencions *obligatòries i permanents*:

- 1-El sosteniment dels hospitals per a malalts i ferits.
- 2-La cura completa i l'educació dels orfes desvalguts i dels expòsits.
- 3-L'establiment de cases de refugiats.
- 4-El socorriment i la gradual extinció de la mendicitat.

Pujadas és bel·ligerant pel que fa a la mendicitat. La considera un oprobi per a la societat que la tolera⁷. Les persones que de veritat no puguin treballar han de ser recollides en els establiments de beneficència pública. No permet la llibertat de l'individu fins que pugui exercir la mendicitat com una opció més. En aquesta posició coincideix amb la major part dels progressistes de l'època, que ponderen molt la virtut i l'obligació del treball. En el sentit preventiu troben molt bé l'establiment de cases de correcció per a internar obligatòriament joves que no reben bona educació dels seus pares⁸. Barcelona no en té, i s'haurien d'establir. Com es veu, els ajuts assistencials que la societat ha de donar als individus en situació de minusvàlua, han de venir equilibrats per la disposició de tots els ciutadans a aportar la seva contribució econòmica. I és obligatori el treball per a les classes populars. Per tant, s'han d'educar en aquesta obligació, i si no es compleix, fins i tot s'ha de perseguir el transgressor.

Els pobres vergonyants malalts, s'han d'atendre als hospitals, o al seu domicili si es pot. Però, quan la misèria és producte del vici, s'han de tancar en una casa de correcció on se'ls ensenyaran els deures socials⁹. És una mena de presó correctora i preventiva, que arribarà fins a la *ley de vagos y maleantes*.

Pel que fa als expòsits, diu en un moment de pessimisme, que *seria mejor dejarlos morir al principio para impedir que sufran después*¹⁰. Són lliurats a dides que alleten simultàniament fins a quatre nens, que inevitablement han de morir. És la mateixa doctrina de Monlau.

Apareix perfectament perfilat el model de gestió assistencial del nostre personatge. I avança en una altra reflexió, en la qual defensa l'atenció domiciliària en preferència a l'hospitalària¹¹. Això que avui resulta poc entenedor, al seu moment era totalment comprensible. Si s'atén el malalt a casa seva, ajudant-lo amb un subsidi suficient no ha d'anar a l'hospital, on únicament rep atencions d'aliment, roba, neteja... Com que les mèdiques són poc rellevants, es poden aplicar al domicili sense disminució de la seva escassa eficàcia. Altres progressistes són de la mateixa opinió, reservant l'hospitalització exclusivament per a malalts mentals.

La línia editorial en general es manifesta contra la beneficència particular, que anomena *charlatanismo filantrópico*, i solament serveix per tal que visquin ampul·losament els individus que administren els socors¹². Aquesta crítica, que també apareix avui aplicada a algunes de les anomenades O.N.G., era freqüent al segle XIX.

Dins del seu esperit arbitrista avança una solució global de tots els problemes en l'autogestió, sense esperar que ho faci l'Estat. Serà l'aspecte assistencial de l'Associació de Defensa del Treball Nacional i de la Classe Obrera, que es veurà després.

El finançament: La situació econòmica té una doble consideració. Per una banda, parteix de la realitat del moment, que els centres estan finançats per rendes pròpies i per almoines. En tant no canviï l'esquema, s'ha de protegir aquesta font d'ingressos fins i tot procurant que no se'ls apliqui els criteris generals de la desamortització, que el seu partit defensa aferrissadament en altres àmbits¹³. Els ciutadans amb ingressos acceptables haurien de contribuir al sosteniment d'aquests establiments¹⁴.

Però com a sistema general de finançament, aviat apareix el criteri modernitzador, durant els entusiasmes del bienni progressista¹⁵. Els hospitals i les cases que fan beneficència cal que siguin sostingudes per l'Estat, que hauria de pagar un tant per estada. Aquesta és la filosofia que Pujadas intentarà aplicar en el seu manicomi de Sant Boi, quan s'ofereix i contracta *compulsivament* amb les Diputacions, defensant, però, la gestió privada, com ja es feia en part en els hospitals militars.

L'organització dels establiments: L'organització ha de ser establerta per experts, superant el voluntarisme¹⁶.

A l'octubre de 1848 apareix un editorial¹⁷, on s'anuncia que exposarà un pla de reforma sobre l'administració interior dels hospitals i de la medicina. La tesi bàsica és que a Espanya els administradors són persones honorables però poc expertes, sense conèixer els principis de l'atenció mèdica i sense cobrar per la seva feina. Aquesta funció s'hauria de professionalitzar. Diu que continuarà escrivint sistemàticament sobre el tema. Tanmateix, no és així, i solament apareixen aportacions fragmentàries.

Diagnostica un greu problema d'estructura organitzativa¹⁸. Els hospitals i els asils benèfics gasten el doble del que necessitarien si fossin subministrats per particulars, com a contractistes, a l'igual que ja estava instaurat pels hospitals militars. L'avantatge de la gestió privada és una idea defensada sempre per Pujadas. Quan ja té el manicomi de Sant Boi i la diputació de Girona pensa construir un establiment propi, Pujadas envia repetits memoràndums argumentant en aquest sentit, fins i tot amb l'avertiment que l'Administració no és capaç d'oposar-se eficaçment a les demandes exagerades i innecessàries dels ciutadans propers i així augmenta la despesa.

També presta atenció a l'assistència dels invàlids del treball quan escrivia en *El Barcelonés* i *El Correo de Barcelona*¹⁹. I a l'època de Sant Boi torna a plantejar el tema, en dissenyar el *Palau de Valetudinaris*.

2-Sobre l'Hospital de la Santa Creu

L'Hospital de Barcelona és la *bèstia negra* de tants progressistes del segle XIX. No per la seva existència, però sí per l'estructura, i sobre tot per com és gestionat, pels criteris

aplicats en l'administració, dominada per un sector eclesiàstic retrògrad, amb una concepció de la religió, de l'home i de l'assistència.

Pujadas de vegades quan parla, s'atribueix l'autoritat de la pròpia experiència²⁰. *El Barcelonés* manté amb *El Fomento* una intensa polèmica sobre l'hospital de la Santa Creu. L'altre diari defensa els administradors de l'hospital amb tota mena d'arguments i dades rebudes dels propis interessats²¹. L'hospital de la Santa Creu té una junta general amb quatre administradors col·legiats, dos dels quals són canonges i dos són proposats per l'ajuntament, normalment regidors. La direcció executiva l'exerceix un *prior*, que sempre és religiós.

Aportem algunes mostres de les opinions d'*El Barcelonés* sobre aquest tema.

Contra els administradors religiosos: Dins del seu laïcisme constant, s'oposa clarament a la gestió per clergues, aportant una curiosa referència històrica, que atribueix a Guillem Pou, fundador de la Casa d'Orfes de Barcelona, qui havia ordenat en els seus estatuts²²: *No pot ser administrador del hospital de infants orfas tot home, que no tingui muller, o guardia vida eremítica*. Curiosament, pensa que els clergues han de dedicar molt de temps a les seves obligacions eclesiàstiques, i els seglars es troben menys ocupats²³. *El Barcelonés* manté criteris conceptuals, i en ocasions lidera les crítiques més acres contra la situació observada als centres administrats per eclesiàstics. Es fa ressò²⁴: *Algunos hospitales pueden considerarse como un navio moro con bandera de cristiano*.

Troba incompatible l'administració dels clergues amb els criteris assistencials del moment, en un editorial que comença²⁵: *Reflexiones acerca de la necesidad de reformar la administración del hospital en el actual estado de nuestra civilización...*

S'ha de modernitzar el sistema d'administració²⁶: *Estamos en el siglo del progreso y las casas de Beneficencia no pueden estar gobernados como en los siglos anteriores*.

Reclama que el govern de l'hospital *no sea inquisitorial o misterioso*, i que es coneguin els comptes²⁷. Es lamenta que en l'administració de l'Hospital de la Santa Creu hi hagi abusos²⁸. Troba inacceptable que *els penitents* passin per les sales de l'hospital tot incomodant els malalts²⁹. Simultàniament *los médicos del hospital de Santa Cruz carezcan de voz y voto en el cuerpo gubernativo, lo que no se verifica en las naciones cultas...*

O com, en una ocasió, el prior no permet entrar els metges i infermers a les sales de l'hospital de la Santa Creu, ja que els guardians solament deixen passar els congregants de la Santa Creu de l'Agonia^{30,31}. Critica³² que els religiosos de l'hospital defensen alguns tipus d'assistència ja inusuals, quan *apoyan, publican y sostienen que el método de tratar a los dementes no puede ser sino con el hierro como así felizmente lo lograron nuestros progenitores...*

Contra les deficiències de l'assistència: Són freqüents les referències a maltractaments assistencials a l'hospital, arribant a afirmar amb tot dramatisme que hi ha malalts que prefereixen marxar de l'hospital abans de morir per manca del que resulta necessari^{33,34}. Es fa ressò de la inspecció ordenada per l'alcalde sobre les condicions de l'hospital, i especialment en el departament de dements^{35,36}. Cita la Comissió Inspectora composta per Rafael Nadal Lacaba, Antonio Mendoza, Manuel Riera i Josep Roca. S'ha vist que

els pacients no són separats per tipus de malalties. S'utilitzen argolles i cadenes, que s'haurien de substituir per camises de força. L'atenció es qualifica de rutinària i de bàrbara. I s'hauria de fer un nou edifici.

En altra ocasió relata també les deficiències del tracte³⁷: *...los infelices dementes que en medio de la hediondez y abandono el mas cruel tuvieron que sufrir los grillos, las cadenas y las argollas en las noches horrorosas que se pasan en aquel departamento.*

O en altres paraules³⁸: *La culta Barcelona ha de ver imposible que los únicos adelantos hechos para tratar a los dementes han de ser el vergajo, las cadenas y las argollas?...*

Recorda com en la nit del 20 de març de 1849 l'alcalde mana treure les argolles i els ferros a una dona³⁹. Critica molt l'assistència als dements, citant autors com Josep Melcior Prat, Albert Pujol, Pere Felip Monlau, Josep Bremon, Josep Oriol Navarra, Manuel Riera, Joaquim Bastins, Lopez Mateos⁴⁰.

Explica com una dona havia estat ingressada al manicomi de la Santa Creu, per intentar els familiars quedar-se amb els seus cabals, i en cinc mesos mai no havia estat atesa pels metges⁴¹. Diu el periodista, amb tota seguretat Pujadas: *Hemos participado en la solución.* Exactament la mateixa situació que dotze anys després li afectarà en el cas de Joana Sagrera.

Es lamenta que l'hospital no admeti tots els malalts que ho necessiten, quan el seu lema tradicional és *Urbi et Orbe*^{42,43,44}. Amb un afegit desbaratat, relata el cas d'un malalt, el qual té la mania de matar i no és admès a l'Hospital per manca de llits, però la institució va prestar als familiars grillons i manilles per tal que romangui a casa seva ben reduït⁴⁵.

Ja hem vist que critica també l'atenció als expòsits, que en aquesta època encara romanien a l'hospital de la Santa Creu⁴⁶.

Fa referència de les millores observades en l'alimentació després d'una nova inspecció efectuada pel governador civil⁴⁷.

Sobre la construcció d'un nou hospital: Els projectes de construcció d'un nou hospital general, o solament del departament de dements, sovintegen durant els darrers seixanta anys del segle XIX. Es parla d'un projecte de fer quatre hospitals, en substitució de l'existent, finançant-se amb la venda del solar de l'anterior i els materials de l'enderrocament^{48,49}. Un dels hospitals estaria ubicat dins del recinte de la ciutat i els altres tres fora. D'aquest tema es parla molt al 1852. *El Barcelonés* està d'acord amb qualsevol nou edifici, però no troba justificada la ubicació fora muralles⁵⁰.

La construcció d'un nou manicomi que substitueixi el de la Santa Creu és objecte d'una atenció freqüent^{51,52,53}. S'interessa per una comissió de la diputació provincial que estudia el tema⁵⁴, fins i tot quan l'ajuntament inclou una partida al pressupost⁵⁵.

També hi ha notícies, en un parell d'ocasions relacionades amb Campderà, el qual havia atuat com a expert i li havien ofert la direcció del futur centre psiquiàtric^{56,57}.

3-Sobre higiene urbana

Pujadas apareix decidit partidari de dues de les mesures que el seu partit defensa: l'enderrocament de les muralles i l'eixampla de Barcelona, propugnades de lluny per Monlau. Totes dues són executades per altres amics polítics, Madoz i Cerdà respectivament. Formaven l'eix fonamental de la política urbanística, i fins i tot d'higiene pública del partit.

Són molt freqüents els editorials de Pujadas destinats a demanar l'enderrocament de les muralles de Barcelona. A vegades, fins i tot amb el conegut crit de Monlau de *Abajo las murallas*. El *Barcelonés* pren aquesta com una de les idees combatives des d'aviat, basant-se en raons de salubritat, economia i la seva inutilitat davant una invasió militar^{58,59}. Realment la idea de l'eliminació de les muralles està combinada amb altra, molt més ambiciosa i coherent, la de l'eixampla de la ciutat, la de la veritable modernització urbanística de Barcelona, que tenia moltes resistències entre els *moderats*⁶⁰.

Troba que hi ha molts atacs de feridura a Barcelona⁶¹. Pujadas ho atribueix a l'excés d'aglomeració de la població, havent desaparegut molts horts urbans. Sense muralles es podrà fer l'eixampla i aconseguir que circuli l'aire pels carrers més amples i pels jardins de les cases.

Sí que sembla que l'esmentada patologia estava incrementada als anys 40 i 50; l'Acadèmia de Medicina la prenia entre els temes de consideració i la població creient demanava ajut diví a Sant Andreu Avel·lí, a l'església de Sant Jaume⁶².

L'aglomeració urbana és causa de molts efectes patològics, en una situació molt precària. Així opina Pujadas, en coincidència amb la resta d'higienistes i d'urbanistes⁶³. També l'Acadèmia recolza la idea d'enderrocar les muralles en aquesta època⁶⁴.

La revolució triomfant, al 7 d'agost de 1854 comença l'enderrocament de la mà del nou governador civil, Pascual Madoz, en una operació política complexa que pretén aconseguir molts interessos: l'urbanístic pròpiament dit que afavorirà la salubritat, el comerç, l'economia; però també combatre l'atur, ja que dóna feina a tots els desocupats que hi havia a Barcelona, pagats en gran part amb el producte de la venda dels materials de les muralles^{65,66}.

En ocasions les propostes són genèriques, com quan demana que l'ajuntament posi en marxa mesures sanitàries, higieniques i de policia urbana, a estudiar per una comissió facultativa d'higiene pública⁶⁷. Altres, ja són més específiques^{68,69}:

- regar i escombrar els carrers, dues vegades al dia.
- netejar cada dia els urinaris públics.
- creació d'un cos facultatiu que passés a reconèixer els cadàvers per assegurar-se de la mort.

També hi ha propostes d'higiene social de costums, tal com potenciar els guardians nocturns; retirar els pidolaires, o bé prohibir les cases de joc; que les prostitutes passegin pel carrer o que es maltracti els animals. I alguna, curiosa als nostres ulls, com el de posar una cullera metàl·lica a les fonts públiques, per tal que, com a París, els

transeünts puguin beure amb comoditat. Evidentment s'està en un període premicrobiològic. Reclama que l'Estat vigili que els aliments i el vi no siguin falsificats⁷⁰.

4-Sobre la responsabilitat legal dels delinqüents

Sobre la responsabilitat legal dels delinqüents desenvolupa una teoria alliberadora, freqüent als primers moments del socialisme utòpic. Pensa que els criminals són malalts⁷¹: *... sin querer por ésto dejar impune el delito, cuando se haya cometido, pretendemos solo, que en lugar de aplicar al delincuente una pena corporal, se le sujete a un tratamiento que nosotros llamaremos curativo, compuesto de medios físicos y morales. De éste modo, casi todos los criminales serian después miembros útiles en la sociedad.*

Després de la premissa anterior, la pena de mort és clarament rebutjada: *... nos repugna y estremece, que a un individuo que comete un desliz o un acto injusto, se le castigue, cuando solo consideramos en él, a un ente falto de razón y dominado por una enfermedad mental.*

O dit d'una altra manera⁷²: *Matar a un hombre porque ha cometido un crimen, es lo mismo que matar a un apestado, porque ha contraído una enfermedad contagiosa.*

Recordem que Pujadas anys després participa en dictàmens psiquiàtrics en aquest sentit, i fins i tot demana l'indult d'un condemnat a mort, que obté immediatament.

5-Notícies generals sobre els metges i la medicina

Sobre la implantació del sistema homeopàtic, que elogia, encara que no sembla que ho practiqui⁷³.

En una ocasió defensa els metges que marxen fora de les ciutats durant les epidèmies⁷⁴. La tesi desenvolupada és la següent: els clients normals dels metges són els rics, els únics que paguen. Durant les epidèmies, aquests surten de les ciutats, i els pobres que es queden no poden pagar res, de tal manera que el metge no pot assegurar la supervivència de la seva família, que quedarà desamparada si mor. Per tant, s'ha d'entendre que molts metges marxin també amb els seus clients, les famílies benestants.

Elogia que en època normal tots els metges destinin una hora a l'atenció gratuïta dels pobres, com una beneficència tradicional⁷⁵.

Al 1848 dóna la notícia de la convocatòria per l'Acadèmia de Medicina del Premi Salvà on es pot tractar sobre el tema de la utilitat dels banys de vapor en la terapèutica de les malalties⁷⁶. L'aprofita per tal de fer una publicitat descarada del seu establiment de la Rambla. Naturalment, també dóna després la notícia de l'obtenció del premi pel propi Pujadas⁷⁷.

En una altra ocasió s'inclou entre els metges del Teatre Principal (de l'Hospital), juntament amb Jaume Ferrer i Ramon Ferrer i Garcés⁷⁸.

Desenvolupa una campanya intensa⁷⁹ contra una curandera de Badalona durant molts mesos de 1850 i al final aconseguix que sigui perseguida i condemnada.

S'ocupa sobre la publicació d'un estudi demogràfic de Campderà, que elogia molt⁸⁰. També aprecia força el sistema docent d'Storch⁸¹.

Dissenyava la constitució d'un cos sanitari de guàrdia permanent nocturna per tal que cobreixi les necessitats dels veïns, que ara troben dificultats en aconseguir assistència en aquestes hores⁸². Sota el patrocini de l'Ajuntament, hi hauria permanentment un sistema de prevenció amb dos metges, dos cirurgians, dues llevadores i dos practicants de farmàcia amb les corresponents farmàcies, per tal que vagin per la nit a les cases que ho demanin. El personal sanitari cobraria la retribució acostumada i a més rebria un sou de l'Ajuntament. La població sabria on anar, ja que ara s'ha de demanar el vigilant, després el metge, i si es recepta alguna cosa anar a pel medicament, passant varies hores en totes aquestes gestions.

Hi ha una curiosa notícia sobre un intent de constitució d'un col·legi de metges a Barcelona⁸³. Diu que va tenir una bona acollida i es va anomenar una comissió. Les reunions es fan a l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia.

Manté una posició contrària al decret que crea un tipus de metges de segona classe⁸⁴. Entén que perjudica la població, perquè no estarien ben formats, i els joves metges que han estudiat i són postergats per altres que solament són simples sagnadors o ministrants.

El Decret del 5 d'abril de 1854, de formació i d'estructura dels partits de metges, cirurgians i farmacèutics, mereix atenció del diari, en un moment que tota la professió sanitària estava molt preocupada. En aquest tema, com en d'altres, és corporativista. No entén que es tracta de l'embrió de l'organització sanitària assistencial moderna, encara que amb criteris del segle XIX. Opina que aquesta nova regulació no era necessària, ja que no aportava res als pobres, que ja eren atesos de franc pels metges⁸⁵. Tampoc no està d'acord amb els criteris de nomenament, que privilegien als membres de les acadèmies de medicina i cirurgia. No troba bé que els doctors tinguin més punts, ja que abans era un simple adorn, que s'havia d'obtenir a Madrid⁸⁶. Per tant, molts metges no es preocupaven, i ara són perjudicats.

Sobre Marià Cubí hi ha una clara evolució. Cap al 1845 la posició del diari és netament en contra, amb freqüents ridiculitzacions. Després, quan Pujadas ja escriu molts dels editorials, canvia a una defensa total.

Fa referència expressa als esdeveniments viscuts a la facultat amb l'aplicació dels primers casos d'anestèsia⁸⁷. Descriu la segona intervenció realitzada, amb detalls tècnics de primera mà, ja que en aquest moment Pujadas és estudiant del darrer curs de medicina, i segurament la seva relació amb Castells i Mendoza era bona⁸⁸. Sobre l'aparell d'anestèsia fabricat pels Clausolles diu: *Hemos tenido ocasión de ver el aparato o máquina de eterizar...*

El dia següent continua amb els detalls⁸⁹.

NOTES:

1. MONLAU, P.F.: *Elementos de higiene pública*. Barcelona. Impta Pablo Riera, 1847.
2. *El Barcelonés*, 17 de juny de 1848, p. 1.
3. *El Barcelonés*, 20-d'octubre de 1848, p. 1: *La calma y el porvenir de la sociedad se hallan en el socorro público, regular y establemente organizado, y entiéndese que por socorro público comprendemos todos aquellas cuestiones que directa o indirectamente tienen relación con la existencia del proletariado.*
4. *El Barcelonés*, 16 d'octubre de 1848, p. 1; 17 d'octubre de 1848, p. 2: *Todos los hombres tienen derecho a vivir...La sociedad debe proveer al sustento de todos sus miembros, y éste socorro no debe ser considerado como un beneficio hecho al infortunado...Es indispensable que el Estado cumpla con su deber de socorrer a cada uno de sus miembros cuando sufre...La sociedad reconoce el derecho y el deber de socorrer al desposeído en sus miserias... y por una aberración inconcebible, abandona éste derecho y deber, a los asilos de caridad, a los hospicios y hospitales...Tiempo es ya de que todas las naciones adopten la grande obra de la CONVENCION, haciendo para los pobres lo que hace con los ricos, és el defender y proteger sus posesiones y sus vidas, que en último resultado es solo proteger su subsistencia.*
5. *El Barcelonés*, 12-de febrer de 1848, p. 1.
6. *El Barcelonés*, 16 d'abril de 1849, p. 1.
7. *El Barcelonés*, 14 d'abril de 1848, p. 1.
8. *El Correo de Barcelona*, 30 de gener de 1854, p. 1.
9. *El Barcelonés*, 17 de juny de 1848, p. 1.
10. *El Barcelonés*, 7 d'octubre de 1848, p. 1.
11. *El Barcelonés*, 17 de febrer de 1855, p. 1:
12. *El Barcelonés*, 7 d'octubre de 1848, p. 1
13. *El Barcelonés*, 27 d'abril de 1847, p. 2.
14. *El Barcelonés*, 17 de juny de 1848, p. 1.
15. *El Barcelonés*, 17 de febrer de 1855, p. 1.
16. *El Barcelonés*, 16 de març de 1847: *Se debería hacer una comisión de personas inteligentes en todos los ramos, de médicos principalmente que hayan estado en el extranjero y conozcan el régimen adoptado allí en los hospitales, no menos que la ciencia del hombre... igualmente que con especialidad, se dedicará esta comisión a organizar cual corresponde, las casas de orates, los destinados al asilo de los inválidos y a establecer las salas mortuorias...*
17. *El Barcelonés*, 23 d'octubre de 1848, p. 1.
18. *El Barcelonés*, 17 de febrer de 1855, p. 1.
19. *El Barcelonés*, 17 de juny de 1848, p. 1. *El Correo de Barcelona*, 14 de desembre de 1852, p. 1. *El Correo de Barcelona*, 15 de juliol de 1853, p. 1.
20. *El Barcelonés*, 18 de febrer de 1848, p. 1: *Deseáramos que nuestro colega (El Fomento) conociera como nosotros el Hospital General de ésta ciudad y entonces veria los numerosos defectos que tiene...*
21. *El Barcelonés*, 12 de febrer de 1848, p. 1; 18 de febrer de 1848, p. 1; 22 de febrer de 1848, p. 1.
22. *El Barcelonés*, 1 de desembre de 1848, p. 1.
23. *El Barcelonés*, 3 de novembre de 1848, p. 1.
24. *El Barcelonés*, 17 de febrer de 1855, p. 1.
25. *El Barcelonés*, 1 de desembre de 1848, p. 1.
26. *El Barcelonés*, 12 de febrer de 1848, p. 1.
27. *El Barcelonés*, 31 d'agost de 1849, p. 1.
28. *El Barcelonés*, 2 de setembre de 1849, p. 1: *...existen grandes abusos; abusos repetiremos, con quienes se ha familiarizado una costumbre fatal, abusos, que han perpetuado la indolencia de unos, el egoismo criminal de otros, o el error craso de los ignorantes creyendolos inevitables.*
29. *El Barcelonés*, 3 de novembre de 1848, p. 1.

-
30. *El Barcelonés*, 19 de novembre de 1848, p. 1.
  31. *El Barcelonés*, 26 de novembre de 1848, p. 1.
  32. *El Barcelonés*, 27 de març de 1849, p. 1.
  33. *El Barcelonés*, 18 de maig de 1850, p. 1.
  34. *El Barcelonés*, 18 de maig de 1850, p. 1.
  35. *El Barcelonés*, 16 de gener de 1848, p. 1: *No han faltado hombres filantrópicos, que proporcionasen las camisas de fuerza tan generalmente adoptadas para contener a los furiosos maniacos según práctica en las naciones civilizadas, mandando venir de Paris sencillos corsés y las camisas de fuerza de varios tamaños, etc, para que pudiesen ser sustituidos éstos medios a las argollas y a la cadenas de que se usa aun en el departamento de dementes del hospital de la Santa Cruz...*
  36. *El Barcelonés*, 3 de febrer de 1848, p. 2.
  37. *El Barcelonés*, 23 de març de 1849, p. 1.
  38. *El Barcelonés*, 10 de febrer de 1848, p. 1.
  39. *El Barcelonés*, 16 de setembre de 1849, p. 1.
  40. *El Barcelonés*, 27 de març de 1849, p. 1.
  41. *El Barcelonés*, 27 de maig de 1850, p. 2.
  42. *El Barcelonés*, 22 de juny de 1850, p. 1.
  43. *El Barcelonés*, 29 de juny de 1850, p. 1.
  44. *El Barcelonés*, 19 de setembre de 1851, p. 1.
  45. *El Barcelonés*, 28 d'agost de 1850, p. 1.
  46. *El Barcelonés*, 22 de març de 1849, p. 1.
  47. *El Barcelonés*, 28 de maig de 1850, p. 1.
  48. *El Barcelonés*, 20 de març de 1852, p. 1.
  49. *El Barcelonés*, 31 de març de 1852, p. 1.
  50. *El Barcelonés*, 3 d'abril de 1852, p. 1.
  51. *El Barcelonés*, 18 de juny de 1848, p. 4.
  52. *El Barcelonés*, 22 de juny de 1848, p. 1.
  53. *El Barcelonés*, 13 d'octubre de 1848, p. 1.
  54. *El Barcelonés*, 10 de juliol de 1850, p. 1.
  55. *El Barcelonés*, 18 de setembre de 1851, p. 1.
  56. *El Barcelonés*, 25 de març de 1849, p. 1.
  57. *El Barcelonés*, 13 de maig de 1849, p. 1.
  58. *El Barcelonés*, 21 de novembre de 1846, p. 2.
  59. *El Barcelonés*, 7 de febrer de 1848, p. 1.
  60. *El Barcelonés*, 29 d'abril de 190, p. 1.
  61. *El Correo de Barcelona*, 23 de maig de 1853, p. 1.
  62. *Diario de Barcelona*, 11 de novembre de 1852, p. 6.862.
  63. *El Correo de Barcelona*, 6 de juny de 1853, p. 1: *Barrios hay en donde en una sola casa de limitadas dimensiones viven hasta cien personas, respirando una atmosfera fétida y corrompida que impide una buena "sagnificacion" y conserva enfermizos a los habitantes de las clases pobres y trabajadores.*
  64. *La Botica*, num 20, 15 de juliol de 1854, pp. 250-254.
  65. *El Barcelonés*, 8 d'agost de 1854, p. 2.
  66. *El Barcelonés*, 8 d'agost de 1854, p. 2.
  67. *El Barcelonés*, 30 d'agost de 1848, p. 1.
  68. *El Barcelonés*, 23 de maig de 1848, p. 1.
  69. *El Barcelonés*, 30 de maig de 1848, p. 1.
  70. *El Barcelonés*, 7 d'octubre de 1849, p. 1.

-
71. *El Barcelonés*, 12 de febrer de 1848, p. 1.
  72. *El Barcelonés*, 12 de març de 1848, p. 1.
  73. *El Barcelonés*, 21 d'abril de 1847, p. 2.
  74. *El Barcelonés*, 28 d'agost de 1849, p. 1.
  75. *El Barcelonés*, 12 de juliol de 1847, p. 1.
  76. *El Barcelonés*, 13 d'octubre de 1848, p. 1.
  77. *El Barcelonés*, 24 de març de 1849, p. 1.
  78. *El Barcelonés*, 17 d'abril de 1849, p. 2.
  79. Aquesta curandera s'anomena "la santa". Al 1850 hi ha notícies a *El Barcelonés* en les següents dates:
febrer: 2,3,7,8,11; març: 9; maig: 9,23; juny: 15,20,23; juliol: 1,5,27,30; agost: 3,31.
  80. *El Barcelonés*, 26 de setembre de 1850, p. 1.
  81. *El Barcelonés*, 3 d'abril de 1851, p. 1.
  82. *El Correo de Barcelona*, 12 d'octubre de 1853, p. 1.
  83. *El Correo de Barcelona*, 6 de març de 1854, p. 1.
  84. *El Barcelonés*, 15 d'octubre de 1849, p. 1.
  85. *El Barcelonés*, 25 d'abril de 1854, p. 1.
  86. *El Correo de Barcelona*, 6 de maig de 1854, p. 1.
  87. Carles Hervàs ha estudiat l'inici de l'anestèsia a Barcelona, en una tesi doctoral mèdica de 1986.
  88. *El Barcelonés*, 27 de novembre de 1847, p. 1.
  89. *El Barcelonés*, 28 de novembre de 1847, p. 1.

VII - L'ASSOCIACIÓ DEFENSORA DEL TREBALL NACIONAL I DE LA CLASSE TREBALLADORA, PROMOGUDA PER ANTONI PUJADAS

Aquesta entitat representa un dels elements claus entre les iniciatives del Pujadas periodista-polític. Es pot dir que la de major entitat. Pujadas està en el periodisme per tal de defensar solucions concretes. Pretén transformar la societat, no és un simple cronista que la descriu.

Ja hem vist que *El Barcelonés* manté una posició constant i bel·ligerant en la defensa de la indústria catalana, propugnant el consum de productes interiors i contra la llibertat del comerç que vol Anglaterra¹. Dins del partit progressista, Madoz i Prim són proteccionistes, i relacionats amb la indústria. Els elements financers, sovint són lliurecanvistes. Cap de les dues tendències està aturada. A finals de 1846 visita Barcelona Mr Cobden, l'apòstol anglès del comerç lliure². Sembla que aquí obté pitjor acollida que a Madrid i Andalusia. És un reforç als escassos lliurecanvistes locals. Amb el temps, Laureà Figuerola s'haurà de refugiar a Madrid, després de ser acusat de traïdor a Barcelona.

Els catalans proteccionistes, que són gairebé tots, segueixen les doctrines de l'alemany Friedrich List, però no necessiten grans teòrics per a defensar posicions evidents. La indústria local pensa que no pot competir i que l'eliminació de les fronteres comercials és la seva mort. En aquesta idea coincideixen els propietaris de les fàbriques i els obrers. Ja havien aparegut algunes iniciatives que promocionaven el consum dels nostres productes, però sense l'organització, suport doctrinal i l'extensió social de la que promourà Pujadas³. El diari on escriu, afirma amb total rotunditat al setembre de 1847⁴: *La redacción de El Barcelonés trabajará sin descanso para conseguir salvar la industria nacional y la clase trabajadora.*

Denuncia una posició contra els interessos de Catalunya⁵. Aquests interessos són els de la seva indústria. Però Pujadas pensa més en els treballadors que en els propietaris; la preocupació social és manifesta. Inclou aquesta intenció al programa general polític que manté el diari, i el 12 de setembre de 1847 publica un suplement en defensa del treball nacional⁶. Els dies següents apareix un editorial⁷: **MEDIOS PARA DEFENDER LA INDUSTRIA, DESTRUIR LOS HORRORES DE LA MISERIA E IMPEDIR LOS PROGRESOS DE LA GUERRA CIVIL.** Tot això s'aconseguirà mitjançant l'Associació Protectora de la Indústria Nacional i de la Classe Treballadora. Uns dies després⁸: *¿porqué no nos unimos todos en éste momento y por medio de un pequeño sacrificio defendemos nuestra industria y el trabajo nacional del que depende y puede solo resultar la felicidad que anhelamos?...*

Els treballadors recolzarien els industrials en la defensa del proteccionisme. Rebrien a canvi, a través de l'Associació, la possibilitat de treball, salari en època d'atur i assistència mèdica. I la incorporació de les dones treballadores com a titulars de drets amb total igualtat.

La preocupació obrerista de Pujadas apareix ben patent en altres ocasions, com quan escriu que ja és l'hora que un obrer ocupi un escó al congrés dels diputats. És un element d'integració indispensable, per tal de mantenir l'equilibri social⁹. L'Associació

seria un instrument de política social, que a més dels aspectes convencionals de l'atenció davant la vellesa i la malaltia, podrà garantir el treball, el salari just, la promoció mitjançant la formació i l'estalvi... Però tot això des del pacte social privat, sense l'impuls de la normativa pública, que no pren la iniciativa per no sentir-la com de la pròpia responsabilitat o per manca de possibilitats pràctiques.

Demana que els interessats aportin una petita quantitat de diners pel seu desenvolupament i promet la devolució si l'associació no prospera. La redacció d'*El Barcelonés* és la primera amb 500 rals, i centra el lloc de subscripció a la llibreria Saurí, seu del diari.

Els dies següents el diari manté aquest tema com el bàsic. Està extraordinàriament interessat, amb una intensitat i obsessió que rarament demostra al llarg de la seva vida. I reivindica per a ell mateix la idea de l'Associació i la seva promoció¹⁰. El 17 d'octubre de 1847 es verifica en el Saló de Cent la primera reunió general¹¹. S'ha de notar la importància del marc, el que demostra el suport social que ja havia adquirit. La Junta Directiva aplega persones de totes les classes socials¹².

Antoni Pujadas llegeix una memòria en nom de la redacció d'*El Barcelonés*, i s'autocita¹³: *dijimos ya en uno de nuestros articulos editoriales...* Fa una introducció amb referència als interessos d'Anglaterra als quals hem d'oposar-nos. Les mesures que ací s'han de prendre són de tres grups:

- 1: Fomentar l'agricultura i la indústria, i combatre el principi de la llibertat de comerç.
- 2: Desenvolupar l'associació de la classe treballadora, amb la formació d'una germandat o caixa de préstecs que avanci quantitats als treballadors per a les seves necessitats morals i intel·lectuals.
- 3: Estimular els progressos de la tècnica i els invents, amb una exposició anual.

Com des d'*El Barcelonés* han estat els promotors, posa a disposició de la nova junta els fons recaptats i els documents corresponents.

El diari està entusiasmat, s'ha aconseguit integrar en la mateixa associació els proletaris juntament amb els propietaris, fabricants i classes il·lustrades. I per primera vegada a les dones¹⁴.

Es poden diferenciar tres estructures integrades: un sindicat mixt; un grup de pressió en defensa del proteccionisme comercial a favor de la indústria local; i una organització mutualista. L'associació és interclassista, intergremial, apolítica i facilitadora de serveis. Promet treball, riquesa, pau social, educació, assistència sanitària... Resulta el desideratum, i no és d'estranyar que inicialment aplegui l'entusiasme de tothom, trobant fins i tot Jaume Balmes.

El Barcelonés a més, es mostra partidari d'altres formes d'estalvi: rendes vitalícies garantides per l'Estat i assegurances de vida¹⁵. Les reunions se succeeixen i Pujadas consta com a secretari de la Comissió¹⁶.

Coordïnats a Madrid, els seus coreligionaris, Madoz i Prim, es manifesten contra les doctrines de llibertat de comerç¹⁷. Poc abans s'havia constituït a la capital una anomenada Asociación Defensora del Trabajo Nacional, pels esforços del diputat català, Tomas Illa i Balaguer¹⁸.

A final de l'octubre de 1847 s'aprova per la junta el reglament de l'Associació¹⁹. Expliciten l'objectiu de socórrer i instruir els treballadors malalts o aturats, procurant sempre que siguin preferits els productes del treball interior. Com a complement, una caixa d'estalvis, i una altra de préstecs. I un Institut Teòric Pràctic per a la instrucció dels socis i avançament de la indústria espanyola^{20,21}.

Notem que no es tracta d'una junta d'empresaris que fan beneficència en els casos més punyents, amb l'objectiu que els treballadors no facin cap revolta. És una organització amb la participació de socis igualitaris.

En la primera relació de socis que publica *El Barcelonés*, hi ha un total predomini de noms femenins²²: de 43 noms, 37 són dones. En les llistes següents apareixen socis industrials tan importants com Francesc Puigmartí, Joan Güell, germans Muntadas, Batlló, Ferrer i Valls, Pere Olivas, Pere Molins... *El Barcelonés* observa un èxit tan accentuat en l'Associació que desenvolupa un optimisme ingenu²³: *La asociación tiene como fin desarrollar las fuentes de la producción nacional y de unir a todos los españoles bajo el principio pacificador de trabajo, pan, libertad, paz y felicidad.*

Com que les idees no s'aturen, un editorial amb l'estil inconfusible de Pujadas proposa la celebració d'un congrés cada any en una ciutat diferent d'Espanya, on les persones eminents discuteixin els progressos a realitzar²⁴. Ofereix la idea a la Comissió de Fàbriques de Catalunya, a la nova Associació, i a la Societat Agrícola Catalana^{25,26}.

El 16 de desembre de 1847 el governador civil aprova el reglament general. I comencen a arribar els noms proposats per les corporacions i gremis per a constituir la Junta Consultiva de l'Associació²⁷. S'ha demanat representació a les 120 entitats que hi ha a Barcelona²⁸. Durant els primers mesos de 1848 Antoni Pujadas continua sent el secretari de l'Associació²⁹. A la impremta de Saurí es publiquen els reglaments³⁰. Al maig de 1848 es constitueix la Comissió Consultiva. Al juny la Junta de Fàbriques funda l'Institut Industrial, el que forma part dels suggeriments d'*El Barcelonés*³¹. Un èxit més del diari, i especialment de Pujadas. Després es nomenen les noves direccions de cada secció^{32,33}. Hi trobem noms molt coneguts. Curiosament, Jaume Balmes, qui va morir poc després, i del qual no hem trobat escrita cap referència sobre l'Associació, però que segurament era del seu gust per l'esperit interclassista que inicialment propugnava. El vigatà era sensible als problemes socials i l'inquietaven les solucions adequades³⁴. L'Associació honra la seva memòria quan desapareix³⁵.

El 17 de juny de 1848, Ferrer i Valls deixa la junta directiva, i fa un discurs on manifesta que Antoni Pujadas havia coincidit amb ell en les idees recollides a les seves *Cartas Históricas*, sense el coneixement del primer, i les havia publicat en *El Barcelonés*³⁶. Recorda la història de l'Associació³⁷.

A fi d'atendre les necessitats sanitàries dels socis de l'Associació, es convoquen oposició a sis places de metges, una per a cadascun dels districtes de Barcelona^{38,39,40}. A més d'atendre els obrers malalts, l'Associació crea una sala d'asil per a nens al carrer Sant Domènec del Call, estableix classes per a adults, i aprofundeix la seva implantació en altres punts de Catalunya. Les sales d'asil en aquesta època són guarderies-escoles on els infants són alimentats i atesos mentre les seves mares treballen fora del domicili. S'ha considerat aquesta iniciativa com la primera guarderia establerta a Espanya. L'Associació dona subvencions a l'hospital de la Santa Creu, manté un gabinet de

lectura pels socis i ofereix classes de diferents matèries, entre les quals el propi Cubi parla de frenologia^{41,42,43}. Es troben matèries menys especulatives i tan estimables com les de tenidoria de llibres⁴⁴. Té, fins i tot un òrgan de premsa propi, bisetmanal, el *Boletín de la Asociación Defensora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera* dirigit per l'advocat Magí Soler i Espalter, que després passa a anomenar-se *La Asociación Defensora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera*, que va sortir el 14 d'octubre de 1849 fins el 7 de febrer de 1850. Magí Soler era membre de la junta directiva a Barcelona del partit progressista.

Paulatinament, Pujadas i *El Barcelonés* perden relació amb l'Associació. Sauri conserva transitòriament alguna presència, però no així el veritable inspirador, Pujadas, qui s'ha matriculat al darrer curs de medicina per tal de finalitzar la carrera després de més de deu anys de paralització, i quan ja en té 35.

Poc a poc es disgreguen les dues funcions bàsiques. La Junta de Fàbriques recupera la de pressió de defensa de la indústria. La funció assistencial resta segregada en una nova Associació de Socors i Protecció a la Classe Obrera i Jornalera, ja clarament de beneficència particular. *El Barcelonés* mostra el seu total desencís⁴⁵. Descriu la descomposició, exposant especialment exemples sanitaris: molts dels directors han dimitit o es troben absents, els metges que havien guanyat l'oposició i que mai havien cobrat, han estat acomiadats i substituïts per uns altres. Mostra un absolut retret als nous metges que han acceptat la feina que corresponia als primers^{46,47}.

Després, l'Associació té una vida discreta i ja molt lluny de les expectatives inicials⁴⁸. Malgrat que l'Associació no compleix les expectatives dels redactors del diari, aquests es vanten de tant en tant d'haver estat els inspiradors^{49,50}. El fracàs en la integració dels obrers era previsible. La sensibilitat patronal i el desenvolupament econòmic necessitava més etapes per tal d'arribar a un equilibri estable. Però es pot especular què podria haver passat si s'hagués desenvolupat l'embrió de seguretat social dins de l'organització mixta que propugnava Pujadas. De fet, esdeveniments com el de les selfactines que poc després esclatarien, podrien haver-se evitat, ja que el diàleg comú podria haver llimat el miop antimaquinisme que era natural entre els obrers.

Hem vist que l'existència de l'Associació no ha passat desapercebuda pels historiadors dels moviments socials, i fins i tot dels historiadors generals^{51,52,53}. Pujadas és citat de vegades com inspirador i fundador, però mai identificat amb l'alienista fins un recent treball de Roser Solà^{54,55}.

Pujadas intentava un sindicat integrador, de treballadors, tècnics i empresaris. No va funcionar, com a la llarga no ho ha fet mai aquesta mena d'entitats. Qui és l'inspirador de les idees socials de Pujadas? Cita personatges de tan poc relleu entre nosaltres com Gustavo de Beaumont, Pierre Lemons, Adolphe Boyer, Agricola Perdighier, Pierre Moreau, que no trobem esmentats per cap contemporani a Catalunya. Pujadas utilitza segurament textos que ha recollit a França. La doctrina del partit progressista es preocupa molt per les llibertats polítiques, però té escassa sensibilitat obrerista. Són liberals benestants.

Hi ha empremtes saint-simonianes en aquesta proposta de l'Associació, en els seus elements més retòrics, encara que Pujadas no exercita un pensament positivista, quan el rigor metodològic. Coincideix en el gust per tot el que és nou, i per la millora de les condicions de la gent. Sense conformismes, dins del seu esperit lluitador.

NOTES:

1. *El Barcelonés*, 20 de desembre de 1846, p. 2.
2. *El Barcelonés*, 4 de gener de 1847, p. 2.
3. *El Liberal Barcelonés*, 2 de gener de 1842, p. 3: Fabricants de teixits de Sant Andreu de Palomar, fan una associació contra el consum dels productes estrangers, que d'entrar destruiran la indústria del país. Els socis es comprometen a no comprar ni permetre comprar en la seva família productes de roba estrangera. Són multats en cas contrari.
4. *El Barcelonés*, 24 de setembre de 1847, p. 1.
5. *El Barcelonés*, 27 d'octubre de 1847, p. 1.
6. *El Barcelonés*, 4 de setembre de 1847, p. 1.
7. *El Barcelonés*, 22 de setembre de 1847, p. 1.
8. *El Barcelonés*, 28 de setembre de 1847, p. 1: *Las ideas de El Barcelonés al...proponer la Asociación Protectora de la Industria y de la Clase Trabajadora no tienen otra mira que vuestra felicidad, vistiendonos y consumiendo todos productos nacionales, anonadarias a los extranjeros y asegurarias vuestro trabajo...al paso que ocupando los operarios sin trabajo en alguna mejora de pública utilidad, lo que podría ser despues de vuestra propiedad, de su producto podriais aliviar a los que de entre vosotros quedasen inutilizados para el trabajo.*
9. *El Barcelonés*, 20 de setembre de 1854, p. 1.
10. *El Barcelonés*, 16 d'octubre de 1847, p. 1.
11. *El Barcelonés*, 17 d'octubre de 1847, p. 1.
12. Junta Directiva: president, Geronim Ferrer i Valls, fabricant; vocals: Nicolau Tous i Soler, fabricant; Joan Jaumandreu, comerç; Magí Soler i Espalter, advocat; Tomas Illa i Balaguer, fabricant, diputat a Corts; Pere Vicheto i Joan Miralgas, representants de la classe productora; Pere Viñas, comerç; Macari Codomet, fabricant; Pere Arnau, ebenista; Agustí Roura, llauner; Francesc de Paula Cabanes, propietari; Marià Mutiñó, fuster; Pere Mir, passamaner; Antoni Pujadas, director d'un establiment de banys medicinals; Antoni Rovira, arquitecte; Josep Carbonell Oliva, comerç. Com es veu, hi ha fabricants, petits artesans, professionals i obrers. Pujadas apareix com a empresari de la casa de banys, que era la professió lucratiu, en un moment que ser periodista no aportava cap benefici econòmic directe, no era una professió per ell mateix. Pedro Vicheto era un conegut líder obrer, que ja al 1840 havia aconseguit legalitzar una associació d'obers tèxtils, *La Sociedad de Protección Mutua de los Tejedores de Algodón de Barcelona*. (*El Liberal Barcelonés*, 9 de maig de 1842, p. 4).
13. *El Barcelonés*, 21 d'octubre de 1847, p. 1.
14. *El Barcelonés*, 28 d'octubre de 1847, p. 1.
15. *El Barcelonés*, 20 de novembre de 1848, p. 1. *El Barcelonés*, 21 de novembre de 1848, p. 1.
16. *El Barcelonés*, 30 d'octubre de 1847, p. 1.
17. *El Barcelonés*, 28 d'octubre de 1847, p. 2.
18. *El Barcelonés*, 27 de maig de 1847, p. 1.
19. *El Barcelonés*, 1 de novembre de 1847, p. 1.
20. *El Barcelonés*, 12 de novembre de 1847, p. 1.
21. Altres diaris de Barcelona (*Diario de Avisos, Fomento*) s'afegeixen a la campanya i reben les subscripcions, i també a la farmàcia del Sr Borrell a la Barceloneta.
22. *El Barcelonés*, 12 de novembre de 1847, p. 2.
23. *El Barcelonés*, 28 de novembre de 1847, p. 1.
24. *El Barcelonés*, 5 de desembre de 1847, p. 1.
25. La Comissió de Fàbriques de Catalunya o Junta de Fàbriques de cotó de Catalunya, era l'associació gremial

---

dels fabricants tèxtils, amb l'objectiu de pressionar a favor dels interessos comuns. El 23 d'agost de 1848 funden l'Institut Industrial.

26. La Companyia Agrícola Catalana s'havia creat al 1846 com a societat anònima, amb un capital de nou milions de rals, amb l'objectiu de l'establiment de granges de bestiar, de pastures, aprofitament de la llet, fabricació de formatges, plantació d'arbres i ensenyament als agricultors pràctics. Disposava d'uns grans terrenys entre Montjuïc i la desembocadura del riu Llobregat. Pujadas és un fervent partidari d'aquesta companyia, i es mostra decebut de l'escàs èxit que tenen en borsa les seves accions, tan poc apreciades com les de La Puda de Montserrat.
27. *El Barcelonés* publica els noms dels representats de l'Acadèmia de Ciències Naturals i d'Arts, Acadèmia de Bones Lletres, Col·legi de Teixidors de Seda, Societat de Protecció Mútua de Teixidors de Cotó, Societat Econòmica d'Amics del País, Col·legi de Notaris Públics, Societat Filomàtica, Col·legi d'Escriptors, Gremi de Mercants, Gremi de Ganiveters, Col·legi de Farmacèutics, Gremi de Pescadors, Mestres Sastres... Tot un panorama del ric espectre associatiu català.
28. *El Barcelonés*, 14 de febrer de 1848, p. 1.
29. *El Barcelonés*, 16 de febrer de 1848, p. 3.
30. *Reglamento General de la Asociación Defensora de la Clase Obrera*. Barcelona. Impta. El Barcelonés, 1847.
Asociación Defensora del Trabajo Nacional. Reglamento Particular para las Comisiones de Provincia. Barcelona. Impta. El Barcelonés, 1848.
31. *El Barcelonés*, 4 de juny de 1848, p. 3.
32. *El Barcelonés*, 6 de juny de 1848, p. 1.
33. Agricultura: Marquès de Monistrol, Leodegari Serra, Magí Soler i Espalter, Genís Gausachs, Pere Maret, Marquès de la Torre. Indústria Fabril: Joan Güell, Ferran Puig, Antoni Nadal, Josep Reix, Ramon Bonaplata, Ramon Nogues. Comerç i Marina: Leronim Ferrer Valls, Manuel Sauri, Pau Bosch, Josep Dulcet. Ciències i Arts: Jaume Balmes, prevère; Vicenç Zulueta, Benito Pigem, Marià Esplugas, metge cirurgià. Obrers: Joan Miralles, Simon Boldú, Domènec Forment, Agustí Martínez, Francesc Giró, Francesc d'Asís Pujol.
34. BALMES, J.: *La Sociedad*. 15 d'abril de 1843, en: *Obras Completas*. Barcelona. 1925, XIII, p. 112: *Conviene no perder de vista que Cataluña es la única provincia que participa, propiamente hablando, del movimiento industrial europeo, y así solo en ella se presentarán los nuevos problemas sociales*. Citat per Benet, Josep, Martí, Casimir: *Barcelona a mitjan el segle XIX, El moviment obrer durant el bienni progressista (1854-1856)*. Barcelona. Edit. Curial, 1976, I volum, p. 81.
35. *El Barcelonés*, 27 de juliol de 1848, p. 1.
36. *El Barcelonés*, 20 de juny de 1848, p. 1.
37. Jeroni Ferrer i Valls, fundador i director de la Companyia Ibèria d'Assegurances, hi havia publicat un llibre, *Cartas Históricas*, on, a les cartes 3 i 10, tracta de la indústria catalana. Estava en contra del lliurecanvi. A la pàgina 273 refereix una *Societat protectora del treball nacional*.
38. *El Barcelonés*, 17 de setembre de 1848, p. 1.
39. El tribunal de *censors* està format per Rafael Nadal i Lacaba, Josep Castells, Joaquim Cil, Josep Oriol Navarra, Antonio Mendoza. Es presenten a l'oposició Fornesa, Mari, Albornà, Salas, Farauo, Puig, Oliver, Masriera, Guardiola, Baduell, Krutter, Botey, Esplugas.
40. *El Barcelonés*, 20 d'octubre de 1848, p. 3. Els exercicis se celebren a la facultat de medicina. Quan finalitzen les proves, Joaquim Esplugas renuncia a la plaça obtinguda. Els metges seleccionats van ser: Francesc de Paula Baduell, Jeroni Farauo, Agustí Guardiola, Miquel Krutter. A la Barceloneta, Josep Masriera. I a Gràcia, Josep Maria Puig i Areny.
41. *Diario de Barcelona*, 15 de desembre de 1849, p. 5.867.
42. *El Barcelonés*, 18 de febrer de 1849, p. 1.
43. *El Barcelonés*, 24 de març de 1849, p. 3.
44. *El Barcelonés*, 8 de juliol de 1851, p. 1.
45. *El Barcelonés*, 4 d'abril de 1850, p. 1. *El Barcelonés*, 17 de juliol de 1850, p. 1. *El Barcelonés*, 20 de juliol de 1850, p. 1. *El Barcelonés*, 22 de juliol de 1850, p. 1.
46. *El Barcelonés*, 11 de març de 1852, p. 1. Aquests nous metges son Josep Llaveria, Antoni Gorchs, Pau

- Mari i Ramon Roura. No accepten els retrets, i estableixen una dura polèmica amb el diari. Al final, Saurí, ha de fer un paper conciliador, atribuïnt a Pujadas la responsabilitat de l'atac.
47. *La Actualidad*, 14 de març de 1852, p. 3. *La Actualidad* de Ribot Fontseré, que passa per un període de franca competència amb Pujadas, aprofita per demanar que aquest doni satisfaccions als metges substituïts. Cosa que el nostre personatge no fa, naturalment.
  48. *El Barcelonés*, 6 de febrer de 1852, p. 3. Al febrer de 1852 té solament 78 socis, que aporten 6.837 rals. Atén 62 nens a l'escola i 73 a la sala d'asil. A l'agost de 1852 gasta 2.356 rals en atendre malalts.
  49. *El Barcelonés*, 9 de setembre de 1849, p. 1. *El Correo de Barcelona*, 14 de desembre de 1852, p. 1.
  50. SAURI, M.; MATAS, J.: *Guia de Barcelona*. Barcelona. Impta El Barcelonés, 1854, p. 144.
  51. BENET, Josep; MARTÍ, Casimir: *Barcelona a mitjan del segle XIX. El moviment obrer durant el bienni progressista (1854-1856)*. Barcelona. Ed Curial, 1976, p. 540 del volum I; p. 233 del volum II. Cita la tesi de Maria Teresa Aubach (València 6-11-1969), no publicada: "Los orígenes del catolicismo social en Barcelona en la segunda mitad del siglo XIX".
  52. ELORZA, Antonio: *Revista del Trabajo*. num 37, 1r trimestre, 1972: *Los orígenes del asociacionismo obrero en España*.
  53. MALUQUER DE MOTES BERNET: J. *Historia de España*. Madrid. Espasa i Calpe, 1981, Director: Menéndez Pidal, Tom XXXIV, p. 785. *Al 1847 quan la indústria tèxtil catalana travessava un dels moments més difícils de la seva història, els patrons i els dirigents dels sindicats es van llançar a una oberta col·laboració, el que, per altre part constituïa probablement l'únic camí per assegurar la supervivència de les pròpies organitzacions obreres. Aquesta col·laboració va prendre cos en una ASOCIACIÓN PROTECTORA DE LA INDUSTRIA Y DE LA CLASE OBRERA, organisme constituït a iniciativa de la Junta de Fàbriques. L'entitat organitzava activitats com: classes nocturnes per a obrers, guarderies infantils per a fills de dones treballadores (probablement les primeres d'Espanya). I la defensa de la "producción nacional", es a dir, la mobilització en favor del proteccionisme aranzelari. Als primers anys va servir també per a suavitzar els conflictes socials i canalitzar-les cap a vies de conciliació. Un cop solucionat el conflicte sobre les dimensions de les peces, es va atendre a donar treballs als aturats i socórrer els malalts. Va aconseguir l'objectiu d'evitar un conflicte social generalitzat, probablement d'acord obrers i empresaris, quan la situació política del Principat era molt perillosa, per l'afectació de la segona guerra carlina a les comarques. Actuen molt activament en el tema dels aranzels. Als 1849 presenten al general Narváez i a les Corts dues exposicions signades per 30.000 treballadors on demanaven que no es fes la sanció del projecte de llei dels aranzels. Però la participació dels obrers en l'Associació no havia suposat la integració en ella dels sindicats.*
  54. HUERTAS, J.M.: *200 Anys de Premsa Diària a Catalunya 1792-1992*. Barcelona. Edit. Caixa de Catalunya, Arxiu Històric Municipal, Col·legi de Periodistes, 1992. A la p. 104 sobre els diaris fundats per Saurí, diu: *Saurí i el seu redactor Antoni Pujadas van estimular la creació d'un organisme reformista favorable a la causa obrera, l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera*. En aquesta referència citen que Pujadas va ser un dels editors responsables al 1851.
  55. SOLÀ I MONTSERRAT, R.: *L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 al 1854*. Barcelona. Pub. Abadia de Montserrat, 1997, pp. 172-180.

VIII - LA COMISSIÓ HIGIÈNICA

El 15 de març de 1849, l'alcalde de Barcelona, Joan Pérez Calvo, rep alguns metges de Barcelona i els encarrega la realització del projecte d'un cos de metges inspectors que tinguin per objecte evitar el perill d'una epidèmia de còlera. Aquesta comissió prendrà el nom de *Comisión Higiénica* i estarà formada pels metges Rafael Nadal Lacaba, Josep Storch, Ramon Ferrer i Garcés, Josep Castells i Antoni Pujadas¹. Políticament, tots de caire progressista, menys Nadal. L'autoritat acadèmica i científica de la comissió era total. Quins són els mèrits professionals d'Antoni Pujadas per tal de ser entre persones de tant relleu? La credibilitat personal, la seva actuació com a periodista i els coneixements adquirits a l'estranger.

Els metges manifesten al corregidor l'objecció que es pugui pensar que s'interposen en les funcions més pròpies de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia, però com que resultava clara la necessitat de fundar un cos de metges *higiènics i inspectors*, així com d'una casa mortuòria, accepten la comissió². S'ha de notar la discordança entre l'encàrrec del corregidor, qui parla del còlera, i la preocupació dels metges, els quals immediatament reinterpreten i decideixen que el tema d'interès no és el còlera, sinó el problema dels enterraments dels encara vius, o de la impunitat dels crims, que s'ha de corregir per la creació d'un cos de metges inspectors de defuncions i la casa mortuòria.

Com a antecedents propers, trobem que *El Barcelonés* havia llançant la idea que era necessari fundar una casa mortuòria. Al setembre de 1846 fa un programa de mínims amb mesures sanitàries per a Barcelona, i entre aquestes apareixen els establiments mortuoris segons hi havia a Alemanya. Sis mesos després el diari torna a insistir en la idea^{3,4}.

Al maig de 1848 demana que l'Ajuntament estableixi un cos facultatiu que passés a reconèixer els cadàvers per assegurar-se que realment la mort s'havia produït, ja que, segons es deia, cada any a París eren enterrades vives més de 100 persones amb situació de mort aparent⁵.

A l'agost de 1848 el diari propugna de nou que s'encarregui l'estudi a una comissió de policia urbana⁶. Aquests són els mèrits de Pujadas per tal de ser-hi, i que a més podia aportar informació sobre experiències viscudes o observades a l'estranger.

Però la idea era anterior. Hi havia un precedent previ, quan al 1845 la Sociedad Económica de Amigos del País nomena una comissió interna a proposta de Joan Antoni Tresserra, per tractar de l'establiment d'una casa mortuòria⁷. Pere Mata al seu tractat de Medicina Legal de 1846 també havia recollit la necessitat d'establir un cos de metges forenses i de metges visitadors, que haurien de controlar les defuncions, així com les sales mortuòries als cementiris⁸. Reiterarà la idea a l'edició de 1857⁹. Monlau també ho tracta a *La Higiene Pública*, del 1847.

Laureà Figuerola per aquesta època recull la preocupació, quan afirma que es necessita que hi hagi metges que certifiquin la mort, per tal d'evitar que ningú sigui enterrat viu, i per identificar els possibles crims. Les mateixes raons de Pujadas i de la Comissió¹⁰.

També trobem coincidència temporal amb l'interès de Ribot Fontseré pel tema, qui tradueix al 1849 un llibre de Bouchut, *Tratado de los signos de la muerte y de los medios de evitar los enterramientos en vida*.

Detectem que sí que hi havia un cert neguit entre la població sobre aquest tema. Com a anècdota, hem trobat que el conegut ortopedista Pau Clausolles, el fundador de la nissaga, ordena al testament que el seu cadàver sigui explorat en dos dies successius per un metge, què certifiqui cada cop la mort real.

Els comissionats es reuneixen el 22 de març en l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia. Nomenen president Nadal Lacaba, i secretari Pujadas. El diari *El Barcelonés* va fent referències dels treballs de la comissió¹¹. Ressenya, fins i tot, la malaltia cerebral d'un dels membres, el catèdric d'anatomia Josep Castells¹². Anuncia la realització dels treballs de redacció de la memòria, i la publicació^{13,14}. En efecte, a finals de 1850 apareix el *Proyecto de una casa mortuoria para la ciudad de Barcelona*¹⁵. Tots els escrits són signats per Rafael Nadal i Lacaba i per Antoni Pujadas. L'estudi té data del 31 de juliol de 1849. Es tramita el dia 23 d'agost al corregidor que l'havia encarregat i després, l'11 de maig de 1850, al nou alcalde constitucional, Valentí Esparó. Tornen a fonamentar la conveniència en la necessitat d'evitar enterraments de persones vives, i de crims ignorats.

El fulletó publicat fa referència a les precaucions higièniques que s'han d'observar des de la defunció fins que el cadàver sigui dipositat a la Casa Mortuòria o al Cementiri. Ha de ser visitat pel metge inspector del districte, el qual firmarà un document per tal que el difunt sigui portat a la casa mortuòria. Hi ha indicacions per protegir que un possible viu pugui respirar i no es refredi: No se li taparà el rostre, ni es tancarà la caixa. Estarà calent en un matalàs.

Es fixen les funcions dels empleats de la Casa Mortuòria. Hi haurà 7 metges, 4 vigilants, 1 empleat del registre, 1 enterrador i 3 mossos d'enterrador. Cada setmana hi haurà un metge encarregat, el qual vigilarà els morts. Tindrà medicaments pel cas de ressuscitació i un llit adequat en una habitació d'ús exclusiu pels ressuscitats. La casa mortuòria tindria capacitat per a seixanta cadàvers, que podrien ser visitats pels familiars en una sala comuna. Amb tota ingenuïtat s'arriba a determinar que quan es produeixi una ressuscitació s'ha d'avisar ràpidament a l'alcalde de la ciutat i els familiars.

L'opuscle conté una memòria del projecte arquitectònic de la Sala Mortuòria, fet per Francesc Vila, que ha dissenyat una sala circular de 180 pams catalans, amb els cadàvers en la perifèria¹⁶. A més hi hauria múltiples dependències de servei.

Hi ha un apèndix on es fa referència als mitjans existents per tal de diagnosticar la possible situació de mort aparent en casos generals, començant per crits al difunt, interpretar música al costat... Citen després les proves quirúrgiques que *ressusciten*: talls, puntures, cremades, i recorden també l'anomenada commoció electro-galvànica d'Orfila. Després ressenyen les actuacions en casos especials de mort, tals com la submersió, l'asfíxia, l'actuació del vapor de carbó, del gas de les latrines i pous, congelació, calor, fulguració... O les situacions d'apoplexia, catalèpsia, èxtasi, síncope, convulsions, enverinaments, histèria, letargia, hemorràgies...

Les referències posteriors a la Casa Mortuòria de Pujadas van decaient poc a poc. Encara apareix alguna a la premsa, com quan una família crida uns dels metges de la

comissió per tal que dictamini sobre la mort d'una persona¹⁷. Els anys següents al diari solament hi ha lamentacions sobre l'aparent oblit del projecte¹⁸.

Curiosament Pujadas es veu relacionat amb dos dels "terrors" mítics del segle XIX: l'enterrament en vida i el segrest en un manicomi de persones sanes, pel que anys després serà acusat i empresonat.

Les idees exposades per la *Comissió Higiènica* no van ser aplicades en aquest moment, però tampoc no van ser oblidades. La situació del país no era la més propícia per aquesta mena d'iniciatives, que a més s'enfrontaven amb els costums populars, i l'economia de l'Ajuntament segurament tindria opcions de major relleu, com l'assistència de beneficència, o la del cos de metges vigilants de l'aparició d'epidèmies, la intenció inicial.

Al 1853 l'Ajuntament demana opinió a l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia. I torna a apareixer al Projecte de Llei de Sanitat de 1855, precisament quan són al poder els coreligionaris de Pujadas. Hi apareix, exigint el certificat mèdic de defunció, la demora de 24 hores fins l'enterrament i la conservació del cadàver en una sala d'observació de personal sanitari¹⁹. El projecte llei no prospera en aquest punt, però l'article 98 promet que el tema serà objecte d'un reglament especial. Les referències no desapareixen durant la resta del segle, i per exemple, Giné i Partagàs també va proposar al 1873 la fundació de cases de verificació de les defuncions, i fins i tot va publicar un opuscle²⁰. També Estanislau Andreu té un treball sobre verificació de les defuncions al domicili²¹. I se cita al projecte de llei de Sanidad Civil, a l'article 109 del reial decret del 20 de març de 1882²².

NOTES:

1. Nadal Lacaba és un metge assistencial prestigiós, degà de l'acadèmia de Medicina i Cirurgia, i preocupat per temes de l'organització de l'assistència sanitària. Josep Storch i Pla, catedràtic de Clínica Mèdica. Ferrer i Garcés és catedràtic de Medicina legal, president de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia. Josep Castells, catedràtic d'Anatomia. Antoni Pujadas, té molt poc relleu científic a la medicina, ja que encara no fa un any que ha finalitzat la carrera.
2. L'Acadèmia tenia com una de les seves funcions la vigilància de les epidèmies.
3. *El Barcelonés*, 12 de setembre de 1846, p. 2.
4. *El Barcelonés*, 16 de març de 1847, p. 3.
5. *El Barcelonés*, 23 de maig de 1848, p. 1.
6. *El Barcelonés*, 30 d'agost de 1848, p. 1.
7. PI I ARIMON, Andreu Avel·lí: *Barcelona antigua y moderna*. Barcelona. Imp. T. Gorchs, 1854, Tom I, pp. 589 a 595.
8. MATA, Pere: *Tratado de Medicina y Cirugia Legal*. Madrid. Impta Suarez, 1846, 2ª ed., Tom II, pp. 13-19.
9. MATA, Pere: *Tratado de Medicina y Cirugia Legal*. Madrid. C. Bailly-Bailliere, 1857, 3ª ed., Tom II, pp. 307-317.
10. FIGUEROLA, Laureà: *Estadística de Barcelona en 1849*. Barcelona. Impta. Tomàs Gorch, 1849, reeditat per la Fabrica Nacional de Moneda i Timbre, Madrid, 1968, p. 134.
11. *El Barcelonés*, 21 d'abril de 1850, p. 1. *El Barcelonés*, 20 de juny de 1850, p. 1.
12. *El Barcelonés*, 21 de juny de 1850, p. 1.
13. *El Barcelonés*, 16 d'octubre de 1850, p. 1.

-
14. *El Barcelonés*, 11 de desembre de 1850, p. 1. *El Barcelonés*, 19 de desembre de 1850, p. 1.
  15. *Proyecto de una casa mortuoria para la ciudad de Barcelona*. Barcelona. Impta. Antonio Brusi, 1850.
  16. El pam de Barcelona equivalia a 194.3 mm, segons la G.E.C., ed. 1988.
  17. *El Barcelonés*, 22 de desembre de 1850, p. 2.
  18. *El Barcelonés*, 10 d'abril de 1851, p. 1. *El Barcelonés*, 13 de març de 1855, p. 1.
  19. Per exemple: Art. 132: *Se prohíbe el entierro de los cadáveres antes de haber transcurrido veinticuatro horas desde la del fallecimiento, y deberá preceder siempre certificado del facultativo de cabecera de la defunción, en el cual se expresarán las pruebas que para cerciorarse de la verdad de la muerte hizo.* Art. 133: *En cada cementerio habrá una sala de observación, donde se conservará el cadáver sin darle tierra por lo menos veinticuatro horas en los casos ordinarios... Los cadáveres estarán bajo la custodia de un vigilante, que será profesor siempre que fuera posible.*
  20. *La Independencia Médica*, 1875-76, p. 358.
  21. *Revista de Ciencias Médicas*, 1876, p. 144.
  22. Citat per *La Independencia Médica*, 1881-1882, p. 256: *Inmediatamente de ocurrir una defunción se avisará al subdelegado para que reconozca el cadáver, tome las medidas necesarias acerca de la enfermedad, disponga las medidas higiénicas oportunas y expida la certificación mortuoria.*

IX - LA FUNDACIÓ D'UN BANC I ALTRES NEGOCIS

La iniciativa empresarial de la Puda no és única. Coneixem ara l'estreta vinculació de Pujadas amb altres operacions, algunes de molt ambicioses, que ens demostren el personatge interessat en el món dels negocis.

La Companyia Ibérica Mercantil

Ja hem vist que el retorn de Pujadas a Espanya al 1844 està envoltat d'una actuació tèrbola, quan adquireix obligacions econòmiques sobre un domicili que no és el seu, el dels porxos d'en Xifré num 6, la casa del farmacèutic Francesc de Paula Arboix. En aquesta època es presenta a Madrid com a director de la *Compañia Ibérica Mercantil*, i el domicili de l'empresa torna a ser una altra vegada el d'Arboix. El sofert apotecari no vol saber res de Pujadas¹.

No coneixem més d'aquesta companyia, però pel nom tan ostentós i generalista sembla indicar la intenció d'impulsar negocis de tota mena. Intencions sospitoses, ja que estableix un domicili fals.

El Banc

Una nova sorpresa d'en Pujadas. El 14 de febrer de 1847 es reuneixen Pedro Olivas, el cònsol general de Grècia a Barcelona, Francesc de Fort i de Crell, cavaller hisendat i Antoni Pujadas, del comerç, tots veïns de Barcelona, i decideixen la fundació del banc que denominaran *Banco de Castilla y Cataluña*². Pujadas té obert l'establiment de la Rambla i encara no ha reprès la carrera de medicina. Els companys en l'empresa són coneguts per haver format part de la junta directiva de la Puda des del principi. Al febrer de 1847 ja apareixia molt establerta la situació de conflicte de Pujadas amb la direcció del balneari, per la qual cosa resulta evident que no estava sol en la confrontació, i que els seus companys també eren del grup dissident. Pedro Olivas havia estat uns dels promotors inicials del balneari de major garantia.

A través dels protocols notariais disposem de l'escriptura completa de la fundació del banc, on apareixen molt detalls de les intencions que els fundadors tenien.

El nom: *...han acordado formar una Sociedad Anónima con la denominación de Banco de Castilla y Cataluña...*

Les operacions que el banc efectuarà eren les convencionals de qualsevol entitat d'aquest tipus³.

El capital: *El Capital social será de cien millones de reales representado por veinte y cinco mil acciones de cuatro mil reales cada una.* El capital esmentat sembla molt important. Com en tot el que dissenya Pujadas, actua amb caràcter exagerat, sense

proporcions a la realitat discreta dels inicis^{4,5}. El seu futur competidor, El Banc de Barcelona, ja operava, amb reglaments aprovats el 1844. Situat a la Plaça de Medinaceli, havia estat fundat per capitalistes tan representatius com Josep Maria Serra, Manuel Girona i Rafael Plandolit. Al seu costat els fundadors del nou banc eren no res, des del punt de vista econòmic, especialment Pujadas.

Al gener de 1844 s'havia fundat a Madrid el Banco de Isabel II, que seria el primer d'aquesta època moderna. Per tant, la iniciativa de Pujadas i socis era prou precoç. Amb posterioritat, durant el bienni progressista, ja són autoritzades altres entitats bancàries a Barcelona⁶.

Constitució de la societat: *Quedarà constituïda la sociedad así que esté cubierta la tercera parte de las acciones.*

Durada: *La duración de la Compañia será de veinte y cinco años y podrá prorrogarse si así se determinase por mayoría de votos en junta general de accionistas...*

Direcció del banc: *El banco será regido por una dirección compuesta de 4 individuos, de los cuales uno tendrá el carácter de Gerente y llevará la firma de la compañía, y por una Junta de Gobierno compuesta de ocho individuos de los que uno será presidente de la sociedad y otros vicepresidente.*

Propostes indicatives per a la junta directiva: *Los tres socios fundadores se reservan la facultad de nombrar para éstos destinos a las personas...*⁷

Com que s'havien de fer moltes gestions davant el govern, els socis de Barcelona busquen un valedor a Madrid que trobi els ajuts i faci les operacions corresponents. Apareix en la persona de Pere Felip Monlau⁸, cosa que resulta una altra de les sorpreses d'aquesta història, ja que mai s'havia sospitat aquesta mena de dedicacions en l'il·lustre higienista i polifacètic autor. La desconeguda correspondència entre Pujadas i Monlau ens donaria claus i informació de les inquietuds dels dos personatges, parells quan a l'heterogeneïtat de les iniciatives, i discutits en les decisions. Per aquesta època Monlau és secretari del Consell de Sanitat del Regne, publica la primera edició de *Higiene Pública*, està en relació amb Pujadas en les gestions sobre les indemnitzacions per la plaça de braus i col·labora en *El Bañista*⁹. Un bon calaix de sastre. El notari que actua donant fe d'aquests documents és Francesc Gallisà, el qual també avala Pujadas quan vol reiniciar els estudis de Medicina el mateix any 1847.

En els mesos propers a la constitució del document notarial de fundació del banc no hem trobat cap notícia en *El Barcelonés* sobre aquest tema de forma explícita. Probablement es tractava d'un fet que interessava mantenir dins de la discreció, per tal d'evitar interferències dels competidors.

El context financer privat del país era pobre. Pràcticament no hi havia més que el Banco de Isabel II, el de Cadis i el de Barcelona. Altres intents de crear societats anònimes bancàries abans de 1856 van fracassar o van ser desautoritzats pel govern. Només la Caja de Descuentos de Zaragoza i la Sociedad Valenciana de Fomento, creades al 1846 van perdurar. El govern va ser restrictiu ja que pensava que moltes iniciatives no eren fiables¹⁰. A més, entre els anys 1847 i 1848 hi ha una crisi bancària important que afecta el Banc de Barcelona¹¹. Possiblement el fet va influir en la manca d'un resultat positiu del banc de Pujadas, ja que en aquestes circumstàncies ni el govern l'autoritzaria, ni els inversors cobririen llurs emissions més bàsiques.

Hi ha unes paraules en *El Barcelonés* de les darreries de 1848 en un editorial titulat *De las plagas actuales: el cólera, las sociedades anónimas, las contribuciones y la guerra*¹². Després d'aquell anunci tan apocalíptic, diu: *El espíritu mercantil que domina el siglo actual, haciendo gala en muchas ocasiones de la mala fe y de la corrupción, se constituye con frecuencia el origen de miles de otros males que lloramos cada día. Ese espíritu mercantil es el que han producido las sociedades anónimas, algunas de ellas azote de los bolsillos de los creyentes, hasta que el gobierno... se ha visto en la necesidad de poner coto a ésta clase de embrollo metódizado que...han venido a aumentar la miseria pública.* No sabem si aquestes paraules estan inspirades pels fracassos de la Puda o del banc, que evidentment són atribuïts a la mala fe i les ambicions dels altres.

D'aquest *Banco de Castilla y Cataluña* no hem trobat referències, ni en els estudiosos de la banca catalana ni espanyola, ni en la premsa de l'època, ni en les biografies de Javier de Burgos. Tampoc en els protocols posteriors en un temps prudent del mateix notari que autoritza els primers. Per tant, hem de creure que va ser un projecte que no va arribar a tenir suficient èxit de llançament.

Encara que no hagi arribat a bon port, com a projecte es tracta d'un element més a considerar en el coneixement de Pujadas. A la seva època, i fins i tot en totes, hi havia metges que es ficaven en negocis ben llunyans dels sanitaris. Normal ha estat sempre col·locar acuradament els estalvis o continuar prestant atenció a un negoci familiar, però quan es fan tantes noves iniciatives, sembla que s'ha de dubtar sobre la veritable vocació.

Realment Pujadas tenia la preparació adequada per a fundar un banc? Segur que ell sí que es creia amb capacitat, com ho demostra quan pontifica des del diari pel que fa a la hisenda pública, i en altres àmbits, en geopolítica internacional. És evident que dominava el llenguatge dels negocis, li agradava el tema, i havia après almenys els rudiments a l'estranger. Trobava persones a les quals convenia. Això és el que li agradava, més que la pràctica de la medicina, de la visites als malalts, com va contar després al seu amic Rodríguez Méndez¹³. Aquest no sabia res del tema del banc, ni de la premsa, ni tantes altres qüestions. O al menys no en parla, quan sí que diu que sap poc de la vida de l'alienista, i que ni tan sols els seus amics el coneixien bé.

Comissionista dels propietaris de la plaça de braus

Marià Borrell, Francesc de Paula Sagristà i Marià Coll eren els propietaris de la plaça de braus de la Barceloneta. A mitjans dels anys quaranta es parla que el govern pensa enderrocar-la, perquè podia ser l'origen d'aldarulls, seguint l'antecedent de l'any 1835. Els esmentats propietaris estaven vinculats al partit progressista; de fet, Borrell era el president molts d'aquests anys, i havia estat protagonista d'alguns dels esdeveniments de 1835. Sembla que l'enderrocament era molt probable, ja que fins i tot va sortir una Reial Ordre del 26 de setembre de 1846 en aquest sentit, però, els tres concessionaris no es conformaven sense una forta compensació del govern. Demanen noranta mil duros, i accepten rebaixar aquesta quantitat si els permeten obrir magatzems als terrenys. Com que les gestions davant el govern apareixen difícils, les encarreguen a Antoni Pujadas, qui demana l'ajut a Pere Felip Monlau, entre d'altres, com a intermediari a Madrid¹⁴.

Crida l'atenció l'encàrrec esmentat a Pujadas, i no menys el posterior a Monlau. Demostra un cert prestigi de Pujadas com a negociador, i la bona relació d'aquest amb Monlau, en una situació que repetia la del banc¹⁵. Monlau era antitaurí, i per tant sorprèn la seva participació en aquest afer. Les gestions directes que s'hagin pogut fer, estaven recolzades per editorials del diari¹⁶. De fet, la plaça de braus no es va enderrocar i va romandre encara molts anys en ple funcionament.

Garant dels quintats de l'exèrcit

A mitjans de la dècada dels cinquanta trobem una altra activitat inesperada de Pujadas. Surt garant dels mossos substituïts de quintats de l'exèrcit, cobrant anticipadament les quantitats que avancen els substituïts¹⁷. Fa d'alguna manera de banquer. Rep en dipòsit un diner barat, sense pagar interessos, a canvi de la seva garantia. Aquesta activitat ja l'havíem vist en l'amic de Pujadas, el negociant i polític progressista, Marià Borrell.

NOTES:

1. A.P.N.B.: document del 7 de novembre de 1844, notari Fernando Moragas, f. 398. A.P.N.B.: document del 18 de novembre de 1844, notari Fernando Moragas, f. 419.
2. A.P.N.B.: document del 14 de febrer de 1847, notari Gallisà, f. 23.
3. 1º *Descantar letras, pagarés y otros efectos negociables.*
2º *Hacer adelantos sobre géneros y efectos facilmente enagenables a juicio de la dirección.*
3º *Recibir cantidades en depósito por tiempo determinado y a interés convencionales.*
4º *Abrir cuentas corrientes con las personas que lo soliciten al interés que se fijará.*
5º *Crear cajas de ahorros y montes de piedad en los puntos que se juzgue convenientes.*
6º *Utilizar los fondos sus empleados en los referidos objetos en otras negociaciones mercantiles que se consideren ventajosas a los intereses sociales.*
- Notem que, a diferència d'altres bancs privats de l'època, no es constitueix com a banc d'emissió.
4. SAURI, M.; MATAS, J.: *Manual Historico-Topografico, Guia General de Barcelona.* Barcelona. Impta. Saurí, 1849.
5. Com a exemples de comparació del volum que representaven cent milions de rals, recollim el valor nominal del capital d'altres grans empreses de Barcelona al 1847: Banc de Barcelona: 20 milions de rals. Cia Barcelonesa d'Assegurances Marítimes: 5 milions de rals. Societat Catalana de Gas: 4.8 milions de rals. Societat Minera el Veterano: 18 milions de rals. Societat Ibèrica de Seguros: 60 milions de rals. Ferrocarril de Barcelona a Mataró: 20 milions de rals.
6. BENET, Josep; MARTÍ, Casimir: *Barcelona a mitjan del segle XIX. El moviment obrer durant el bienni progressista (1854-1856).* Barcelona. Ed. Curial, 1976, dos volums, p. 34, Volum 1r. Hi apareixen els següents: Caja Barcelonesa de Giros y Descuentos (capital: 20 milions de rals); Union Comercial (60 milions); Caja Catalana de Credito (120 milions); Caja Catalana Industrial y Mercantil (6 milions); Credito Mobiliario Barcelones (60 milions).
7. Esmenta persones tan conegudes com F. Javier de Burgos en qualitat de president de la societat, Domingo de Arzizábal vicepresident; Miguel Viñal, Andrés Pérez del Pulgar, Ramon Frau, Julián Romero, Juan José de Arana, Pedro Martín Díaz, Miguel de Salas, Juan Bautista Marrugat, Diego López Ballesteros...
8. A.P.N.B.: document del 16 de febrer de 1847, notari Gallisà, f. 26.
9. CALBET, J.M.; CORBELLÀ, J.: *ibidem.*
10. SUDRIÀ, Carles: *La banca privada espanyola en el segle XIX.* l'Avenç, num 209, desembre 1996, p. 20.
11. CABANA VANCELLS, F., director: *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània.* Barcelona. Enciclopèdia Catalana; 1991, Tom III, p. 357.

-
12. *El Barcelonés*, 15 de desembre de 1848, p. 1.
  13. RODRÍGUEZ MÉNDEZ, R.: *El Dr. Pujadas Mayans*. Revista Frenopática Española. any VI, març 1908, num. 63, p. 69.
  14. A.P.N.B.: document del 20 de març de 1847, notari Francesc Gallisà, f. 41. Document del 3 d'agost de 1847, notari Gallisà. Document del 18 d'agost de 1847, notari Gallisà. Document del 27 d'agost de 1847, notari Cantallops. Documents del 30 d'agost de 1847, notari Gallisà, f. 135 i 136. Document del 2 de setembre de 1847, notari Gallisà, f. 139.
  15. Monlau es va declarar antitaurí: *Elementos de Higiene Pública*. Madrid. Impta Rivadeneyra, 1862, 2ª edic., p. 955.
  16. *El Barcelonés*, 4 de setembre de 1849, p. 1.
  17. A.P.N.B.: documents dels dies 8 de maig de 1855, num 82, f. 119; 8 de maig de 1855, num. 83, f. 120; 19 de maig de 1855, num. 85, f. 122; del 19 de maig de 1855, num. 87, f. 124; del 30 de juny de 1855, num. 102, f. 151; del 21 de juliol de 1855, num 114, f. 162; notari Ramon Sampons.

X - LA PRIMERA CASA DE BANYS I "EL BAÑISTA"

Al gener de 1846 comencen a aparèixer anuncis sobre l'establiment de banys de vapor de la Rambla Sant Josep 70, dient que és de nova obertura¹. Pujadas en aquest moment no és metge, i encara no s'ha matriculat en el darrer any que falta per tal d'acabar la carrera. Segons la publicitat, aquests banys estan destinats al tractament dels dolors reumàtics, gota, malalties dels nervis i el mal de Sant Pau. El preu és de 20 rals cadascun, que sembla alt. Altres tipus d'anuncis que fa durant l'any 1846 es refereixen exclusivament a la utilitat dels banys per a les malalties dels ulls i també pels clivells dels pits de les dones que alleten. Els trobem en *El Barcelonès*, però també en el *Diario de Barcelona*.

Al maig apareix al primer diari un reportatge sense signatura, sobre la utilitat dels banys en medicina². La resta de 1846 i gairebé tot 1847 les indicacions que fa la publicitat es refereixen a les clivells dels pits i de les cames. Al setembre de 1847 a més dels banys de vapor parla de fumigacions³. Diu que ha fet més de tres mil banys des de la seva creació i que els aplica gratis als pobres. Resulta poc freqüent aquesta referència a la gratuïtat en els anuncis de Pujadas en una època que és l'habitual en els professionals sanitaris. Al final de 1847 comencen a aparèixer nous anuncis, ara més complexos, afegint els banys aromàtics amb el mètode del Dr Webson, de Londres⁴. Les indicacions que aconsella són els refredats, catarros, malalties reumàtiques, clorosi, malalties dels ulls, histerismes. Es poden administrar a domicili. Un abonament amb dos banys mensuals surt a 6 rals cadascun. Els banys solts costen 10 rals. Continuen els de vapor pel tractament de les llagues de les cames i dels pits, amb el mètode del Dr Walter. En algunes ocasions diu que en Rambla Sant Josep 70 es pot consultar *amb els facultatius*.

Al 1847 Pujadas està domiciliat a la Rambla 75, segons la llista d'electors. Per l'expedient acadèmic coneixem que al final de l'any el seu domicili estava al mateix gabinet d'hidroteràpia de la Rambla Sant Josep 70. Al febrer de 1848 apareixen anuncis semblants a l'anterior amb una il·lustració on es veu una mena de bastida amb una persona asseguda que sembla rebre el vapor produït per unes llànties d'alcohol⁵. A l'abril de 1848 surt la publicitat del tractament de l'herpes, que a partir d'ara ja serà molt repetitiva en els anuncis d'aquest establiment, com al del carrer de la Canuda. Poc després *El Barcelonès* publica un editorial que pondera molt la utilitat dels banys, citant expressament els de la Rambla Sant Josep 70, i cap altre establiment⁶. Informa fins i tot que l'horari del director és de 12 a 4.

Com que hi ha un important clima d'agitació fora de la ciutat de Barcelona, per l'acció de les partides carlines, troba un gran avantatge en tenir els banys dins de la ciutat i així no haver d'anar a les poblacions forànies que han de ser visitades amb protecció militar.

Fins aquí Pujadas no és metge. Finalitza els exàmens el juliol de 1848, i el 9 del mateix mes se celebra la cerimònia de llicenciatura. Presideix l'acte el degà, Joan Ribot, i assisteixen: Ramon Ferrer i Garcés, Josep Castells i Benigne Armendàriz. Tots quatre afins a la ideologia liberal. El mateix any, l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia convoca un concurs de treballs sobre la utilitat terapèutica dels banys de vapor. Com en altres ocasions, *El Barcelonès* publica un editorial on glossa la notícia i aprofita per a

recomanar l'establiment de Sant Josep 70, que cura l'herpes, la sordesa i les malalties venèries. Com podem veure, en ocasions atribueix als banys virtuts pel que fa al tractament de malalties dels ulls, que després s'obliden, i apareixen altres noves, com ara la sordesa. Tanmateix, ja no abandonarà l'herpes i les venèries. Pujadas es presenta al concurs de l'Acadèmia i obté el premi de soci corresponsal; notícia que, naturalment, apareix al diari⁷.

Al desembre de 1848, *El Barcelonés* publica un llarg anunci sobre la *casa de banys i de curació*, de Rambla Sant Josep 70⁸. Diu que ja té tres anys d'existència. Amb les modalitats de banys de vapor, russos, líquids terapèutics, minerals, fumigacions i higiènics. I hi ha dues novetats: l'aplicació de la vacuna, rebuda d'Anglaterra, i l'hospitalització privada. S'ha de destacar aquesta, perquè és un model d'assistència poc usual a Barcelona, fins ara, i de la qual Pujadas és uns dels iniciadors. Fa una relació molt llarga de malalties que tracta. No n'hi ha cap de mental, amb les terminologies de l'època (mania, monomanies, etc) ni amb altres genèriques. És una hospitalització sui gèneris però clarament l'embrió conceptual de la que després Pujadas desenvoluparà al carrer de la Canuda. Segons les nostres dades és uns dels primers casos d'atenció hotelera especialitzada per a malalts de tota mena a la ciutat de Barcelona, amb inclusió del subministrament de medicaments i a cura de metges. Realment una hospitalització. I s'ha de notar que l'anunci indica que en el preu ajustat no entren les intervencions quirúrgiques, que s'han de pagar a part. Per tant, estava previst el fer intervencions quirúrgiques. Hem de pensar que aquesta iniciativa de Pujadas va tenir alguna mena d'èxit, ja que l'ampliarà després al carrer de la Canuda.

Hi havia dades sobre assistències hospitalàries prèvies a l'àmbit privat. Les experiències del carrer Aray, de Campderà a Lloret, i de Joaquim Delhom en balneoteràpia, eren parcials. El projecte de la Puda del propi Pujadas s'ha de considerar més propi d'un balneari que d'un hospital. Tanmateix, hem de recordar que apareix al 1844 com a *Casa de Curación, Convalescència y Recreo*, i una casa de curació era molt més que un balneari. Per tant, la idea de l'hospitalització ja es trobava en la ment de Pujadas quan arriba a Barcelona al 1844.

En un altre anunci sobre l'establiment de la Rambla⁹: *En la misma casa de baños se procura a los enfermos el hospedage, si se necesita, todo con esmero y equidad.*

Al juliol de 1849 publica un llarg anunci amb el dibuix d'un aparell de raigs d'aigua del doctor Victor Chevallier, que s'acaba d'inventar¹⁰. Diu que el professor Marjolin l'utilitza contra les afeccions nervioses. També diu Pujadas que ha demanat a un amic que anava a París que s'interessés per un nou tractament de malalties venèries, i ara ja s'aplica a l'establiment de la Rambla Sant Josep. L'esmentat aparell de Chevallier consisteix en una mena de gàbia on s'introdueix el malalt, el qual roman dempeus. Aquest anunci surt durant uns quatre mesos amb la divisa *Cura tus enfermedades y procurarás por tu existencia*. Ara les indicacions que publicita són les malalties venèries, herpes, dolors reumàtics, llagues, malalties nervioses, epilèpsia, tumors blancs, opilacions, malalties cròniques de l'estómac. La consulta del director té un horari més extens: 8 a 10; 12 a 3; 6 a 8. En aquest any Pujadas manté una petita polèmica pública amb un malalt, el qual li retreu la xerrameca publicitària^{11,12}. També n'ocasiona una protesta del metge Joaquim Delhom, qui reivindica per a ell mateix haver instal·lat els primers banys russos de Barcelona¹³. Retreu la manca d'imparcialitat de les notícies aparegudes al diari. En altres moments Delhom diu que va ser el precursor dels banys a Espanya, després d'haver-los vist a Veracruz, els Estats Units, Anglaterra i París^{14,15}.

En dos anuncis de 1849 de l'establiment de Sant Josep 70, es diu que *el facultativo ha estado durante diez años en hospitales de Inglaterra, Francia, Holanda y Bélgica*¹⁶. Resulta una notícia nova sobre països visitats per Pujadas que no es coneixia, ja que mai s'havia citat Holanda. L'anunci afegeix una novetat que ja repetirà sovint. Pujadas diu que no cal pagar si no hi ha curació. Aquesta referència és freqüent entre els metges del moment, que arriben fins i tot a l'extravagància d'apostar diners amb els malalts si no resulten curats. O sigui, els malalts no solament no pagarien, sinó que a més rebrien una compensació. Pujadas no sempre fa anuncis en sentit estricte, sinó que a vegades hi ha notes clarament elogioses de l'establiment de Sant Josep 70 a les gasetilles sobre Barcelona i fins i tot a les editorials del diari¹⁷. Al març de 1850 anuncia un remei *infalible* contra l'herpes, que acaba de rebre de París¹⁸. Probablement pel mètode dels doctors Rué i Domont¹⁹. Són molt freqüents els anuncis en aquest any, dirigits a patologies tals com les cutànies, dolors, malalties de la matriu, paràlisi, càlculs urinaris, reuma, venèries i de l'estómac.

Al març i l'abril de 1850 apareix un nou anunci amb un dibuix molt curiós firmat per DEY²⁰. En aquest dibuix es veu un *baño antitísico de aire* (el malalt es troba dins d'una cabina); un *baño antivenéreo* (el malalt dins d'una mena de sac del qual solament surt el cap), un *baño eléctrico*. Tot això segons els rètols que hi apareixen. Diu el text que *los profesores* (en plural) *que dirigen el establecimiento médico quirúrgico de Rambla San José 70, pral...El "director principal" ha recorrido durante 11 años consecutivos las principales capitales de Europa. Para la tisis se ha inventado el baño de aire comprimido del Dr Pravas.*

Pujadas apareix com el *director principal*. No sabem el nom de cap d'aquests metges col·laboradors, com tampoc amb seguretat dels que després tindrà al carrer de la Canuda.

A partir de maig de 1850 anuncia que obrirà properament l'establiment de la Canuda 26, on es traslladaran les instal·lacions de Sant Josep 70²¹. Precisament en l'última ocasió que parla dels dos centres conjuntament, diu que el de la Rambla ha existit durant cinc anys²². Això fa remuntar al 1846 el seu inici, en coincidència amb les primeres dades conegudes.

Hem de suposar que l'establiment de la Rambla va tenir èxit, i que aquesta va ser la raó que va impulsar Pujadas a ampliar les instal·lacions al carrer de la Canuda. Sembla que el trasllat es fa a l'estiu del 1850.

"El Bañista"

De sempre era conegut el fet de l'existència d'*El Bañista* com a periòdic setmanal fundat per Pujadas. Les notícies que ara recollim d'*El Barcelonés* precisen el dia 18 de juny de 1848 com l'exacte de l'aparició²³. Aquest primer número es reparteix gratis. La subscripció posterior costarà un ral al mes, quan el diari *El Barcelonés* costa vuit rals. I es repartirà a domicili. Els exemplars gratis s'han de recollir de la rambla Sant Josep 70 o de la llibreria d'Agustí Gaspar, davant la Llotja. (Curiosament en aquesta ocasió no es reparteix en la llibreria Saurí, del seu amic i editor d'*El Barcelonés*.)

Els estudiosos solament han trobat fins ara un exemplar d'*El Bañista*, del número vint, corresponent al 29 d'octubre de 1848, a l'Arxiu Històric de l'Ajuntament de Barcelona,

quan ja val dos rals al mes. Té un gravat amb l'edifici de la Rambla num 70 amb el rètol de *Baños de vapor*. Està editat a la impremta d'*El Barcelonés*. En aquest diari apareixen de tant en tant transcripcions dels continguts d'*El Bañista*, dels tipus de malalts i dels tractaments aplicats²⁴. La literatura és purament propagandística, amb un estil habitual a l'època, especialment en els anuncis de medicaments estrangers. Així, sovint apareix el nom del malalt, l'adreça, les molèsties prèvies, el tractament aplicat i el resultat, que evidentment sempre s'apropa a l'ideal terapèutic. Hi trobem que amb balneoteràpia tracta leucorrees, afeccions gàstriques, herpes, reumatisme, hidropesia i hemicrània. Les concrecions diagnòstiques són escasses. La balneoteràpia aplicada té diferents sistemes: humida, seca o vehiculant medicaments o aromes. Amb aquest contingut no sembla que la revista pogués tenir un gran èxit, ja que pagar una quota mensual per rebre pura publicitat no sembla popular.

El novembre de 1848 *El Barcelonés* diu que *El Bañista, periódico semanal del establecimiento de baños de Rambla San Jose 70*, continua publicant-se. Les subscripcions ara ja es fan a la llibreria Manuel Saurí i a S. Josep 70, a 2 rals al mes²⁵. Al gener de 1849 Pujadas decideix una important ampliació del periòdic²⁶. Passarà a ser bisetmanal amb un tiratge de dos mil exemplars a partir del mes de febrer; es repartirà en totes les províncies i poblacions d'Espanya de primer i segon ordre, segons diu.

No sabem la durada d'aquest segon període. Trobem poc després en *El Barcelonés* una extensa publicitat, amb casos concrets de malalts tractats, que s'ha pres d'*El Bañista*²⁷.

El llibre "La Hidropatía"

Al novembre de 1850 s'indica en *El Barcelonés* que s'està venent molt bé l'obra publicada a la impremta del Sr Torres titulada *Hidropatia* sobre el tractament de les malalties per l'aigua freda pel mètode de Priessnitz²⁸. I que pensen fer-ne una segona edició. Ignorem si es publicà aquesta segona edició. El que sí que coneixem és que el 31 d'octubre de 1852 es reparteix gratis als subscriptors d'*El Correo de Barcelona* (el diari que substitueix *El Barcelonés* quan aquest és tancat per problemes amb les autoritats), un opuscle publicat per la impremta Saurí que titula *Hidropatía o sistema médico de curar las enfermedades sin medicinas, con solo el agua fria*.

Hem vist un exemplar d'un llibre publicat per la impremta Torras al 1868, sense autor i amb el títol *La Hidropatía o sea el tratamiento de las enfermedades por medio del agua fria, el sudor, el ejercicio i el regimen, segun el método empleado por Priessnitz en Graefenberg*²⁹. Té totes les característiques del de Pujadas i a la introducció diu que correspon al text de l'edició del 15 de setembre de 1850, i està fet per un facultatiu que ha romàs molts anys a l'estranger.

Remarquem quina és la situació de Pujadas quan al gener de 1846 obre l'establiment de banys de la Rambla. Fracassat en l'empresa de la Puda, fa un any i mig que ha tornat de l'estranger. Segueix sense finalitzar la carrera de medicina i sembla evident que fora ha adquirit coneixements sobre balneoteràpia. Quan la seva posició a la Puda no es manté als nivells que desitja, ha de buscar una altra sortida per tal de cobrir les necessitats econòmiques. Sap molt bé el poder de la premsa, i només retornar s'hi posa en contacte. Ja està en la política i en el diari, però aquests mitjans no li donen diners, només influència, coneixement de persones importants, el que pels seus projectes i tarannà, resulta molt útil. Probablement l'única possibilitat que té de guanyar-se la vida

és la de la casa de banys. No és molt, però immediatament l'impregna del seu estil. La balneoteràpia té elements fronterers entre la medicina, el confort i fins i tot la higiene del cos en un moment que els mitjans domèstics són inexistents. A Barcelona hi ha en aquest moment vuit empreses que es dediquen a realitzar banys, bé en les pròpies instal·lacions, o bé a domicili del client³⁰. De vegades per consell dels metges. Es tracta de simples banys que a la neteja afegien les altres propietats fisiològiques, tòniques, antipirètiques, etc. Evidentment els propietaris no són pas metges. Paral·lelament, ja coneixem l'establiment de Joaquim Delhom, que sí que té una clara orientació terapèutica³¹.

Ja hem dit que Pujadas inicia aquesta dedicació al gener de 1946, i en l'esmentat any no es matricula per tal de finalitzar medicina, i no és fins a l'any següent quan ho farà, per a culminar la carrera a l'estiu de 1848. S'ha de tenir en compte quan es pensi en la profunditat de la seva vocació mèdica. Rodríguez Méndez escriu que Pujadas ha de posar-se a tractar malalts. Ho diu com l'última sortida³²: *Volvió a España, acabó la carrera y se vió obligado a visitar enfermos para encontrar el pan de cada dia.*

No sembla que la majoria dels metges trobessin intolerable que Pujadas obrís una casa de banys, encara que s'orientés a tractar malalts. Els metges no s'hi dedicaven. Semblava que no els feia gran competència, i per altra banda l'intrusisme de persones, escassa o nul·lament titulades, era habitual. Almenys Pujadas havia estudiat uns cursos de la carrera.

El Bañista i La Hidropatia no tenen altre significat que simples eines propagandístiques de l'establiment de la Rambla.

NOTES:

1. *El Barcelonés*, 19 de gener de 1848, p. 3.
2. *El Barcelonés*, 9 de maig de 1846, p. 2.
3. *El Barcelonés*, 24 de setembre de 1847, p. 3.
4. *El Barcelonés*, 29 de desembre de 1847, p. 3.
5. *El Barcelonés*, 9 de febrer de 1848, p. 3.
6. *El Barcelonés*, 10 de juny de 1848, p. 1.
7. *El Barcelonés*, 24 de març de 1849, p. 1.
8. *El Barcelonés*, 14 de desembre de 1848, p. 3.
9. SAURÍ, M.; MATAS, J.: *Manual Histórico Topográfico, Estadístico y Administrativo, o sea Guía General de Barcelona*. Barcelona. Impta Saurí, 1849, p. 250.
10. *El Barcelonés*, 5 de juliol de 1849, p. 3.
11. *El Barcelonés*, 26 de setembre de 1849, p. 2. S'inicia amb una nota remesa al diari per uns amants de la humanitat: *Los innumerables avisos de facultativos, asegurando curas radicales y en particular el que acabamos de leer de un facultativo de la rambla San Jose en que asegura curar el reuma como por encanto, le aconsejamos que...haga una prueba con persona bien conocida y que sus padecimientos sean públicos y notorios: por ejemplo el profesor de baile... señor Alsina. Póngalo el facultativo a disposición de salir una noche a escena y le aseguramos el mayor crédito, gran fama y muchos miles...*

-
- Josep Alsina era un conegut personatge, mestre de la càtedra de ball del Liceu, que aleshores tenia una acadèmia de ball i cant, veïna de Pujadas, precisament a unes barraques de la Rambla Sant Josep 53.
12. *El Barcelonés*, 27 de setembre de 1849, p. 2. Pujadas respon acceptant el repte:
...si el señor Alsina quiere ver los efectos del remedio que se ha anunciado, se sirva avistarse con el referido médico y entonces podrá responder de los resultados, pues que aquel facultativo no tiene por costumbre dar remedios a quien no se lo demanda.
  13. *El Barcelonés*, 19 d'octubre de 1848, p. 1.
  14. *El Barcelonés*, 31 de juliol de 1849, p. 1.
  15. DELHOM, J.: *Baños de vapor de distintas clases perfeccionados para la curacion radical de muchos males creidos incurables*. Barcelona. Impta. J. Tauló, 1845. Delhom tenia una casa important de balneoteràpia al carrer de la Mina 3, en un edifici de tres plantes, fet en tornar de Mèxic.
  16. *El Barcelonés*, 29 d'octubre de 1849, p. 3. *El Diario de Barcelona*, 27 de novembre de 1849, p. 5.568. *Diario de Barcelona*, 27 de novembre de 1849, p. 5.568.
  17. *El Barcelonés*, 16 de febrer de 1850, p. 1.
  18. *El Barcelonés*, 24 de març de 1850, p. 1.
  19. *El Barcelonés*, 26 de juliol de 1850, p. 1.
  20. *El Barcelonés*, 15 de març de 1850, p. 3; 21 de març de 1850, p. 3; 1 d'abril de 1850, p. 3.
  21. *El Barcelonés*, 31 de maig de 1850, p. 1.
  22. *El Barcelonés*, 2 de novembre de 1850, p. 3.
  23. *El Barcelonés*, 18 de juny de 1848, p. 1.
  24. *El Barcelonés*, 19 de juny de 1848, p. 2; 24 d'agost de 1848, p. 2; 25 d'agost de 1848, p. 2; 8 de març de 1849, p. 3.
  25. *El Barcelonés*, 20 de novembre de 1848, p. 3.
  26. *El Barcelonés*, 13 de gener de 1849, p. 4.
  27. *El Barcelonés*, 8 de març de 1849, p. 3.
  28. *El Barcelonés*, 5 de novembre de 1850, p. 1.
  29. A.H.A.B.: Topogràfic: B-1868-12° (31). Cita els autors: Priessnitz, Claridge, Reuss, Curry, Mylius, Neigt, Rigel, Behrend, Souuan, Roussé, Gross, Schlemmer.
  30. SAURÍ, M.; MATAS, J.: *ibidem*, p. 250.
  31. El segle XIX representa una època de gran renaixement de la balneoteràpia per totes les formes d'aplicació. A Europa i Amèrica hi ha metges que s'hi dediquen. Es publiquen centenars de llibres i se li atribueixen indicacions en totes les branques de la patologia. Com en tantes altres qüestions són els que tornen de l'estranger els que introdueixen la pràctica i instal·len les empreses.
  32. RODRÍGUEZ MÉNDEZ, R: *El Dr. Pujadas*. Revista Frenopática Española. Any VI, març 1908, num. 63, p. 68.

XI - L'ESTABLIMENT DEL CARRER DE LA CANUDA

Les primeres referències a l'establiment de Pujadas al carrer de la Canuda apareixen a l'abril de 1850, en una *gasetilla* en *El Barcelonés* indicant que s'està edificant una casa de banys d'esbarjo i medicinals, per a obrir-se al principi de juny¹. Un mes després, ja anuncien que l'establiment s'obrirà al carrer de la Canuda 26, on es traslladarà el de Rambla de Sant Josep 70². Es repeteixen les notícies durant les setmanes següents, i el 10 de setembre recull una mínima descripció, ampliada el dia 22³. Apareix per primera vegada el nom, NEOTHERMAS, de l'establiment higiènic. Aquest nom està copiat d'una institució similar de París. Parla de les sales, els tipus de malalties tractades pels banys (herpes, dolors, veneri, llagues, tumors blancs, tisi, histèric i d'altres malalties nervioses), fan intervencions quirúrgiques i també que hi ha maternitat. La consulta amb diferents metges de 12 a 2 i permanent amb el director.

Lloga l'edifici al seu propietari, l'advocat Antoni Pinós Llopis, el qual es reserva el segon pis per a domicili familiar⁴. Pujadas té el primer pis i el jardí, amb la possibilitat d'usar la cotxera, pagant 30 duros al mes per tot, el que sembla una quantitat molt elevada. La planta llogada de l'edifici era un quadrat de 9.20 per 9.15 metres. Descriu que hi ha un gimnàs enmig del jardí⁵. En aquest moment la casa té el número 26 del carrer, i no canviarà al número 31 fins el mes d'agost de 1851, dins de l'operació de remuneració que realitzava l'ajuntament a tot Barcelona. Probablement Pujadas ja coneixia bé la casa perquè al 1845 el balneari de La Puda tenia una oficina al número 28⁶.

El que resta de l'any 1850 hi ha diferents notícies en *El Barcelonés*, en forma d'anuncis, o com informació. Indiquen que tracten les malalties per mitjà del mètode de Priessnitz⁷ en Groefemberg, per l'aigua freda, la suor, l'exercici i el règim. Aplica les aigües de la Puda i de Caldes de Montbui. Com a aval afirma que hi ha més de 50 establiments d'aquest tipus a Europa; i a Espanya, n'hi ha a Màlaga, Madrid i València. La casa de banys *Neothermas* té tota mena de banys⁸: d'aigua o de neteja; hidropàtics o d'aigua freda, amb el sistema Prenzeshiz; de pluja i de regadora; de seient amb, o sense lavativa, i d'injecció; d'estufes; russos, simples o medicats; àrabs; elèctrics; contra la paràlisi; de sorra: contra reuma; de fum o fumigacions: contra la sífilis; de Caldes, o La Puda, amb aigua artificial; d'aire comprimit, contra certes afeccions del pit.

En aquesta època comença a anunciar-se com a especialitzat en el tractament de l'herpes, segons el mètode dels doctors Hué i Dumons, de París. S'ha de notar que no fa cap referència al tractament dels dements, quan sí que parla d'altres malalties, i repetidament de les intervencions quirúrgiques i els parts. No s'ha de pagar si no hi ha curació. Coneixem els preus dels banys: d'aigua dolça sense roba, 4 rals; 5 rals amb roba. (Hem de suposar que la roba es refereix a les tovalloles). *A su frente se halla un profesor que se ha dedicado con especialidad y por largos años el estudio del modo de administración y de acción de los baños de todas clases.*

Afirma que l'especialitat del director és la balneoteràpia. Amb l'estil florit de l'època, descriu els jardins i parla de la utilitat assistencial del centre: *Los forasteros que no tienen familia que cuide de su asistencia encuentran en nuestra casa de baños cuartos*

elegantemente puestos, servicio esmerado, asistencia cuidadosa y camareros experimentados. L'assistència dels forasters és una de les causes fonamentals de l'aparició de les anomenades cases de salut.

L'edifici llogat no tenia grans dimensions, amb pis baix i una planta superior, una superfície edificada de menys de 90 metres quadrats⁹. Considerant que probablement la planta baixa era dedicada als banys, i hi vivia el propi Pujadas, no sembla que pogués habilitar molts malalts ingressats amb comoditat, i més quan n'hi havia dels dos sexes.

Sabem que en aquesta època, setembre de 1851, Pujadas ha rebut un préstec de 873 pesos forts del seu amic Pere Olivas.

Al juliol de 1851 apareix la primera referència explícita al tractament de les malalties mentals: *Un departamento especial para los afectados de enfermedades mentales, proporciona a las familias acomodadas el depósito en nuestra casa de curación a los infelices maniacos, con la seguridad del mejor trato y con la esperanza de mayor alivio posible, cuando no de la perfecta curación. El establecimiento que nos ocupa es, por tanto, el único que en España reúne las condiciones apetecidas para poder llamarse verdadera Casa de Curación.*

Al final torna al tema habitual: *Las enfermedades venereas mas inveteradas, bastan 20 dias de tratamiento para curar radicalmente.*

A partir d'aquest moment el diari aporta freqüents referències al tractament de les malalties mentals, encara que mai, en el període del carrer de la Canuda ha cessat d'anunciar l'herpes i les venèries. No sempre es tracta d'anuncis, a vegades són notícies d'*El Barcelonés* o d'*El Correo de Barcelona*, segons les èpoques, a l'apartat de la ciutat, la *crònica urbana*, i fins i tot de l'editorial. Per exemple¹⁰:

MANICOMIO: Hemos tenido el gusto de ver a algunas personas que despues de haber estado atacados de enagenación mental, sufriendo diversas manias, han salido en breve tiempo curados del establecimiento de Neothermas, que existe en la calle de la Canuda 31. Sabemos que hasta hoy cuantos enfermos de ésta clase han salido del establecimiento lo han sido curados.

Pujadas busca l'emparament d'alguna estructura oficial, en una postura habitual, i escriu tots els governadors, per tal d'inserir un anunci als diaris oficials. El 14 de setembre de 1851 apareix per primera vegada un gravat representant la façana de la casa de salut de la Canuda 31. Hi ha tres rètols a la frontal de la casa. A dalt, hi posa *Neothermas. Casa de Salud*. A sota: *Manicomio*. Està signat per Cabanach¹¹. Dies després, sota el títol de *Comitiva de locos*, es relata pel diari com un diumenge van anar a Pedralbes dos cotxes amb boigs de Canuda 31, amb el director. Ningú no es va adonar que fossin malalts mentals. El dilluns van a anar a Sant Gervasi a un envelat. Dues malaltes van ballar un rigodon. Trobem les majors expressions triomfals¹². Segueix Pujadas amb els anuncis immoderats que seran tan freqüents al llarg de les èpoques favorables.

A l'editorial d'*El Correo de Barcelona* diu que passen de 35 els malalts mentals curats¹³. És curiosa aquesta referència que *passen de 35*. Si són 36 perquè no ho diu? No és l'única vegada que presenta d'aquesta mena les xifres.

Tan alagueño resultado y casi fabuloso, no lo han dado, quizás, ni los mejores establecimientos manicómicos...habiendo casi todos los señores gobernadores de las

distintas provincias de España dispuesto insertar un justo elogio y recomendación en sus respectivos Boletines Oficiales, de la Casa-Manicomio.

Utilitza tots els mitjans d'esbarjo: la festa dels braus, el teatre, el camp... Amb tota seguretat la ludoteràpia i la socioteràpia són iniciades per Pujadas entre nosaltres i com a tal novetat és ressaltada, pel tracte agradable i d'integració social.

Importància de la iniciativa hospitalària de Pujadas

Pujadas té un lloc a la Història per haver estat uns dels introductors a casa nostra dels models d'hospitalització privada que ja existien a l'estranger. Aquest fet suposa una clara oportunitat empresarial, però a la pràctica obre la porta a tota mena d'iniciatives assistencials, ja no dependents de les institucions, com fins ara. Permet un sistema assistencial al marge de l'hospital convencional, que per la seva claríssima vinculació benèfica el feia incompatible amb l'atenció a les classes mitjanes i benestants. Les primeres empreses hospitalàries privades es dirigeixen als viatgers i als que tenen malalties socialment estigmatitzades, venèries i psiquiàtriques. Però a partir d'aquesta experiència es desenvolupa i millora l'atenció hospitalària. Les tarifes són molt altes, i solament es poden pagar per persones que exigeixen confort i bon tracte. L'atenció es dignifica, i aquest model es transfereix a la resta de l'hospitalització. Si això en l'atenció convencional és important, és fonamental en psiquiatria, de tal manera que el bon tracte i la socioteràpia és la base de la primera revolució psiquiàtrica, la de Pinel, que és la que estableix entre nosaltres Pujadas en base als seus establiments privats. Culminarà a Sant Boi, quan el desenvolupament es fa rellevant, i supera l'experiència purament testimonial de Campderà.

La primera assegurança d'assistència hospitalària

El 20 de juliol de 1852 trobem un anunci de Pujadas on estableix una mena d'assegurança d'hospitalització¹⁴. Una altra de les iniciatives de les que apareix com a capdavanter entre nosaltres. La tarifa amb preu mensual de 30 rals, dona el dret a ser allotjat, amb l'alimentació, medicaments i visites dels metges. Inclou l'assistència als parts i el tractament de la sífilis. No exceptua cap malaltia. Els subscriptors poden tenir entre 2 i 50 anys. No han de patir cap malaltia habitual al moment de fer la subscripció. Hi ha un període de carència de 60 dies, a l'estil de qualsevol de les asseguradores actuals. A partir d'aquest moment hi ha un curiós sistema de terminis d'assistència gratuït i altres de pagament. L'assistència que es té dret inicial és de 90 dies, passats els quals s'entra en un període de *purgació* d'altres tres mesos. Després inicia un nou període assistencial de 90 dies, seguits d'un descans de 6 mesos, i comença el cicle com des del principi. En cas de discòrdia sobre la necessitat de l'ingrés entre els metges del centre, arbitrarà un metge extern.

Inicialment admetrà tan sols 400 subscriptors. Amb tota seguretat, aquesta assegurança fracassa, ja que mai més torna a fer-se'n referència. És tracta d'una iniciativa prematura, per la manca d'una classe mitjana suficient. Pujadas no és l'inventor de les assegurances d'hospitalització, però segons les nostres dades és el precursor entre nosaltres. Ja eren conegudes teòricament mitjançant els freqüents anuncis de la *Quinta del Rey* de l'Havana, que havia establert Garcini el 1840¹⁵. Era l'extensió de la conducta mèdica de la visita domiciliària a l'hospitalització privada.

La publicitat assistencial

Durant el que resta de l'any 1851 s'alternen els anuncis, que unes vegades es refereixen al *Tratamiento específico contra el venereo, herpes y dolores*; altres a l'*Establecimiento de Locos*, sent més freqüents els primers. Al *Diario de Barcelona*, trobem al desembre de 1852 un anunci d'una Casa de Curació de la competència, del carrer Lancaster 2, que habitualment ofereix serveis de malalties mèdiques, fonamentalment venèries, però que finalitza amb un paràgraf contraposat al de Pujadas¹⁶: *La quietud y silencio que han de reinar siempre en una casa habitada exclusivamente por enfermos nos impide el admitir locos*.

Al primer semestre de 1853 Pujadas combina els anuncis anteriors amb altres sobre tractament dels refredats. Utilitza una mena de banys, administrats de dia o de nit, fins i tot al domicili del malalt. Cobra vint rals per a cada tractament. Pel que fa al preu de l'estada de la *Casa de Locos* està establert en 24 rals per dia en primera classe, 20 en segona i 14 en tercera. Aquests preus resultaven molt cars. A efectes comparatius anotem que el salari dels obrers no qualificats que al 1854 enderrocaven les muralles de Barcelona era inicialment de 6 rals i després de 5 per dia, quan l'ajuntament té problemes de tresoreria¹⁷. Al 1855 un peó tèxtil guanya 64 rals setmanals en jornades laborals d'11 a 12 hores, segons l'estació, sense incloure les aturades per dinar i esmorzar¹⁸. Pujadas rebaixarà posteriorment els preus quan passa a Sant Boi.

En algunes ocasions fa publicitat amb el nom dels malalts i tipus de patologies tractades, com era acostumat en altres metges, i pel mateix Pujadas en *El Bañista*¹⁹. Hi trobem diagnòstics tan poc específics com: dolor a les extremitats, dolors i afeccions de l'estómac, herpes, afecció reumàtica, *dolores que le impiden trabajar*, *dolores en las pantorrillas*, hidropesia de ventre, membres adolorits, inflor a l'ull esquerre, atacs epileptiformes, alienació mental, i un, prou curiós:

*Un general que ha ocupado los primeros destinos de la nación estaba postrado en cama sufriendo vivísimos dolores; nos encargamos de su curación con los baños antirreumáticos en su misma casa y a los diez días salió completamente reestablecido y apto para encargarse de un mando importante*²⁰. Aquesta és una de les escasses ocasions en les que l'anunci està signat per Pujadas.

Al maig de 1853 *El Correo de Barcelona*, a la secció de crònica de Barcelona, informa que a la Casa de Salut de Canuda 31 s'havia establert la societat Nicolás y Compañía, d'aparells ortopèdics procedents dels Estats Units²¹. Ven i fabrica braços i cames artificials, llits i cadires per a malalts i aparells contra l'onanisme. Els malalts són visitats pels facultatius del mateix establiment. Un cop més rebem notícies de l'existència d'altres metges col·laboradors de Pujadas, però sense la seva identitat. Després, al gener de 1854, trobem instal·lada la societat Nicolas i Cia a la Rambla de Santa Mònica 14.

En aquesta època l'economia de Pujadas té la precarietat que arrossegà tantes vegades. Al març de 1853 no pot retornar el préstec que Olivas li havia fet al 1851, per *falta de fondos*²².

Incident amb els veïns i el governador

Al 1853, Pujadas es troba amb l'incident que l'obliga a sortir de Barcelona, i traslladar els malalts mentals a Sant Boi. Anys després Pujadas dirà que estava pensant en conduir els malalts mentals fora de Barcelona per pròpia iniciativa²³. Els estudiosos del manicomi de Sant Boi i de Pujadas segueixen a aquest quan qualifica d'*incident inesperat* l'ordre del governador del desnonament. No va ser tan inesperat. El 18 de juny del mateix any la Junta Provincial de Beneficència envia al Governador un ofici alertant sobre el descontrol que existia en les condicions d'ingrés dels malalts a les cases particulars que tractaven dementes a Barcelona, el que fa deduir que n'hi havia alguna de més, a banda de la de Pujadas. Almenys un mes abans del tancament del manicomi de Canuda 31, el governador ja havia rebut les queixes dels veïns²⁴. Manifestaven que hi havia ingressats un alt nombre de malalts sense prou espai, a fi de prevenir perills de contagis; i a més, folls que romanien sense vigilància suficient per tal d'evitar situacions escandaloses, desagradables i compromeses pels veïns, pel director de l'establiment i pel públic en general. El govern civil, trasllada la queixa²⁵. Com sempre ha passat, protesten els veïns per les molèsties i pors que ocasionen els malalts. El governador civil no coincideix en els motius de preocupació dels veïns, sinó més bé sobre el perill de possibles ingressos criminals, en una dèria habitual en aquesta època, per la qual el propi Pujadas ja s'havia interessat. Diu el governador, Melchor Ordóñez: *Asuntos graves son... los ingresos de dementes en establecimientos públicos, por lo cual se deben exigir... documentos y requisitos que aseguren la buena fe de los conductores y pongan a salvo la responsabilidad de los que están a su frente, pues si sería lamentable dejar sin amparo... una familia que necesite depositar en lugar seguro un infeliz enagenado, no lo fuera menos admitir sin examen a una esposa aborrecida o un pariente poseedor de bienes codiciados... Y siendo ésto así respecto de los establecimientos públicos... mucho mas podría decirse de una casa establecida sin ninguna autorización ni garantía conocida, como su propio director ha hecho conocer.*

Coneixem de l'anterior que el centre de Pujadas tenia un bon èxit, amb prou malalts ingressats, i que havia estat obert sense cap mena d'autorització administrativa. *...he creido llegado el caso de prohibir la admisión de dementes en ninguna casa particular, no autorizada para ello por los medios debidos, como cosa ilegal y atentatoria de la libertad y derechos de los que en ellas pueden ser reclusos...*

L'article 125 de la llei de beneficència de 23 de gener de 1822 indicava que els establiments de particulars pel tractament de malalts mentals, no estarien considerats de beneficència, però sí que estarien sotmesos a la inspecció de l'Estat. Per tant el governador tenia suport legal per a la seva intervenció. La Junta Provincial de Beneficència avala la preocupació del governador. No es mostra favorable als manicomis particulars. Trobem com a membre de l'esmentada Junta Provincial el catedràtic Joaquim Cil Borés, qui era d'ideologia molt conservadora i també relacionat amb la premsa, ja que escrivia i era director d'*El Ancora*. No resulta difícil endevinar una certa antipatia mútua entre Cil i Pujadas, i que el dictamen de la Junta no seria favorable a aquest, com així va ser.

En una societat relativament petita, i amb les relacions que Pujadas tenia, resulta molt improbable que no fos coneixedor de la denúncia i del mal camí que presentava. Per tant, no va ser una notícia inesperada. A l'agost de 1853 el governador civil Ordóñez

ordena el tancament. Al diari apareix la notícia del trasllat del manicomi a Sant Boi, amb la següent referència, on s'observa que Pujadas maquilla la realitat²⁶: *A consecuencia del considerable número de enfermos que acuden diariamente a nuestros establecimientos, y en virtud de lo dispuesto por el Xcmo Sr Gobernador Civil de ésta provincia, hemos trasladado nuestra sección de locos, en el edificio que fué convento de PP servitas, extramuros del pueblo de San Baudilio de Llobregat. Se continua admitiendo en nuestra casa de salud los enfermos que no sufran afecciones mentales, pues éstos aun cuando continuaran recibiendo los luego que se haya compuesto el local, será para trasportarlos inmediatamente al manicomio. 5 de agosto de 1853, El Médico Director Antonio Pujadas.*

Continuació de la casa de salut

La casa de salut de la Canuda 31 continua actuant els anys següents. La publicitat es refereix als banys en general i al tractament de l'herpes i les malalties venèries, sense menysprear qualsevol oportunisme, tal com el tractament del còlera amb els banys de vapor durant l'epidèmia del 1854. O bé el tractament de la tuberculosi mitjançant l'helicina aplicada per un metge estranger, que no identifica²⁷.

Pujadas sempre ha acceptat els sistemes nous sense gaire anàlisi, confiat en la seva bondat per ser nous i estrangers. Tot i així no hem de ser massa crítics ja que l'aparició de mètodes extravagants i sense cap fonament és habitual en l'època, i acceptat per molts metges.

A partir de 1854 a l'establiment de la Canuda 31 roman el despatx a Barcelona de l'Institut Manicòmic de Sant Boi. Aquí es troba Pujadas habitualment, més que a Sant Boi. Hi rep els malalts mentals per a la primera consulta i la fase inicial d'observació i també per a acordar amb els familiars els termes de l'ingrés. La seva activitat continua en el camp de la dermatologia tractada amb els diferents procediments de la balneoteràpia. Reproduïm una mostra dels anuncis que surten a la premsa diària que així ho demostren: *Curación en veinte dias de las enfermedades especiales, siendo tal la seguridad que de ello se tiene, que en el caso de no curarse no se exige retribución alguna. Se hospedan los enfermos en el establecimiento, si lo desean*²⁸. Evidentment, el terme de *malalties especials* s'aplica a les venèries.

*Enfermedades de la piel. Años hace que nosotros sin cesar hemos estado buscando un medio eficaz para destruir tan cruel enfermedad...poseemos los medios de curarlas...*²⁹ Ja se sap que sota el terme *herpes* es comprenia tota mena de malalties dermatològiques. L'horari dedicat a aquesta mena de malalties era de tot el matí.

*Curación de enfermedades venereas y herpéticas por el método del Dr Doublaint, Canuda 31. Se hospeda a los que lo deseen. Enfermedades inveteradas que han gastado el dinero de balde. Millares de curaciones prodigiosas*³⁰. La frase final està dins de la publicitat taumatúrgica pròpia de l'època, que Pujadas no menysprea.

Sabem que al final dels anys 50 les coses econòmiques no van del tot bé, i Pujadas no paga el lloguer de la casa de salut de la Canuda 31, quan continuava disposant de les plantes primera i baixa. Els mals enteniments amb el propietari fan intervenir els tribunals³¹. A partir de març de 1862 solament ocupa el primer pis. Arribarà a deure el

lloguer des del juliol de 1859 fins al final de l'octubre del 1862, i va estar condemnat al desnonament, fins i tot en cassació, quan ja devia 2.078 duros³². Pujadas manifesta explícitament no disposar de diners i en garantia de pagament ha d'hipotecar l'única propietat disponible, el manicomi de Sant Boi. No és fins 1874 que Pujadas aconsegueix cancel·lar aquest deute, quan fa més de deu anys que ja no hi és³³. S'havia pensat fins ara que els problemes econòmics de Pujadas eren dels anys setanta. No és així. Ara sabem que sempre els ha tingut. Al final Pujadas ha d'anar al proper carrer de Santa Anna³⁴.

NOTES:

1. *El Barcelonés*, 25 d'abril de 1850, p. 1.
2. *El Barcelonés*, 31 de maig de 1850, p. 1.
3. *El Barcelonés*, 10 de setembre de 1850, p. 1.
4. A.P.N.B.: document del 6 d'agost de 1850, notari Josep Ponsà Figuerola, f. 108.
5. *El Barcelonés*, 18 de juliol de 1851, p. 1.
6. *El Barcelonés*, 23 de maig de 1845, p. 2.
7. El mètode de l'hidroteràpia de Priessnitz, per l'aigua freda, té molt predicament al segle XIX.
8. *El Barcelonés*, 7 de maig de 1851, p. 1.
9. A.A.A.B.: Lligall Canuda 31.
10. *El Barcelonés*, 23 d'agost de 1851, p. 1.
11. Pot ser Miquel Cabanach, gravador xilògraf, segons el Diccionari Ràfols de 1951.
12. *El Barcelonés*, 15 de febrer de 1852, p. 4.
13. *El Correo de Barcelona*, 29 d'agost de 1852, p. 1.
14. *El Correo de Barcelona*, 29 de novembre de 1852, p. 1.
15. *El Barcelonés*, 15 de març de 1848, p. 3.
16. *Diario de Barcelona*, 15 de desembre de 1852, p. 7.655.
17. *El Barcelonés*, 20 de setembre de 1854, p. 1.
18. *Diario de Barcelona*, 9 de febrer de 1855, p. 1.194.
19. *El Correo de Barcelona*, 20 de gener de 1853, p. 4.
20. Valorem la hipòtesis de si es tracta de Joan Prim, coreligionari polític de Pujadas, encara que no hem trobat referències d'aquest fet en les biografies del reusenc.
21. *El Correo de Barcelona*, 4 de maig de 1853, p. 1.
22. A.P.N.B.: document del 21 de març de 1853, notari Francesc Moragas Ubach, f. 383.
23. *Prospecto y Reglamento del Instituto Manicomio de San Boy de Llobregat*. Barcelona. Impta El Porvenir, de Buenaventura Bassas, 1857, p. 11.
24. A.H.D.B.: Lligall 771, exp. 2.
25. *Pasan en seguida a enumerar algunos casos acaecidos en razón a haberse escapado locos de la casa, y se quejan de que los vecinos mas próximos a ella tengan que verse precisados a oír conversaciones obscenas, blasfemias y apóstrofes groseros de los infelices que se hallan allí encerrados.*
26. *El Correo de Barcelona*, 6 d'agost de 1853, p. 4; i 7 d'agost de 1853, p. 4.
27. *Diario de Barcelona*, 8 de juliol de 1855, p. 5.479. És un extracte de cargols que té molt predicament durant uns anys en l'esmentada malaltia.

-
28. *El Correo de Barcelona*, 4 de novembre de 1853, p. 4.
  29. *Diario de Barcelona*, 24 de maig de 1854, p. 3.732.
  30. *La Corona de Aragon*, 7 de març de 1855, p. 4.
  31. A.P.N.B.: document del 4 de gener de 1861, notari Pere Pau Gosé, num. 16, f. 35.
  32. A.P.N.B.: document del 29 de novembre de 1862, notari Plàcid Contreras, num. 55, f. 241.
  33. A.P.N.B.: document del 18 d'abril de 1874, notari Cortada Lafont, num. 269, f. 862.
  34. En sortir Pujadas, el primer pis de l'edifici de Canuda 31 va ser destinat a les sessions d'ombres xineses i de fantasmagoria de la societat *La Sencilla*. Posteriorment, cap al 1875, a gimnàs i sala d'armes de Joan Estrany. Després, entre 1895 i 1908, hi trobem l'estatge de L'Associació de Catòlics de Barcelona. A l'actualitat és conserva l'edifici i des de 1968 ha estat la seu d'una associació cultural aragonesa. La façana del carrer de la Canuda és exactament igual a la de l'època de Pujadas. La del carrer Bertrallans té molt poques variacions respecte a l'edifici principal, però el pati central ha estat ocupat per una altra construcció.

XII - EL PRIMER ANY A SANT BOI. LES OBRES I LA INAUGURACIÓ

A mitjans de l'agost de 1853 es produeix el trasllat a l'antic convent de servites de Sant Boi dels setze malalts mentals que hi havia a l'establiment del carrer de la Canuda 31. Segons alguns historiadors, els servites s'havien instal·lat a Sant Boi al 1609, substituint els caputxins. El convent havia sofert durament les conseqüències de la Guerra del Francès, i quan els frares van ser expulsats durant els esdeveniments de 1835 hi havia vuit religiosos i 3 llecs^{1,2}. El terreny que servia d'hort i l'edifici eren propietat de Francisco de Borja Joaquín de Silva Waldestein y Bazán, marquès de Santa Cruz, i altres títols, resident a Madrid. El convent havia estat fundat per l'antecessor del marquès, Juan de Cardona, i l'havia donat a l'Ordre dels Serfs de la Mare de Déu de la província de Catalunya, amb un pacte de devolució en el cas que deixessin d'habitar-lo³. Quan els frares marxen al 1835, l'ajuntament de Sant Boi l'ocupa. El marquès reclama la propietat; i el sis d'octubre següent la Comissió d'Intendència li retorna. L'edifici estava mig enderrocat i els béns de culte es mantenen a l'església parroquial.

S'ha especulat sobre la raó de la ubicació del manicomi en aquest indret. Quan llegíem que l'ordre del governador era peremptòria i inesperada, ens impressionava imaginar Pujadas buscant de manera frenètica un lloc en les rodalies de Barcelona, ja que en dos dies havia de trobar, visitar, concertar el lloguer o la compra, adaptar a les noves necessitats i fer el trasllat dels malalts. Tot això partint de zero. Semblava impossible. A més, quan el lloc havia de tenir una certa presència, ja que els malalts amb tota seguretat eren de famílies benestants, les úniques que podien pagar les elevades tarifes que cobrava Pujadas. I demanarien un mínim de confort. Ara ja sabem que feia un mes que la notícia del probable desnonament es rumiava, i per tant, no va ser tant inesperada. Sí que era probable que un cop produïda l'ordre del governador, el termini fos molt curt.

S'havia pensat anteriorment que Pujadas podia haver conegut el convent de servites quan funcionava, per haver estat novici. Mai no s'ha presentat cap prova ni indici en aquest sentit.

No coneixem cap relació prèvia entre Pujadas i el marquès, però hi ha moltes dades d'altres tipus que relacionen Pujadas i Sant Boi, anteriorment al 1853, i que podien explicar el coneixement de les ruïnes del convent. De la lectura del diari es troben indicis de la vinculació d'*El Barcelones* i la localitat de Sant Boi. Hi ha sovint notícies sobre aquesta població, molt més freqüents i detallades que les que apareixen sobre altres llocs de major importància⁴. Podem recollir l'exacta descripció topogràfica que es fa del territori quan es parla del nou traçat del canal del riu⁵. O tracta reiteradament sobre els preus de la barca del Llobregat pel pas de Sant Boi, en situacions que evidencien que una persona vinculada al diari va i torna cada dia⁶. En aquesta localitat hi havia algunes famílies amb cognom Saurí, el mateix que l'editor d'*El Barcelones*.

Precisament, un dels terrenys que havia format part del convent de servites havia estat comprat per Marià Borrell, a través del procés de desamortització. Borrell en aquesta època i durant molts anys havia estat el president del partit progressista, i havia encarregat a Pujadas la defensa dels seus interessos. La posició dels veïns i de les autoritats exigia que la nova seu del manicomi fos en l'àmbit rural. Borrell havia

adquirit moltes propietats a tot arreu, i possiblement Pujadas li hauria preguntat per algun indret apropiat, i van parlar de l'esmentat convent, que no havia estat desamortitzat, atès que no pertanyia als frares sinó al marquès de Santa Cruz. Pujadas també coneixia altres persones vinculades a la zona. Així, la família del catedràtic d'anatomia Josep Castells. O el comte de Fonollar, Josep Maria Despujol, relacionat amb l'Associació de Defensa del Treball Nacional, que tenia una important finca d'esbarjo a Sant Boi.

Sabem que l'apoderat del marquès de Santa Cruz estava venent les propietats de Catalunya. El convent no tenia fàcil venda, ja que hi havia una església, i una mena d'acord que els servites sempre tindrien una possibilitat de retorn. La destinació per a un centre de beneficència que conservés l'església i guardés una improbable arribada dels monjos, era una solució per a tothom.

Obres al convent

Les obres d'adaptació es comencen el 21 d'agost de 1853. Aquestes obres són importants, ja que s'havien de fer habitables unes dependències en part en situació de ruïna, encara que sembla que altres tenien possibilitat d'ús, ja que quan es van fer les escriptures, Pujadas va d'haver de pagar una quantitat pels mobles que hi havia. Les obres arriben fins al moment de la inauguració, gairebé un any després. Coneixent Pujadas, segur que no va escatimar mitjans.

Sabem el nom i la funció de molts dels professionals que van participar en l'adaptació del convent a manicomi: Lluís Tarrida i Climent Fort són mestres de la construcció, veïns de Sant Boi, que cobren 17.832 duros, tot comprnent els salaris dels obrers i els materials⁷. El mestre fuster de Sant Boi, Pau Ugas rep 7.800 duros⁸. Ha fet 303 finestres i balcons, i 380 marcs⁹. El pintor de Barcelona, Joan Freixes, rep 782 duros, per salaris i materials¹⁰. Ha pintat a l'oli totes les portes i reixes exteriors, i els interiors del temple. Al fresc les façanes de tots els edificis. Agustí Rabassa, pintor de Barcelona, rep 155 duros per pintar l'estàtua-monument a Pinel, els altars de l'església, i algunes taules i estants¹¹. El fet que l'estàtua a Pinel fos pintada invita a deduir que no estava construïda d'un material noble¹². El cisteller Pere Llisorga, de Barcelona, rep 321 duros, per salaris i materials, per alguns encanyats¹³. Rafael Torres, manyà de Sant Boi, rep 3.854 duros, per reixes, panys, claus, armilles, etc¹⁴.

Les obres són conduïdes pel conegut arquitecte Miquel Garriga i Roca. En ocasions s'ha dit que els plànols van ser fets per Pujadas i que ell mateix havia dirigit les obres. Segurament els primers dies va ser així, però la participació de Garriga no té dubtes, ja que hi ha documents notarials que ho testimonien, fins i tot consta que hi va haver desavinences pel preu entre tots dos i no es posen d'acord fins el 1859¹⁵. Garriga apareix entre els assistents a la inauguració.

Els diners utilitzats en l'obra procedeixen de préstecs de l'Eusebi Nicolau i de Francesc Baltà a Pujadas, ja des del principi del trasllat. Aquests diners sembla que són prou generosos i han arribat per a tot. Fins i tot, Pujadas aprofita per a fer obres a l'establiment del carrer de la Canuda, que actuarà en coordinació amb el de Sant Boi, i que continua amb l'activitat tradicional del tractament del reumatisme, venèries, herpes, etc, i a més com la seu barcelonina del manicomi, on Pujadas té el seu despatx habitual.

Visita de Nadal i Lacaba

El 15 d'octubre de 1853 és visitat el naixent manicomi per Rafael Nadal i Lacaba, el qual en aquell moment era el degà de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia. Aquesta visita és comunicada per l'autor a l'Acadèmia en la sessió del 31 d'octubre. *El Correo de Barcelona*, que és el nom que ara té el diari on escriu Pujadas, transcriu literalment les paraules de Nadal, el que demostra que li ha facilitat el text escrit¹⁶. El diari fa una publicitat descarada, disfressada de notícia. Ens permet conèixer una versió sobre l'estat del manicomi en un moment tant precoç com el 15 d'octubre, recordant que el trasllat des del carrer de la Canuda s'havia fet dos mesos abans. Els viatgers que arriben des de Barcelona a la localitat de Sant Boi han de superar l'obstacle del riu Llobregat. No hi ha pont i usualment s'han d'utilitzar els serveis d'una barca. Santa Coloma de Cervelló tampoc no tenia pont, però probablement hi havia alguns guals per on era més fàcil de travessar per Rafael Nadal que ja tenia una edat avançada. *Fui recibido a la entrada...por el Dr. Don Francisco Jurico, médico estacionado en aquel manicomio...*

Podem deduir clarament que Pujadas no hi era. És freqüent que viatgers que visiten el manicomi no li trobin, i ja hem vist que el despatx habitual de consulta el tenia a Barcelona.

Francisco Jurico Moreno, és, sens dubte, el primer metge del manicomi, col·laborador i ajudant de Pujadas¹⁷.

Segueix dient Nadal i Lacaba en l'exposició a l'Acadèmia: *Pasé luego en cuenta el número de veinte y cuatro operarios ocupados en dividir los patios, y huerta...en disponer lo conveniente para la administración de los baños...en arreglar las estancias de los departamentos correspondientes a ambos sexos, en reparar la obra del templo...noté entre otras cosas el paseo, que en campo abierto, y con la correspondiente escolta se proporcionara a algunos lipemaniacos, monomaniacos e idocios...*

Remarca les dificultats de l'accés. Ha tingut evidents problemes per tal de fer-ne menció en una comunicació a l'Acadèmia. *Seria injusto, señores, defraudar en nuestros dias la gloria al primero que después de tantos afanes supo levantar en nuestra provincia un nuevo asilo para la curación...a cuya vista no podrán menos de congratularse dentro de corto plazo los cuákeros españoles, que por fortuna no faltan en el suelo en que vivimos.* Tenim una de les referències que repetidament Nadal fa dels cuàquers en relació al manicomi¹⁸.

Compra del convent

Els negocis del marquès de Santa Cruz al 1854 a Barcelona eren portats per l'advocat Josep Maria Cavestany. El 15 de febrer de 1854 ven el convent a Pujadas, donant fe el notari Joaquim Odena, qui era el notari habitual que utilitzava Cavestany¹⁹.

La venda consisteix en l'antic convent i un hort annex, de capacitat una *quartera*, equivalent a 36 àrees, i un terreny que abans estava dedicat al cultiu de la vinya, amb 55 àrees, al costat del convent i de l'hort. S'han de complir algunes condicions: Pujadas satisfarà 28 duros al moment de fer les escriptures i un cens anual de 28 duros, a finals de juny i de desembre. Haurà d'invertir quatre mil duros en el primer any, i el doble

abans de cinc. En aquestes xifres es consideraran les quantitats que Pujadas ja porta invertides des de l'agost passat. Els objectes dipositats en la rectoria tornaran a l'església del manicomi. Els mobles que resten són valorats en 300 rals, i Pujadas els haurà de compensar amb adorns per a l'església.

L'edifici s'haurà de dedicar a l'atenció de malalts, mentals o no, perquè en cas contrari tornarà al marquès. Si per ordre del govern, o per iniciativa dels propis servites, aquests volen tornar al convent, el nou propietari haurà de sortir en deu anys, sense cap compensació.

La condició de dedicar-lo a l'atenció dels malalts va ser objecte de negociacions posteriors, i uns dels creditors de Pujadas, Santiago Manuel Calafell afirma haver obtingut del marquès la promesa de la seva anul·lació si Pujadas pagava els crèdits²⁰. De fet Pujadas mai va estar sense deutes.

Primer reglament

El 20 de maig de 1854 el governador civil, Melchor Ordóñez, aprova el reglament del manicomi²¹. Hi trobem que el despatx per a l'admissió dels pensionistes està al carrer de la Canuda 31, on el director roman tots els dies de 8 a 12. El manicomi haurà de ser inspeccionat cada dos mesos per la Junta Provincial de Sanitat, el que semblava una condició molt exigent. El metge auxiliar hi serà permanentment, i en cas necessari l'ajudaran altres, del poble de Sant Boi. Hi haurà un practicant i un farmacèutic, que en aquest cas és Joan Molas. El sacerdot també viu al manicomi, i a més dels temes religiosos fa lliçons d'història, geografia i moral. Un altre empleat atén la música.

El règim de vida és prou metòdic. El dinar és servit a dos quarts de dotze. Després, els pensionistes de tercera tenen mitja hora d'esbarjo al jardí o el pati, abans de tornar a la feina. Els altres surten dues hores a passejar acompanyats pel capellà. Quan retornen van a la sala de billar fins l'hora del rosari. El metge resident els fa una hora de lliçó oral, *combatiendo en cada enfermo la mania que sufre*. Diu Pujadas que ha intentat imitar els millors manicomis d'Europa, que segons ell, són: Charenton i Bicêtre, de París; Sant John, de Roan; Sant Llätzer, de Mòdena; Sant Bonifaci, de Florència; Casa Senavretta, de Milà; Santa Úrsula, de Bolonia; i Bedlam, d'Anglaterra.

Inspecció de l'Acadèmia i la Junta de Beneficència

El 25 de maig s'inaugura l'església. Pel matí el manicomi havia rebut la visita d'una comissió de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia²². L'informe té data del 31 de maig, i està emès pels metges acadèmics Joan Baptista Foix i Gual i Josep Bremon²³. Descriuen i fan elogis de l'estructura del centre. Hi ha una sala d'hidroteràpia per a cada sexe. Amb sistemes de banys per immersió temperats i freds. Altres amb raigs ascendents d'aigua, descendents i oblics. Per aspersion i per pluja.

Els monomaníacs tranquils i els convalsents estan al pis alt. Als baixos, els agitats i amb tendència al suïcidi. Els seus dormitoris tenen les parets protegides amb material tou. Tot el material de contenció s'ha modernitzat: *Las camisas de seguridad, la silla de sujección, las camas con lazos y cerraduras y un resorte para incorporación forzosa constituyen todo el aparato de represión tan propio para dominar como opuesto a crueles tratamientos*.

N'hi ha pel servei catorze criats. Suggereixen que s'incrementi l'aigua potable; que es faci una millor classificació dels malalts, i de la ubicació de les dones. L'opinió global és molt favorable: *Con todo cábele a su director Sr Pujadas, la gloria de haber dado cima al proyecto que en buena hora concibió, a pesar de los múltiples obstáculos, que una mal entendida prevención le había sugerido.*

Les darreres paraules tenen un sentit enigmàtic que no hem desvetllat. La Junta Provincial de Beneficència també fa un informe molt favorable.

Inauguració del manicomi

El 6 d'agost de 1854 es realitza la solemne inauguració. En aquest cas el terme solemne sembla plenament aplicable. Els invitats es reuneixen a les 9.30 al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona, on són rebuts per tres representants d'Antoni Pujadas, els senyors Lausaca, Pascual i Salvador²⁴. Prenen cotxes disposats prèviament pel manicomi, i marxen cap a Sant Boi. Del costat del poble espera tota la corporació municipal, que el dia abans ha aplegat totes les cadires *bones* del poble i les masies per tal d'atendre els invitats.

Es presenta el problema del pas del riu Llobregat, ja que no es pot utilitzar la barca. Els invitats són passats a coll i bé d'homes preparats per això. La premsa conservadora ridiculitza l'escena, i certament, havia de ser tot un espectacle²⁵. Solament Ordóñez, el governador, passa el corrent sobre el cavall d'un guàrdia civil. Arriben al manicomi a tres quarts de dotze.

Els invitats comprenen gairebé *tot Barcelona*. El capità general La Rocha no hi va poder assistir per malaltia. Sí que assisteix el segon general, el governador civil, l'alcalde de Barcelona, el rector de la universitat... Hi ha molts metges invitats²⁶. Representants de les institucions i privats, i de tots els diaris de Barcelona²⁷.

Pujadas rep els invitats, juntament amb els seus col·laboradors del moment: Joan Rovira, el metge adjunt; Felip Trullent Atcher, el metge intern (*vellant*, en la terminologia de l'època); i el farmacèutic Joan Molas. Els aspectes formals de l'esdeveniment són recollits a una acta²⁸, que té per secretari Josep Lleonart.

El Correo de Barcelona fa un reportatge molt llarg i és el de major detall dels que publica la premsa²⁹. Evidentment, es nota el tracte privilegiat al seu col·laborador. *La situación del edificio es magnífica y encantadora: no parece sino que está colocado en el centro de un vasto y ameno jardín... El patio de entrada es suntuoso: las piezas de administración, música, billar, biblioteca, labor, farmacia, guarda-ropía y comedores son no solo espaciosas, sino elegantes y ventiladas. La luz mana en ellas por todos lados: los corredores son largos y espaciosos: los patios... tienen una situación admirable...*

El *Diario de la Tarde*, periòdic allunyat ideològicament de Pujadas, fa una descripció també favorable de les instal·lacions, el que diu molt de la seva bondat: *Cómodas, elegantes, bien amuebladas y mejor ventiladas habitaciones, hermosas galerías con vistas tan risueñas como pintorescas, espaciosos corredores, magníficos salones de descanso y sociedad, billar, piano, seguros y espaciosos patios.*

Al pati d'entrada hi havia una gran estàtua de Pinel que va ser descoberta pel governador civil. En diverses ocasions ofereix peces musicals l'orquestra de l'escola de cecs de l'ajuntament de Barcelona. Després se serveix un banquet en un envelat instal·lat en la part baixa de l'hort. Als brindis, Pujadas afirma que aquell dia era el més feliç de la seva vida, perquè *veia en parte cumplidos los fervientes deseos que le animaran desde los primeros dias en que empezó su carrera médica, tales como dedicarse a la curación de los infelices alienados.*

Diu que aquesta obra s'ha fet per causa del governador civil. Aquest, respon que tot el mèrit és de Pujadas; que ell, el governador, solament havia complert amb el seu deure. Aquesta mútua referència pot ser interpretable. Podrien fer menció a l'obligada sortida de l'establiment del carrer de la Canuda, ordenada pel governador. En cas de no haver-se produït l'ordre, hi continuaria. Malgrat el to cortès de la inauguració, Pujadas, al 1857, critica l'ordre de sortida. Diu sobre ella: *creo prudente no calificar.*

El doctor Nadal Lacaba, com a degà de l'Acadèmia, fa un llarg discurs, que és publicat literalment pel *Correo de Barcelona*. Recorda la seva pròpia trajectòria en l'assistència als malalts mentals, als presos i l'hospitalitat domiciliària. Elogia molt l'obra de Pujadas i fa noves referències als quàquers: *éste manicomio se sienta en las mismas base de que se valieron los cuáqueros en el manicomio situado en las inmediaciones de York en Estados Unidos*³⁰. I finalitza el discurs: *digno de los desvelos del Ilustre y humanitario general de la Concha, durante su paternal mando en Cataluña, vivan en eterna memoria los católicos cuáqueros españoles que nuevamente lo han promovido.* Un altre cop Nadal parla dels quàquers, ara doblement. Aquesta influència tan directa era desconeguda fins ara. Sabem que al final dels anys quaranta un grup de quàquers havien visitat l'hospital de la Santa Creu, i que trobaven al departament d'exposits una mortalitat similar a la de la resta de centres visitats. I evidentment és ben coneguda la influència de William Tuke en la millora de les condicions dels dementats a Anglaterra, però no tenim notícies concretes d'actuacions a Barcelona en aquest terreny. En la historiografia psiquiàtrica mundial sovint es posa en el mateix nivell Pinel i Tuke com a promotors del canvi humanitari i benefactor. Però en la francesa i en l'espanyola, feudatària d'aqueixa, es parla exclusivament de Pinel. Pujadas així ho fa i no ens consta que mai parlés de William Tuke, l'iniciador, o de Samuel Tuke, uns dels promotors del tractament moral.

La personalitat barcelonina que sempre s'ha relacionat amb els quàquers ha estat Antoni Bergnes de las Casas, però no el trobem vinculat de cap manera amb la nostra història. I tampoc no sabem que el propi Pujadas ho fos.

El president de l'Acadèmia, Ramon Ferrer i Garcés, fa un discurs més convencional, amb referències a les institucions i al progrés assolit. Pujadas tenia bones relacions amb Nadal i amb Ferrer. Havien participat conjuntament en la "Comissió Higienica". Ferrer Garcés, a més, era membre destacat del partit progressista.

L'alcalde de Sant Boi aprofita la presència del governador per tal de demanar la construcció d'un pont sobre el Llobregat. Després, finalitzats els actes, el comte de Fonollar, representant de la Diputació, invita la comissió a la seva finca, que estava molt a prop del manicomí.

El traspàs del riu, cap a dos quarts de vuit, es fa per un pont construït expressament amb carros. L'espectacle del matí sembla que havia superat tot l'admissible.

En els dies posteriors, els anuncis del manicomi fan referència a l'aprovació oficial i la inspecció del governador.

Els preus de tractament que fixa, són: 1a classe: 36 duros mensuals; 2a classe: 25; i 3a classe: 18 duros. Pujadas els ha baixat, amb referència als que cobrava al carrer de la Canuda, quan pels mateixos nivells tenia establerts 36, 30 i 21 duros mensuals.

Mana imprimir una litografia a C. Labielle amb la vista del manicomi el dia de la inauguració. Hi ha una entrada a un pati amb reixats que donen al camí. Aquest pati té pel davant l'estàtua de Pinel, a la dreta l'església, i els altres dos costats estan tancats per construccions de dues plantes.

NOTES:

1. BARRAQUER ROVIRALTA, Cayetano: *Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Barcelona. Imp. Francisco J. Altés, 1917, Tom IV, p 67.
2. BADA, J.; SAMPER, G.: *Catalonia Religiosa*. Barcelona. Ed. Claret, 1991. Aquesta ordre mendicant dels Servites de Maria és ara poc coneguda i sempre minoritària a Catalunya. Havia tingut comunitats a Barcelona, Empúries, Vila-Rodona, Sant Boi, Marçà i Banyoles. El 1890 havien intentat el seu restabliment a Barcelona.
- 3 Les dates sobre el convent no coincideixen segons les fonts. MARTI I VILA, Carles: *Notes històriques de la Vila de Sant Boi del Llobregat*. Sant Boi de Llobregat. Biblioteca Popular, 1952, p 59-73: diu que el convent de la Visitació s'havia edificat i fundat per Joan de Cardona, senyor del Castell de S. Boi. Inicialment era de caputxins, i el 5-5-1596 es fan càrrec els servites. Segons l'escriptura del 15 de febrer de 1854 autoritzada pel notari Joaquim Odena, de Barcelona, havia estat donat a l'ordre de *Siervos de Nuestra Señora de la Provincia de Cataluña* el 13 de febrer de 1609.
4. Madoz, al seu *Diccionario Geografico y Estadistico* solament esmenta un antic convent, *que fue de capuchinos y abandonado por éstos a causa de su insalubridad*.
5. *El Barcelonés*, 31 de juliol de 1851, p. 1.
6. *El Barcelonés*, 13 i 14 de gener de 1851, p. 1. En una ocasió parla dels abusos d'aquests preus, i precisament el dia següent publica que quan un viatger ha mostrat la notícia prèvia publicada a l'esmentat diari, els barquers s'han burlat.
7. A.P.N.B.: documents del 25 d'octubre de 1854, notari Jaume Rigalt Alberch, num. 309, f. 635 i del dia 9 de juny de 1856, notari Jaume Rigalt Alberch, num. 273, f. 433. Remuntar l'església i els altars van suposar 2.000 duros. La resta es destina a edificar el manicomi, amb enderroc de part del convent, aplanament del terreny, obrir fossats, refer el dipòsit de l'aigua, la bugaderia, fer conduccions subterrànies per a les aigües, construir els banys...
8. PORCET, Pau: *Llibre de politiqueses i curiositats. Memòries de Pau Porcet (1788-1856), pagès de Sant Boi de Llobregat*. Barcelona. Pub. Abadia de Montserrat, 1995, p 113-115. L'autor descriu l'inici de les obres d'adaptació del convent de servites a manicomi, dient que les obres comencen a l'octubre de 1853 i arriben fins a maig de 1854. Hi té un fill treballant de fuster amb Pau Ugas, o Hugas.
9. A.P.N.B.: document del 25 d'octubre de 1854, notari Jaume Rigalt Alberch, num. 310, f. 637.
10. A.P.N.B.: document del 28 d'octubre de 1854, notari Jaume Rigalt Alberch, num. 311, f. 638.
11. A.P.N.B.: document del 28 d'octubre de 1854, notari Jaume Rigalt Alberch, num. 313, f. 640.
12. Passat el temps l'estàtua a Pinel es va deteriorar, i a la dècada del setanta Pujadas no la substituïx. Tanmateix sí que instal·la una altra dedicada a Briere de Boismont. A l'any 1904 es lleva una nova estàtua a Pinel (*Revista Frenopática Española*, 1905, p. 109).
13. A.P.N.B.: document del 28 d'octubre de 1854, notari Jaume Rigalt Alberch, num. 312, f. 638.

-
14. A.P.N.B.: document del 9 de juliol de 1856, notari Jaume Rigalt Alberch, num. 274, f. 434.
  15. A.P.N.B.: document del 31 de desembre de 1859, notari Gaietà Menós.
  16. *El Correo de Barcelona*, 5 de novembre de 1853, p. 1.
  17. Sabem molt poc d'aquest metge. Natural de Lumbier, Navarra, nascut el 20 de juliol de 1825. Havia estudiat els dos primers anys de medicina a Madrid, i els cinc restants a Barcelona. Llicenciat el juliol de 1851. Pel que sabem després, Jurico va estar poc temps, ja que al juny de 1854 ja no era metge de Sant Boi, encara que va assistir a la inauguració.
  18. Hi ha molt poca informació sobre els cuàquers a Espanya en aquesta època. Segons la biografia escrita per Santiago Olives Canals (*Bergnes de las Casas*; Edit. Escuela de Filologia, Barcelona 1947) es coneix que Bergnes de las Casas tenia simpaties per als cuàquers. Es pensa que havia tingut relació amb G. Borrow, i l'agent de la *Society of Friends* a Barcelona, G. Raydon. No es coneix si tenia relació amb els de Madrid, Luis Usoz Rio, B.B. Wiffen, i G.W. Alexander.
  19. A.P.N.B.: document del 15 de febrer de 1854, notari Joaquim Odena, num. 109, f. 227 t.
  20. A.P.N.B.: document del 16 de juliol de 1869, notari Francesc Xavier Moreu, num. 386, f. 1.155, clàusula 12.
  21. *Prospecto y Reglamento del Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat*. Barcelona. Impta. Saurí, 1854, 8 pàgines.
  22. *Diario de Barcelona*, 27 de maig de 1854, p. 3.790.
  23. *Prospecto y Reglamento del Instituto Manicómico de S. Boy de Llobregat*. Barcelona. Impta. El Porvenir de Buenaventura Bassas. 1857, p. 33.
  24. No hem identificat les persones que tenen per cognoms Lausaca, Pascual i Salvador, que evidentment haurien de tenir una relació de confiança amb Pujadas. Hi ha un Pascual al Diari i hi ha un metge amb aquest cognom.
  25. *Diario de Barcelona*, 8 de juny de 1854, p. 4.106.
  26. Entre els que identifiquem: Ramon Ferrer i Garcés, Rafel Nadal i Lacaba, Vicenç Graset i Paiseras, Joan Ramon Campaner, Ramon Frau (per l'acadèmia de Medicina i Cirurgia), Manuel Arnús de Ferrer (per la Junta Provincial de Sanitat), Francisco Pulido i Eusebi Ibern (del Cos de Sanitat Militar), i el primer metge intern del manicomi, Francisco Jurico.
  27. Entre les institucions: Comissió de l'ajuntament, Junta de Presons, Junta de Cecs, Consell de la Província, Diputació Provincial, Institut Agrícola Català, Junta Provincial de Beneficència, Junta Provincial de Sanitat, Societat Econòmica dels Amics del País, Subdelegat de Farmàcia, tres canonges, i el cronista de la ciutat de Barcelona, Víctor Balaguer. Molts de l'ajuntament de Sant Boi. Hi ha invitats privats, tal com el Sr Pinós, el propietari del local de la Canuda que Pujadas té llogat. El notari Gaietà Menós. L'arquitecte Miquel Garriga i Roca. L'apoderat del marquès de Santa Cruz, Josep Maria Cavestany, i els propietaris Francesc i Joaquim Badia, i Eusebi Nicolau.
  28. *Prospecto y Reglamento del Instituto Manicómico de S. Boy de Llobregat*. Barcelona. Impta. El Porvenir de Buenaventura Bassas. 1857, p. 20.
  29. *El Correo de Barcelona*, 8 de juny de 1854, p. 1.
  30. El manicomi històric fundat pels cuàquers a York al final del segle XVIII estava ubicat a Anglaterra, el que demostra que Nadal parla per referències llunyanes. Cap la possibilitat, però, que parlés de l'escola iniciada per Benjamin Rusch a Pensilvania, qui també era cuàquer.

XIII - ELS ANYS POSTERIORS A LA INAUGURACIÓ DEL MANICOMI

Al 1854 el panorama polític del país és inestable, com ho és al llarg de tot el segle XIX. Aviat apareixeran manifestacions violentes. Es revolten els generals O'Donnell i Dulce contra el govern dels moderats, i al juliol començarà l'anomenat *Bienni Progressista* que porta al govern els amics polítics d'Antoni Pujadas. El diari *El Correo de Barcelona* en els seus darrers números es mostra exultant per la caiguda de la tirania, i immediatament recupera la vella capçalera amb el nom d'*El Barcelonés*. Al número de 23 de juliol insereix a la primera pàgina l'himne de Riego com una demostració del seu tarannà. Momentàniament continua La Rocha com a capità general, i posteriorment és nomenat Dulce. Les institucions barcelonines són ocupades per homes del partit progressista. Apareix una Junta Provisional de Catalunya... Pel govern civil és nomenat Pascual Madoz i per l'ajuntament el catedràtic de medicina legal, Ferrer i Garcés, que ja havia estat batlle al 1841. Tots ells recolzats pel diari de Pujadas. El mateix propietari d'*El Barcelonés*, Manuel Saurí, és regidor de l'ajuntament.

Les il·lusions no triguen en ennuvol·lar-se: apareix una seriosa epidèmia de còlera. Els progressistes utilitzen la malaltia per aplicar una mesura que sempre han considerat taumatúrgica i el 7 d'agost comença l'enderrocament de les muralles.

Pujadas aprofita l'avinentesa per tal d'intentar fer negoci amb els banys de vapor a domicili com tractament curatiu del còlera des de la Canuda, amb anuncis taumatúrgics¹. Hem de ser tolerants amb Pujadas. Aquest oportunisme i xerrameca és molt freqüent en el període i el nostre personatge segueix l'ona del panorama precientífic. La pròpia Acadèmia de Medicina fa una sessió al gener de 1855 criticant el xarlatanisme en medicina, especialment en temps de còlera².

Com era d'esperar, el departament de dementes de l'Hospital de la Santa Creu és afectat. Entre les mesures adoptades per Pi i Molist està la d'enviar alguns malalts no contagiats a Sant Boi, aprofitant l'oferiment de Pujadas. Rep 54 dementes el 14 d'agost de 1854, que són tan ben tractats que *no llegaron a dos los fallecimientos*³. A l'octubre de 1854, Pujadas demana que el seu manicomi sigui considerat com a sucursal del de l'Hospital de la Santa Creu. L'Hospital s'hi oposa; paga quatre rals per estada i ironitza que Pujadas obté un gran benefici⁴.

Com a premi per la seva col·laboració durant l'epidèmia, Pujadas rep del govern la condecoració honorífica de Caballero d'Isabel la Catòlica, que sempre considerarà amb molt d'orgull i ostentació, com després la de Carlos III. De totes maneres no significaven gaire cosa, ja que les mencions honorífiques eren molt freqüents en l'època als amics del govern de torn, o com una forma econòmica de pagar favors o serveis. No rep, però, la creu d'epidèmies que havia demanat.

El 21 d'octubre de 1854 el nou governador civil, Pascual Madoz, visita el manicomi de Sant Boi per tal de comprovar i agrair l'assistència als dementes provinents de l'Hospital de la Santa Creu. Madoz resulta complagut de la visita, segons recull, fins i tot la premsa moderada^{5,6}.

Al 1856 Pi i Molist demana als administradors de l'Hospital que es facin les gestions pel retorn d'aquests malalts, ja que les instal·lacions han millorat molt i estaran més bé que a Sant Boi. El 3 de març hi va Pi i Molist a recollir els malalts. Pujadas no hi és i el prevere Joan Alsinet ni tant sols li permet l'entrada⁷. Al final ha de mitjançar el Ministeri i el 12 d'agost de 1856 tornen a l'Hospital de la Santa Creu els darrers 25 malalts⁸. Pi i Molist no perdona l'ofensa.

Llevat del moment del còlera de 1854 quan intervenia Madoz, les relacions amb l'Hospital de la Santa Creu i la Diputació de Barcelona no van ser bones. Des del primer moment, Pujadas havia tingut la idea de convertir el manicomí de Sant Boi en un centre al servei de l'administració pública, i ja al novembre de 1854 demana ser considerat un dels sis manicomis nacionals que la llei i el reglament de beneficència preveïen. Oferia admetre tots els dementes de Catalunya per quatre diaris durant vint-i-cinc anys⁹. Al 1859 el Ministeri de Governació respon negativament a la demanda, encara que sí que accepta la col·laboració el de la Guerra.

Durant els mesos de major dedicació a les obres del manicomí, Pujadas havia publicat poc al diari. Però l'estiu de 1854 resulta especial, degut que inaugura amb èxit l'establiment i arriben al govern els seus amics del partit progressista després del cop militar. Si no hagués estat tant enfeinat al manicomí naixent, probablement hauria tingut major protagonisme a la vida política i sanitària de Barcelona, però intervé com pot, amb els editorials que tornen a sortir en *El Barcelonés*. Entre els temes públics que el preocupen, a més de l'epidèmia del còlera, apareix la necessitat d'una llei del treball que determini els drets, tant dels obrers com dels fabricants. La llei asseguraria que els primers no fossin víctimes de la cobdícia extrema d'alguns empresaris, i aquests serien també alliberats d'exigències injustificades. Pujadas promet ampliar les seves aportacions amb l'autoritat de l'experiència¹⁰. S'ha de notar la preocupació social de Pujadas, en la línia de Monlau. Un altre tema important per a Pujadas és el de prohibir que els empleats públics siguin votats en les eleccions. També, en aquesta època parla de l'organització de la Milícia Nacional. Es queixa d'una vaga dels obrers que enderroquen les muralles, per una rebaixa en el salari, quan el governador i l'alcalde fan tots els esforços per trobar diners¹¹. Entre els operaris hi ha alguns *que todo lo quieren menos trabajar*.

El tema electoral es repeteix en els editorials, ja que s'apropen els comicis a diputats a Corts a finals de maig de 1855¹².

Al desembre Pujadas apareix desencoratjat. Reitera el que podria ser el seu programa d'hisenda pública, que passa per una dràstica rebaixa dels impostos i en mesures molt dures d'estalvi general¹³. Coneixent l'evolució de l'economia particular del propi Pujadas, resulta cridaner com es permet perorar sobre la hisenda pública. Demostra el seu caràcter arbitraria. Del procés que segueix la revolució, passats els primers mesos, no es mostra Pujadas gaire content.

El 28 de desembre de 1854 va morir Manuel Saurí, el propietari i director d'*El Barcelonés*. Pujadas fa el discurs de comiat al cementiri. Demostra la relació entre les dues persones i la importància de Pujadas al diari.

Activitats assistencials

La publicitat que apareix al desembre de 1854 del centre de la Canuda es refereix a l'herpes i les malalties "secretas". Diu: *Los herpes han sido uno de aquellas dolencias que han ocupado constantemente nuestra atención*. L'esmentada autoconfessió assenyalava quins havien estat fins aleshores els interessos clínics d'Antoni Pujadas.

Quan morí Rafael Nadal i Lacaba, el 8 de març de 1855, Pujadas fa un article necrològic i sentidament elogiós¹⁴. Recordava les freqüents visites al manicomí. La participació conjunta en la *Comissió Higiénica*. Pujadas també s'havia ajudat en les opinions de Nadal sobre els suïcides per demanar-ne respecte. Nadal era evidentment una persona honesta i emotiva, i tenia amb Pujadas mutu aprecí i consideració. Organitza al manicomí una cerimònia commemorativa en honor de Nadal. Tenim notícies d'alguns detalls per un *remitido* del 30 de març a la premsa pels metges de Barcelona assistents, Jaume Isern, Pau Planas, Vicenç Grasset, Gaietà Rauli, Manuel Arnau, Miquel dels Sants Cabanella¹⁵. El viatge ja es fa en ferrocarril, fins a Cornellà. A la sessió religiosa hi assisteixen els malalts. Tots canten acompanyats per l'orquestra formada pels propis interns. Com es veu, el manicomí mereix els més elogiosos adjectius. La nota de premsa signada pels metges independents, demostra que l'opinió general sobre el manicomí era molt bona en aquests moments. S'entén per la comparació amb les condicions de les antigues sales de dementes de l'Hospital de la Santa Creu.

Com a nota curiosa d'aquest període, la premsa cita que al manicomí hi ha un gos Terranova que controla els malalts que volen sortir o desobeir, fins que arriba un curador¹⁶.

Els 16 primers malalts traslladats a l'agost de 1853 des de l'establiment del carrer de la Canuda han passat a 96 al final de 1854. El nombre s'ha estabilitzat el juny de 1855, encara que s'ha de considerar que entre aquests se'n troben molts dels provinents de l'Hospital de la Santa Creu, per l'epidèmia de còlera¹⁷. A finals del 1855 continua amb el mateix nivell, amb 97 malalts¹⁸. Al desembre del 1856 diu que en dos anys i mig que existeix el manicomí ha tractat *més* de 260 alienats, dels quals han resultat curats el 28 %¹⁹. A finals de 1855 té 95 malalts ingressats²⁰. Al 1858 diu que ha obtingut la curació de 13 malalts entre 64 atesos²¹.

El moviment econòmic de Pujadas en aquesta època és necessàriament alt, ja que té en marxa les dues empreses, la de Sant Boi i la del carrer de la Canuda, amb molts empleats, compres de queviures, obres, etc. No coneixem el *balanç*, encara que pels impostos que té assignats a Barcelona, els beneficis atribuïts no eren tan alts. Així l'any 1855 paga 950 rals, quan la mitjana és de 567, pels metges contribuents²².

Pujadas sempre s'ha manifestat seguidor de la medicina científica, com actuant dins de la major ortodòxia, amb l'aval dels autors consagrats. El risc que assumeix com a empresari no el continua com a metge; el que sí que fa és mimetitzar procediments estrangers, que eren nous aquí, però molt coneguts i provats fora. Entre els nostres psiquiatres, molt abans de tenir manicomí, Pujadas parlava amb cert respecte de Campderà. A Pi i Molist li dedica un homenatge indirecte quan utilitza circumstancialment el terme de *clíniqueses* a l'igual que també faran després els altres psiquiatres, per referir-se als dementes que ho embruten tot amb els excrements²³. Però ni als anys cinquanta, ni tampoc després, no esmenta Pi entre les autoritats en psiquiatria.

En la publicitat parla molt en contra de tractaments improvisats, artificiosos, quan procedien d'idees acientífiques²⁴. I, a l'igual que faran tots els altres psiquiatres posteriors de la Nova Betlem i del Frenopàtic, alerta contra l'intent de tractar aquesta mena de malalts al domicili. Hi ha una temptació molt comprensible de la família d'intentar mantenir-los dins de la protecció pròpia, i fins i tot de l'ocultació. L'intent fracassarà sempre, per romandre dins dels factors desenvolupants de la malaltia. Abans de Pujadas no hem trobat entre els nostres autors l'esmentat advertiment de forma tant insistent.

Té el despatx al centre del carrer de la Canuda i dedica moltes hores al dia²⁵. La recepció de clients del manicomi es fa aquí, a Barcelona, on moltes vegades ingressa els malalts mentals en la fase d'observació inicial, i posteriorment els trasllada a Sant Boi. Continua amb els banys, encara que cada vegada més incorpora altres teràpies, segons les modes del període. Assegura curar la sífilis en vint dies mitjançant uns fums antiveneris²⁶. Consta que al 1855 té contractat a la Canuda un metge estranger, que no hem identificat²⁷.

El 14 d'abril de 1855 Pujadas fa la sol·licitud de tenir dins de l'església del manicomi el sant sagrament, ja que anteriorment s'havia d'anar a buscar a la parròquia. La sol·licitud de Pujadas té èxit i al juliol d'aquest any fan les celebracions del trasllat del sagrament²⁸. En la processó del Corpus Crist de 1856 els malalts surten al poble i participen en la cerimònia, i fins i tot Pujadas porta el pendó²⁹.

Projecte d'instal·lar monges

Al novembre de 1855, Pujadas projecta instal·lar al manicomi les religioses de la Puríssima Concepció per tal que atenguin les dones³⁰. Aquest pla continua amb gestions durant tot l'any següent, en forma directa amb les religioses i a través del bisbat, el qual envia diferents sacerdots per inspeccionar el manicomi.

En una carta del 30 de març de 1856, Pujadas diu que el manicomi té 96 malalts ingressats encara que en pot tenir gairebé 200. Com element d'estímul per tal que hi vagin les religioses afirma que la major part dels malalts pertanyen a *distinguidas familias*.

En aquesta època, Pujadas nomena administrador Eusebi Nicolau, prestador de gran part dels diners necessaris per a construir el centre i encara no se'ls hi havia retornat. A més de l'administració li encarrega que faci les gestions necessàries per tal de contractar les religioses de la Puríssima Concepció³¹. Les germanes d'aquesta congregació eren les de Mataró, on tenien la casa central. La funció de les religioses seria de supervisió del tractament de les dones malaltes, i de la bugada i de la planxa, contant amb l'ajut de criades. La separació amb els malalts masculins seria total, per tal d'evitar la possible agressió d'un maníac eròtic. Tindrien cel·les aïllades, cuina pròpia i fins i tot un torn per a les comunicacions³².

La superiora, Alfonsa Cavin, en ocasions es mostra favorable a anar a Sant Boi; malgrat que no té prou germanes, diu que podria buscar-les, segons carta al bisbat del 26 de maig de 1856. Moragas, el futur bisbe, apareix entre els primers sacerdots que participen per tal d'informar sobre la conveniència que les monges s'instal·lin a Sant Boi. Els informes en general són favorables i solament el de Marcos Castañé és explícit

en la negativa. Diu de forma dramàtica el 30 de maig, que tindria *fatales consecuencias* per a les germanes. Amb tota seguretat les veritables raons de la seva opinió van ser trameses de paraula al vicari de la diòcesi. Podrien tenir relació amb l'incident summament desagradable viscut pel prevere Joan Alsinet i Sauret, que comentem tot seguit. Immediatament, el 14 de juny la superiora de les monges ja diu clarament que no pot satisfer les demandes de Pujadas.

Pujadas, inspirador de la resta dels psiquiàtrics? L'incident amb Joan Alsinet

Sempre ens havia inquietat la pretensió de Pujadas d'haver estat l'origen dels altres manicomis de Barcelona, referint-se clarament a la Nova Betlem i a l'Institut Frenopàtic³³. La primera referència coneguda és una afirmació de Pujadas en la seva publicitat, quan l'any 1866 diu que, llevat del de Lloret, la resta dels manicomis són fills del seu³⁴. No s'havia suggerit aquesta relació pels diferents analistes o historiadors de la psiquiatria catalana. Pel que fa a les esmentades paraules, respon Llorach amb indignació des del Frenopàtic³⁵. En ocasions s'ha dit que Dolsa havia estat metge al manicomi de Sant Boi, i que també hi havia assistit Llorach, que podria haver-se pagat la carrera fent de barber. Hem trobat que Llorach havia estat practicant de la Nova Betlem, i resulta molt improbable l'esmentada història de barber a Sant Boi, per la cronologia dels estudis.

Les paraules de Pujadas, que inicialment podrien posar-se en quarantena, trobaven un recolzament molt seriós, quan Rafael Rodríguez Méndez afirma en la necrològica de Pujadas, immediatament després de morir³⁶: *...ni doman sus fuerzas sensibles desmembramientos que sirven de base a instituciones análogas*. Resulta evident que Pujadas li havia contat la seva versió dels esdeveniments.

El tercer pilar que fa referència a la relació entre els dos manicomis també procedeix de Rodríguez Méndez parlant explícitament de Giné i Partagàs³⁷: *Médico primero, Director después del Manicomio de Nueva Belen, rama desgajada de otro Manicomio de renombre...* Rodríguez Méndez sens dubte parla amb la informació rebuda de Pujadas, però que podia haver contrastat amb Giné, que a la vegada l'hauria rebut dels fundadors de la Nova Betlem.

Ja no podíem ignorar les dades. Si es comprovava la relació de Sant Boi amb la Nova Betlem, la de Sant Boi amb el Frenopàtic podria explicar-se a través de la Nova Betlem. Les paraules de Pujadas i de Rodríguez Méndez suggerien que una o varies persones que havien estat vinculades al manicomi de Sant Boi, en un moment determinat van marxar i fundar un nou establiment. Qui podia ser entre els fundadors de la Nova Betlem? D'entrada, tots tres, Mas, Alsinet i Cots, es trobaven sota la influència carlina, lluny de la posició progressista de Pujadas³⁸. Del mossèn, Joan Alsinet, hi havia una dada important en relació a aquesta incògnita. Poc després d'inaugurar-se el manicomi de la Nova Betlem al 1857, diu en la premsa que tenia experiència prèvia en el tractament de malalts mentals³⁹: *Se halla al frente de la administración del establecimiento, asociado de varios facultativos, un Rdo sacerdote, práctico en la asistencia de los maniacos*. On podia haver adquirit Alsinet aquesta experiència?. Per fi hem vist a l'Arxiu Diocesà de Barcelona i al de l'Hospital de la Santa Creu, la relació d'Alsinet amb el manicomi de Sant Boi⁴⁰. Com que no apareix en la relació d'assistents a les cerimònies d'inauguració, resulta evident que la seva arribada va ser posterior. Les feines assignades al capellà no eren simplement

religioses, sinó que corresponien a part de les anomenades *tractament moral*, com classes d'història i geografia, passeigs per les rodalies del manicomi, dissertacions ètiques. Havia de presidir una taula del menjador dels malalts, i viure dins del manicomi⁴¹. En aquest període la integració assistencial del capellà era molt important. S'havien d'aprofitar totes les possibilitats terapèutiques en un moment que les purament mèdiques eren escasses, i a més la presència d'un capellà reforçava l'estructura d'autoritat total que davant els malalts tenia la direcció.

Al gener de 1856 diu Pujadas que les sessions religioses es fan al manicomi sota la direcció d'un *virtuoso cuanto tolerante sacerdote*...⁴². A principis de març de 1856, Alsinet atén Pi i Molist en absència de Pujadas. A la primavera del 1856 Pujadas en les gestions respecte a la instal·lació al manicomi de religioses, esmenta que ja hi ha un *laborioso sacerdote*. Ja sabem que les gestions es tallen arran d'un informe del prevere Marcos Castañé, i Pujadas no torna a insistir. A partir d'aquí apareix un dels molts incidents desafortunats que han vinculat el manicomi a fets d'escàndol, especialment en l'època de Pujadas. En un moment no determinat del 1856 hi ha intensos rumors al poble de Sant Boi sobre les relacions impròpies d'Alsinet amb una dona de la localitat. Es comenten els canvis de semblant i d'aspecte físic de la dona fent referència un possible embaràs; a manifestacions de la llevadora... Es parla molt, i una mà anònima penja una mena de manifest a la porta exterior del manicomi. Alsinet és expulsat del centre. Sembla que als darrers mesos d'aquest any, el mossèn critica públicament l'establiment, i al gener de 1857, Eusebi Nicolau, l'administrador del manicomi, escriu al bisbat, demanant que el mossèn sigui recriminat⁴³.

La resposta d'Alsinet, naturalment és de defensa, i atribueix la seva sortida del manicomi a les exigències que havia fet de millora de les condicions dels malalts⁴⁴. Les raons del mossèn no convencen al bisbat i s'obre un procediment indagador sobre la seva conducta en relació a la dona, ja que hi havia una situació d'escàndol públic. L'expedient disciplinari trobat està incomplet, però consten al menys les declaracions del rector de la parròquia de Sant Boi, i d'altres divuit persones del poble, que en moltes ocasions no ratifiquen les primeres manifestacions⁴⁵. El rector diu que sí que havia sentit comentaris sobre les *relaciones reprehensibles* entre Alsinet i la dona, però que no sap res directament. Aquestes declaracions es fan avançat l'any 1857, ja en l'època que Alsinet estava a la Nova Betlem. L'expedient no conté la resolució final, però es pot deduir que va acabar prou bé per Alsinet, ja que no sembla que hagués tingut repercussions immediates al nou manicomi de Gràcia.

Recopilem les dades que tenim d'aquest personatge. Joan Alsinet i Sauret havia nascut al 1807 a Balaguer, i professà com a carmelita descalç al 1826. Va ser ordenat prevere a Vic al 1831, amb el nom religiós de Joan del Carme, o del Carmel⁴⁶. Va haver d'exclaustrar-se, i es nega a jurar la Constitució⁴⁷. Al 1851 el trobem a la diòcesi de la Seu d'Urgell. Ja l'hem ubicat a Sant Boi a mitjans de la dècada, i al 1857 està fent les gestions de constitució del manicomi de la Nova Betlem, juntament amb els altres dos fundadors. A partir d'aquest moment està sempre vinculat a l'esmentat manicomi, encara que amb relacions molts difícils amb els altres propietaris, que solament s'apaivagaran quan al desembre de 1873 entra Giné com a soci minoritari. Els historiadors dels carmelites diuen que era molt caritatiu. Es diu que sempre portava un revòlver i una navalla de grans dimensions⁴⁸. Al 1871 Alsinet cedeix en vida tots els beneficis de la Nova Betlem per meitats iguals a la seva criada, Maria Ormella, i al marit, Pere Moles, i els va fer els seus hereus en una altra situació un xic rocambolesca. Joan Alsinet morí a Gràcia al 31 de març de 1886, vivint a casa dels Moles Ormella⁴⁹.

Si no hi ha més relació entre la fundació de la Nova Betlem i Sant Boi que l'assenyalada a través d'Alsinet, sembla exagerada la pretensió de Pujadas de ser el precursor de tots els altres. Tanmateix, no descartem que el metge Francesc Xavier Cots Pensi hagués tingut alguna mena de relació amb Pujadas. Pot ser al carrer de la Canuda, però fins ara no hem trobat cap document que apunti en aquest sentit. Quan al 1857 es funda la Nova Betlem, els propietaris havien desenvolupat una doctrina assistencial més elaborada que la de Pujadas. El detall del reglament, les referències històriques, i la decisió explícita de seguir les doctrines de Conolly amb el *non restraint*, demostren una maduresa major que les generalitzacions de Pujadas. I en aquesta comparació no introduïm la figura de Giné, que hi arribarà més tard, i que en el suport teòric és incomparablement més complet. Sigui qui sigui, la fragmentació que va tenir el manicomi de Sant Boi en benefici de la fundació de la Nova Betlem, va ser compensada amb el préstec de la direcció d'Artur Galceran i d'Antoni Rodríguez Morini, durant més de quaranta anys.

Desenvolupament

Al 1856 trobem al manicomi de Sant Boi el metge Gabriel Calvo Matilla; ja no hi apareix Jurico Moreno, ni Rovira, ni Trullent.

Gabriel Calvo havia nascut a Madrid al 25 de març de 1826⁵⁰. Va començar la carrera de medicina a Saragossa, i al curs 1844-45 estudia a la Facultat de Ciències Mèdiques de Barcelona. Quan Pujadas cursa el darrer any, en la carrera retrobada, Calvo està en el penúltim. Calvo Matilla és una persona de molta confiança de Pujadas en tots els extrems, i es considerarà el sots-director del manicomi⁵¹ durant molts anys. De fet, és el primer sots-director identificat de Sant Boi. Posteriorment serà nomenat metge director dels banys de Caldes de Montbui al 1858. Romandrà a Sant Boi, i serà representant i apoderat de Pujadas durant el procés penal de València.

En aquesta època el manicomi és visitat per moltes personalitats, entre les quals trobem les de relleu científic, com Pere Mata al novembre de 1858. No consten gaires relacions documentades entre Pujadas i Mata, al contrari que amb Monlau, molt més vinculat a Barcelona en aquesta època. I fins i tot quan el catedràtic de medicina legal intervé en el procés de València no ho fa en defensa directa de Pujadas, sinó d'un altre metge implicat.

Mata diu que el de Sant Boi li fa canviar favorablement l'opinió que abans tenia sobre els manicomis espanyols.

Consta també la visita de Pi i Molist, que cita a *mi amigo y compañero el Dr Pujadas*. Diu: *Puede sin menoscabo, ponerse en parangón este establecimiento con muchos de su género que he tenido el gusto de visitar en naciones extranjeras*. També hi han anat els marquesos de Santa Cruz, els antics propietaris del convent.

Pujadas ha continuat fent obres, i ara hi ha nous pavellons. Ha posat nom a les sales, utilitzant el de metges prestigiosos, en contraposició flagrant al costum d'aplicar noms de sants, com era usual en els hospitals. Per exemple, un anomenat *Galeno*, de pensionistes tranquils de segona classe; *Divino Vallés*, de pensionistes de primera, i del metge velant; *Pinel*, de pensionistes de primera, distingits, i del director; *Orfila*, de

dones⁵². Consta que disposa d'una cambra obscura, en la que no entra la llum, fins i tot amb parets pintades de negre, pel tractament de malalts excitats. En total, té set habitacions de furiosos. Ha augmentat el tipus de tarifes de malalts, amb una de nova, que per 54 duros al mes, permet tenir fins i tot un criat particular.

Els visitants disposen de tres cotxes al dia per anar i tornar al manicomi des de Barcelona. I poden menjar en un local exterior dependent del centre. Al final de la dècada les condicions de comoditat del viatge a Sant Boi havien millorat força en relació a la descripció entre heroica i ridícula del dia de la inauguració. Ja es podia anar en tren fins a Cornellà, i des d'aquesta localitat agafar el cotxe "El Manicomio" que sortia fins a Sant Boi⁵³. Els viatgers ordinaris pagaven tres quartos, i era gratis pels que anaven al psiquiàtric.

El tractat de frenopatologia

Durant 1856 Pujadas decideix escriure un tractat sobre frenopatologia, que no sabem si finalitza, encara que sí que arriba a publicar-ne una part en fascicles, dels quals sembla que ningú n'ha trobat cap exemplar, i fins i tot es desconeixien⁵⁴: *...por dejar consignado lo demás en una estensa obra, que con respecto a esta dolencia tengo en prensa, y de cuyo mérito no me es dable hablar hasta que haya pasado por el imparcial crisol de personas competentes, mayormente cuando he tenido el atrevimiento de ser el primero, al menos que yo sepa, que ha escrito en España de éste difícil ramo de la Medicina.*

Consta que al maig de 1858 ha publicat les dues primeres *entregas* de l'obra, que titula *El Manicomio de San Baudilio de Llobregat o Lecciones Frenopáticas*. Diu Pujadas, que és *el humilde resultado de mis estudios y práctica en las enfermedades del entendimiento*⁵⁵. La doctrina psiquiàtrica que Pujadas manté en aquest període és de tipus vitalista, i serà analitzada al capítol corresponent.

El contracte amb els militars

Al final dels cinquanta arriba un recolzament important per a Pujadas de manera simbòlica, en forma d'acord amb l'exèrcit que disposa l'ingrés dels seus malalts mentals en el manicomi de Sant Boi. Aquest fet, que ha estudiat bé Francesc Javier Buqueras⁵⁶, representa més un estímul moral que pràctic, en el sentit econòmic, ja que, almenys en aquesta època el nombre de militars ingressats és escàs, i amb tarifes molt baixes, comparades amb les que aplicava als pensionistes privats. Les disposicions que acorden les relacions entre l'exèrcit i el manicomi són del 23 de maig i del 25 d'octubre de 1859⁵⁷.

La relació amb els militars és immediatament comunicada per Pujadas a la premsa dins de la pràctica habitual, sent un dels metges pioners en aquesta forma del màrqueting⁵⁸.

NOTES:

1. *El Barcelonés*, 8 d'agost de 1854, p. 4.
2. *Diario de Barcelona*, 27 de gener de 1855, p. 786.
3. A.H.D.B.: Lligall num. 1200.
4. A.H.H.S.C.S.P.: Secció Dements-Govern. Carpeta 6, Exp. 19.
5. *El Barcelonés*, 23 d'octubre de 1854, p. 1.
6. *El Diario de Barcelona*, 23 d'octubre de 1854, p. 7412.
7. A.H.H.S.C.S.P.: Secció Dements-Govern, carpeta 6, Exp. 18.
8. PI I MOLIST, E.: *Estadística del Manicomio del Hospital de Santa Cruz de Barcelona, correspondiente al año 1856*. Barcelona. Impta. Tomas Gorchs, 1857, opuscle, p. 10.
9. ANTON FRUCTUOSO, P.: *Almacen de razones perdidas*. Barcelona. Ed. Científico-Médica, 1982, p. 36.
10. *El Barcelonés*, 19 de setembre de 1854, p. 1.
11. *El Barcelonés*, 20 de setembre de 1854, p. 1.
12. Es parla com a candidats del partit progressista dels generals Prim, Concha, Messina i Dulce, el farmacèutic Jaume Codina, el catedràtic de medicina legal Ramon Ferrer i Garcés (qui després comunicarà que no vol participar), el metge de Mataró Francesc Martí, Rios Rosas, Laureà Figuerola, Antoni Ribot Fontseré...Hi ha un comitè electoral del partit progressista, on es troben el metge Antonio Mendoza i el farmacèutic Antoni Codina. *El Barcelonés* propugna com a candidat Felip Monlau, que no sortirà elegit. En canvi, ho serien Ribot, Codina, Figarola...
13. *El Barcelonés*, 10 de desembre de 1854, p. 1.
14. *El Barcelonés*, 13 de març de 1855, p. 1.
15. *Diario de Barcelona*, 3 d'abril de 1855, p. 2.789.
16. *Diario de Barcelona*, 1 de maig de 1855, p. 3.585.
17. *Diario de Barcelona*, 31 de juliol de 1855, p. 6.099.
18. *Diario de Barcelona*, 16 de gener de 1856, p. 452.
19. *Diario de Barcelona*, 3 de gener de 1857, pp. 56-57.
20. *Diario de Barcelona*, 16 de gener de 1856, p. 452.
21. *Diario de Barcelona*, 13 de gener de 1858, p. 357.
22. A.H.A.B.: Cadastre IX. 25- Indústria 1855, f. 1359.
23. *Diario de Barcelona*, 16 de gener de 1856, p. 452.
24. *El Diario de Barcelona*, 31 de juliol de 1855, p. 6.099.
25. *La Corona de Aragón*, 8 de març de 1855, p. 4.
26. *El Diario de Barcelona*, 5 de gener de 1858, p. 129.
27. *El Barcelonés*, 8 de juliol de 1855, p. 5.479.
28. *El Barcelonés*, 21 de juny de 1855, p. 4.
29. *El Diario de Barcelona*, 10 de maig de 1856, p. 3.847; 28 de maig de 1856, p. 4.547.
30. *El Diario de Barcelona*, 22 de novembre de 1855, p. 9.298.
31. A.P.N.B.: document del 23 de maig de 1856, notari Sampons, num 101, f. 155.
32. A.D.B.: Exp. Informacions, num. 1162.
33. De fet, aquest treball està originat per la recerca de la relació entre el manicomi de Sant Boi amb la Nova Betlem, ja que apareixien diferents notes en aquest sentit.
34. CORNET I MAS, Cayetano: *Guía completa del viajero en Barcelona*. Barcelona. I. Lopez Editor, 1866, pàgines grogues de publicitat, sense numerar.
35. CORNET I MAS: *Ibidem.*; pàgines color violeta. *Protestamos sobre la gratuita suposición que se nos hace, de que nuestro Instituto, emana de otra institución de igual clase, sin mas razón que la de haber sido fundado después.*

36. *La Razón de la Sinrazón*, num. 50, 1 de maig de 1881, p. 197.
37. GINÉ I PARTAGÀS: *Obras escogidas*. Barcelona. Tip. La Académica, 1903, Pròleg de Rafael Rodríguez Méndez, pag XIII.
38. El soci capitalista, Josep Joaquim de Mas, al novembre de 1823 està a Igualada, on és interventor de rendes. I després de la primera guerra carlina s'ha d'exiliar i roman molts anys a França, concretament a Perpinyà. Pujadas i Mas havien pogut coincidir a Igualada al 1823, encara que el primer tenia 11 anys i Mas, 22. I també podien haver coincidit a França. Tampoc de Mas ha estat un dels capitalistes de Pujadas. Aquesta possibilitat no ha estat ratificada per cap document trobat, i a més, les despeses dels primers anys de Sant Boi es fan amb crèdits totalment identificats que procedeixen d'altres persones.
- Pel que fa al metge, Francesc Xavier Cots Pensi, el primer director de la Nova Betlem i cofundador, tampoc no havíem trobat antecedents, ni a l'Hospital de la Santa Creu, ni per Tomas Arranz als arxius de Sant Boi.
39. *Diario de Barcelona*, 16 de setembre de 1857, p. 7.622.
40. A.D.B.: Lligall parròquia Sant Boi de Llobregat.
41. *Prospecto y reglamento aprobado por el Excmo Sr. Gobernador Civil de la provincia de Barcelona, para el regimen y gobierno del Instituto manicomico de San Baudilio de Llobregat*. Barcelona. Impta Manuel Sauri, 1854.
42. *Diario de Barcelona*, 16 de gener de 1856, p. 452.
43. ... *teniendo noticias de que furtivamente se difama a dicho Establecimiento por el Sr capellán Dn Juan Alsinet que lo fué del mismo; y expulsado de él por convenir mejor al servicio del Establecimiento y por justas razones y causas que el esponente por decoro a su clase calla, desea el que sea recriminada por VI tan estraña como falsa conducta, puesto que en el referido establecimiento se asiste y trata como es pública y notoria a todos los alienados, con el decoro, anchura, comodidades, y abundancia que exigen sus reglamentos...al exigir de la equitativa justicia de VI el que sea severamente amonestado el referido capellán, lo haya el esponente por tener indicios seguros y de testigos, de que obran en éste sentido.*
44. *La estraña petición de D. Eusebio Nicolau debía venir apoyada con pruebas irrecusables porque solo así fuere justo recriminar mi conducta y amonestarme severamente. ...se permite calificar mi conducta de falsa, añadiendo que he sido expulsado del establecimiento por justas razones y causas que calla por decoro a mi clase. He aqui una injuria grave...Mi separación del establecimiento que ha coincidido con la de otro dependiente del mismo, se debe tan solo a las quejas de continuo presentadas por mi...para que se mejorase como a mi juicio debía la asistencia de los infelices maniacos.*
45. A.D.B.: Capsa Parròquia de Sant Boi de Llobregat.
46. GABRIEL DE LA CRUZ O.C.D.: *Carmelitas descalzos catalanes de 1835*. Separata de la Revista *El Monte Carmelo*. Burgos. 1965,1966.
47. Comunicació personal del P. Gabriel Beltrán Larroya, Gabriel de la Cruz O.C.D.
48. A.P.N.B.: Document del 26 de maig de 1871, notari Francesc Farrés i Viver, num. 234, f. 865.
49. A.D.B.: Lligat de comunicats dels rectors parroquials sobre defuncions de religiosos, any 1886.
50. A.H.U.B.: expedient acadèmic.
51. *Diario de Barcelona*, 29 de gener de 1858, p. 853.
52. *Prospecto y Reglamento del Instituto Manicomico de S. Boy de Llobregat*. Barcelona. Impta. El Porvenir de Buenventura Bassas, 1857.
53. *Diario de Barcelona*, 9 d'agost de 1859, p. 3.216.
54. *Diario de Barcelona*, 3 de gener de 1857, pp. 56-57.
55. A.H.D.B.: Lligall 762, exp. 8.
56. BUQUERAS BACH, Francisco Javier: *La asistencia psiquiatrica y la sanidad militar española en el siglo XIX*. Barcelona. Ed. Espaxs, 1992.
57. BUQUERAS: *ibidem*, p. 133.
58. *Diario de Barcelona*, 14 de febrer de 1859, p. 1.742.

XIV - SANT BOI, ANYS 60. EL PROCÉS PENAL DE PUJADAS

En la dècada dels seixanta continuen els projectes expansius. De fet, en els sis primers anys mai no va estar sense alguna obra, i ara, l'Institut del Llobregat, com li agrada dir al fundador, ja té una capacitat potencial de dos-cents malalts.

A principis del seixanta, Pujadas fa un viatge per l'estranger, visitant manicomis. És nomenat delegat reial per Ordre del 26 de novembre de 1859, del Ministre de Governació, Posada Herrera, a fi de visitar els manicomis de tot Europa¹: França, Itàlia, Bèlgica, Suïssa, Holanda, Anglaterra, Alemanya i Rússia. No sabem si el viatge va ser d'iniciativa del ministeri o de Pujadas. De fet, les despeses foren a càrrec del propi metge, el que resulta indicatiu.

En l'observació de l'estratègia habitual que Pujadas havia seguit fins aleshores davant qualsevol pas endavant, utilitzava sempre una combinació de tres elements, l'exposició de la iniciativa a les autoritats polítiques, una campanya de premsa i, al final, estar al costat d'alguna autoritat mèdica. Ho trobem a La Puda, a la Comissió Higienica, a l'Associació, al manicomi i ara en aquesta visita.

Abans de sortir, al gener de 1860, ha deixat poders d'administrador al seu secretari particular, Francesc Genís². El viatge comprèn la pràctica totalitat d'Europa i serveix a Pujadas per a conèixer de primera mà les experiències interessants que hi ha, amb la recepció assegurada que té en virtut de la condició de representant reial. Sembla que dedica prou atenció a la cèlebre colònia de Gheel, ja coneguda entre nosaltres per la visita prèvia de Pi i Molist, el qual havia fet un viatge similar al de Pujadas el 1854 a l'objecte de planificar de forma acurada el nou manicomi de la Santa Creu. Llàstima que l'efectivitat de la construcció trigués tants anys!

El viatge va ser també molt profitós per a Pujadas, quant al coneixement d'alienistes europeus, en establir amistats i relacions professionals, que el permeten entre altres coses ser membre de la Société Médico-Psychologique, honor que a Espanya solament compartia en aquell moment amb Monlau i Pi i Molist.

Les relacions assolides en la Societat li van servir per tal que aquesta el defensés durant el procés de València, mitjançant el desplaçament de Brierre de Boismont (encara que no va tenir utilitat, vist el desenvolupament del cas). I almenys en una ocasió posterior, al 1867, va assistir al Congrés Europeu sobre malalties mentals, el que amb tota seguretat va ser molt gratificador per a Pujadas. Talment que va fer una *luminosa memoria*, segons inspira a Carreras, rep en premi la comanadoria de Carles III.

Quan Pujadas retorna del viatge per Europa introdueix alguns aspectes organitzatius nous al manicomi³. Diu que pren com a model el d'Abendberg, millorant la divisió que ja existia, i creant unitats pels idiots, els epilèptics i fins i tot les persones grans. Els banys s'han traslladat a un edifici específic. Les lliçons de música que s'impartien des del principi han culminat en la formació d'una orquestra de malalts. Ja té habitatges independents per a les famílies que prefereixen aquest sistema.

El 15 de desembre de 1861 Pujadas adquireix l'anomenat *Camp de l'Era*, a Joan Julià Coll, a través dels seus curadors Baldiri Net Figueras i Baldiri Cardona Feu, mitjançant el cens de 1.600 rals anuals, (recordem que la venda del marquès es feia pel cens de 560 rals anuals, i es considerava un regal).

Aquest nou terreny té quatre mujades, equivalents a 185 àrees⁴. Hi ha un notable increment en l'extensió disponible, ja que està immediatament al costat sud del primer terreny comprat. En total, ara ja disposa de cinc mujades.

Encara que Pujadas continua sota la pressió de crèdits aliens, amb aquesta compra assumia un deute molt acceptable, ja que 1.600 rals era el preu que Pujadas cobrava per poc més de dos mesos de pensió a un malalt de primera. S'ha de notar que els curadors del propietari són precisament Baldiri Net Figueras i el seu futur sogre. Net és el conegut metge que serà després estret col·laborador de Pujadas.

El procés penal de Pujadas a València

En la vida de Pujadas hi ha un esdeveniment singular, que el va marcar especialment, i que a més constitueix un dels casos més antics ben documentats de sanció penal a metges per diagnòstic maliciós. El tema és prou conegut, però fins ara els autors havien utilitzat la informació d'un opuscle publicat al 1862 per José Peris i Valero, l'advocat defensor del Dr. Navarra, un dels metges implicats⁵. En *El Monitor de la Salud de las Familias*, al 1863, Monlau fa referències molt més precises, i publica els textos íntegres de les sentències judicials que successivament tracten del tema⁶.

El cas consisteix en la detenció il·legal en el manicomi de Sant Boi de la senyora Juana Sagrera i Guix, amb la implicació del marit, dos germans de la dona, i tres metges, un d'aquests Pujadas. L'acusació recull que tots tres metges van fer diagnòstics incorrectes per tal de recloure-la al manicomi sense necessitat. Segons el relat judicial, hi havia un clima de desavinences en el matrimoni, domiciliat a València. Dos germans de la dona feien costat al marit, el qual l'havia amenaçat que si no s'avenia als seus desitjos faria que fos considerada per fol·la. I havia sol·licitat el dictamen de dos metges, Manuel Pastor i Antonio Navarra, els quals certifiquen que visitaven Juana des de feia temps, i recomanen l'ingrés a un manicomi.

L'ingrés és autoritzat per l'alcalde de València. El metge Antonio Navarra i Valentí, barceloní de naixement, recomana precisament el manicomi de Sant Boi. Fan anar Juana a Barcelona, amb una excusa banal, i ingressa a Sant Boi amb un parany en el qual col·labora Pujadas. Hi havia ordres expresses del marit de no rebre visites sense el seu permís. La dona solament podia escriure les cartes que li dictava el propi Pujadas. Així roman vint-i-tres dies. Malgrat les precaucions, Juana aconsegueix escriure a alguns dels seus familiars amb la complicitat d'un empleat del manicomi, el majordom Cristòbal Feliu, el qual tenia sospites que tractaven fer-la passar per boja.

Part de la família no estava d'acord amb la reclusió de Juana, i el 8 d'agost, Wenceslau Picas i Emili Pi i Molist, visiten la malalta, sembla que per suggeriment de Pujadas. Els dos metges prenen en consideració l'informe dels col·legues de València i les explicacions de Pujadas. Troben que Juana apareix *afectada de una exaltación de las facultades intelectuales y leve depresión de les afectivas, estado que si bien no*

constituia una verdadera enajenación mental, fácilmente podría pasar a serlo. Opinaven que per tal d'evitar el desenvolupament d'una follia, convenia que continués separada de la família i subjecta a un mètode que minvés l'actual irritabilitat.

El 13 d'agost alguns familiars visiten el governador civil de València protestant de la reclusió de Juana. El governador de Barcelona acordà la sortida del manicomi de Sant Boi, que es produeix el 22 d'agost. Encara que Pujadas s'oposa amb arguments mèdics, Juana és dipositada al Convent de Concepcionistes de Gràcia, sota l'observació de tres metges, Josep Bremon, Francesc Joanich i Marc Bertran, els quals dictaminen que no hi ha el més lleu trastorn mental. És traslladada a València i quatre nous metges diagnostiquen un estat perfecte.

Jutjat de Primera Instància de València

El Jutjat de Primera Instància del Quarter del Mercat de València sol·licita opinió a la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de la ciutat, la qual troba que el juliol de 1861 no podia estar boja, i que no es trobava en les condicions descrites pels metges Pastor i Navarra. Resultava impossible que en vint-i-set dies es pogués curar d'una malaltia que tenia els sis anys d'evolució que ressenyaven els primers.

El 17 de juny de 1862, el jutjat de Primera Instància condemna a dotze anys de reclusió el marit, als dos germans de Juana i els metges Pastor i Navarra. En aquesta ocasió, sobre Pujadas es diu que no existia prou convenciment d'haver conegut que s'estava cometent un delictes. Que havia permès la comunicació de la dona fins que arribà l'ordre en contra del marit, i que li va donar bon tracte, encara que existeixen altres dades en contra de Pujadas *que inducen sospechas no completamente desvanecidas.*

Vista en l'Audiència

El cas passa a revisió a la Sala 3a de l'Audiència. L'advocat Aparici, dels metges valencians, sol·licita com a prova l'opinió de Pere Mata. La sala no l'accepta. Encara i així, l'advocat envia una carta al catedràtic demanant l'opinió. Mata respon a l'advocat el 24 de desembre de 1862. Entén que es necessita una llei especial *que exima de responsabilidad a los facultativos por los resultados de su práctica, y sobre todo por sus juicios científicos y diagnósticos, siquiera sean errados, porque de lo contrario no es posible el ejercicio de la profesión: yo sería el primero en renunciar para siempre a dar mi voto en casos periciales, y a ver enfermos de ninguna especie, puesto que, sujeto a error todos los días, me expondría a que fuese procesado como los señores Pastor y Navarra, y purgase mi error científico, como un delito, en un presidio, destrozada mi reputación y arruinada mi familia.* Aquesta és la posició tradicional de Mata des dels anys quaranta, repetidament recollida als seus tractats de medicina legal^{7,8}. Evidentment, no tenia en compte la possibilitat de negligència i fins i tot de dol en l'actuació dels metges. Pensava que s'havien de fer exàmens rigorosos als futurs metges de forma que fos garantida la bona preparació, i després els seus actes solament podrien tenir un retret moral, ja que en cas contrari s'inhibirien davant situacions difícils o abandonarien la pràctica assistencial, massa exposada al fracàs. Monlau es manifesta en el mateix sentit⁹.

En la vista davant l'Audiència, l'advocat començà a llegir la carta de Mata, però el president va prohibir la continuació, no constant com a element considerat en el procés.

La preocupació corporativa de Mata és compartida a tot arreu i la Societat Médical Psicológica de París encarrega una comissió sobre el cas formada pels doctors Briere de Boismont, Loiseau i Legrand du Saulle.

Pujadas manifesta que la iniciativa de consultar Picas i Pi i Molist va ser seva. També presenta altres documents que poden ser d'alguna manera indicatius de la situació i dels procediments de l'època, especialment perquè resulta que són presentats per la defensa de Pujadas. Al·lega que havia actuat sota les ordres de la família que demanava que retingués les cartes dirigides a Juana Sagrera i que ningú visités Juana sense permís del marit. Aquest li havia indicat que la situació (de l'ingrés al manicomi) romandria *el tiempo que duraren en hacer efecto las conciencias de los que les habian hecho el daño*. Pujadas apareix claudicant a les ordres del marit. Presenta vint-i-sis testimonis que declaren que el tracte donat en el manicomi havia estat bo. Que Juana havia fet vida social dins i fora del centre, encara que sempre sota vigilància. En definitiva, al·lega que en acollir Juana al manicomi *obró alucinado en vista de las diligencias instruidas* a València per l'Alcaldia i els metges Navarra i Pastor. D'acord amb les ordres del marit, tracta bé Juana, però la manté tancada.

Malgrat tots aquests esforços, la sentència de la Sala 3a de l'Audiència, del 9 de març de 1863, eleva la pena de tots els anteriorment condemnats i sanciona Pujadas amb set anys de presó major. Li retreuen que l'ingrés de Juana al manicomi es fa quan no estava malalta i solament patia una amenaça de monomania, segons el dictamen de Picas i Pi. En *consentir-lo*, Pujadas participa a la seva detenció, amb un acte que per la seva importància *lo eleva a la clase de autor del delito que se persigue*. Pujadas coneixia que l'objectiu de la família era mantenir Juana tancada en tant no s'adonés del mal que els havia fet. Sabia que no era la malaltia mental la raó veritable de l'ingrés. La malícia de Pujadas es manifesta quan enganya Juana per tal que anés a Sant Boi.

Troben com atenuant no haver-se seguit dany físic ni moral a Juana de la reclusió a Sant Boi.

Vista en la Sala 1a Audiència

La Sala Primera *revista* amb sentència del 16 de juny de 1863, que no tracta de les responsabilitats de Pujadas, ja que ha fugit i no es presenta als edictes, per la qual cosa és objecte d'una peça separada. Les consideracions de la sala es mantenen en els raonaments previs, però encara puja les sancions, de tal manera que ara els metges Navarra i Pastor són condemnats a 18 anys de reclusió. El mateix Tribunal que mana executar immediatament la sentència, sol·licita que el Govern consideri mesures de gràcia. Un mes després, el 17 de juliol, una real ordre commuta els anys de reclusió de tots els condemnats, pel desterrament, fins i tot dels parents de Juana. Fins i tot, poc després són indultats del desterrament.

Pujadas, que fins aleshores no compareix, sense fer cas dels edictes, quan coneix aquesta generositat, es presenta a la presó de València de Sant Narcís. El 24 d'octubre de 1863, l'Audiència, que també coneix la situació d'altres implicats, el declara innocent, encara que amb referències *a los indicios no desvanecidos* sobre la seva responsabilitat.

Repercussions

A banda del segur deteriorament d'imatge i de la manca de direcció, el procés de València té conseqüències greus per a Pujadas i el manicomi. La seva economia, que ja era feble en funció dels compromisos de manteniment del consultori de Canuda, de la construcció del manicomi i de la gestió dispendiosa, no es recuperarà mai. La credibilitat com a metge i com a gestor també apareix molt deteriorada. Davant de l'opinió pública resulta un metge que participa en el segrest de persones a canvi de diners, fent-les passar per dement. Un estigma molt dur. Fins i tot, el marquès de Santa Cruz, el protector que havia facilitat el convent de Sant Boi a un preu molt baix, signa un contracte privat amb Santiago Manuel Calafell a l'abril de 1863, on comunica les seves intencions a favor d'aquest com a creditor de Pujadas. L'esmentat document privat no ha estat vist per nosaltres, però és citat repetidament per Calafell.

El 31 d'agost de 1861, ha de demanar un crèdit a Santiago Manuel Calafell de 120.000 rals, prometent de retornar-lo en un any. El creditor no està tranquil, i el 3 de maig de 1862, quan Pujadas es troba a València assistint als tràmits judicials, Calafell aconsegueix que signi un document notarial de reconeixement del deute. Encara que Pujadas va pagant poc a poc el crèdit, les seves conseqüències estan presents al 1881, i al moment de morir, Calafell formarà part destacada del grup de creditors que es fan càrrec del manicomi, encara que sembla que Pujadas ja havia cancel·lat tot el deute¹⁰.

Al febrer de 1862 un dels apoderats de Pujadas, el seu secretari i literat Francisco Genís, ha de demanar un nou préstec de 15.600 rals a Jose de Togores. Fins i tot no pot pagar els deutes que té amb el propietari Manuel Pinós, del despatx de Canuda 31. Pujadas ha estat condemnat judicialment al pagament i com ja deu 41.360 rals, ha d'hipotecar el manicomi en garantia. Pablo Alba ha prestat 23.328 rals l'11 de desembre de 1861. Altres 23.976 el juny de 1862. Es dediquen a les despeses d'alimentació dels malalts.

Al desembre del 1862 reorganitza la seva situació: Demana un nou préstec de 80.000 rals a Teresa Oller, la vídua de Salvador Negrevernís. El termini serà de cinc anys. Un altre préstec de 7.455 rals de Pablo Alba. Un altre de 9.825 rals de Julian Garcia Benitez. I reconeix un deute de 8.960 rals a Baldiri Solanas, de Sant Boi, per l'import de la carn i altres articles de menjar i beure, pel manicomi, que ha rebut per mà de Josep Servat. Promet pagar el 31 de maig proper. La situació és tant difícil que els subministradors obliguen a hipotecar el manicomi. És la primera vegada que els subministradors ordinaris pressionen d'aquesta forma al nostre personatge. De fet, aquest deute també arribarà a dates posteriors a la mort de Pujadas.

El desembre de 1862, quan està enmig del procés de València, anul·la els poders que tenia conferits a l'antic secretari, Francesc Genís, i poc després, des de França on ha fugit per l'esmentat procés, els atorga al metge sots-director Gabriel Calvo i al procurador Rafael Reguard, per tal que afrontin les exigències de Pablo Alba, el qual demana garanties sobre els préstecs que ha fet al 1861 i al 1862, dels quals solament ha recuperat 9.559 rals^{11,12}. També fa poders a Sebastià Vallmitjana, fabricant d'agulles¹³.

Quan Pujadas retorna, al desembre de 1863, nomena administradora del manicomi a Eduarda de Llinàs i Esteve, vídua de Romualdo de la Tejera¹⁴. Un cop alliberat del seriós problema judicial, reemprèn l'activitat constructora.

Les relacions amb els Pinós, propietaris de l'establiment de la Canuda, ja són insostenibles, deteriorades per la manca d'acord i els deutes permanents, i la seu a Barcelona de Pujadas es trasllada al carrer de Santa Anna 11, molt a prop de l'anterior.

Viatge per Espanya

Al 1864, un cop acabat el procés de València, fa un viatge per tot Espanya. Entenem que necessita explicar personalment la seva visió dels fets. Pujadas de nou s'adorna amb el títol de delegat reial. Tanmateix, els crítics indiquen que es tracta d'un autoencàrrec. I així ho sembla quan els diaris de Madrid i de Barcelona recullen que el propi Pujadas ha sol·licitat permís per visitar els manicomis, i que el nomenament de delegat reial mai no s'ha publicat a la Gasetta de Madrid¹⁵.

La Razón de la Sinrazón

Dins de l'àmplia panòpia d'iniciatives de Pujadas té la idea de publicar una revista mensual, feta pels propis malalts i empleats del manicomi. Evidentment en el nostre àmbit no hi havia antecedents. L'experiència s'inicia al febrer de 1865, amb una publicació de format foli, a la que es podia subscriure al carrer Santa Anna 11, per 12 rals l'any. És important aquesta iniciativa, ja que afavoreix la laborteràpia i contribueix que els malalts siguin coneguts sense mitificacions per a la població. Un instrument d'higiene mental per als propis malalts i per a la població exterior. I aporta dades noves sobre Pujadas i el manicomi.

Quan escriu sobre psiquiatria a la Revista cita autors determinats, que ens permeten identificar els que coneix. Per exemple cita *mi distinguido amigo el Dr Trelat*. I altres, com Nicolas Pasquier, Caride, Lelut, Rostan, Leuret, Esquirol, Piorry, Marc i Bayard, sense oblidar els clàssics, Hipòcrates, Horaci, Plató...

Fa unes *comunicacions* sobre determinats casos, per la qual cosa coneixem els que Pujadas considerava interessants. Hi ha un cas de curació d'un èxtasi maníac en un militar, atès amb antisifítics. Inicialment el tracta amb tintura de Fuller (sic), i després amb medicació antivenèria. Un altre cas de curació d'una dona amb *mania aguda, forma circular*, amb valerianat de quinina amb extracte de belladona, en el període de transició entre la cessació del període d'agitació al de concentració, utilitzant la seva pròpia terminologia, que resulta prou clara. Després de set mesos de tractament, un dia de sobte es va llevar curada. Diu que sempre medica els malalts.

Al primer número de la revista, Pujadas ofereix el manicomi als metges que desitgin estudiar el seu funcionament¹⁶.

Solament es van trobar tres números de la primera època de la revista. L'intent va tenir l'escassa continuïtat de tants projectes de Pujadas. La projecció a la població general la suposem pobríssima, llevat de les famílies dels pensionistes.

La concertació amb la Diputació de Girona

La llei de Beneficència de 20 de juny de 1849, perfeccionada pel reglament del 14 de maig de 1852, determinava les responsabilitats de l'Estat en el sosteniment de

l'assistència dels dement. Les reials ordres del 27 de juny i 19 de desembre de 1864 ja explicitaven que mentre l'Estat construïa els manicomis projectats, les diputacions haurien de costejar el sosteniment dels dement.

Al 1865 la Diputació i el Govern Civil de Girona estan preocupats per l'atenció dels malalts mentals de la província que fins aleshores eren atesos, primer a l'hospital de la Santa Caterina i alguns enviats al de la Santa Creu de Barcelona, com a hospital general del Principat. Però es troben que aquest no atén prou les demandes amb l'argument, real, que li manca capacitat. Com que la província de Girona tenia una morbiditat mental molt alta, la més alta de l'Estat en totes les estadístiques, havien de buscar una solució al problema, i se'ls acudeix intentar una alternativa en els centres privats de Barcelona, que eren, el de Sant Boi, el de la Nova Betlem des de 1857, i més tard el Frenopàtic, també a Gràcia. Deleguen en l'administrador dels serveis de beneficència que arriba a Barcelona amb aquest encàrrec. L'administrador visita la Nova Betlem i Sant Boi i fa un informe amb les actuacions i opinions. Troba els dos centres ben instal·lats¹⁷. Coincideix amb totes les manifestacions que ens arriben d'aquests centres en l'època que parlem. No era difícil sortir-se amb bé de la comparació amb els manicomis convencionals, ja que tots dos estaven envoltats de jardins, i els malalts eren pensionistes que pagaven quantitats considerables. Resulta evident que el tracte donat als malalts era bo. La Nova Betlem tenia com a element director explícit el *non restraints*, i el manicomi de Sant Boi, que no el reivindicava, sí que el practicava. Era precisament el tracte diferencial a l'Hospital de la Santa Creu la raó de ser d'aquests centres. El problema que té l'administrador de Girona és triar entre els dos manicomis privats. Es decideix pel de Sant Boi en base a l'opinió pública. Les autoritats de Girona arriben aviat a un acord amb Pujadas. No sabem què hauria passat si la Diputació hagués parlat amb els empresaris de la Nova Betlem. Molt probablement aquests no haguessin acceptat, ja que la capacitat del manicomi de Gràcia era d'unes cinquanta places, i els resultava impossible l'ampliació en unes instal·lacions llogades amb un contracte rigorós. En les dues torres que tenien no podrien separar els pensionistes tradicionals dels nous arribats, amb unes altres condicions econòmiques. Pujadas tenia sobrecapacitat i la possibilitat d'ampliar els edificis i separar sense problemes els pacients segons els diferents tipus de tarifa.

El conveni de Pujadas amb la Diputació de Girona és del 29 d'abril de 1865. Té unes condicions que interessa en part ressenyar, ja que es tracta del primer concert que una Diputació, i per tant una administració pública general (al marge de la militar) estableix amb una entitat particular per tal de donar assistència sanitària als dement. Entre les clàusules recull que el manicomi admetrà tots els malalts enviats per la Diputació. Les despeses de trasllat seran a càrrec d'aquesta. El manicomi donarà manutenció, llit, rentat, vestit, calçat, i a més, tota la resta que sigui exigida pel règim de curació. La tarifa és de 6 rals diaris. A més, per cada malalt, la Diputació pagarà 60 rals d'una sola vegada, destinats a despeses del viatge de retorn, quan es trobin curats, o bé per la defunció.

El manicomi no accepta els malalts amb paràlisi general i els cretins, *que pertenecen a otra clase de establecimiento*. Crida l'atenció, sobretot pel que fa al primer diagnòstic, que té una simptomatologia psiquiàtrica evident. La inspecció de les condicions assistencials es farà pel governador civil de Girona. Amb l'experiència s'ha vist que hauria estat prudent intentar establir alguna mena de compensació en el cas de retards en el pagament. Algunes menes de sanció per incompliments de les parts. La tarifa equivalia a nou duros al mes, per tant la meitat que cobrava fins el moment als

pensionistes de la classe més baixa. Immediatament Pujadas estableix una nova classe, destinada a la població en general, més baixa que les anteriors, que anomena *darrera*, pagant deu duros al mes, i per tant pràcticament equivalent a la contractada amb la Diputació de Girona.

Rodríguez Méndez es pregunta perquè Pujadas va tenir la idea de contractar amb les diputacions¹⁸: *Ignoro a ciencia cierta por qué lo hizo; ¿por hacer mas bien? ¿Por tener muchos enfermos? ¿por querer ser el único en España?. Todo cabe en lo posible: lo que no cabe pensar es que le guiara el afán de lucro, porque era generoso en demasia y el lucro que pudiera tener por éste procedimiento era mezquino, cuando no negativo, como así resultó con grandes agravantes.*

Perquè no segueix amb cent o dos cent llits?, que li podien assegurar una bona clientela, i productiva, segons l'exemple dels altres dos manicomis de Barcelona, la Nova Betlem i l'Institut Frenopàtic. Pujadas és diferent. És un empresari poc típic pels cànons del moment. Busca molt més que el benefici econòmic, sembla com si cerqués un triomf personal, una *realització*, mitjançant l'èxit empresarial. A més, creu en el model d'assistència privada per encàrrec de les administracions públiques, segons havia manifestat quan escrivia a la premsa diària¹⁹. Està dins de la ideologia socialitzant de Pujadas i esmerça l'oportunitat empresarial que també defensa, i que va començar al 1854 amb l'oferiment a l'Estat i a l'Hospital de la Santa Creu. Pensa que els hospitals i els asils benèfics vinculats a les Administracions gasten molt més del que necessitarien si fossin subministrats per particulars, com a contractistes, a l'igual que ja estava instaurat pels hospitals militars. Sempre ha defensat que la iniciativa privada gestiona millor. L'Estat té obligació d'assegurar l'assistència, però la pot encarregar. S'alinea en la polèmica que 140 anys després continua.

A l'estadística de 1864 notem que el nombre de malalts ingressats, l'ocupació, està estabilitzada des de fa deu anys. Aquesta situació horitzontal s'ajusta malament a l'esperit emprenedor de Pujadas. Probablement per tal de poder desenvolupar les seves idees necessita més massa crítica, i la clientela privada ja estava prou atesa pel conjunt dels tres manicomis existents: Sant Boi, Nova Betlem i Frenopàtic.

Hí havia unes altres raons: en el moment que es realitza, el contracte amb la Diputació de Girona suposa per a Pujadas un aval de les administracions públiques després dels problemes del procés de València. Si la Diputació el contracta és perquè el manicomi té una estructura i un funcionament correctes. Les crítiques davant l'opinió pública que han plogut durant el desgraciat incident s'han de rentar d'una manera decisiva, i per a això el nou contracte serveix clarament.

Per altra banda, eren també una garantia per millorar el crèdit. Per a retornar els préstecs ha de mantenir aquesta clientela, que apareix segura i potencialment molt voluminosa.

Pujadas tenia moltes raons per a contractar. Quan es diu, començant per Rodríguez Méndez, que aquesta decisió va ser equivocada i va ensorrar l'economia del manicomi, no es té en compte que Pujadas ja estava molt endeutat abans de contractar amb les Diputacions. I estava endeutat quan altres manicomis, com el de la Nova Betlem, no només no ho estaven, sinó que tenien sobrants per a repartir entre els propietaris, comprar un extens terreny a prop de Barcelona i fer un manicomi de nou. Així de rendible era el negoci dels malalts privats quan era ben administrat.

Fruit d'aquest conveni amb Girona, Pujadas immediatament acull deu malalts. L'inici no va tenir un desenvolupament pacífic, ja que a Girona hi havia elements que desconfiaven del sistema, i al juny de 1866 es promou una visita per diputats que arriben a Sant Boi sense avisar, en un moment que Pujadas no hi era. El metge assistent dóna explicacions, que els fan arribar a la conclusió que molts dels malalts hi estaven ingressats innecessàriament. El metge va explicar amb la seva bona fe que dels deu malalts, cinc estaven pràcticament curats, i els cinc restants no ho estaven per ser incurables. El raonament de la comissió va ser simple: els curats havien de ser alta per la seva curació, i els incurables havien de ser alta del manicomi i retornats a l'hospital de Girona, ja que l'estada a Sant Boi no els beneficiava. El 2 de juliol Pujadas trameta a la Diputació una de les moltes cartes de queixa, on reivindica la seva autoconsideració de ser *el apóstol de los pobres enagenados en España*, en funció de la seva dedicació i haver estat delegat reial per visitar hospitals. S'oposa a la sortida dels malalts per les diferències entre l'assistència del manicomi i la que rebran a l'hospital de Girona, que considera un dipòsit: *El manicomio no es más que un instrumento de curación para los enagenados; y los simples depósitos de locos no son otra cosa que un azote, en los cuales el loco pasa al estado de demencia e incurabilidad...*

Afirma que l'epilèpsia es propaga per *mutació*. Sembla com si digués, per contacte entre malalts i sans.

La Diputació ha de considerar les raons econòmiques, per determinar que fins i tot des d'aquest punt de vista, no seria bo rescindir el contracte, i que ell, Pujadas, no fa cap bon negoci. Parla des de l'experiència: *Para la fundación de un manicomio se necesitan cuantiosos capitales... se necesita un presupuesto que espanta y desde ahora se puede asegurar que los locos de la provincia de Gerona, acogidos en un manicomio a propósito, gastarían un tipo doble por estancia de lo que pagan actualmente en el manicomio del Llobregat, sin contar por otra parte que el número de acogidos sería siempre creciente por las escasas curaciones y la mayor proximidad del asilo a los pueblos de la provincia.*

Segurament Pujadas té raó en tots els arguments, però el darrer és massa cínic. Com que la Diputació insisteix que retornin els malalts, Pujadas també es manté ferm en la seva postura en una carta del 14 d'agost de 1866. Diu que quatre dels malalts no estan curats, i per tant no els pot *abandonar*. Aquesta història demostra el tarannà del personatge, que no cedeix, i finalitzarà sense cobrar l'assistència d'aquests malalts, que continuen a Sant Boi per *un deber sagrado de humanidad*. Malgrat la conveniència de tenir bones relacions amb la Diputació, manté un contenciós permanent basat en una curiosa interpretació del contracte. Argumenta que ja que ell està obligat a admetre tots els malalts que la Diputació li envii, en correspondència, la corporació està obligada a enviar a Sant Boi tots els malalts mentals de la província, sense excepció. Evidentment, la Diputació envia els malalts que els seus serveis mèdics seleccionen, amb l'enuig de Pujadas, que es queixa de la tria, dient que solament hi arriben els crònics, i que triga molt en cobrar. I quan hi ha rumors que la Diputació pensa instal·lar el seu propi manicomi, es queixa de nou i adverteix que serà un error, ja que un manicomi no s'improvisa. El capital necessari *no es de unos miles de duros, sino de algunos millones, con su interés y los gastos de sostenimiento resulta un precio muy superior al que paga la diputación*. Sant Boi està proporcionant un gran estalvi, ja que com que cura molts malalts, les despeses globals són menors que les que suposen els simples dipòsits dels malalts, que no curen ningú.

Com a prova de la bondat del seu manicomi indica que la Diputació d'Alacant ja ha decidit no fer el que tenia projectat, i Balears ha tancat el seu, utilitzant en exclusiva el de Sant Boi. A més, ofereix una rebaixa de 100 mil·lèsimes d'escut sobre la tarifa anterior, com ja ha fet amb les altres diputacions, cobrant cinc rals per estada. A finals de 1869 arriben a un acord amb la rebaixa proposada. Això, dins de la inflació que apareix coincidint amb el canvi de règim, i augmentada en els anys següents, segurament enfonsaria encara més el muntatge organitzatiu del manicomi, i diria ben poc del Pujadas *hisendista* que feia quinze anys encara gosava criticar i aconsellar els ministres i els governs des del diari.

Dins d'aquest clima de relatiu desacord entre Pujadas i Girona, el nombre de malalts atesos va ser escàs. Així, consten 46 ingressats entre 1865 i 1871, que havien tingut la següent distribució final: 15 curats; 2 fugats; 8 morts; 6 sortits per ordre de la Diputació i 15 que continuaven. Pujadas troba que l'alta morbiditat mental de Girona està deguda a l'herència, i als canvis bruscos i extremats de temperatura.

L'opinió d'Ullersperger

Ullersperger fou un metge al servei del duc de Leuchtenburg que va viatjar per tot Europa i als anys seixanta visita Espanya on atén temes psiquiàtrics. Hi ha una edició moderna sobre el resultat de les seves observacions, publicada sota el patrocini de Vicenç Peset²⁰. Aquest llibre s'ha de considerar en l'estudi de l'assistència frenopàtica i de tant en tant parla del manicomi de Sant Boi.

L'opinió és molt favorable. Sembla que la visita ha estat curta i superficial, i no entra en aspectes del tractament específic, llevat de l'estructura. Repara en el tracte suau i liberal que hi ha, i que els malalts agitats es troben separats de la resta. No té dubtes en afirmar: *...el sanatorio ha prosperado y sobresalido por encima de los existentes hasta ahora*²¹. *...Como modelo de tratamiento psiquiátrico en España, puede tomarse el establecimiento de Pujadas, en San Baudilio de Llobregat, que figura en la cúspide de la moderna psiquiatria*²².

Ullersperger és un crític benèvol, però la seva opinió no presenta dubtes. Dels manicomis de certa dimensió que ha visitat, el de Pujadas té la millor estructura; permet una vida adequada i una organització d'acord amb les teories de la distribució per diagnòstics, amb ludoteràpia i laborteràpia.

Un exemple de la influència de Pujadas

El propi Pujadas tramet a un periodista que al 1868 va aconseguir en tres hores que el govern commutés la pena de mort a un condemnat, tot manifestant que el presoner mai no havia tingut la plenitud de les seves facultats mentals²³. Amb això discordava amb els metges que havien peritat el cas davant el tribunal, els quals manifestaven que l'encausat tenia plena capacitat. Hem d'entendre que en aquesta època Pujadas tenia un cert prestigi. Apareix formant part d'una comissió facultativa que el governador civil estableix durant l'epidèmia de còlera del 1865, que presidia Ramon Ferrer i Garcés²⁴.

Situació econòmica

Al final del període ha concertat amb moltes diputacions. La capacitat del manicomi ha crescut de forma molt important, de tal manera que ja té uns 300 malalts ingressats. Els concerts amb les diputacions s'han generalitzat. Pujadas els hi ha rebaixat la tarifa i ara cobra 500 mil·lèsimes d'escut per a cada estada, cinc rals. Entén que solament tractant molts malalts pot intentar tirar endavant el sistema, i l'economia d'escala podia ser-li favorable. Havia d'anar físicament a buscar els malalts per tot Espanya amb els propis mitjans, i utilitzar les lentes comunicacions de l'època. Molts dels trasllats es feien per vaixell, i sovint els malalts morien durant el viatge. Li havia d'ocasionar importants despeses. Per altra banda, el cobrament es feia amb retard, i sempre a la seu de la pròpia Diputació, el que obligava a Pujadas a mantenir una xarxa d'apoderats en totes les ciutats, amb evidents despeses per comissions i transferències.

Al final de la dècada la situació econòmica és molt dolenta. Manté molts deutes, i per això, en garantia ha de transferir l'administració a Pablo Alba Fernández, representant de Francisco Batmala, d'Alcalá la Real²⁵. Les condicions que ha d'acceptar són humiliants: li limiten la quantitat mensual per a despeses pròpies. Li autoritzen (!) l'ús d'una habitació al seu propi manicomi...Prohibeixen que iniciï cap altra obra.

Tot això és indicatiu de la deteriorada situació econòmica de Pujadas, que ha estat deficient sempre, però que a partir d'ara serà ja molt precària.

NOTES:

1. CARRERAS Y GONZÁLEZ, M.: *El Dr. D. Antonio Pujadas y Mayans; La Ilustración española y americana*. 24 de desembre de 1873, p. 786-789.
2. A.P.N.B.: document del 13 de gener de 1860, notari Pere Pau Gosé, num. 20, p. 30.
3. *Diario de Barcelona*, 5 de gener de 1862, p. 141.
4. Una mujada equival a 48 àrees i 76 centiàrees.
5. PERIS I VALERO, José: *La Frenopatía y la Academia de Medicina de Valencia*. València. 1862. Citat per Tomás Arranz Muñecas.
6. *El Monitor de la Salud de las Familias*. Madrid. 1 de juny de 1863, p 122. 15 de juny de 1863, p 133. 1 de juliol de 1863, p 156. 15 de juliol de 1863, p 160. 15 de novembre de 1863, p 253. Hem accedit a aquests textos per la generositat de Josep Ma. Calbet i Camarasa.
7. MATA, Pere: *Tratado de Medicina y Cirugía Legal*. Madrid. Impta Suarez, 2ª edic. 1846, Tom II, pp. 529-541.
8. MATA, Pere: *Tratado de Medicina y Cirugía Legal*. Madrid. C. Bailly-Bailliere, 3ª edic. 1857; Tom II, pp. 512-529, 632-636.
9. MONLAU. P.F.: *Elementos de Higiene Pública*. Barcelona. Impta Pablo Riera, 1847, p. 145. Troba que s'ha de legislar per tal d'evitar els perjudicis que les qüestions sobre responsabilitat mèdica poden proporcionar als facultatius, ja que sovint hi ha diferents opinions i diagnòstics. Diu que s'ha de buscar *una ley que ponga a salvo la honra y los intereses de la clase médica*. Monlau, que no oblidem, és membre del Consell de Sanitat, concreta aquesta necessitat de regulació alliberadora als ingressos de malalts en els manicomis. Anteriorment havia seguit una doctrina més exigent envers els metges.
10. A.P.N.B.: document del 2 de setembre de 1862, davant el notari Salvador Clos Gualba.
11. A.P.N.B.: document del 20 de desembre de 1862, notari Plàcid Contreras, num. 91, f. 253.
12. A.P.N.B.: document del 9 d'abril de 1863, notari Francesc Javier Moreu, num. 204, f. 526. Es refereix a

-
- un poder donat per Pujadas el 31 de març de 1863 davant el cònsol espanyol a París.
13. A.P.N.B.: document del 20 de desembre de 1862, notari Plàcid Contreras, num. 93, f. 254.
  14. A.P.N.B.: document del 18 de desembre de 1863, notari Plàcid Contreras, num. 40, f. 119.
  15. CORNET I MAS, Gaietà: *Guía Completa del Viajero en Barcelona*. Barcelona. I. Lopez, 1866. Pàgines violetes de publicitat, sense paginar.
  16. *Deseando que se fomente el estudio en la ciencia mental, el director del Instituto del Llobregat ha dispuesto un pabellón aislado fuera del recinto manicomio, en el que recibirá a los señores facultativos y personas ilustradas que deseen estudiar la organización del manicomio y prácticamente las enfermedades del espíritu, ofreciendoles la mas esmerada asistencia sin ninguna clase de retribución.*
  17. Els documents relatius a les relacions del manicomi de Sant Boi amb la Diputació de Girona es poden trobar a l'A.H.G.: Fons de la Diputació Provincial, Lligalls: 4291, 4428, 4429, 4439.
  18. RODRIGUEZ MENDEZ, Rafael: *El Dr. Pujadas Mayans*. Revista Frenopatica Española, any VI, març 1908, num 63, p. 72.
  19. *El Barcelonés*, 17 de febrer de 1855, p. 1.
  20. ULLERSPERGER, J.B.: *La Historia de la Psicología y de la Psiquiatria en España*. Madrid. Ed. Alhambra, 1954.
  21. ULLERSPERGER: *ibidem*, p. 139.
  22. ULLERSPERGER: *ibidem*, p. 157.
  23. CARRERAS GONZALEZ, M.: *ibidem*, p. 787.
  24. *El Telégrafo*, 13 de setembre de 1865, p. 6.255.
  25. A.P.N.B.: document del 16 de juliol de 1869, notari F. J. Moreu, num. 386, f. 1.155.

XV - SANT BOI, ANYS 70

Al principi dels anys setanta Pujadas es dirigeix de nou al Ministeri de la Governació comunicant que ha ampliat la capacitat del manicomí en dos-cents malalts, amb tarifes de cinc-centes mil·lèsimes d'escut¹. El Ministeri trasllada la notícia a totes les diputacions en termes elogiosos. Hi ha altres províncies que decideixen fer ús d'aquest oferiment i la xarxa s'estén pràcticament a tota la península i Balears. Tanmateix, continua la dificultat d'enteniment amb algunes diputacions en diferents fronts. Hi ha queixes de Pujadas sobre el retard en rebre els malalts, de tal manera que hi arriben cronificats i amb difícil curabilitat. L'esmentada crítica probablement està fundada, per quan hi coincideixen tots els altres alienistes.

Per tal de demostrar la bondat dels procediments, Pujadas presenta dades que es troben dins dels interessos de les diputacions: curació dels malalts i bon preu. Les seves estadístiques indiquen que ha curat el 37 % dels malalts tractats i ha tingut una mortalitat d'un de cada sis malalts, quan al conjunt dels manicomis la mortalitat és del 50%.

A banda d'aquests arguments clínics, utilitza altres dins dels neguits immediats dels gestors de les diputacions: contractant el manicomí de Sant Boi les despeses són controlables i molt més baixes que si la província instal·la un manicomí propi, per què no ha de fer la inversió inicial i les de manteniment. Insisteix que els contractes l'obliguen a rebre tots els malalts que li enviïn, i per tant de tenir una disposició potencial considerable i cara. Aquesta obligació ha d'estar equilibrada pel compromís que les diputacions li traslladin absolutament tots els malalts mentals de beneficència, sense excepció.

Per si no fos suficient, en el cas de Girona, i per tal d'estimular les bones relacions, el 6 de juliol de 1871 Pujadas fa un oferiment estel·lar: tractarà de franc tots els malalts de la província quan superin el nombre de setanta. Així l'economia de la Diputació no tindrà cap risc, en aquesta mena d'assegurança de límits. És un exemple més de l'estil expansiu de Pujadas, i de les estratègies que estableix davant la por que les diputacions busquin sistemes alternatius al seu manicomí, especialment el de la construcció de nous centres.

Pel que detectem, moltes de les resistències a l'exclusivitat que pretenia Pujadas procedien dels metges de les províncies, que volien tenir la possibilitat de desenvolupar els propis manicomis. Es trobaven capacitats per a aplicar les tècniques usuals. A més, la consideració de les penúries d'un viatge dels malalts, de centenars, a vegades de més de mil quilòmetres, era escurixidora per a qualsevol esperit mínimament sensible. Amb una molt elemental medicació psicotròpica, la contenció havia de ser física i en espais molt reduïts. I l'allunyament del seu lloc d'origen perjudicava la sociabilització dels malalts. Molts elements que anaven en contra de qualsevol concepció assistencial, i naturalment, la del mateix Pujadas. En aquesta època, al principi dels anys setanta, trobem col·laborant amb Pujadas en el trasllat de malalts, el metge i farmacèutic Josep Martí Artigas, personatge curiós i empresari també agosarat des de la seva farmàcia del

carrer Escudellers 61; amb iniciatives prou interessants com l'*Agència Mèdica Catalana*, i una casa de curació. Martí Artigas serà un de tants creditors de Pujadas que no es rescabalarà fins a molts anys després de la mort d'aquest.

Consta Baldiri Net Artigas com a sots-director del manicomi ja des de començaments de la dècada. Aquest metge ha estat estudiat molt bé per Buqueras i Massons². Net ha viscut molts dels avatars del centre psiquiàtric. Encara que de vegades s'ha dit que va ser el primer metge del manicomi, no és així ja que n'hi ha d'altres, molt abans, i fins i tot seria suficient dir que no es va llicenciar fins l'any 1859. Quan Pujadas es trasllada a Sant Boi al 1853, Net encara no s'havia matriculat en les primeres assignatures de la carrera. Ja hem vist que va participar en la compravenda del Camp de l'Era, i totes les dades indiquen que Net va ser un col·laborador lleial i proper. Després de tants anys al manicomi no consta publicació, conferència o aportació pública de cap mena de Net. Creiem que és el paradigma de la personalitat secundària que Pujadas buscava en els seus col·laboradors. Sense iniciatives i totalment plegat al propietari. En un nou procés anomenat *del mort ressuscitat* es dirà que participava de les perversions de les quals s'acusa Pujadas. Rodríguez Méndez, amb dades de primera mà, parla d'ell amb molts elogis des del punt de vista humà³.

El deteriorament econòmic ja era patent, i Pujadas comença a tenir problemes simplement per a adquirir subministraments ordinaris. Així, al juny de 1871 deu 192.000 rals al comerciant Manuel Llobet i Monfort, de Barcelona. Com que no pot pagar en efectiu, Pujadas li traspasa el cobrament directe dels comptes de la Diputació de Madrid, els de major volum, i a més, ha d'hipotecar en garantia el manicomi⁴.

Al 1871 es canvia l'estàtua de Pinel per la de Brierre de Boismont. No volem pensar que Pujadas volgués manifestar amb això una opinió sobre la importància en la psiquiatria dels dos personatges. Probablement la de Pinel s'havia deteriorat i Pujadas volia demostrar a Brierre la gratitud pel favor d'haver intentat ajudar-lo en el procés de València. Encarrega al pintor Torrents un quadre pel Partenom que representa Pinel alliberant de cadenes les malaltes de Bicêtre.

Al fulletó publicitari de 1872 parla de nou d'una de les idees recurrents: l'asil dels incapacitats i vellards. Pujadas ha tingut sempre preocupació per les persones desprotegides de tots tipus. Resulta evident que el seu capficament va molt més enllà de l'oportunitat de negoci. Creiem que és sincer quan expressa que aquest camp mereix una gran atenció de la societat i ell aporta el que pot, dins de la iniciativa empresarial. Pel que sabem, Pujadas no passa de la idea. El projecte es revesteix de la sobredimensió, fins i tot de llenguatge, típica de l'autor, quan anomena *Palacio* l'establiment. Els que al 1870 podien pagar una atenció d'aquesta mena difícilment anirien a un establiment col·lectiu, i amb tota seguretat es mantindrien al propi domicili. I fins i tot si no tinguessin família també es mantindrien a casa seva, atesos per un servei de criats i criades abundant i barat. I els pobres, de cap manera podrien pagar res. Anirien en tot cas a la Casa de Caritat. Aleshores, sense clients privats, què significa aquest projecte de Pujadas? Quan escrivia als diaris tenia la irresponsabilitat de fer propostes que no comprometien ningú. Però des de l'empresa, Pujadas hauria de parlar amb més cura, solament de projectes executables. És tracta de la continuïtat del seu esperit inquiet, benefactor i escassament rigorós.

A l'abril de 1872 Pujadas adquireix per sis mil pessetes una casa i un petit terreny, al número disset del carrer Duc de la Victòria de Sant Boi⁵. Té una extensió de 4.87 per 48 metres. El carrer del Duc de la Victòria és l'actual Pujadas.

El reportatge de Carreras

Hi ha un document d'aquesta època que tots els historiadors utilitzen com una de les fonts obligades. Parlem d'un *reportatge de La Ilustración Española y Americana* al desembre de 1873, signat per M. Carreras⁶. S'ha qualificat el reportatge de panegíric, i ho és, sens dubte. Les dades procedeixen del propi Pujadas i constitueixen un autoretrat. Aquest és l'únic sentit que nosaltres donem al document.

Fa començar la història a Londres, al principi dels anys quaranta, on ha anat, afirma, per tal d'estudiar les malalties mentals, ara que ja és metge, segons diu textualment, i amb falsedat. Ja ha visitat amb el mateix motiu París i Montpeller. A Londres contacta amb negociants espanyols, dels quals afortunadament de seguida aconsegueix protecció. Després marxa a París, diu que a seguir els estudis psiquiàtrics. I solament retorna a Espanya davant la mort del pare. Finalitza la carrera, ara sí, però no troba gust en la pràctica de la medicina.

Conta com els membres de la Societat Mèdico Psicològica de París el van ajudar davant el procés de València, *viendo comprometido en el mismo Pujadas a uno de sus miembros mas ilustres*. Com un dels seus grans èxits, transcriu literalment el text del telegrama que va enviar a la reina per tal de demanar la commutació de la pena de mort d'un pres.

El criteri de Rafael Rodríguez Méndez

Rodríguez Méndez ens relata personalment que, quan arribà a Barcelona al 1874, en guanyar la càtedra d'Higiene als 28 anys, va manifestar a un amic que volia visitar el *celebérrimo* manicomi de Sant Boi⁷. A les poques hores es va trobar que l'esperava a la seva fonda el mateix Pujadas. Li semblà que l'alienista no era una persona vulgar. Ja tenia seixanta-un anys i en feia vint que havia obert l'establiment de Sant Boi. Pujadas aprofita aquest primer contacte per tal d'avisar que té molts enemics: *de mi oirá cosas horrorosas; he tenido la fortuna de llegar mucho mas alto que otros; ¡desgraciado el que no tiene enemigos!*

Sempre ens havien inquietat les paraules: *de mi oirá cosas horrorosas*. No havíem trobat després en les biografies de Pujadas cap element de referència sobre aquestes acusacions, i ara apareixen algunes claus en els relats apareguts després de la seva mort.

Quan Rodríguez Méndez veu Pujadas en una festa del manicomi, resulta admirat: festa superba, banda de malalts, banquet esplèndid⁸. Com sempre, Pujadas vol impressionar, com un gran senyor, com si no tingués els evidents problemes econòmics que des de feia molt de temps tenallaven el devenir del manicomi. Actuava com si tot anés perfectament; la imatge a trametre era de tot optimisme. *Pujadas, por aquel tiempo era algo mas que el dueño y el Director: era una especie de poder superior, que sugestionaba a cuantos tenia al alcance de sus palabras y de sus miradas*. Torna a identificar Pujadas com una persona amb alguna cosa d'excepcional, almenys amb l'esperit ple d'iniciatives i acostumat a vèncer contratemps.

La relació que fa Rodríguez Méndez sobre esdeveniments que no ha viscut els pren del propi Pujadas i de l'article de Carreras. Cap de les dues fonts massa rigorosa.

A partir d'aquest moment, Rodríguez Méndez estarà al costat de Pujadas fins el seu traspàs. Dels molts amics i coneguts de relleu que ha tingut l'alienista, aquest va ser l'únic que arribarà al final. Ell sí que va ser l'amic fidel i desinteressat, ja que poc necessitava de Pujadas.

L'acompanyament de Rodríguez Méndez el fa testimoni d'alguns aspectes, recordats trenta anys després, al 1908. Hem de glossar les seves paraules sobre el procés d'ensorrament econòmic. Els malalts de les diputacions hi arribaven en un estat deplorable, per la qual cosa va augmentar la mortalitat i disminuir les curacions. Començà el descrèdit, fomentat per la calúnnia, fins arribar el dèficit. Com que les diputacions trigaven en pagar, les despeses van consumir els estalvis, i s'ha de recórrer als prestadors, mancant de tot al manicomi. Aquest procés que descriu Rodríguez Méndez és real, però solament una part de la veritat. No va dir res sobre què Pujadas va començar des de zero i sempre va viure del crèdit; dels excessos en les despeses sumptuoses, dels viatges improductius, de l'extensa xarxa de col·laboradors externs...

Segueix Rodríguez descrivint la fase final d'ensorrament, amb les imatges literàries: *Pujadas, a pesar de su talento, ni supo evitar el fracaso, ni, una vez ocurrido, fué apto para solucionarlo. Tropezó su hermoso y querido barco en un arrecife, y en vez de retroceder, dió mas fuerza a la máquina y ni paró hasta desguazar la nave, creyendo así salvarla.* La posició de Rodríguez Méndez en aquests anys és la de l'amic condescendent, que creu en la bondat intrínseca de l'altre, però que també és conscient de les seves limitacions. Li fa costat especialment per la lleialtat de les hores difícils.

Hem especulat amb la possibilitat que Rodríguez Méndez hagués arrossegat Pujadas a les files de la maçoneria, o fins i tot a la inversa. Tots dos tenien el perfil caracterològic apropiat, i llurs biografies avalarien la hipòtesi. Als anys setanta Pujadas estava retirat de la política, i això va en contra de la seva inclusió en cap lògia. Josep Balaguer Oromí, que era maçó, actua dins de l'epidèmia de 1885, critica molt durament l'obra de Pujadas.

Un altre procés penal

Coneixem, a través d'Antón, l'existència al menys d'un altre procés penal en què va estat inculpat, a banda dels múltiples procediments civils que les dificultats econòmiques han conduït Pujadas⁹.

Al 1874 el jutjat de Sant Feliu de Llobregat el processa per haver permès la sortida a Barcelona d'una dona que estava a Sant Boi en qualitat de detinguda per homicidi. Com es veu, el tema és menor i Pujadas es defensa bé, ja que manifesta que la malalta, a Barcelona, sempre ha estat sota el control dels propis empleats, a l'establiment que serveix de sucursal del manicomi, i amb l'objecte d'aprofitar les condicions terapèutiques de la ciutat en el tractament moral i material que necessita. No sembla que el cas tingués especials repercussions per Pujadas.

Nivell assistencial

L'estada mitjana és baixa i permet assegurar que no hi havia intenció per part de Pujadas de mantenir innecessàriament els malalts al manicomi. En aquesta època l'establiment sempre va estar ple. Això té el mèrit de fer-se sense forçar la permanència dels malalts, com hem vist. Diu que cura el 70 % dels dementis curables¹⁰. Com pot ser, amb els mitjans terapèutics tan pobres que existien? L'explicació ve, per nosaltres, de què moltes de les formes de presentació i desenvolupament eren diferents a les actuals, com passa en la pràctica totalitat de la medicina. Ja hem vist que al final dels anys seixanta va rebaixar la tarifa a les diputacions. A més, amb els canvis de règim que van viure, van pagar amb molt de retard. Per exemple, sabem que en alguna ocasió la de Girona va arribar a deure dos anys seguits. L'exèrcit pagava més, sis rals per estada, però el nombre dels seus malalts era relativament petit. Segons la finançació, trobem que el 1879, el 27.6 % eren privats, 2.4 % militars, 64.8 % de les diputacions, 2.4 % processats i 2.7 % a càrrec del propi Pujadas¹¹.

I també la dotació de personal al 1880: 3 directors, un per a cada secció; 1 administrador; 4 metges auxiliars; 1 farmacèutic; 1 sacerdot; 5 practicants; 1 secretari; 12 empleats en el rober, cuina, tallers, etc; 16 *loqueros*; 10 *loqueras*. Total: 55, contant Pujadas. Per uns 700 llits hi resultava un ratio persona/llit de 0.08. Molt baix amb criteris actuals, però s'ha d'entendre com una de les característiques de l'assistència de l'època. Era escassa la labor terapèutica que es podia fer amb aquest personal, llevat del derivat de la pròpia reclusió. No resulta estrany que l'opinió pública i la de les institucions es fes ressò, amb les conseqüències derivades. Per exemple, la Diputació de Santander, que tenia contracte des del 1874 amb el manicomi, al 1879 fa una visita d'inspecció que conclou que l'emplaçament del manicomi és bo, però no així l'atenció, i decideix resoldre les relacions¹². Pujadas protesta. Aconsegueix que hi vagi una nova Comissió que ratifica l'informe anterior. S'ha de considerar que en aquest moment ja hi ha altres institucions psiquiàtriques a Espanya, públiques i privades, i de la comparació no sempre surt guanyant la de Sant Boi. Ja no són els anys cinquanta quan l'únic parangó era amb les sales de dementis de l'Hospital de la Santa Creu i similars.

Colònia Agrícola

Al 1877 comunica, en un dels fulletons publicitaris, que té el projecte de construir una Colònia Agrícola enmig del bosc, a uns dos quilòmetres del manicomi¹³. Els terrenys que diu haver adquirit no consten mai entre les propietats de Pujadas. Projectava una colònia de seixanta cases que servien d'habitatge als malalts, que obtindrien un gran benefici en el treball agrícola. Diu que es tracta d'una imitació de la colònia de Gheel i la del Dr Baron Mandy.

En aquesta època també anuncia la creació dels *morocomis*, petites construccions aïllades, on portaria els malalts afectats d'infeccions transmissibles¹⁴.

Pujadas és un elucubrador d'idees empresarials, per introduir experiències, què ha vist a l'estranger. Una vegada rera altra presenta iniciatives, idees, organitzacions que permetin resoldre un problema... Quan era periodista identificava el tema amb el fons social i polític i a vegades oferia els criteris de solució. Al període de Sant Boi continua amb les idees, però com a complements del manicomi. Sempre són noves empreses, noves organitzacions. El que no fa són desenvolupaments clínics. No aporta sistemes terapèutics nous. Solament introdueix els que ja hi són, i això amb escassa intensitat.

Tractar bé els malalts, sense argolles ni excessives reclusions, amb una laborteràpia relativa, era l'única alternativa possible al manicomi antic, a la meitat del segle. No podia fer una altra cosa. En anunciar públicament projectes que no es compliran, probablement coincidia en dos objectius: l'un, de demostrar que l'empresa no estava en decadència, ni encara aturada, i per tant la imatge pública obtenia un recolzament. L'altre, responia a la compulsió planificadora de Pujadas.

Diputació de Barcelona

La crònica manca de llits de l'Hospital de la Santa Creu, per la que la societat i les institucions acusen als gestors del centre, tenen una resposta lògica d'aquests, en el sentit que siguin les Administracions les que resolguin el problema de la saturació del manicomi, on hi havia més de tres-cents malalts ingressats.

En el passat, ocasionalment la Diputació de Barcelona havia enviat algun malalt aïllat a Sant Boi, però sempre de forma molt limitada, per tant no estava entre les seves previsions utilitzar automàticament aquesta solució.

La Diputació agafa el tema, i de les gestions resulta la decisió de contractar l'Institut Frenopàtic de les Corts, en la quantitat de vint places, pagades a vuitanta pessetes al mes¹⁵,¹⁶. Pel que fa a la Nova Betlem, Giné havia assenyalat que mai contractaria amb les diputacions.

Pujadas paeix molt malament aquesta contractació amb la competència. Recorda la seva disposició a tenir durant un any sense cobrar els malalts traslladats durant l'epidèmia de còlera del 1854. I els darrers anys ha estat atenent de franc els malalts de la ciutat de Barcelona que no trobaven plaça a l'hospital. La situació era tal que al 1875 l'ajuntament ha d'habilitar un local al propi edifici consistorial per tal de tenir provisionalment els dementes.

En una carta de 28 de març de 1877, Pujadas es queixa a l'Ajuntament de Barcelona¹⁷. Malgrat la doble ofensa, per no contractar amb ell a pesar que ha vingut regalant el cost de l'atenció a l'ajuntament de Barcelona, i per veure com paguen ara 80 pessetes al Frenopàtic, quan ell cobra 37.5 a les diputacions, no tanca la possibilitat última d'assistir els malalts. Insisteix en l'oferiment, al mateix preu que a la resta de les diputacions, per sota de la meitat que el Frenopàtic.

L'oferiment de Pujadas no és acceptat, i per contra la Diputació es troba que moltes famílies que pagaven privatament l'assistència al Frenopàtic demanen que se'n faci càrrec. La premsa reflecteix aquesta posició de la Diputació de Barcelona de negativa a tractar amb Pujadas, i que fins i tot ha avisat a altres diputacions sobre les deficientes condicions de Sant Boi¹⁸.

La Razón de la Sinrazón, segona època

La primera etapa, als anys seixanta, de *La Razón de la Sinrazón* va tenir l'escassa continuïtat habitual dels projectes de Pujadas. Tanmateix, reapareix al final dels anys setanta, en l'època més important per la durada i el contingut. Surt el primer de juliol de 1879, i s'imprimeix a un establiment convencional de Barcelona, llunyans els temps

que els malalts feien tota la feina dins d'un intent terapèutic. Rodríguez Méndez és l'impulsor i sostenidor de la nova etapa, i rep la correspondència de la revista a casa seva.

S'ha interpretat que l'aparició de la revista té l'interès d'aparentar normalitat. Estem d'acord. I a més, complia la funció d'ocupar i entretenir Pujadas, que probablement en aquesta època estava massa inquiet, neguitós i enutjós. O sigui, era un instrument d'higiene mental pel propi Pujadas, en una paradoxa sarcàstica, ja que la revista havia estat creada per ell com mitjà d'higiene mental dels malalts.

Els dos directors, Pujadas i Rodríguez Méndez, són a la vegada els autors bàsics. Es tracta de persones de ploma fàcil. Rodríguez aprofita per a fer un repàs sistematitzat dels tractaments *morals*. Pujadas aporta la seva concepció de les malalties psiquiàtriques. Aquesta és una de les dues fonts, juntament als fulletons publicitaris, que disposem per poder conèixer aquest aspecte, i que comentarem al capítol corresponent. Poc més ofereix la revista, a banda de la seva continuïtat, òbviament sostinguda per Rodríguez Méndez. Hi ha una curiosa insistència i homenatge a la figura de Calderón de la Barca.

Quan Pujadas mor, hi apareix la necrològica, sentida, que fa l'amic. I durant alguns números més serà utilitzada per la nova administració, com a element de comunicació amb les famílies i les diputacions.

Deteriorament de l'assistència

La dècada dels setanta és considerada per tots els autors com de decadència. Com altres, hem de recollir la nota de 1878 que Antón transcriu d'una comunicació de Net a Pujadas¹⁹:

La enferma...no la conozco ni creo haya existido en la casa pues es nombre extraño para mi y tampoco la encuentro en el registro. El enfermo del Oficio del Juzgado tampoco le tengo presente ni lo encuentro en el registro. Demuestra que Pujadas no atenia el manicomi i ningú tampoc no portava notes fiables.

El clima de penúria arriba a tal extrem que un determinat dia arriba a mancar el pa. Rodríguez Méndez relata la circumstància amb patetisme. Amb les dades ara conegudes, resulta que els deutes que té el manicomi amb el forner de Sant Boi, Pere Argemí, arriben a 24.542 pessetes, quantitat astronòmica segons els preus de l'època. Però que encara impressiona més quan per tal d'aconseguir que continuï el subministrament, Pujadas no pot comprometre's a pagar en no menys de 16 anys!, amb crescuts interessos, i amb la garantia de la hipoteca²⁰.

En aquestes condicions no resulta estrany que arribés el decaïment de Pujadas en alguns moments davant l'evidència d'una realitat extremada i tingués la idea de traspasar la situació i els problemes a altres. Ho va provar al juliol de 1877 sense èxit amb el pare Menni i amb el governador civil. Cap d'ells va voler fer-se càrrec d'una institució plena de deutes. Per una carta del gener de 1878 sabem que a finals de 1877 Pujadas va estar un mes a Madrid. No sabem l'objectiu, però podem especular sobre l'intent d'activar el cobrament de les comptes de la Diputació.

Malgrat les escassetes de personal i de la resta de mitjans, la tipologia tranquil·la de molts dels malalts permetia una certa normalitat, probablement en el sentit de ser un simple *dipòsit* de malalts, sense iniciatives terapèutiques. El que tant havia denostat el propi Pujadas. En aquest sentit, trobem que al 1879 rep una visita d'inspecció de la Diputació de Girona. Com en tantes altres ocasions no hi és Pujadas quan arriben els visitants, que sí que apareix quan és avisat²¹. L'opinió sobre l'extensió, situació i distribució és bona. Sobre l'alimentació, assenyalen que els productes no són de primera qualitat, com pretén Pujadas, però sí, de segona, el que sembla suficient. Els llits es troben en bon estat. Sobre l'atenció directa, la conclusió també és acceptable: Tracte suau, malalts empleats en feines de sastreria, sabateria, fusteria... Com es veu, millors conclusions que les que van ser observades per la comissió de Santander.

A la dècada dels vuitanta, el manicomi, ja sota l'administració dels creditors, pateix una sèrie d'importantes incidències, que arriben a la llum pública. En aquestes circumstàncies apareixen les crítiques i els retrets al període de Pujadas. Sorpren trobar que sigui tan durament criticat, i que es recordin tant les deficiències que hi havia en la seva època. Alguns testimonis parlen de maltractaments físics, esclavització dels malalts obligats a treballar durament, deficiències en l'alimentació, brutícia, garbellament, llits sense llençols... Que els diners que cobrava els dedicava a uns altres objectius. Fins i tot abusos sexuals dels quals és imputat el propi Pujadas. L'acusen de *tanta especulació y tanta infamia*²². I d'estar en connivència amb altres persones influents per a la desviació de diners²³. Vistes les dificultats econòmiques de Pujadas, si desviava fons a altres temes, es tracta de negocis desconeguts fins ara, i poc profitosos. Sigui com sigui, el que resulta cert és que les veus que als vuitanta recorden Pujadas són per a fer-ne crítiques molt dures.

No sabem quina influència pot haver tingut Rodríguez Méndez sobre l'intent de mantenir un cert nivell de dignitat en el manicomi. Pel coneixement del catedràtic d'Higiene, la influència solament pot haver estat positiva. Els bons consells, les opinions prudentes, l'ajut clínic, tot segurament va ser ofert. Però Pujadas solament l'escolta, i després continua amb les seves idees i decisions, granític, segons dirà el propi Rodríguez Méndez. Amic lleial, no l'abandona, i accepta aparèixer com a co-director del manicomi, en un moment en què poc guanyava el catedràtic en sortir tots dos noms junts. El gran cor que era Rodríguez, probablement entenia que en els errors de Pujadas no hi havia maldat, i sí, sempre un esperit benèfic.

Malgrat les crítiques i la penúria econòmica, creiem que l'actuació del manicomi no havia de ser tant deficient que fes incompatible la presència de Rodríguez Méndez. Aquest és una garantia de manteniment d'uns mínims. De fet, les estadístiques oficials, que el propi Rodríguez Méndez publica a *La Razón de la Sinrazón*, i que el catedràtic d'Higiene creu poc, indiquen que les instal·lacions de Sant Boi i el seu manteniment estaven a l'altura dels millors. Pel que fa al personal, sí que era escàs, de tal manera que quan la nova administració es fa càrrec, a la mort de Pujadas, i Rodríguez Méndez és invitat a la direcció, la pròpia junta afirma que s'ha d'augmentar, probablement per a contentar aquest.

Sense dubtes, les condicions del manicomi al final de període de Pujadas eren deficientes. Angel Pulido així ho indica²⁴.

De l'inventari que es fa a la mort de Pujadas apareix una escassíssima dotació de roba de llit i de vestir, així com de mobiliari²⁵. Considerada la tipologia dels malalts, amb tota seguretat hi havia molts llits sense llençols o mantes. Els malalts *bruts* utilitzaven

una mena de llits-caixa amb palla tapada amb una tela, i a vegades hi havien de dormir dos plegats. Ja hem vist que en una ocasió va arribar a faltar el pa, com el darrer aliment. En alguns moments solament hi havia un metge, Baldiri Net, a banda dels dos directors. Hi ha descripcions dures: cap instrument de cirurgia o de diagnòstic. Cap aparell d'electroteràpia. Una piscina i algunes banyeres era tota la dotació d'hidroteràpia. L'escàs personal obligava a l'ús freqüent de manilles, cambres fortes i càstigs personals, segons els empleats confessaven després. Els aparells de gimnàstica eren simplement unes paral·leles. El billar estava sense boles ni *tacs*. L'escola, sense mestre, no s'utilitzava per a res; els llibres sense pàgines, de tal manera que a vegades consistien simplement en el llom clavat a una fusta. Els confinats a les cambres fortes havien de compartir el llit. Els visitants escoltaven espantats els crits que els malalts feien contra el director... L'aigua, escassa, provenia d'un pou existent al pati d'entrada des de l'època conventual, que s'extreia amb una bomba pels malalts. Solament hi havia un lavabo. Les latrines no inodores, anaven a pous dins del mateix jardí, que mai s'havien buidat, i quan s'omplien es feia un altre al costat, amb fortes olors²⁶. No era menor l'acusació de que es feia treballar els malalts fins a caure exhausts²⁷.

Rodríguez Morini, molts anys després recorda que al final Pujadas no es preocupava dels malalts^{28,29}: *Yo conocí al Dr. Pujadas en los últimos años de su vida, cuando, enfermo y maltrecho, apenas se ocupaba de sus manicomios y de sus enfermos, pero por lo que todavía restaba de aquella venerable ruina, podía fácilmente colegirse lo que había laborado merced a su elevada inteligencia y a su potente voluntad.*

La població barcelonina es feia ressò i no resulta estrany que Pujadas avisés a Rodríguez Méndez: *de mi oírà cosas horrorosas*. Moltes d'aquestes acusacions les trobem documentades quan Pujadas ja ha mort, el manicomi passa crisis agudes, i es parla del *tristemente célebre doctor Pujadas*.

NOTES:

1. Un escut equival a deu rals de billó.
2. BUQUERAS, F.; MASSONS, J.M.: *El Dr. Baldiri Net i Figueras, un heroi anònim (1833-1894)*. Gimbernat 1990, XIV, p. 61-78.
3. RODRÍGUEZ MÉNDEZ, R.: *El Dr. Pujadas Mayans*. Revista Frenopática Español., VI, març 1908, num. 63, p. 73: *Los amigos huyeron... los fieles y los buenos, guiados por amor al maestro y por caridad al loco, fueron escasos. Entre ellos sobresalió el médico de San Baudilio, Dr Net i Figueras, que no solo no abandonó a aquel ni a éstos, sino que hacia de médico, de enfermero, de practicante y hasta de criado, lavando enfermos y arreglando camas. Un héroe anónimo, del montón, por eso lo saco a la luz, para que unos lo recuerden, y otros lo conozcan.*
4. A.P.N.B.: document del 9 de juny de 1871, notari Pau Cardellach i Bosquets, num. 137, f. 555.
5. A.H.S.F.LL.: document del 20 d'abril de 1872, protocol del notari Jose Maria de Molina, num. 84, f. 215.
6. CARRERAS I GONZÁLEZ, M.: *El Dr. D. Antonio Pujadas y Mayans. La Ilustración española y americana*. 24 de desembre de 1873, p. 786-789.
7. RODRÍGUEZ MÉNDEZ: *ibidem*, p 73.
8. Aquestes festes que tenien com a seu El Parthenon serien molt criticades, ja que resultaven un *verdader escarnio de los infelices acogidos* (BALAGUER i OROMÍ, Josep: *Epidemia de Colera de octubre de*

1885. Barcelona. Impta. Roviralta, 1889, p. 14.)

9. Citat per Antón Fructuoso, Pedro: *Almacen de razones perdidas*. Barcelona. Edit. Científico Medica, 1982, pp. 41-43.
10. *El Manicomio de San Baudilio de Llobregat. Sucinta historia de la ciencia mental y grupos sintomatológicos de las enfermedades del espíritu*. Barcelona. Impta C. Verdaguier, 1877.
11. *Gaceta de Cataluña*, 8 d'abril de 1879, p. 5.690.
12. Boletín Oficial de la Provincia de Santander, de 25 d'octubre de 1879, p. 3.
13. *El Manicomio de San Baudilio de Llobregat. Sucinta historia de la ciencia mental y grupos sintomatológicos de las enfermedades del espíritu*. Barcelona. Impta. C. Verdaguier, 1877.
14. *Enciclopedia Médico Farmacéutica*, 25 de gener de 1877, p. 46.
15. A.H.D.B.: Lligall num. 1.200. Sessió de l'u de març de 1877.
16. Posteriorment l'Institut Frenopàtic cobra 60 ptes/mes a la Diputació de Barcelona.
17. ...*la Excmá Diputación Provincial ha previsto éste servicio, ignorando sin duda el desinterés con el cual lo he venido prestando, designando a otro manicomio y pagando las estancias de los enfermos de que se trata, el compañerismo y mi delicadeza me obligan, bien a pesar mio, a renunciar continuar prestando un servicio, que podría perjudicar a un digno compañero, porque dejaria de cobrar estancias por los enfermos que yo asilara gratis en mi Instituto enviados por VE... Ésto no quiere decir que cierre por completo las puertas del manicomio de San Baudilio a los enfermos que VE pudiera enviarme en caso necesario...*
18. *La Publicidad*, 19 d'octubre de 1885, p. 1.
19. ANTÓN FRUCTUOSO,P.: *ibidem*, p. 48.
20. A.P.N.B.: document del 25 de setembre de 1876, notari Plàcid Contreras, num. 184, f. 685.
21. Els documents relatius a les relacions del manicomi de Sant Boi amb la Diputació de Girona es poden trobar a l'A.H.G. (Fons de la Diputació Provincial), Lligalls 4291, 4428, 4429 i 4439.
22. *La Publicidad*, 17 d'octubre de 1885, p. 2.
23. *La Publicidad*, 19 d'octubre de 1885, p. 1.
24. *Ejecutoria en favor del Manicomio de San Baudilio de Llobregat*. Barcelona. Impta J.J. Roviralta, 1889, p. 93. Aquest llibre està atribuït a Artur Galceran Granés.
25. A.H.S.F.LL.: document del 19 de gener de 1882, protocol del notari J. M. Fors Oliver, num. 14, f. 76.
26. BALAGUER i OROMÍ, Josep: *Algunos datos sobre la Epidemia de Colera ocurrida en octubre de 1885 en el Manicomio de San Baudilio de Llobregat*. Madrid. Impta J.J. Roviralta, 1889.
27. *La Publicidad*, 17 d'octubre de 1885, p. 2.
28. RODRÍGUEZ MORINI, Antonio: *La psiquiatría en Cataluña*. Anales de la Sociedad de Psiquiatría y Neurología, 1918-1919, pp. 9-41.
29. ROORÍGUEZ MORINI, Antonio: *Contribución de los antiguos psiquiatras catalanes a la Higiene Mental*. Revista Medica de Barcelona, any IX, tom XVIII, juliol-desembre 1932, pp. 508-512.

XVI - LA CARRERA DE PUJADES CONTRA ELS DEUTES

La història econòmica de Pujadas és la història de la recerca constant de diners. Coneixem molts dels seus incidents deutors, que finalitzarien en la crisi total de 1881, els dies anteriors a la seva mort.

Ja sabem que arriba a Barcelona al 1844 sense fons i endeutat amb un préstec rebut a l'Alger, que no paga, i que domicilia en una casa que no és la seva. Immediatament repeteix l'operació des de Madrid. Quan inicia el negoci especulatiu de la Puda ho fa amb diners d'un altre, Josep Oriol Negrevernís. Sembla que l'establiment del carrer de la Canuda és un bon negoci, però paga un lloguer molt alt i encara no ha passat prou temps per a ser rendibilitzat. Sigui com sigui, al març de 1853 no havia pogut fer front a un deute que tenia des de 1851 amb el seu amic Pere Olivas¹. Ja havíem trobat a la Puda aquesta circumstància d'iniciar els negocis amb altíssimes obligacions, bé que en el balneari tenia clar traspassar a altres les esmentades càrregues.

La lluita de Pujadas per tal de mantenir el crèdit és constant. El seguit de préstecs i pròrrogues és el fons de l'obra assistencial, i el seu fracàs empresarial. Fins ara s'ha parlat dels grans deutes i que va caure en mans de prestadors. Ara tenim dades concretes, amb les dates i les quantitats, el seguit interminable de situacions tenses per enfrontar-se als creditors, i a les pròrrogues. Tot i que amb tota seguretat hem identificat solament una part dels deutes.

Amb freqüència Pujadas paga un préstec amb els diners que rep d'un altre. Una situació angoixant. Tot això, permanent durant vint-i-vuit anys. No hi ha cap període sense deutes. Els primers, normals en el moment d'iniciar les obres del manicomí, ja eren excessius, doncs havia de demanar tots els diners que necessita. No ha acabat de pagar aquests préstecs quan al 1860 fa un viatge per Europa per a visitar manicomis, que paga de la seva butxaca. I sobretot, l'incident de València, que a partir del 1861, va gravitar sobre el prestigi de l'hospital. Pujadas fuig, els ingressos hospitalaris baixen. La necessitat de més diners, va coincidir amb la de menors entrades. Ja no se'n sortirà de la situació.

Per altra banda no porta bé la comptabilitat; de vegades no demana la cancel·lació registral de les hipoteques, no sempre fa escriptures públiques dels pagaments... Continua fent front a deutes de vint anys enrera que ja havia pagat, però sense documents.

Sempre s'ha parlat que la raó de la ruïna era el contracte amb les diputacions, que pagaven tard, i Pujadas havia de demanar préstecs per tal de mantenir els malalts. És un factor, però el problema ja era anterior, i procedia de la penúria inicial al moment d'haver de construir el manicomí de Sant Boi, i especialment, d'una incapacitat administradora de Pujadas.

L'experiència aliena va ser diferent. Giné i Partagàs va assegurar que la Nova Betlem mai contractaria amb diputacions, el que resultava prudent vist des de l'experiència de Sant Boi². De fet, la Nova Betlem sempre ha tingut tots els seus malalts privats.

L'Institut Frenopàtic va tenir malalts de les diputacions en molts períodes. Sant Boi i el Frenopàtic n'estaven obligats, ja que amb els malalts privats no arribaven per a una ocupació suficient. La Nova Betlem i el Frenopàtic, amb diferents experiències no van tenir les dificultats econòmiques de Sant Boi.

La descapitalització de partida de Pujadas, el seu desordre financer, les circumstàncies personals, la seva generositat amb persones i institucions, les baixes tarifes que va establir per a les diputacions, la necessitat de donar comissions als intermediaris en el cobrament, (moltes vegades un funcionari de les mateixes diputacions), les despeses ocasionades pels viatges, el procés de València, el desprestigi que de vegades ha envoltat el manicomi, el poc afecte dels altres frenòpates...

La partida des de zero és similar a la que té la Nova Betlem, que s'inicia en unes torres llogades i amb capital prestat per un dels socis, però que el recupera en uns pocs anys dels beneficis i els permet comprar un gran terreny a Sant Gervasi i construir un bon edifici. I quan els creditors de Pujadas administren el centre, després de 1881, compensen els deutes, compren el manicomi als hereus de Pujadas, l'amplien i el venen a Benito Menni. Tot això, continuant amb les diputacions com a clients fonamentals, i donant la bona assistència que almenys des de 1885 fins a 1895 garanteix la presència de Galceran. Per això s'ha de reivindicar d'alguna manera la figura dels creditors, que molts d'ells no eren prestadors, sinó proveïdors de béns de consum de l'hospital que Pujadas no pagava, fins i tot, el pa i la carn.

Entre els prestadors de diners hi ha de tot. Sembla que alguns van enganyar Pujadas, però no així la majoria, que simplement van avançar els diners que aquest necessitava. La tasca segurament sobrepassava la capacitat empresarial de Pujadas.

Al seu moment ja es veurà que la ruïna tampoc no va ser absoluta, i corresponia més a un estat crònic de dependència aliena, combinat amb manca de liquiditat. I la situació de cessió de l'administració del manicomi als creditors ja havia existit en diferents ocasions al llarg d'aquests 28 anys, per tal que aquests es compensessin dels diners que havien facilitat a Pujadas, ja que era incapaç d'ordenar els comptes.

Pujadas tenia les circumstàncies personals típiques del mal administrador. Era massa il·lús, somiador i generós.

Seguit d'incidents financers

Fem una relació de les incidències deutes tal com les hem trobat, a partir de l'estiu del 1853, quan es vincula a Sant Boi. El seguit de problemes financers són d'una lectura enutjosa, però indicativa d'aquest calvari.

Pujadas no disposa de capital propi necessari per a construir el manicomi; només té la *quasi* donació que li fa el marquès de Santa Cruz i el crèdit derivat de la continuació de l'empresa iniciada al carrer de la Canuda. Però la posada en marxa de Sant Boi exigeix un capital considerable.

Pujadas recorre al crèdit per a aconseguir el capital necessari per tal de construir el nou manicomi, que havia de ser model, ja que tant havia proclamat contra les condicions inacceptables del de la Santa Creu. Canuda era una petita casa de curació, ara es tracta

d'un veritable manicomi de la seva propietat, i per tant havia de ser una instal·lació exemplar. El trasllat dels malalts es fa a l'agost de 1853 i les obres comencen immediatament, abans de tenir la propietat formal. Per tal de fer-ne front, Pujadas rep diferents préstecs d'Eusebi Nicolau Condeminas, qui aleshores té 26 anys, per un import que al febrer de 1854 ja arriba a 25.000 duros. Amb diners abundants, Pujadas aprofita per a fer obres també a l'establiment del carrer de la Canuda 31, que continuarà obert i molt actiu³.

Com a garantia, a partir de maig del 1856, Nicolau s'encarrega de l'administració del manicomi. El dia 15 de febrer de 1854 Pujadas compra el convent de servites de Sant Boi a l'apoderat del marquès de Santa Cruz. El preu és simplement un cens anual de vint-i-vuit duros. Una altra condició econòmica és que Pujadas haurà d'emprar en la construcció del manicomi quatre mil duros en el primer any i vuit mil abans de cinc anys⁴. El mateix dia 15, Pujadas i Nicolau traslladen a escriptura pública el préstec de 25.000 duros. Promet retornar-los en quatre anys. Hipoteca el manicomi en garantia.

El manicomi serà inaugurat el 6 de juny de 1854. Doncs bé, quatre dies abans, el dia 2, Pujadas ja rep uns altres sis mil duros de Francesc Baltà i Ginesta⁵. El préstec no té terminis, i Pujadas promet retornar-los quan li siguin demanats, amb 15 dies d'avís. De nou hipoteca el manicomi. Francesc Baltà és un ric propietari de Barcelona, vinculat al partit progressista, pel qual ha estat candidat en algunes eleccions. El 6 de setembre de 1854, Baltà torna a prestar diners, ara 3.000 duros. I de nou, uns altres 4.000 duros al 9 de juliol de 1856.

Recapitem. Per la posada en marxa del manicomi Pujadas ha rebut trenta-vuit mil duros de préstec. Amb una capacitat de cinquanta llits i a la tarifa més freqüent, de divuit duros al mes, necessita quaranta-dos mesos per a retornar-los, considerats els ingressos bruts. És un endeutament alt, però acceptable si tot va bé, considerat que es tracta d'una inversió.

Amb els diners de Nicolau i de Baltà, Pujadas paga les obres del manicomi entre agost de 1853 i juny de 1854, que en total, per salaris i materials pugen 35.744 duros⁶. Hem de pensar que en les xifres anteriors no hi havia capítols tan importants com mobiliari, robes, instruments de cuina, instal·lacions d'hidroteràpia, farmaciola, etc. S'ha pogut gastar fàcilment els 25.000 duros rebuts de Nicolau i els 13.000 de Baltà.

En aquesta època, durant un any va tractar de franc els malalts que provenien del manicomi de la Santa Creu, desplaçats davant l'epidèmia de còlera. Coneixent Pujadas, segur que el manicomi gastava sense limitacions, i tractava de franc altres malalts. Ja sabem que en aquest període actua com a banquer garant dels mossos quintats de l'exèrcit, cobrant anticipadament les quantitats que avancen els substituïts⁷.

Al novembre de 1854 troba una altra forma de finançament, de la qual almenys coneixem un cas. Seria l'acceptació de pensionistes no psiquiàtrics, de forma vitalícia, pagant una quantitat al principi del període. Pujadas l'atendrà fins a la mort en els establiments propis, incloent-hi tota mena de serveis⁸.

A finals de 1855, Pujadas rep un préstec de 549 duros del pagès de Sant Boi, Jaume Raurich⁹. Al llarg de la dècada, Nicolau és rescabalat del préstec i pot deixar l'administració al 1859¹⁰. Al maig de 1859 també ha aconseguit retornar els 13.000 duros que entre 1854 i 1856 li havia prestat Baltà¹¹.

Les coses no són tan bones en l'economia d'en Pujadas com apareixen d'aquestes cancel·lacions, ja que per tal de tancar els deutes amb Nicolau i Baltà ha de demanar 5.000 duros a Bonaventura Bosch Torruella, metge de Barcelona¹².

En l'administració del manicomi, Eusebi Nicolau és substituït per Francesc Genís, al gener de 1860¹³. Genís era secretari particular de Pujadas, i encara que apareix com a *literat* de professió, no hem trobat cap obra seva.

Al setembre de 1860 rep un préstec de 3.000 duros de Teresa Oller, vídua de Negrevernís, que retornarà el desembre de 1861^{14,15}. Teresa Oller era cunyada de Josep Oriol Negrevernís, el soci de Pujadas en La Puda. Pujadas assaja totes les fórmules per tal d'obtenir capital. Fins i tot la constitució d'una societat amb quaranta accions de deu mil rals cadascuna que cobreixen un emprèstic de vint mil duros en total. Tindria garantia hipotecària i un interès fix del 5 % anual, que està dins dels habituals de l'època. S'amortitzarien per sorteig, i al moment de la cancel·lació tindrien una prima de dos mil rals. Per tal d'estimular que siguin subscriptors els familiars dels malalts s'ofereix que amb tres accions es pot tenir durant un any gratis un pensionista¹⁶. Segons les nostres dades, aquesta iniciativa no va passar de ser un de tants projectes.

Al gener de 1861 continuen els conflictes econòmics amb el llogater de l'establiment de la Canuda, Manuel Pinós. No es posen d'acord amb l'import a pagar. Quan Pujadas obre el manicomi a Sant Boi, continua al carrer de la Canuda amb la casa de salut i amb el consultori d'hidroteràpia, però també com a centre informatiu i d'observació de malalts psiquiàtrics abans de l'ingrés al manicomi. Pujadas hi viu, i pel que sabem roman molt més temps a Barcelona que a Sant Boi. Deu 2.068 duros a Pinós, per onze trimestres de lloguer del primer pis, una cotxera i una petita habitació. Inclou els interessos i les costes del procés judicial pel desnonament promogut per Pinós, on Pujadas havia estat condemnat. Al novembre de 1862, acorden que li pagarà 80 duros al mes, fins que acabi el deute. En garantia hipoteca el manicomi, que és l'única propietat de Pujadas¹⁷. Aquests acords no fructifiquen en pagaments suficients, i solament dotze anys després, quan Manuel Pinós ha mort, i actua la seva vídua, Victòria Comes, s'anul·la la hipoteca, i es renuncia a l'embargament al qual Pujadas ha estat condemnat¹⁸.

És un clar exemple de la situació econòmica de Pujadas, qui no respon a les seves obligacions. Triga quinze anys en cancel·lar aquest deute.

Al juny de 1861 van començar els incidents relacionats amb l'assistència de Juana Sagrera, que portaran Pujadas a la presó. Immediatament, a l'agost, ha de demanar 120.000 rals a Santiago Manuel Calafell, hisendat de Barcelona. Com que els assumptes de València no marxen bé per a Pujadas, Calafell s'alarma, ja que el préstec que li ha fet ha estat amb un document privat. Al maig de 1862 marxa cap a València i aconsegueix que Pujadas reconegui el deute davant un notari d'aquesta localitat¹⁹. Al poc, al 16 d'agost de 1862, Pujadas presenta una demanda contra Calafell en relació al contingut de l'esmentada escriptura. Arriben a un acord extrajudicial. Sembla que Pujadas tenia raó, ja que aconsegueix que el deute inicial de 120.000 rals, resti en 97.000. S'especifica que és *en consideración a lo que ha sufrido Don Antonio Pujadas en las pasadas desgracias*. Pujadas es compromet a retornar aquest préstec en seixanta dies. En cas contrari, s'anul·larà l'acord²⁰. Com es veurà més endavant, Pujadas no resoldrà el deute dins del termini fixat.

Al febrer de 1862 rep 15.600 rals de José Togoies, del comerç de Barcelona²¹.

Al desembre de 1862 torna a rebre un préstec de 80.000 rals de Teresa Oller, per 5 anys²². Aquest préstec és un dels molts que Pujadas no atindrà mai i arribarà fins al 1895 quan els creditors venen el manicomi a Benito Menni, ja lliure d'aquestes càrregues. Al mateix mes, Pujadas rep un altre préstec de 9.825 rals de Julián García Benítez, de Barcelona, per cinc mesos. Com és habitual, hipoteca el manicomi en garantia²³. En aquesta època revoca els poders donats al *literat* Francesc Genís, per tal d'administrar els seus béns, i els confereix al fabricant d'agulles de Barcelona, Sebastià Vallmitjana²⁴.

Com que l'economia del manicomi està en total precarietat no pot pagar els articles d'alimentació que adquireix. Un dels proveïdors de Sant Boi, Baldiri Solanas, assegura el deute de 8.960 rals per l'import de la carn i d'altres articles de menjar i beure. Al document notarial, Pujadas promet el pagament el proper maig de 1862. En garantia hipoteca el manicomi²⁵. Solanas comparteix el deute amb Josep Servat, també de Sant Boi. Pel que sabem, Pujadas incompleix aquesta obligació i el deute el sobreviuirà.

A principi de 1863 Pujadas es troba a París, Boulevard Magenta num 157. Per escriptura davant el cònsol espanyol ha conferit poders al metge Gabriel Calvo Matilla, sots-director del manicomi. El fet que no hagués donat poders abans a Calvo, que evidentment era persona de la seva confiança, demostra que la marxa de Pujadas cap a França va ser precipitada, fugint de l'evolució poc afortunada del procés de València. Gabriel Calvo reconeix els préstecs que Pablo Alba ha fet a Pujadas²⁶: En total, 54.759 rals, destinats a despeses de manutenció dels malalts del manicomi, segons la relació: 11 de desembre de 1861: 23.328 rals. 12 de juny de 1862: 23.976 rals. 5 de desembre de 1862: 7.455 rals. Ha cobrat de Pujadas 9.559 en diferents partides, segons liquidació feta el 19 de gener de 1863 pel Sr. Sebastià Vallmitjana, pel que resta un deute de 45.200 rals.

Quan s'han resolt els problemes judicials de València, Pujadas fa poders a favor d'Eduarda de Llinàs i Esteve, vídua de Romualdo de la Tejera, per tal que administri i governi el manicomi²⁷.

La situació amb Santiago Manuel Calafell manté tensions contínues. Aquest comerciant ha aconseguit que el marquès de Santa Cruz li fes a ell personalment una escriptura privada on promet que en el futur eliminarà les restriccions que havia imposat al 1854 a la venda de l'antic convent de servites. I en cert moment Calafell a la vegada ha promès traspassar aquests beneficis a Pujadas. El judici de 1862, sobre l'anul·lació de l'escriptura feta a València, que havia resultat a favor de Pujadas, va ser recorregut per Calafell, i es troba a l'Audiència esperant la seva decisió. Com hem vist, Pujadas i Calafell van acordar una rebaixa del deute i decideixen que Pujadas l'abonarà en sis mesos. Pujadas no compleix, i Calafell porta el cas de nou als tribunals amb la intenció d'executar la hipoteca sobre el manicomi. El jutjat de Sant Feliu de Llobregat va decidir aquesta execució el 26 de març de 1863. Notem que en ple de la fase més crítica del procés de València. Les coses en aquest estat, Pujadas nomenà apoderat seu a Calafell, concedint-li el 10% de l'administració sobre els beneficis líquids, amb l'interès del 7,5% anual pel capital que acredités, fixat aleshores en 6.500 duros, terminant així els conflictes judicials portats en Sant Feliu i Barcelona, segons l'escriptura feta per Pujadas davant el cònsol de Portvendres, al juny de 1863. Santiago Manuel Calafell ha administrat el manicomi des del 23 de juny de 1863 fins al maig de 1865. En

l'escriptura pública que fan, Calafell, Pujadas, i Eduarda Llinàs (aleshores, la gerent del manicomi) aquesta compra la meitat dels drets que Calafell té amb Pujadas, els quals pujaven 6.000 duros, i el deute que es manté tindrà un interès anual del 7.5 %²⁸.

Finalitza l'administració del manicomi per Calafell i acorden que Pujadas assumeix totes les clàusules de l'escriptura feta amb el marquès de Santa Cruz, pel que fa a l'anul·lació de la limitació que l'antic convent solament es pogués dedicar a manicomi, i que en cas de retornar els servites se'ls hauria de lliurar l'edifici. Si Pujadas deixés de complir de nou les obligacions davant Calafell, li retornaran els drets. S'hipoteca el manicomi per tal de garantir els nous acords. El deute amb Calafell serà un dels que apareixeran en l'administració posterior a la seva mort. Del deute tramès a Eduarda de Llinàs, al 1880 Pujadas ha aconseguit pagar 9.000 ptes²⁹.

En una escriptura pública del juliol de 1869 trobem referència a un bloc complex d'altres deutes que Pujadas manté amb Francisco Batmala, d'Alcalà la Real (Jaen), en operacions de crèdit que s'inicien al 1863 subscrites pel metge sots-director i apoderat de Pujadas, Gabriel Calvo³⁰. Així apareixen vint-i-nou pagarés, nou lletres i tres rebuts per un import total de 175.600 rals. No solament no paga el deute, sinó que a través de l'intermediari Pablo Alba Fernández, de Barcelona, Pujadas rep uns altres 64.400 rals, i per tant el deute puja ja a 12.000 duros, que promet retornar en dos anys a l'interès del sis per cent anual. En garantia ha d'hipotecar el manicomi, i a més dóna poders d'administrador a Pablo Alba. Entre les seves funcions estaven *dirigir la contabilidad del establecimiento, cobrar todos los créditos y cuentas pertenecientes al mismo, e igualmente pagar todas las cuentas*.

Aquest procediment garantirà que Batmala cobri el seu capital. Però a més, Alba com a administrador, tindrà un benefici salarial equivalent al quinze per cent dels beneficis líquids del manicomi, al marge dels deutes, i a més, un fix de 50 duros mensuals i les despeses de transport entre Barcelona i Sant Boi. Fins i tot apareix taxat al contracte, que Pujadas únicament podrà retirar dos mil rals mensuals per a les seves necessitats. També pot carregar les despeses de transport entre Barcelona i el manicomi. I el contracte *autoritza* que Pujadas pugui disposar d'una habitació al manicomi, lliure de despeses³¹. Com es veu, unes condicions vergonyoses pel propietari, que demostren la situació de col·lapse financer. Pujadas té les mans lligades. Les hipoteques afecten la propietat i qualsevol actuació i projecte. L'administrador imposat controla tot i decideix sobre qualsevol aspecte que no vagi d'acord amb els interessos que representa. Això és indubtable, però en lògica no pot ser de cap altra manera. Pujadas resulta ser un gestor incapaç, massa somniador i incomplidor de les obligacions.

L'administració imposada pels altres equilibra en part la situació, i al juny de 1871 els 12.000 duros del deute amb Batmala estan gairebé tots pagats, després de mantenir la marxa del manicomi. Pel que es veurà, Alba protegeix els propis interessos, però incrementa uns altres deutes.

Per tal de compensar les diferències acorden el traspàs directe a Batmala, a través d'Alba, dels deutes que mantenen amb el manicomi les diputacions de Còrdova, Màlaga i Alacant³². De les dades d'aquest contracte coneixem que en aquest moment hi havia 32 malalts a càrrec de la Diputació de Còrdova, 26 de Màlaga i 46 d'Alacant. Es cobrava una tarifa mitjana de 5.6 rals per estada. Realment la tarifa era de 5 rals per estada, i els decimals que apareixen corresponen a una petita quantitat que es cobrava una sola vegada a l'ingrés i que servia per atendre les despeses de sortida³³.

En una escriptura de juny de 1871 trobem dades sobre la situació que té l'economia del manicomi en aquell moment³⁴. Hi ha un deute amb Manuel Llobet i Monfort, de Barcelona, per quaranta-vuit mil pessetes, pel subministrament de diferents articles. Pujadas promet abonar-lo, a raó de 2.000 pessetes mensuals. Per tal de facilitar el pagament li passarà el cobrament dels comptes de la Diputació de Madrid, que habitualment importen entre 2.000 i 2.125 ptes al mes. En el cas de no arribar, Pujadas ho pagarà directament. Si no hi ha malalts de Madrid es prendrà d'altres procedències. Com en altres ocasions, Pujadas concedeix que Llobet cobri directament de les diputacions. Naturalment, és hipotecat el manicomi³⁵.

Pujadas calcula que la finca, amb els edificis té un valor de 555.000 pessetes, i que els mobles, útils i altres elements, tenen un valor d'unes 200.000 pessetes. Els deutes que en aquesta escriptura apareixen identificats sumen 113.350 pessetes. Si això respon plenament a la realitat, la situació apareix delicada, però no extrema. No es trobava al límit de la ruïna.

Al novembre de 1871, el prestador José Gallardo Guerrero, de Barcelona lliura 25.000 pessetes a Pujadas. Manifesta que les necessita per tal de finalitzar les darreres obres del manicomi³⁶. L'interès que ha de pagar Pujadas és del 12 %, que és molt alt, perquè ha pujat després de la revolució de setembre de 1868³⁷. Gallardo apareix com el banquer que avança el cobrament d'aquestes quantitats que han d'abonar les diputacions. En el següent any, Gallardo s'encarregarà de cobrar directament. Avançarà a Pujadas els diners efectius que suposin els rebuts mensuals de tots els malalts ingressats. Farà les gestions de cobrament davant les diputacions, i de les quantitats que aconseguixi es compensarà dels avançaments fets. Si no cobra, Gallardo retornarà els rebuts a Pujadas el qual retornarà els diners, pagant un 12 % anual si es demora. Pujadas no podrà prendre cap nou préstec sense l'acord de Gallardo, ni tampoc fer més obres al manicomi que les de manteniment. També perd el domini que tenia sobre la xarxa de persones que s'interessaven en cada Diputació en el cobrament de les comptes, ja que Gallardo les substitueix o bé les contracta ara sota el seu control. En definitiva, Gallardo a més de banquer, apareix combinat com un agent de cobraments, que els gestiona amb premi. I, el que resulta més enutjós, amb la pèrdua de sobirania que suposa passar per les condicions esmentades. Tanmateix, ja hem vist que no és una situació nova.

Pujadas també devia 48.000 ptes a Manuel Llobet. La seva vídua, Francesca Estruch Aparicio, va cedir el crèdit a Josep Roviralta Vilaseca, el qual el va traspasar a Pablo Alba Fernández. Per tant, a l'octubre de 1872 és Alba el propietari de l'antic crèdit de Llobet³⁸. Pujadas demana una ampliació del termini, i ho aconseguix fins al setembre de 1873, havent de pagar 2.000 pessetes al mes. Resulta que fins ara, Pujadas no havia pagat cap de les mensualitats de 2.000 pessetes que s'havia compromès, per tant ha de pagar a més una penalització. El deute puja a l'octubre de 1872 a 48.000 ptes del principal i 6.700 ptes d'interessos. En cas de no cobrar en el termini ara establert, Alba podrà percebre directament de les Diputacions. La mateixa clàusula que ja hi havia amb Gallardo.

El 18 d'octubre de 1872, quan Pujadas signa les condicions anteriors amb Alba, sobre l'antic crèdit de Llobet, rep d'aquell, un nou préstec de 7.500 pessetes, que promet retornar en quinze terminis mensuals, a partir del setembre de 1873³⁹. A l'octubre de 1877, ha satisfet la quantitat de 12.000 duros que devia a Francisco Batmala⁴⁰. També les 7.500 ptes d'interessos. A més, les 48.000 ptes i els interessos que devia a Manuel Llobet.

Les relacions amb Juan Monzón Vall es mantenen, i el 20 d'abril de 1878, Pujadas li confereix poders per tal que pugui cobrar alguns comptes⁴¹.

Al novembre de 1873, hem de tornar a parlar amb detall de les relacions de Pujadas amb Gallardo. Ha finalitzat el conveni de 1871, pel qual Gallardo fa un préstec de 25.000 pessetes, i s'encarregaria del cobrament de les pensions. Han de fer un nou conveni, amb uns altres pactes⁴². Ara Pujadas ja deu 326.572 rals a Gallardo. O sigui, en dos anys, el deute de 25.000 ha passat a 81.643 pessetes. Però a més, Gallardo ha avançat a Pujadas el resultat d'alguns dels comptes que les Diputacions no havien pagat encara, per exemple els de Madrid, Balears, Alacant, Màlaga, Còrdova, Jaén, Lugo, Conca, Osca, Guadalajara, Sòria, Oviedo, La Coruña, Castelló, Girona, Albacete. Total, uns altres 376.270 rals.

En conjunt Pujadas té ara un deute amb Gallardo de 702.842 rals. És un deute molt alt. Pensem que en aquests moments el manicomi té uns 370 malalts ingressats, pels quals cobra de mitjana 7.5 rals per dia, considerant que el 70% o més són pensionistes de les diputacions, exèrcit, justícia, etc. Solament el deute amb Gallardo arribaria als ingressos totals de vuit mesos i mig.

Gallardo avançarà a Pujadas les quantitats cobrables dels pensionistes i de les diputacions, i es reservarà el 8 % en concepte de despeses de cobrament. A més, per tal d'anar extingint el deute, retindrà 10.500 rals mensuals. Es prohibeix expressament que cap persona pugui cobrar les pensions dels malalts, llevat dels dependents de Gallardo. Els avançaments dels comptes que després no pugui cobrar tindran un interès mensual. Les despeses de viatges per tal d'intentar el cobrament també seran per compte de Pujadas.

Com és veu, les condicions encara s'han fet més dures. Fins i tot es parla de les malversacions dels anteriors apoderats que cobraven els comptes de cada diputació, que evidentment, van a càrrec de Pujadas.

En aquesta època, Pujadas farà poders a Josep Martí Artigas, metge i farmacèutic i al seu fill, Manuel Martí i Porta, farmacèutic. El pare, com a metge, col·labora en les feines del manicomi. No sabem si va prestar diners a Pujadas, però consta com un dels creditors a la seva mort.

Al setembre de 1876 apareix als protocols notariais una de les escriptures més punyents de la història, la corresponent al reconeixement del deute amb el forner de Sant Boi, Pere Argemí i Vidal, per l'import de 24.542 pessetes⁴³. Aquesta és probablement la situació que Rodríguez Méndez cita en la necrològica de Pujadas, quan es parla del dia que va faltar el pa als malalts del manicomi, com a demostració de situació extrema. Pujadas promet pagar Argemí dins del termini de setze anys i tres mesos, o sigui fins el 15 de desembre de 1892. Hi haurà un interès anual del set per cent.

Increment del negoci

Pujadas estableix una carrera doble. Per una banda, la necessitat de fer front i mantenir a ratlla els deutes. Per altra, l'increment de l'activitat assistencial. De fet, una i altra estan relacionades. Si té més malalts pot demanar més crèdits; i com que no millora la

seva economia, ha d'incrementar el volum d'activitat per tal de compensar el passiu que va pujant progressivament⁴⁴.

L'increment del nombre de malalts en l'època de Pujadas és considerable, però és molt superior precisament quan l'administració és portada pels creditors, quan l'economia se saneja, el que demostra que el centre tenia la solució en l'expansió, sempre que es combinés amb una bona administració. Si Pujadas volia créixer solament per motius de gestió, la seva idea apareix validada, en contra de la posterior opinió de Rodríguez Méndez. Si ho volia per qüestions ideològiques, es veu que era compatible amb les econòmiques.

Crisi final

Quan Pujadas cau greument malalt, els creditors s'alarmen, i nomenen una comissió executiva. Els més importants tenen clars els seus drets, avalats per documents notariais. Però troben que davant l'eventualitat de la defunció, o d'una incapacitat de Pujadas, resultarà probable l'aparició de conflictes legals. Per tant, entenen preferible tenir un document del propi Pujadas que faciliti la transició.

Nou dies abans de morir, Pujadas signa el document que li presenten alguns dels creditors⁴⁵. Entre aquests, n'hi ha molts que no apareixien en els documents hipotecaris, que són als que nosaltres hem pogut accedir. Possibles arxius privats desconeguts ara, podrien aportar nova llum. El que sí que ens faciliten els protocols notariais és la presència d'aquests creditors en les reunions de la junta que administra el manicomí. Molts subministradors de productes no havien cobrat. I fins i tot, molts particulars que havien prestat diners mitjançant vals o pagarés emergeixen al final, en una llista molt considerable.

Rodríguez Méndez considera molt positiu l'acord de Pujadas amb els creditors, almenys inicialment. Diu en la necrològica immediata a la mort de Pujadas⁴⁶: *Así han transcurrido largos días, durante los cuales arreglaba un porvenir seguro a su Establecimiento, gracias a la potente y desinteresada ayuda de valiosas y respetables personas, que tomaban muy a pecho, no ya la continuación de la vida del Manicomio, que esto era indiscutible, sino su engrandecimiento y su perfección en cuanto humanamente sea posible.*

Conformes en... éste grandioso plan los distintos interesados, la muerte vino bruscamente a impedir contemplase Pujadas, siquiera fuese obtenida por otros, la realización de sus nunca abandonados proyectos.

Pujadas va morir el 28 d'abril de 1881. Fins al 1895, entra el manicomí en el període d'administració dels creditors, quinze anys també plens d'esdeveniments.

NOTES:

1. A.P.N.B.: document del 21 de març de 1853, davant el notari Francesc Moragas Ubach, f. 383.
2. *Revista Frenopática Barcelonesa*, 1882, p. 130.
3. A.P.N.B.: document del 15 de febrer de 1854, notari Ignaci Carner, num. 26, f. 83.
4. A.P.N.B.: document del 15 de febrer de 1854, notari Joaquim Odena, num. 109, f. 227.
5. A.P.N.B.: document del 2 de juny de 1854, notari Jaume Rigalt Alberch, num. 209, f. 379.
6. Paletes, any 1854: 16.321 duros; Fusteria: 7.800; Pintor obra: 782; Cisteller: 321; Pintor: 155; Paletes, any 1856: 1.511; Manyac: 3.854; Arquitecte: 5.000; TOTAL: 35.744 duros.
7. A.P.N.B.: documents dels dies 8 de maig de 1855, num. 82, f. 119; 8 de maig de 1855, num. 83, f. 120; 19 de maig de 1855, num. 85, f. 122; del 19 de maig de 1855, num. 87, f. 124; del 30 de juny de 1855, num. 102, f. 151; del 21 de juliol de 1855, num. 114, f. 162; notari Ramon Sampons.
8. A.P.N.B.: document del 9 de novembre de 1854, notari Ramon Sampons, num. 109, f. 208.
9. A.P.N.B.: document del 7 de desembre de 1855, notari Ramon Sampons, num. 179, f. 236.
10. A.P.N.B.: document del 5 de maig de 1859, notari Cayetano Menós, num. 94, f. 147.
11. A.P.N.B.: document del 5 de maig de 1859, notari Cayetano Menós, num. 95, f. 148.
12. A.P.N.B.: document del 5 de maig de 1859, notari Cayetano Menós, num. 47, f. 154.
13. A.P.N.B.: document del 13 de gener de 1860, notari Pedro Pablo Gosé, num 20 f 30.
14. A.P.N.B.: document del 18 de setembre de 1860, notari Ceyetano Menós, num. 124, f. 228.
15. A.P.N.B.: document del 19 de desembre de 1861, notari Cayetano Menós, num. 322, f. 635.
16. Citat per ANTÓN FRUCTUOSO,P.: *Almacén de razones perdidas*. Barcelona. Ed. Científico Medica, 1982, p. 37.
17. A.P.N.B.: document del 29 de novembre de 1862, notari Plàcid Contreras, num. 85, f. 241.
18. A.P.N.B.: document del 18 d'abril de 1874, notari Cortada Lafont, num. 269, f. 862.
19. Document del 3 de maig de 1862, davant el notari de València, Timoteu Lieru. Aquesta escriptura no ha estat buscada per nosaltres, però és molt citada en les que es fan a Barcelona relacionant Pujadas i Calafell.
20. A.P.N.B.: document del 2 de setembre de 1862, notari Salvador Clos Gualba, num. 391, f. 134.
21. A.P.N.B.: document del 22 de febrer de 1862, notari Francesc X. Moreu, num. 116, f. 99.
22. A.P.N.B.: document del 6 de desembre de 1862, notari Plàcid Contreras, num. 88, f. 245.
23. A.P.N.B.: document del 18 de desembre de 1862, notari Plàcid Contreras, num. 90, f. 251.
24. A.P.N.B.: documents del 20 de desembre de 1862, notari Plàcid Contreras, num. 91, f. 253, i num 93, f. 254.
25. A.P.N.B.: document del 24 de desembre de 1862, notari Plàcid Contreras, num. 94, f. 256.
26. A.P.N.B.: document del 9 d'abril de 1863, notari Francesc X. Moreu, num. 204, f. 526.
27. A.P.N.B.: document del 18 de desembre de 1863, notari Plàcid Contreras, num. 40, f. 119.
28. A.P.N.B.: document del 4 de maig de 1865, notari Pedro Pablo Gosé, num. 157, f. 408.
29. A.P.N.B.: document del 22 d'abril de 1880, notari Eduard Serra, num. 481, f. 1517.
30. A.P.N.B.: document del 16 de juliol de 1869, notari Francesc X. Moreu, num. 386, f. 1155.
31. Les obres que s'estan fent es podran acabar, però no es realitzarà cap altra sense acord del nou administrador. Entre les esmentades obres consten el *Partenom* i una bugaderia. Pel que fa als dos cossos d'edifici i un cos lateral en construcció, solament es podrà fer la coberta. L'administrador Alba intentarà amortitzar la hipoteca imposada per Calafell, per tal que traspassi a Pujadas la promesa feta pel marquès de Santa Cruz sobre eliminació de les limitacions fetes dins de l'escriptura de 1854.
32. A.P.N.B.: document del 21 de febrer de 1871, notari Francesc X. Moreu, num. 94, f. 321.
33. Amb la diputació de Girona equivalia a deu estades.
34. A.P.N.B.: document del 9 de juny de 1871, notari Pablo Cardellach i Bosquets, num. 137, f. 555.

35. Es recorden les altres hipoteques existents: A favor de Bonaventura Bosch, per 5.000 pessetes. Manuel Calafell, per 15.000 pessetes. Eduarda de Llinàs, per 15.000 pessetes. Manuel Pinós, per 10.350 pessetes. Teresa Oller, per 20.000 pessetes.
36. A.P.N.B.: document de l'1 de novembre de 1871, notari Plàcid Contreras, num. 143, f. 571.
37. En l'exposició de motius del contracte s'expressa el següent:
...considerando que si bien alguno de aquellos son pensionistas cuyas familias satisfacen por lo general puntualmente las estancias de los mismos, la mayor parte son enfermos pobres remitidos y socorridos por las Diputaciones de las provincias a que pertenecen... el importe de las cuales lo satisfacen aquellas con considerable atraso, a causa de la escasez de sus actuales recursos.
 I també les conseqüències, tal com una qualitat assistencial baixa: *Considerando que por éste motivo se ha visto a veces en apurada situación el referido Director D. Antonio Pujadas para poder hacer frente a sus compromisos y atender con el debido esmero a los acogidos...*
38. A.P.N.B.: document del 18 d'octubre de 1872, notari Martí Sagristà, num. 433, f. 1605.
39. A.P.N.B.: document del 18 d'octubre de 1872, notari Martí Sagristà, num. 434, f. 1613.
40. A.P.N.B.: document del 24 d'octubre de 1877, notari Ezequiel Cortada, num. 1249, f. 4354.
41. A.P.N.B.: document del 20 d'abril de 1878, notari Plàcid Contreras, num. 61, f. 271.
42. A.P.N.B.: document del 22 de novembre de 1873, notari Ezequiel Cortada Lafont, num. 703, f. 2309.
43. A.P.N.B.: document del 25 de setembre de 1876, notari Plàcid Contreras, num. 184, f. 685.
44. ARRANZ MUÑECAS, Tomás: *Del internamiento a la psiquiatria comunitaria*. Sant Boi de Llobregat. Hermanas Hospitalarias del Sagrado Corazon de Jesus, 1995, p. 78. Tomás Arranz ha fet el càlcul de les mitjanes de malalts ingressats en cada període. 1854-58: 56,8; 1859-63: 68; 1864-68: 134,6; 1869-73: 361,8; 1874-78: 625,6; 1879-83: 710,2; 1884-88: 693; 1889-93: 1.035; 1894-98: 1.609.
45. A.P.N.B.: document del 6 de maig de 1881, notari Joaquim Nicolau, num 10, f27. *Bases de arreglo que D. Antonio Pujadas propone a sus acreedores, sometiendo a lo que resuelvan en bien de sus intereses. Primera: Don Antonio Pujadas cede su Establecimiento -Manicomio a sus acreedores para que éstos constituidos en Sociedad, lo administren y utilizen, aplicando sus productos a la estinción de las cantidades que hoy acreditan del Sr Pujadas. Segundo: La cesión que D. Antonio Pujadas hará a favor de sus acreedores, será por todo el tiempo necesario hasta extinguir con los beneficios que la Sociedad obtenga de la explotación del Establecimiento, los débitos que actualmente tiene, quedando en su poder y en garantía dicho Establecimiento hasta la cancelación de sus créditos. Tercera: La Sociedad que se incaute del Establecimiento tendrá la mas omnimoda libertad de acción para utilizarlo en la forma que crea mas conveniente a sus intereses, y durante el tiempo que dure su administración pagará al Sr. Pujadas una pensión de Reales vellon 16.000 anuales, para que atienda a sus necesidades. Cuarta: Cada año despues de hechos el balance de las operaciones realizadas, la Sociedad pasará una comunicación al Sr. Pujadas dándole cuenta de los beneficios obtenidos aplicados a la amortización de su débito. Quinto: Una vez extinguido el débito del Sr Pujadas la Sociedad devolverá a dicho Sr su Establecimiento. Barcelona 19 Abril 1881. Antonio Pujadas*
Los acreedores que suscriben estamos conformes en aceptar las proposiciones de D. Antonio Pujadas expresadas anteriormente. Francico Feu, Jose Gallardo, Lorenzo Romeu, Aniceto Espinach, Jose Figuerola, Jose Marti i Artigas, Jacinto Torres, Pablo Bruguera, V Saurí i Font, Baudilio Aleu, Isidro Sindreu, Ramon Boadella Comas, Pedro Argemi, M. Baru, SM Calafell, Julio Gutierrez, Ramon Estany.
46. La Razón de la Sinrazón, num. 50, 1 de maig de 1881, p. 198.

XVII - LA DOCTRINA PSIQUIÀTRICA DE PUJADAS

Pujadas resol la ciència frenopàtica en unes poques pàgines als seus escrits. No pot considerar-se un científic ni un teòric. Solament un pràctic amb idees humanitàries que copia solucions assistencials modernes. Simplement amb això actualitza i millora molt l'atenció. La situació assistencial prèvia era molt deficient. El manicomi de l'hospital de la Santa Creu havia estat sempre l'exemple negatiu, malgrat les pressions de molts metges, de la premsa, i fins i tot d'algunes autoritats. Altres iniciatives, com la de Campderà a Lloret, eren poc menys que testimonials. Molts malalts mentals romanien tancats a casa seva, asils locals, o al carrer.

Per tal de fer un manicomi modern es necessitaven uns pocs elements de doctrina assistencial, que ja eren prou coneguts, i molta cultura empresarial. Pujadas, serà un alienista pràctic que aporta a Barcelona un gran avançament pel que fa al sistema de l'assistència. Aquest és el seu mèrit. Millora absolutament les condicions d'habitació i de tractament que hi havia abans. Ofereix als malalts un tracte correcte, dormitoris, sales d'esbarjo, menjadors, passeigs, lectures, ocupacions de tota mena... això, que era tan simple, representava una millora extraordinària respecte a l'anterior. El qualificatiu de *Pinel espanyol* que ha rebut, des d'aquest punt de vista és apropiat. L'avançament, solament necessitava l'oportunitat i l'organització d'uns mitjans adequats. El suport doctrinal necessari era solament el derivat de la concepció del malalt mental com un malalt més, amb el dret a un tracte correcte, un cop que es deslligava la malaltia mental de vinculacions religioses. Més aportacions etiopatogèniques i terapèutiques eren prescindibles de moment. La primera revolució és aquesta, i passar a altres fases podia esperar, ja que significaven molt poc en comparació.

Aquesta primera revolució psiquiàtrica és fruit d'una concepció de l'home i de la malaltia mental, no esdevé d'una adquisició tecnològica, com va ser la revolució quirúrgica. La nova idea és simple i solament necessita l'acceptació i la realització. Per això pot ser feta per un "no científic", com Pujadas. En realitat un empresari era qui millor podia realitzar-la en l'àmbit privat, superant l'esclerosi de les administracions públiques, com era el cas del manicomi de l'Hospital de la Santa Creu.

Les antigues doctrines de Joffré a València s'havien oblidat, perquè la seva aplicació necessitava un esperit generós i prou pressupost per a tenir espais i personal d'atenció. Per tant, en èpoques de depressió moral i econòmica, degenerava. Pinel, Tuke i tants altres ja havien iniciat la nova època al món civilitzat. L'esperit era absolutament conegut a Barcelona, però la pràctica trobava escassa aplicació, malgrat les peticions dels progressistes o de qualsevol persona sensible. Es parla molt d'Esquirol, un dels dos grans deixebles directes de Pinel, qui continua i supera l'observació clínica del mestre, i poc de Guillaume Ferrús (1784-1861), qui es va dedicar fonamentalment a la lluita per la reforma dels manicomis i la teràpia pel treball. Aquest és el veritable parangó de Pujadas. Té precursors a Barcelona. Per exemple, Monlau al 1843, i el corregidor Pedro de Bardají al 1847. Tots dos manen alliberar els dementes de cadenes. Des del segon sembla que no tornen a utilitzar-se al manicomi de la Santa Creu. Tanmateix, les condicions d'espai i de personal triguen en trobar solució.

L'experiència prèvia de Campderà tindrà la mateixa orientació, amb la precisió que un centre de deu llits no resulta una solució real del problema.

Pujadas estableix el primer centre important que aplica a Espanya la primera revolució psiquiàtrica. Tot això amb l'escàs bagatge alienístic que es necessitava i que sembla ser que Pujadas tenia. Practica el *Non Restraint* i ni tant sols el cita, quan no fa gaire que ha estat a Londres. Seran els de la Nova Betlem, els que utilitzen el terme i el nom de Conolly, de manera insistent en la publicitat. En els trenta anys de pràctica no incorpora especials elements de diagnòstic, ni de tractament, ni sembla que realitzi cap estudi sistemàtic. Tampoc no consta que fes autòpsies, quan el moment era de recerca ansiosa del substratum anatomopatològic de les malalties mentals. Solament la laborteràpia es pot considerar un element específic de tractament al seu moment. El treball era obligatori pels malalts de les diputacions. Pels privats era voluntari.

Característica fonamental de les idees assistencials de Pujadas ha estat la intensa dèria en vincular-se a les administracions públiques, com els actuals hospitals concertats amb la Seguretat Social. Ja havia manifestat aquest model com el preferible quan escrivia als diaris¹. Ho intenta al 1854, en demanar ser un dels sis hospitals de dementos d'Espanya, o una sucursal del manicomio de l'hospital de la Santa Creu; en oferir-se als militars, i en aconseguir al 1865 el primer contracte amb una diputació, la de Girona. A partir d'aquest moment la vinculació amb les administracions va ser permanent. I de tant en tant escriu als governadors civils recordant la bondat i barator dels seus serveis. És un defensor de la medicina social, de l'hospitalització social. No la podia practicar des de l'hospital de la Santa Creu, l'únic que hi havia d'alguna entitat a Barcelona, perquè li manca capacitat acadèmica per a intentar-ho, i l'exerceix des de la gestió privada, que la creu com a preferible a la pública.

Aquesta intensa preocupació social de Pujadas és un element que l'apropa al sentiment dels cuàquers, recordats pel seu amic Nadal Lacaba.

La ideologia utòpica dels orígens, no l'abandona quan pensa en la bondat intrínseca de l'home i de la responsabilitat matisada davant el delictes, que li fa rebutjar la pena de mort i fins i tot la presó. Quan estudia la perversió de l'enteniment, diu que Henrioth atribuï a aquesta lesió al *pecat*, encara que es va equivocar prenent l'efecte per la causa. El Pujadas pioner en l'assistència moderna perd la seva posició capdavantera al final. Els problemes econòmics condueixen que als anys setanta l'assistència a Sant Boi ja no sigui bona.

Pujadas escriu sobre teoria psiquiàtrica als opuscles que apareixen periòdicament i que serveixen de publicitat al manicomio. O a la revista *La Razón de la Sinrazón*. Els autors que cita són habitualment francesos. Hi trobem: Bayard, Brierre de Boismont, Caride, Duchenne, Esquirol, Falret, Guillain, Guislain, Hipòcrates, Leibnitz, Lelut, Leuret, Marc, Pasquier, Parchappe, Pinel, Piorry, Rostan, Trelat.

Amb alguns d'aquests expressa una relació personal: *Nuestro ilustre e ilustrado amigo Brierre de Boismont; mi distinguido amigo el Dr Trelat...*

Malauradament no ens ha arribat el llibre que estava preparant ja els anys cinquanta, que hauria estat el primer tractat espanyol de frenopatologia, segons anunciava^{2,3}, i del qual va publicar almenys dos fascicles. Desconeixem els motius d'aquesta ocultació del llibre, que havia sotmès al criteri d'altres experts, suposem que Pere Felip Monlau i Pere Mata.

Etiopatogènia. Del vitalisme a l'organicisme:

Quan escriu als primers anys sobre la malaltia mental diu que aquests són malalts de l'esperit. Són persones que han perdut i oblidat l'educació cívica i s'han de tornar a reeducar, amb la dedicació i rigor que un pare ho fa als fills, i aquesta és la funció del director del manicomi.

Com hem dit, comença dins de l'esfera animista psicologista⁴: *Pudiendose dar con justo motivo, el nombre de afecciones morales a las enfermedades del entendimiento, y siendo el juicio la parte alterada...*

Tanmateix, al final del cicle, als anys setanta, ja diu que la malaltia mental pot tenir origen a l'ànima o al cervell, amb l'evolució oportunista i eclèctica que en medicina sempre ha seguit. Al principi dimiteix de la possibilitat de saber o d'aportar res pel que fa a les causes de les malalties mentals⁵: *...siendo además difícil de fijar de un modo cierto las causas que producen las enfermedades mentales...*

Per a Pujadas, el que resulta més important és el tractament a un bon manicomi. Tanmateix, quan es posa a escriure, resulta que sí que té idees sobre la patogènia, dins del camp del vitalisme no religiós: *...la locura, hallaremos que no es otra cosa que el desorden de nuestras facultades intelectuales; todo cuanto pueda tender a ordenarlas será, pues, un medio curativo. Nosotros nos representamos al desjuiciado como un ser... dominado por ideas inconexas, desordenadas y falaces; y en ciertos casos no podemos menos de compararlo a un niño, cuya educación debe confiarse al médico alienista... En el alienado nos vemos precisados a luchar constantemente contra inveteradas preocupaciones, sostenidas... por ideas y nociones adquiridas en el estado de salud, las que tergiversa el enfermo, dando pábulo a las mil visiones extrañas que lo dominan pervirtiendole el juicio.* Està a prop de les idees de Moreau de Tours: *la locura és el somni de l'home despert.*

No introdueix en cap moment elements religiosos, propis de Morel, o dels alemanys de l'època; tanmateix, al final del període sí que està a prop de Morel en la integració dels factors psicologistes i els somàtics. Ja al 1869 escriu a la Diputació de Girona⁷ que la causa d'haver en aquesta província tants *desjuiciados o enfermos del espíritu* és deguda a l'herència i als canvis de temperatura sobtats i extrems.

Al treball titulat *Grupos Sintomatológicos de las Enfermedades del Espíritu*, que publica a l'opuscle de 1872, fa una relació exhaustiva de les causes de les lesions. Segueix Guislain quan troba que generalment les malalties mentals procedeixen d'una impressió dolorosa que actua sobre el sentit moral. L'ànima té el cos com el seu instrument, per tant, l'esperit pot participar de la imperfecció de les malalties dels òrgans. L'activitat intel·lectual està subjecta a les influències fisiològiques de la sensibilitat, sotmesa al *dolor moral*, i els factors sensitius són heretables.

Exposa alguna de les causes: *La ausencia* (de la moral i de l'educació) *es una causa esencial de la locura de los actos, como lo son: el dolor, las pasiones deprimentes, los males hereditarios, y las pasiones sociales en las lesiones de la inteligencia... la educación de la infancia es frecuentemente errónea; de ahí esos niños que llaman de caracter voluntarioso, que incapaces de contrarrestar su voluntad patológica, llegan a ser luego hombres perversos y peligrosos.*

Enumera els elements bàsics d'una guia d'higiene mental: *El abuso de los narcóticos, tales como el tabaco y los cigarros, enervan la inteligencia y su voluntad. En las clases inferiores de las sociedad, a éstos abusos hay que añadir el de los licores; la embriaguez y la borrachera engendran toda suerte de males...*

Les perversions dels *instints* també els comprèn com a causes de processos patològics. Existeix llibertat de la voluntat; l'exaltació i la perversió dels instints són de naturalesa moral, malgrat que les funcions fisiològiques tenen una important influència.

Cada vegada dóna més relleu als factors somàtics. Encara prioritza els espirituals, però ja té una posició eclèctica. No entra en discussions sobre alteració de l'esperit o lesió de l'organisme. Resulta idèntic des del punt de vista pràctic, quan el que s'ha de fer, és semblant.

A l'opuscle del 1872 diu: *La locura o enagenación mental puede depender de una alteración del espíritu o de una lesión del organismo que prive al hombre de conocer, de pensar o de obrar con acierto, en cuyo estado ya es completamente irresponsable de sus actos. ...Las enfermedades mentales... dependen de cinco lesiones principales, capaces... de obrar sobre los sentidos, el espíritu, la voluntad y los instintos del hombre, y por lo relativo a los fenómenos somáticos opinamos que deben colocarse en el estado o tabla de las lesiones funcionales o orgánicas.*

En els escrits de Pujadas hi ha una simplificació extraordinària sobre la patologia psiquiàtrica. Parla de la folia o l'alienació mental com una situació única, que dóna diferents símptomes, però que té una unitat estructural. No hi ha matisos ni graus pel que fa al fons del procés, solament respecte a les manifestacions externes.

En el paràgraf següent comença en una via animista però deriva cap a acceptar la somàtica⁸: *La inteligencia humana es la manifestación de la existencia del alma en el cuerpo, y que de ella dependen dos principios diferentes, material el uno e inmaterial el otro, para con ello entrar en el orden de las cosas perfectas. De modo que la inteligencia depende y es de una naturaleza mixta combinada con nuestra existencia material que está sujeta a las muy varias alteraciones que constituyen enfermedad y están siempre en relación con la edad, la educación y la instrucción del individuo, que es precisamente la parte material que corresponde al alma; por cuyo motivo las alteraciones o enfermedades del espíritu aunque en lo íntimo o esencial desconocidas dependen de la unidad corporal.*

A continuació Pujadas fa una rotunda manifestació organicista, poc acord amb les inicials, quan resol tot el problema amb les teories animistes o psicologistes: *De lamentar es que no podamos saber ni aproximadamente en qué consisten las lesiones inmateriales de los centros nerviosos, de los nervios y del fluido nérvico que se traducen en enfermedades; siendolo asimismo que desconozcamos la verdadera significación y el resultado a que pueden conducir los sintomas de las enfermedades que afectan a nuestra mente.*

O sigui, Pujadas va derivant a un eclecticisme relatiu, apuntant tant les causes espirituals com les orgàniques, encara que aquestes com a instruments de l'ànima. Quan Pujadas comença la carrera psiquiàtrica, les doctrines vigents eren animistes, però gradualment apareixen veus organicistes, que llegeix i no desdenya. Segueix el criteri que ja tenia a la Rambla Sant Josep i a la Canuda, quan successivament anunciava i

practicava immediatament totes les novetats que arribaven de l'estranger. En tot cas, animista o organicista, en els escrits de Pujadas es practica un dogmatisme absolut, ja que mai s'expressen les raons, les observacions, les experiències concretes per a acceptar o rebutjar una afirmació. Realment, pels alienistes pràctics, les discussions etiopatogèniques eren poc rellevants al seu moment. Preval el resultat. En aquest sentit podem recordar que l'organicista Giné es queixava que Pi i Molist, espiritualista exagerat, opinés tan malament dels criteris que ell sustentava quan al final tots dos aplicaven els mateixos tractaments.

A la segona època de *La Razón de la Sinrazón*, a partir de 1879, trobem en Pujadas manifestacions del més estricte organicisme. Tanmateix, hem de ressenyar que ignora totalment el nom de Giné, que al 1876 havia publicat la seva *Frenopatologia*. Anotem idees de Pujadas^{9,10}: La demència crònica pot estar causada per l'epilèpsia, l'alcoholisme, lesions traumàtiques del crani, l'apoplexia cerebral... La mania pot ser causada per herència, epilèpsia, treballs intel·lectuals, disgusts, passions contrariades, alcoholisme, inflamacions, congestions cerebrals, contusions al cap, intoxicacions d'opi, de plom... Cita Lelut: *Se han buscar las causas orgánicas del delirio de la locura en sus diferentes formas, en las alteraciones constantes y exclusivas de la masa cerebral...* I Rostan: *los desórdenes de la inteligencia .. no pueden atribuirse mas que a las alteraciones sobrevenidas en el órgano de la inteligencia*. La monomania¹¹ és atribuïda a les mateixes causes que la mania.

En definitiva, ja hem vist que pel que fa a la teoria etiopatogènica, Pujadas comença sent un vitalista psicologista laic, i finalitza en el camp d'un clar organicisme.

Nosografia

Com a seguidor dels corrents francesos que neixen en Pinel, Pujadas dóna més importància a la persona que té al davant que a la teoria causal. Realitza un enquadrament sindròmic, que resulta útil per tal d'etiquetar els malalts en diferents grups assistencials dins del manicomi, i aplicar l'escassa teràpia activa del moment. Parteix dels elements de l'ànima, considerant la receptivitat sensitiva i la moral, l'enteniment, l'activitat voluntària i els instints. En cadascuna d'aquestes funcions es poden donar fenòmens d'alteració, seguint les possibilitats de pertorbació, exaltació, extenuació i perversió. Els símptomes de cada apartat apareixen en quadres clínics determinats, que constitueixen les manifestacions sindròmiques, que combinades donen lloc a l'entitat nosològica. Aquest esquema resulta pedagògic i facilita l'ordenació assistencial¹².

Tractament

La teoria etiopatogènica li permet dissenyar un tractament d'acord amb el desordre establert, i que té una base fonamentalment pedagògica, extraordinàriament simple: *...el director de un manicomio debe considerarse rígido preceptor, y con su vista y su ejemplo guiar a los alienados que tiene a su cuidado, por la senda de la razón y del deber*.

Si Pujadas i la resta dels alienistes del seu temps curaven les malalties conceptuades ara com a psicosis amb aquestes pràctiques, sembla miraculós. *Las enfermedades mentales es difícil e imposible de curarlas en el seno de las familias, por que la*

compasión mal entendida, y los cuidados innecesarios prodigados al enfermo, sirven para dar pábulo a la locura, mas bien que de medio curativo, alimentando el elemento mórfico, que sin hallar quien le contrarreste, hace rápidos progresos, estraviando por completo la razón; así se aniquilan las facultades intelectuales y se conduce al infeliz enfermo al periodo de incurabilidad.

Els malalts mentals no han d'estar a casa, ni caminar sols pel carrer. Han de romandre sota el control del manicomi. *Es necesario un trato suave, y los auxilios físicos y morales, que a todas horas del dia y de la noche debe prodigar el médico.*

El principal instrument terapèutic és el mateix manicomi. En aquesta idea participen tots els frenòpates contemporanis a Pujadas, i en la publicitat dirigida al públic apareix com una constant.

Nada hay pues, tan eficaz para el tratamiento de la enagenación mental, como la poderosa influencia del aislamiento. Aislar a los alienados no es tenerlos encerrados... no es mas que cambiar su modo de vivir; es alejarlos de las personas, de los lugares, y de las circunstancias que hayan podido producir la dolencia... girando el espíritu desordenado el punto de apoyo que encuentra en una multitud de impresiones para la reunión de las ideas, de emociones y recuerdos continuamente nuevos.

Són eliminats els factors morbosos que apareixen dins de l'entorn familiar, i substituïts per la reeducació moral dirigida per l'alienista, segons la coneguda idea de Pujadas, agafada del mateix Pinel. Li semblen bé tots els sistemes terapèutics en principi. Les característiques del malalt seran les que decideixen un dels tres existents: *Los métodos o sistemas terapéuticos que se disputan la preferencia para el tratamiento moral y material de las vesanias son tres, sin que a la hora ésta pueda decirse cual de ellos es el mejor, porque todos son buenos...ni el método de vida de familia y al aire libre, ni el claustral, ni el mixto son en absoluto ni mejores ni peores, a no ser con relación a los ejemplares de estudio que son los que imponen el método.*

Aquesta acceptació indiferent dels tres sistemes és molt criticada pels altres alienistes de Barcelona, que rebutgen que siguin indiferents. Sintetitza Pujadas: *Nuestra profesión de fe médica, tocante al tratamiento de los enajenados, es la siguiente: Dada una agrupación sintomatologica, hay que buscar lo que está detrás de ella que es el individuo, porque tenemos la certeza de que así como cada individuo está sano a su manera, cada enfermo lo está también a su manera...Las vesanias no pueden sujetarse a una fórmula general de tratamiento, sinó que la fórmula ha de ser concreta y prescrita por cada individualidad, tomándose lo bueno de cada sistema.*

Demuestra un clar enfocament hipocràtic. I un menyspreu a les teories, que no són aplicables o no són útils. Un cert entusiasme inicial sobre l'homeopatia no el trasllada a la pràctica de la malaltia mental. També es resisteix a les pràctiques mesmerianes. Sempre està a prop dels corrents de la medicina ortodoxa. Torna a enumerar tot l'arsenal de mitjans que constitueix l'anomenat tractament moral: *En el manicomio...la vida del alienado se halla completamente metodizada, segun la clase, educación y estado del enfermo; la instructiva lectura de la recreativa histórica, los libros de botánica, y la historia natural; el gimnástico juego de billar y otras inocentes distracciones; la música, el trabajo manual de jardinería y hortaliza, para otros; un gran taller, como estamos planteando, para hilar algodón común; el paseo fuera del establecimiento, en sus amenos y solitarios alrededores; coser, bordar, planchar y hacer calceta... La asistencia al rezo y oraciones divinas...*

Des del principi, a la Canuda ja ha establert la socioteràpia: visites al teatre, els toros, balls. Després a Sant Boi farà una adaptació a les possibilitats locals. La revista, l'orquestra. I la laborteràpia per a les classes inferiors. Són altres tècniques introduïdes per Pujadas entre nosaltres. I a la fi, els mitjans que anomena "terapèutics": *Sin descuidar los medios terapeuticos mas recomendados, entre los que ocupa en primer lugar el baño, en sus diferentes formas y graduaciones, ya que en los mas de los casos produce los mejores resultados.*

Ressenyem alguns dels tractaments farmacològics o físics, aplicats en casos concrets:

- Mania tranquil·la amb al·lucinacions: Bromurs i purgants.
- Mania malencònica hipocondríaca: Banys temperats, purgants i cannabis.
- Mania dignatària, amb doble forma o circular: Ergotina.
- Mania tranquil·la: Bromur més cloral.
- Mania crònica erràtica: Canya índica.
- Mania homicida: Banys d'immersió temperats molt perllongats
- Mania malencònica: Emenagogs i canya índica.
- Mania general crònica amb exaltació periòdica, forma circular: antiperiòdics, quinina i cloral.
- Éxtasi maníac: tintura de Fuller.

Respecte a aquests mitjans, diu:

Limitadísima es a la verdad la terapéutica de las enfermedades mentales; sin embargo nosotros nunca desistimos de medicar a los enfermos, porque en medio de todo, tenemos fe en la ciencia que profesamos.

Tardana vocació d'alienista de Pujadas

La història ha recollit Pujadas per la seva contribució a l'assistència psiquiàtrica. El mateix personatge, a partir del moment que té el manicomi de Sant Boi, manifesta de diferents formes que culmina un desig permanent, fins i tot una vocació irrefrenable. Diu que sempre havia tingut la passió de dedicar-se al tractament dels malalts mentals, i que tan aviat com havia pogut se'n va dedicar¹³:

...todavía recordamos con estremecimiento las escenas que presenciamos siendo niños en cierta casa de orates...desde entonces somos víctimas de una idea fija; de la idea de tratar a los locos como a enfermos de espíritu y no como a criminales o a la manera de los criminales. Després refereix els ensenyaments rebuts del professor Reig a Montpeller.

També Pujadas trasllada a Rodríguez Méndez aquestes referències a una vocació primerenca. Fins i tot, que retorna de l'estranger per fundar un balneari i manicomi a La Puda. Tanmateix, nosaltres creiem que arriba a la frenopatologia per casualitat, i quan ja té gairebé quaranta anys. Que poc hi havia pensat abans d'instal·lar el centre del carrer de la Canuda.

A *La Razón de la Sinrazón* diu¹⁴ al 1865: *Después de diez y siete años que me dedico al servicio de los pobres enagenados...* Resultaria que havia començat a dedicar-se al

1847, de retorn a Barcelona. Ja oblida tots els pretesos estudis i formació alienística a l'estranger.

Les empreses

Estableix el que avui es podria considerar una clínica especialitzada en balneoteràpia, però amb vocació d'hospitalitzar tota mena de malalts. Pujadas obre primerament l'establiment de la Rambla i de la Canuda després, com molta novetat, ja que abans no existien a Barcelona centres sanitaris que tractessin amb hostalatge els malalts, a l'igual que ja hi havia a molts llocs d'Europa i d'Amèrica. Anteriorment els viatgers eren tractats de les seves malalties a la fonda. Pretén atendre tota mena de malalts en hospitalització, però els malalts convencionals, o no ingressen, o es van curant. Solament resten els mentals. I així es troba el centre de la Canuda convertit en manicomi, per sedimentació i selecció natural dels dementes que tenen prou diners per pagar un tractament privat i car. O sigui, Pujadas fa un petit centre hospitalari general, i poc a poc es va omplint de folls, ja que és aquesta la patologia que pitjor cobertura té. I fa un hospitalet perquè la seva vocació és la institucional més que l'assistencial. Es projecta com a empresari, polític i periodista. No tant com a metge assistencial en el sentit convencional. No li agradava tractar malalts, segons el seu amic Rodríguez Méndez ens informa.

Creiem que Pujadas dóna una pista falsa quan parla de la seva vocació primerenca. Com en altres casos, reinventa la realitat, ja que l'anàlisi dels fets no sembla coincidir amb aquestes afirmacions. Opinem que en els negocis estaven els interessos i la seva veritable preparació quan retorna, com està demostrat per les experiències de la Compañia Iberica Mercantil, La Puda, el banc, la Rambla Sant Josep i fins tot de l'inici de l'establiment de la Canuda. Com hem vist, va provant el que és novetat i entre tot arriba a assajar també el tractament dels malalts mentals. Quan fa publicitat dels seus centres, i relata les patologies sobre les quals és eficaç, no apareixen les malalties mentals a la Rambla Sant Josep, i solament a la Canuda quan ja fa mesos que hi actua, ja que d'inici consta solament com un centre de balneoteràpia.

A la Puda sí que ha pensat que, com un negoci complementari a l'establiment d'hidroteràpia, hi hagués un centre de convalescència i un manicomi, però tota la iniciativa se centra al primer. A la Puda, Pujadas és un promotor, un empresari en el sentit de la iniciativa, de cercar socis per a fer un negoci, de cap manera un sanitari que busca capital.

Els estudis

A l'estranger no fa cap estudi que demani convalidar a Espanya. En retornar no intenta finalitzar la carrera, quan solament li faltava un curs. Hi arriba al 1844 però fins el 1847 no es matricula al darrer any. Si Pujadas hagués tingut una gran vocació alienista hauria intentat finalitzar la carrera immediatament de retornar a Espanya, i no esperar tres anys, dedicat a tasques tant allunyades, com la Puda, un banc, la política i el periodisme.

En finalitzar la carrera tampoc no es dedica a les malalties mentals, sinó a altres patologies.

Quan s'ha d'examinar per tal d'aconseguir la llicenciatura, al 28 de juny de 1848, el tribunal li ofereix tres temes per que en triï un, que haurà de desenvolupar. Els tres temes són els següents:

Num 73: *Cómo son los principios orgánicos del hombre y sus caracteres especiales.*

Num 137: *Cómo se transmiten las enfermedades contagiosas.*

Num 171: *Diagnóstico diferencial, pronóstico y tratamiento de la conmoción, comprensión e inflamación traumática del encéfalo.*

Pujadas tria el corresponent a la transmissió de les malalties contagioses, i no el darrer, que seria més lògic si tingués interès i s'hagués preparat en l'atenció de la frenopatologia. Com és natural, a la seva època ja es coneixia l'antecedent traumàtic de molts símptomes psiquiàtrics.

Els escrits

Solament publica un llibre mèdic sencer, sobre hidropatia, i cap sobre psiquiatria. Analitzant els autors que ressenya, trobem que al llibre sobre *Hidropatia* cita autors anglesos i de tot Europa, relacionats amb el tractament hidroterapèutic, però cap alienista. Quan després, en els escassos escrits que fa sobre psiquiatria, enumera metges alienistes contemporanis, són únicament francesos, els quals amb tota seguretat ha tractat en el viatge del 1860. No apareixien en els escrits anteriors, quan els hauria d'haver conegut en els períodes de formació que diu haver tingut. No trobem unes referències especials als temes de la frenopatologia en els escrits signats o que atribuïm a Pujadas anteriors a Sant Boi. Si hagués tingut interès pels temes alienistes s'hauria format i tindria especials coneixements.

La bibliografia frenopàtica que fa servir al llarg de la seva vida, especialment abans de 1860, és molt pobra, comparada amb la de Giné, quan sí que coneix els clàssics grecs i llatins.

No sembla possible haver estat a Anglaterra estudiant psiquiatria, com pretén, i no citar mai a Tuke ni a Conolly, precursors obligats precisament en l'únic camp que Pujadas té autoritat, en millorar les condicions assistencials amb les instal·lacions, i l'anomenat tractament moral. I no utilitza el terme de *non restraint*.

La publicitat

L'abundantíssima publicitat que fa Pujadas permet conèixer les patologies a les quals es dedica abans de 1852. Va canviant, provant múltiples temes, de tota mena, tant a la Rambla Sant Josep com al carrer de la Canuda. No hi ha referències a assistències frenopàtiques des dels primers anuncis de 1846 fins al juliol del 1851. Fins i tot al juliol de 1852, quan anuncia els tipus de patologies que tracta, diu: *En éste establecimiento se reciben enfermos de toda clase. Las afecciones venereas...los dolores y la gota...las afecciones nerviosas y las del estómago, asi como los flujos anormales de las mujeres...las enfermedades mentales...*

En alguna ocasió manifesta expressament que la seva especialitat és la balneoteràpia¹⁵: *A su frente se halla un profesor que se ha dedicado con especialidad y por largos años al estudio del modo de administración y de acción de los baños de todas clases.*

No solament amb les paraules demostra aquesta preparació i dedicació, sinó amb els fets¹⁶. Vegueu si aquest és l'anunci d'un alienista vocacional, quan manca una setmana per inaugurar oficialment Sant Boi¹⁷: *Enfermedades de la piel. Años hace que nosotros sin cesar hemos estado buscando un medio eficaz para destruir tan cruel enfermedad. En miles de casos hemos sido burlados, aunque en algunos afortunados; pero como con constancia hemos seguido buscando, ya en las obras extranjeras, ya nacionales, todos los medios y tratamientos seguidos hasta el día, nos creemos en el caso de poder asegurar a los enfermos que padecen tales dolencias, que poseemos los medios de curarlas, y decimos medios porque hemos visto por experiencia que cada clase de herpes de los muchos que existen, requiere un tratamiento distinto. Consulta de 9 a 1, Canuda 31, Consulta gratis al facultativo. Si no se curan renunciamos al precio de la curacion.*

És clar que molt metges han viscut de la pell i les venèries, que és el que sempre ha donat diners, fins a l'arribada de la penicil·lina, i Pujadas no volia perdre aquests ingressos. I quan el manicomí és traslladat a Sant Boi, a la Canuda continuen els banys. La derivació entre hidroteràpia i malalts mentals era fàcil, ja que aquest era uns dels tractaments més nous. Però, perquè no ho fa públic entre el tipus de malalties a tractar des del principi? No entrava en el seu disseny assistencial. S'ho va trobar posteriorment.

El referent de l'Hospital de la Santa Creu

Un factor que fa que Pujadas pensés en els manicomis van ser les dolentes condicions del de Santa Creu, que havia denostat molt al diari.

Pujadas demostra un interès general per l'hospital de la Santa Creu, i com tantes persones de l'època, l'opinió és negativa.

El tractament de les malalties mentals passava fonamentalment pel que no s'havia de fer. Resultava un gran avanç solament no maltractar els malalts. En facilitar unes condicions d'habitació, alimentació, roba, etc, que siguin respectuoses i suficients. La teràpia específica de practicar una mena de disciplina paternal, d'ocupar i d'entretenir, era el complement.

La nostra hipòtesi

Pujadas arriba a dedicar-se a l'assistència frenopàtica per casualitat, omplint un buit assistencial previ, el dels manicomis privats. Les famílies benestants no podien acceptar portar als seus parents a l'hospital de la Santa Creu, segons les descripcions que d'aquest es fan. Una alternativa que eliminés les condicions més punyents de reclusió tenia un èxit assegurat, i Pujadas estava afamat d'èxits. Havia vist aquesta mena de centres a l'estranger, i simplement, amb eliminar les cadenes, aplicar banys tebis i passejar els malalts, el resultat era prou fàcil i gratificant.

La nostra opinió és que Pujadas ha ideat un negoci d'assistència basat en els banys medicinals, dels quals amb tota seguretat havia adquirit experiència fora. Els malalts que pensa tractar no són inicialment dements però de mica en mica s'adona que hi ha un mercat sense cobrir en aquesta vessant i es deriva progressivament cap a ella. A la resta dels temes Pujadas té molta competència. Les malalties venèries, l'herpes i els "dolors" que tracta, ho fan també molts altres metges de Barcelona. I tots anunciats amb èxits totals i assegurats, com també diu Pujadas. De totes formes, desenvolupa molt ràpidament el disseny de Sant Boi, per la qual cosa s'ha de deduir que havia visitat manicomis de l'estranger, i els copia. És poc temps per haver-se documentat des de zero.

Pujadas és un psiquiatre pràctic, no científic ni acadèmic. No fa cap aportació nosogràfica, ni terapèutica, ni exploradora, ni de teoria etiopatogènica. Ni fa escola. La seva importància procedeix d'haver estat el primer a Espanya en fundar i mantenir un manicomi important, dins de l'esfera privada, però amb la voluntat de resoldre dignament les necessitats assistencials que eren responsabilitat de l'Administració Pública. Defensa la major eficiència de la gestió privada. Tot un programa d'actualitat que sorprèn expressat fa cent cinquanta anys. Implanta entre nosaltres i utilitza amb èxit la laborteràpia i la socioteràpia. És l'introducció de la primera revolució assistencial psiquiàtrica.

NOTES:

1. *El Barcelonés*, 17 de febrer de 1855, p. 1.
2. *Diario de Barcelona*, 3 de gener de 1857, pp. 56-57.
3. A.H.D.B.: Lligall 762, exp. 8.
4. *Prospecto y reglamento del instituto manicomio de San Boy de Llobregat*. Barcelona. Impta. El Porvenir, de Buenaventura Bassas, 1857.
5. *Diario de Barcelona*, 3 de gener 1857, pp. 56-57.
6. *Diario de Barcelona*, 3 de gener de 1857, pp. 56-57.
7. A.H.G.: Documentació de la Diputació, Lligall 4428, carta del 2 de novembre de 1869.
8. *El manicomio de San Baudilio de Llobregat. Sucinta historia de la ciencia mental y grupos sintomatologicos de las enfermedades del espiritu*. Barcelona. Impta. El Porvenir, de la viuda de Bassas, 1872.
9. *La Razón de la Sinrazón*, num. 9, 1 d'agost de 1879, p. 33.
10. *La Razón de la Sinrazón*, num 11, 1 de setembre de 1879, p. 41.
11. *La Razón de la Sinrazón*, num 14, 15 d'octubre de 1879, p. 53.
12. Més endavant, al 1877, prenem els diagnòstics que aplica a una sèrie de 58 casos, i la freqüència d'aparició: Al·lucinació dels sentits: 1.7 %; demència i degeneració crònica: 13.8 %; epilèpsia: 1.7 %; idiòcia-imbecil·litat: 8.6 %; manies: 74.1 % (m. malencònica-lipemània: 13.8 %; m. crònica: 13.8 %; m. aguda: 8.6 %; m. orgullosa-dignatària: 8.6 %; m. religiosa: 5.2 %; m. fantàstica: 5.2 %; m. tranquil·la: 5.2 %; m. circular, doble forma: 5.2 %; m. eròtica: 3.4 %; m. altres etiquetes: 5.2 %). Aquesta classificació està derivada de la d'Esquirol, amb els afegits que el temps ha imposat. Així, la mania malencònica, supera la classificació prèvia, encara que pel tractament i la informació complementària sembla exclusivament una lipemània.
13. *El manicomio de San Baudilio de Llobregat. Sucinta historia de la ciencia mental y grupos sintomatologicos de las enfermedades del espiritu*. Barcelona. Impta. El Porvenir, 1872, p. 23.

-
14. *La Razón de la Sinrazón*, num. 3, u d'abril de 1865, p. 18.
  15. *El Barcelonés*, 18 de juliol de 1851, p. 1.
  16. És un moment que a tota Europa hi ha una extraordinària eclosió de medicines *toves*, especialment l'homeopatia, i la hidroteràpia després de Priessnitz i el centre de Groenfenberg. En aquesta hidroteràpia no es contempla especialment la malaltia mental, però com que pretén ser una tècnica d'aplicació universal, no renuncia de cap parcel·la.
  17. *Diario de Barcelona*, 24 de maig de 1854, p. 3.732.

XVIII - TRAÇOS DE LA PERSONALITAT DE PUJADAS

Coneixem Pujadas a través dels testimonis, dels escrits, de les actuacions. Les paraules de Rodríguez Méndez en relació a Pujadas les hem de prendre com les de l'amic de les darreres hores, el qual havia acceptat ser codirector del manicomi i de la *Razón de la Sinrazón*, com favor a Pujadas en un moment de pendís. Rodríguez Méndez el descriu en relació a com era amb ell, a qui respectava per ser catedràtic i no dependre en res de l'alienista; és més, al final Pujadas depenia de Rodríguez, pel que fa a buscar el seu aval moral i científic. Des d'aquesta visió de l'amistat, del que res necessita, i amb la seva ment analítica, diu a la necrològica que fa al 1881¹: *Era un hombre de una voluntad inflexible. Resuelto a acometer una empresa, ni reparaba en los inconvenientes, ni se entibiaba con el tiempo. Siempre el mismo, llegó adonde quiso y puso en práctica lo que en otra cabeza no hubiera pasado de la categoría de un sueño. Era difícil hacerle seguir un consejo, bueno o malo: lo escuchaba, lo entendía, lo aquilataba, pero en su ánimo, después de éste alarde de cortesía y de inteligencia, no causaba la mas leve impresión, cual si se tratase de una plancha de hierro inalterable por los mas potentes proyectiles, recibía el golpe, vibraba, acusaba el choque, y a los pocos minutos ni vestigios del suceso; continuaba y continuaba. Voluntad inflexible, o más bé, opinió pròpia invariable, malgrat els inconvenients, els consells, i les opinions, que no escolta. Aquest és el tret més característic que ens comunica l'amic dels darrers anys, de l'adversitat. I si Pujadas no escoltava Rodríguez Méndez, què faria amb els subordinats? Como todos los hombres de carácter fuerte, y mas cuando comienza su vida entre privaciones que no le abaten y que le incitan a emprender una serie de aventuras...*

La Actualidad, el diari de Ribot, en una dura polèmica per motius polítics, al març de 1852 hi trobem una opinió coincident, des de l'enemistat²:

Cuando se da con un hombre como Pujadas que no hace caso de las palabras, y que ninguna mella le hacen los escritos,...no queda mas recurso que abandonarle al desprecio, porque no merece otra cosa quien como el Sr Pujadas acostumbra a tocar en sus escritos un concierto de violón del género tonto.

Rafael Rodríguez Méndez ens relata com Pujadas es va invitar a la seva taula al 1874, quan encara no es coneixien. I al final del dinar li avisa que té molts enemics³: *...de mi oirá cosas horrosas... ¡desgraciado el que no tiene enemigos!* Sempre ens ha inquietat aquestes paraules: *de mi oirá cosas horrosas.*

Rodríguez Méndez ja s'adona que el seu interlocutor no és una persona vulgar. Ens identifica alguns trets del personatge: Generositat amb els altres, fins i tot quan la seva economia ja no és bona. Amant de menjar i beure bé. Manté el misteri de la seva vida. Ni els seus amics la coneixien. La major part de les dades sobre l'estranger les sap Rodríguez Méndez mitjançant el reportatge de Carreras. No li agrada tractar malalts, i sí, els grans projectes⁴: *Volvió a España, acabó la carrera y se vió obligado a visitar enfermos para encontrar el pan de cada día.* Ho diu com l'última sortida. Continua: *Mas ésta práctica (la d'atendre malalts) no se avenia con sus tendencias, con los grandes horizontes que le marcaban sus ideales, y después de algunas tentativas y de*

colosales proyectos, iniciados con gran fortuna y fracasados por timideces, por envidias o por algo de peor catadura...rompió toda suerte de ataduras con los potentados que le alentaron, y se declaró independiente.

Ens fa un perfil de metge poc interessat en la clínica, i a més, que tenia altres tendències, *de grandes horizontes*. Aquest retrat encaixa perfectament en l'estudiant que deixa la carrera quan li manca un curs per a finalitzar, i que en retornar tampoc no es dedica a estudiar. Sempre aprova pels mínims. I per altra banda, té l'interès vital en les empreses ambiciosos⁵. *...solo gozaba en emprender negocios que nadie intentara practicar.*

Al manicomi exerceix la funció de director i propietari com una manifestació de poder, d'autoritat absoluta: *...era una especie de poder superior, que sugestionaba a cuantos tenia al alcance de sus palabras y de sus miradas.*

Pujadas era l'amo i senyor del manicomi. Aquest és el seu àmbit on es troba a gust. Per les condicions naturals (malalts incapacitats i empleats), ningú el contradiu. Torna a identificar Pujadas com una persona amb alguna cosa d'excepcional, almenys amb l'esperit ple d'iniciatives i acostumat als contractes. Fins i tot provocador, uns mesos abans de la mort.

Rodríguez Méndez el compara al Gran Galeoto... que sempre ha volgut ser, en una referència al personatge d'Echegaray que s'acabava d'estrenar.

Què diu Carreras

El molt conegut *reportatge* de M. Carreras i González que apareix a la revista *La Ilustración Española y Americana* al desembre de 1873, per a nosaltres és un autoretrat del propi Pujadas, qui utilitza al periodista⁶. És una bona font per tal d'identificar la imatge que Pujadas volia projectar cap a l'exterior. Com volia ser vist. De segur que el *reportatge* va ser del gust de Pujadas, ja que el reproduïx al fullletó publicitari de 1877. Diu que ha anat a estudiar les malalties mentals a Montpeller, París i Londres, on té relació amb exiliats i homes de negocis espanyols. Quan retorna a Espanya, el pensament no s'atura mai: *...bullian en su mente mil concepciones atrevidas, en las cuales se mezclaba siempre su vocación a la patología mental.*

Conta com un triomf la relació amb la Societat Mèdico Psicològica de París, que el conceptua com *uno de sus miembros mas ilustres*. Així com la commutació de la pena de mort d'un pres. El periodista diu, i Pujadas reproduïx sense rubor: *Ésta acción no es, sin embargo, más que una débil muestra de las grandes dotes de inteligencia y de carácter que reúne el Sr Pujadas. Él posee, en efecto la ciencia y el arte, la teoría y la práctica, el talento profundo del médico y el sentido positivo del hombre de negocios; piensa bien y obra mejor, concibe como un sabio y ejecuta como un empresario; nada se oculta a su razón, nada detiene su voluntad; pertenece, en fin, a esa raza de hombres, a la vez filósofos y gobernantes, en quienes se aunan el idealismo y el realismo, y para los cuales la naturaleza no tiene secretos, ni la mar escollos, ni el camino de la vida obstáculos.*

Difícil de trobar una imatge més satisfactòria per Pujadas. No hi ha un mínim de crítica. Semblen els elogis que pot rebre un dictador del panegirista oficial. Els psiquiatres n'haurien de fer l'anàlisi. Però ja en el camí, no hi ha cap límit ni parcel·la

en la qual Pujadas no sobrepassi la perfecció. *Agréguese a ésto que es cortés en su trato, digno en sus maneras, afable sin afectación, ilustrado sin pedanteria, humilde con los pequeños, altivo con los poderosos, esclavo de su palabra, fiel a sus amigos, leal con todo el mundo, desinteresado y generoso hasta la esplendidez, y se comprenderá, no solo su gran reputación como médico, sino la general simpatía de que goza como hombre privado y como caballero.*

Repeteix. Aquesta és la imatge que Pujadas volia projectar, perquè identificava el seu model ideal. La realitat era molt més modesta. Com que era evident que, malgrat els mèrits, en vida no rebia la corresponent justícia, s'anuncia que arribarà després de la mort, quan *arrebatándole la muerte, pueda sentirse en la humanidad tamaña pérdida. Entonces se le levantarán, quizás estátuas y mausoleos.*

L'exageració arriba a fer-ne un parangó textualment amb Colom o Galileu.

Què diu el propi Pujadas

El 2 de juliol de 1866 Pujadas tramet a la Diputació de Girona una de les moltes cartes de queixa, que reivindica l'autoconsideració de ser *el apóstol de los pobres enagenados en España*, pels mèrits en funció de la seva dedicació i haver estat delegat reial per a visitar hospitals. Ja ha trobat el referent, la seva identitat històrica prové de l'èxit objectiu: ha instal·lat un manicomi d'important capacitat, on els malalts són tractats amb benevolència, com un pare tracta els fills. Així és com li agrada ser considerat.

En les cartes s'autoqualificava d'apòstol dels boigs, ara parla de la seva santa missió sobre la terra, després es farà anomenar⁷ *padre de los locos*. Aquesta és una de les claus del seu comportament, la consideració messiànica, que li fa ser rígid i inflexible en el camí que s'ha traçat. Aquest perfil ja apareixia quan escrivia en la premsa, en les desqualificacions absolutes dels altres, utilitzant l'estil agosarat que el caracteritzava.

Les ocultacions i els oblits del personatge són elements tan o més rellevants que les aportacions en positiu. Pujadas manté zones en obscur, fins i tot als amics⁸. Considera que el seu triomf és el manicomi. Que les altres activitats val més que siguin ignorades.

Què fa Pujadas

A banda de l'anterior, ens interessa deixar constància d'alguns fets que l'identifiquen:

- Quan té el problema del procés de València al principi dels anys seixanta, fuig precipitadament a França, i solament retorna quan sap que obtindrà una darrera sentència favorable. Aquest comportament de fugida davant el conflicte podria ser una clau quan s'ha d'explicar l'altra fugida, la de 1836.

- Sembla que Pujadas està poques vegades a Sant Boi; que li agrada més la vida de Barcelona. Sabem que en moltes ocasions els visitants que apareixen pel manicomi sense avisar abans, no el troben. Manté casa a Barcelona, on roman part del servei de Sant Boi, fins i tot amb l'ajut d'algunes malaltes.

- No podem assegurar ni rebutjar el fonament de les acusacions que apareixen durant el procés d'*El Mort Ressuscitat*, que parlen d'abusos sexuals habituals.

- El model d'actuació de Pujadas en les empreses, està definit per una estratègia constant, un model. Un disseny sobredimensionat i car del projecte, campanya en la premsa, exposició a les autoritats polítiques, de les quals busca l'ajut. És submís amb el poder, encara que el critiqui. Busca estar també recolzat per una autoritat mèdica: Monlau, Ferrer i Garcés, Nadal Lacaba, Rodríguez Méndez...

- El triomf que busca amb obstinació, en la Puda, el Banc, la política, l'Associació... l'aconsegueix amb el manicomi.

Però en aquesta trajectòria triomfal resulta un tall el procés de València. L'ajut de Briere de Boismont l'agraeix tant que quan ha de substituir l'estàtua de Pinel la canvia per una altra dedicada a Briere. Que els alienistes francesos l'acceptin entre els seus, resulta una glòria extraordinària per a Pujadas.

- Es manté al marge de la Universitat, de l'acadèmia, dels cercles psiquiàtrics locals. Solament els polítics de Madrid l'escolten de vegades. Els propers, els de Barcelona no l'accepten a partir de 1856; passada la revolució, ni tan sols els progressistes. I quan a la dècada dels setanta la Diputació de Barcelona ha d'utilitzar un manicomi privat prefereix el Frenopàtic, fins i tot a doble preu que el de Sant Boi.

No escriu, no publica, no fa conferències. És l'aïllament del que sap que no es pot igualar en el camp de la teoria, dels conceptes. Solament competeix en la pràctica assistencial com a empresari. Quan escriu no ho fa en l'àmbit públic, que està sotmès a la contradicció, la discussió. Escriu en les seves ínfimes publicacions, on ningú pot dissentir. I a més amb textos poc rellevants i gairebé copiats. Els seus col·laboradors mèdics són grisos. Personalitats irrellevants que solament obeeixen. No admet la polèmica. No escolta ningú. Les seves condicions naturals troben el niu adequat al manicomi. Disposa de les persones. Dicta quan estan malaltes i quan curades. El referent extern són les Administracions Públiques. Com que li confien els malalts, es demostra que actua correctament.

- Havia de tenir un gran poder de seducció. La capacitat d'aconseguir finançament en projectes arriscats demostra que els exposava de tal manera que els altres hi confiaven. Feien negoci i s'havien de sentir en la necessitat de col·laborar-hi, pel component humanitari.

- Pujadas emprèn molts projectes, i sobre tot els llança, però després no persisteix, ja que sempre ha estat poc constant. Solament el manicomi. Ací sí que persisteix com a empresa, encara que contínuament està fent modificacions, o ampliacions, o viatges, o formes de contractar, o nous clients... Perquè sí que persisteix amb el manicomi? Pot ser per estar sempre endeutat, i solament podia tancar o fer una fugida cap endavant. No abandona i sempre ha de mantenir aquest pes, sense alliberar-se. I probablement tampoc no vol separar-se del manicomi; és el testimoni del triomf, de la seva glòria personal, de considerar-se'n el modernitzador de l'assistència psiquiàtrica. Passarà a la història, i aconsegueix diners, l'acceptació social, i gairebé, la mèdica, encara que aquesta és la que menys ha buscat mai.

I alguns polítics l'accepten. Un altre objectiu perseguit.

Demana ser representant reial. Demana la creu de les epidèmies. Quan rep les condecoracions d'Isabel la Catòlica i la de Carles III les afegeix immediatament a l'anagrama del manicomi que apareix als impresos.

- Té un caràcter inquiet, inconformista, actiu, emprenedor, poc disciplinat. Mal estudiant. Com tants creatius, té deler de notorietat, i es vincula a moviments progressistes, més proclius a acceptar solucions noves, i per tant permetre fórmules d'autopromoció. La sortida, la fugida de 1836, pot haver estat motivada per un impuls de "veure món", sense necessitat d'assegurar una base institucionalitzada, com la finalització de la carrera. La voluntat d'ampliar coneixements no és creïble, ja que el resultat dels estudis era molt flux. I mai no va demostrar un alt nivell de coneixements mèdics. Sembla més un impuls juvenil, de ruptura, de sortida d'una situació personal que no coneixem. O arrossegat per algun altre company. La sortida del 36 no va ser per política, ja que així ho reconeix en les polèmiques amb Ribot.

Algunes característiques que es poden deduir de la seva personalitat, esdevenen del que no fa. Cap del que enumerem es pot ressenyar com un retret, però sí que s'ha de considerar per a l'anàlisi: No finalitza la carrera quan li pertoca. No es casa. No forma escola. Ja hem vist que a partir de 1860 no acudeix a reunions mèdiques. Totes aquestes circumstàncies d'autoexclusió sorprenen en una persona que, com sabem, va tenir una activitat social tan intensa en els anys 40 i 50. Alguna cosa el va fer canviar. Interpretem que és degut a la mancança de formació teòrica, i fins i tot pràctica, en qualsevol camp de la medicina assistencial i científica. Les seves habilitats se centraven en la gestió assistencial i d'empreses sanitàries, tema del que no tenien experiència la major part dels altres metges. I els pocs que la tenien (Llorach, Giné, Pi) el criticaven. En els temes científics de possible debat, Pujadas no tenia prou capacitat, i acceptava malament la controvèrsia. Quan els problemes econòmics i assistencials es desborden encara és més comprensible l'autoexclusió.

NOTES:

-
1. *La Razón de la Sinrazón*, num. 50, 1 de maig de 1881, p. 197.
  2. *La Actualidad*, 11 de març de 1852, p. 1.
  3. RODRÍGUEZ MÉNDEZ, R.: *El Dr. Pujadas Mayans*. Revista Frenopática Española. VI, març 1908, num 63, p. 73.
  4. RODRÍGUEZ MÉNDEZ, R.: *ibidem*, p. 68.
  5. *La Razón de la Sinrazón*, 1 de maig de 1881, p. 197.
  6. CARRERAS Y GONZÁLEZ, M.: *El Dr. D. Antonio Pujadas y Mayans; La Ilustración Española y Americana*. 24 de desembre de 1873, p. 786-789.
  7. CARRERAS Y GONZÁLEZ, M.: *ibidem*, p. 788.
  8. *La Razón de la Sinrazón*, 1 de maig de 1881, p. 197.

XIX - DARRERS DIES I MORT DE PUJADAS

Antoni Pujadas Mayans va morir a Barcelona el 28 d'abril de 1881, al seu domicili del carrer de Santa Anna, 17, 1r. Nou dies abans, el 19 d'abril, va signar un document privat amb un grup de creditors pel qual els cedia l'administració del manicomi. Es tracta d'un document bàsic, de manifestació de la incapacitat personal en resoldre els problemes econòmics i pel qual cedeix de forma absoluta les regnes a altres. No es tracta de persones alienes, ja que des de fa molts anys han intervingut activament en les decisions del manicomi, i en realitat l'havien permès continuar existint. Sense el seu crèdit, Pujadas hauria estat incapaç de continuar l'obra. Han estat col·laboradors financers bàsics. Fins ara els creditors participaven, però hi havia una darrera opció de Pujadas. Ara copen col·legialment la gestió, passant Pujadas a ser un propietari passiu. El document privat és conegut en haver-se transcrit en diverses escriptures notariales, i ha estat inclòs al capítol que dediquem a l'estudi de l'economia i els deutes del manicomi¹. L'anàlisi del text demostra que Pujadas no es trobava amb forces de lluitar personalment contra l'adversitat que representaven les dificultats econòmiques. El signa pocs dies abans de morir, o sigui, motivat per la seva situació de salut, més que per l'econòmica, que era dolenta, però no pitjor que mesos abans. Segurament se sentia vell i malalt, i aquesta era la llosa que més pesava. Rodríguez Méndez ens diu que tenia una forta depressió, i que havia intentat el suïcidi. El poder reservar-se 4.000 pessetes anuals de pensió indicava que la situació econòmica no era de ruïna total. Era una quantitat digna i no miserable².

L'administració passa totalment a mans alienes, però s'ha de considerar que aquesta situació no era del tot nova, ja que en diferents ocasions havia tingut intervinguda l'administració pels creditors, en situacions que podrien considerar-se més humiliants que l'actual, matisada per l'edat i la malaltia. I sempre apareix com clarament manifestat que conservava la propietat formal del manicomi. Havia de pair molt malament la cessió, però ja estava preparat per les intervencions anteriors i perquè uns anys abans ja havia intentat traspassar la gestió al govern civil o a Benito Menni. Passats els anys, entenem que la cessió de l'administració del manicomi era l'única sortida que Pujadas tenia, llevat del tancament. L'única que garantia la continuïtat de l'establiment i que coincidia amb els interessos dels creditors.

A la necrològica que fa Rodríguez Méndez, immediatament després de la seva mort, recorda les circumstàncies personals de Pujadas dels darrers dies³. Com a malalt: *Hace algunos meses continuaba erguido, resistente y hasta provocador. De entonces acá, sin razón bien justificada, dados sus antecedentes, comienza a amilanarse: sufría un sarcoma y no tuvo miedo; padecía una estrechez bastante pronunciada del orificio aórtico y aun casi se reía de las amenazas del síncope cardiaco; había sufrido varios amagos de apoplejia cerebral y no había cambiado en lo mas pequeño sus algo juveniles costumbres.* I com a empresari: *Una murmuración, mas venial que las de costumbre, toca en el sitio vulnerable y comienza el decaimiento. Tiene por vez primera miedo, mide su fuerza y la de sus contrarios, se ve débil...*

Ens parla dels costums propis de la joventut. D'estar sotmès a les habituals murmuracions i per tant atacat de forma ja acceptada amb paciència. I que la situació

econòmica era l'habitual, tant dificultosa com sempre. *Pierde su proverbial buen apetito; se aflojan y aminoran sus carnes; el sueño le vuelve las espaldas; pierde la alegría; las ideas de impotencia le subyugan... Estaba moralmente muerto. Asi han trascurrido largos días, durante los cuales arreglaba un porvenir seguro a su Establecimiento, gracias a la potente y desinteresada ayuda de valiosas y respetables personas, que tomaban muy a pechos, no ya la continuación de la vida del Manicomio, que esto era indiscutible, sino su engrandecimiento y su perfección en cuanto humanamente sea posible.*

Rodríguez Méndez atribueix als creditors la garantia de la continuïtat del centre. L'acord era inevitable. *Conformes en los hechos fundamentales y en varios detalles de éste grandioso plan los distintos interesados, la muerte vino bruscamente a impedir contemplase Pujadas, siquiera fuese obtenida por otros, la realización de sus nunca abandonados proyectos. Dos o tres días antes de enfermar se había fortalecido, cual si le hubiesen retoñado antiguos brios. Tal vez la seguridad de la continuación de su obra le había dado unas fuerzas que creyó perdidas para siempre.*

Relata els darrers moments: *En la mañana del 27 de abril, al incorporarse, cayó sobre la cama para no levantarse mas. Un derrame sanguíneo, que afectó preferentemente la base del encéfalo, le privó in actu de toda relación con el mundo exterior. Llamado inmediatamente, comprendí la absoluta inutilidad de cuanto se intentara. Sin embargo, todo lo que pareció conveniente se puso en práctica sin demora. Pocos momentos habían transcurrido, cuando el distinguido médico, Dr. Gelabert, vecino del enfermo, corrobora mis ideas. Hubo una agonía de veinticuatro horas y falleció a poco mas de las nueve de la mañana del día 28.*

Aquestes manifestacions de Rodríguez Méndez estan escrites immediatament després de la mort de l'amic. Vint-i-sis anys després, ens aporta altres dades i matisa algunes de les anteriors⁴: *Los años, las adversidades, el deprestigio, las puertas que se cierran, la responsabilidad, todas las desventuras cayeron sobre Pujadas. Comenzó su ruina, paralela a la del manicomio...la melancolia hizo presa en aquel órgano potente y trabajador, y accesoriamente el delirio repleto de alucinaciones, con huidas, con temores, con sitofobia, con tentativas de suicidio...*

Rodríguez Méndez ens patentitza l'efecte de pobresa de la seva situació final, més punyent comparada amb l'esplendidesa dels anys de les festes i dels projectes d'expansió. *Murió solo, él que a tantos había amado. Murió mas pobre que un mendigo, dejando tras sí no pocas deudas. Murió sin ropas, no habiendose encontrado en su exhausto domicilio ni para la última vestidura. Le acompañaron unos muy pocos amigos.*

Consta pels diaris que va ser cobert per un mantó funerari que els membres del gremi de passamaners tenia pels seus acollits. Les dades del Registre Civil solament aporten de nou que la comunicació es fa pel nebot Frederic Pujadas, el que demostra que tenien relació habitual⁵. El cadàver és traslladat al cementiri de Sant Boi i enterrat al nínxol 110 del primer departament. S'ha dit per Rodríguez Méndez que volia haver estat enterrat al manicomio. Aquest desig s'ha complit recentment, quan al 5 de juny de 1997 les despulles de Pujadas es traslladen a l'església de Nostra Senyora dels Dolors de l'actual Institució Benito Menni⁶.

El testament

Pujadas no va fer testament davant notari. Consta que el seu desig era que l'única propietat, el manicomi, fos heretat per Frederic Pujadas Estolt i per Joan Lacambra Dinarés. El segon és ràpidament apartat dels drets successors, així com altres parents de Pujadas que compareixen, els germans Antoni, Carolina i Aldabert Botet i Pujadas. Frederic Pujadas és fill del germà gran, Domènec Pujadas i Mayans, passamaner, qui des de feia molts anys havia marxat a l'estranger, deixant la dona, Josefa Estolt, amb dos fills, Josefa i l'hereu, Joan Domènec Frederic. Aquest és enquadrador d'ofici, i està casat amb Mariana Comte, amb la qual té dues filles, Enrica i Adela. Viu al carrer Fonollar 34, 3r. Joan Lacambra havia estat protegit d'Antoni Pujadas. Creiem que pot ser un parent allunyat.

Al final, per disposició del jutjat de Sant Feliu de Llobregat del 20 de desembre de 1881, hereta únicament Frederic Pujadas, com a parent més proper. Quan pren possessió de l'herència fa un inventari⁷, el que ens permet conèixer les propietats deixades per l'oncle Antoni Pujadas i la dotació de mobiliari i útils del manicomi en aquests moments. Es veu que com a molt té una capacitat per a 550 malalts. El vestuari i llenceria són molt escassos. Els terrenys i immobles són els ja coneguts: els edificis del manicomi en els terrenys adquirits al marquès de Santa Cruz, i en el Camp de l'Era. A banda, la petita casa comprada al 1872 a Llorenç Vila, que anomenaran com *la casa dels americans*. L'esmentat inventari com es veu, fa referència als béns físics identificables, i no es tenen en compte els deutes, hipoteques o afectacions.

L'opinió final:

Rodríguez Méndez, a la necrològica de Pujadas, com a síntesi, diu que va pertànyer al grup d'homes que deixen empremta, que *dejan profunda impresión después de una existencia llena de azares y contingencias, existencia que es una lucha incensante y que, como toda lucha, tiene sus partidarios y detractores, haciendo intervenir apasionadas críticas, justas o injustas, en cada uno de los actos que la caracterizan y distinguen. No tengo bastante inteligencia para hacer de árbitro en materias tan debatidas, y digo como otros muchos: ¡Paz a los muertos!* Ha explicat el que sap i com a síntesi estableix una prudent reserva⁸.

Giné, acaba igual⁹: *El día 28 de abril falleció, de apoplegia fulminante, el Dr. D. Antonio Pujadas, Director del Manicomio de San Baudilio de Llobregat y del periódico titulado La Razón de la Sinrazón, órgano del referido manicomio. El Dr. Pujadas fue el primero que en España estableció un asilo especial de carácter privado para los alienados. Por éste motivo y por su accidentada historia, su nombre era muy conocido. Séale la tierra leve.*

El considera conegut per ser l'iniciador dels manicomis i per a la seva atrafegada història. Cap altre mèrit. La premsa escassament recull la dada.

NOTES:

1. A.P.N.B.: document del 6 de maig de 1881, notari Joaquim Nicolau, num. 10, f. 27. Document del 24 de gener de 1882, notari Farrés Vives, num. 58, f. 224.
2. Pujadas havia fixat la quota total de 1.875 pessetes pels pensionistes que més pagaven, estant malalts, del seu projecte de Palau per Valetudinaris, o sigui un geriàtric. Els pensionistes del manicomi de primera classe, amb un criat personal, pagaven 2.700 pessetes l'any. I un catedràtic de medicina cobrava un sou d'entrada de 3.000 pessetes.
3. *La Razón de la Sinrazón*, num. 50, 1 de maig de 1881, p. 198.
4. RODRÍGUEZ MÉNDEZ, R.: *El Dr. Pujadas i Mayans*. Revista Frenopática Española. Març de 1908, num. 63. p. 67-75.
5. Jutjat de districte de Sant Pere, de Barcelona: *En el libro 2º de defunciones del corriente año, folio 264, se encuentra el acta siguiente: En la ciudad de Barcelona a las 10 y media de la mañana del día 28 de abril de 1881 compareció Federico Pujadas Estolt, natural de Barcelona, de la calle Fonollar 34, 3º, encuadernador, manifestando que Antonio Pujadas Mayans, de 70 años, domiciliado en Sant Baudilio de Llobregat, calle Duque de la Victoria 7, falleció a las 8 de la mañana de hoy en la casa número 17, 1º de la calle Santa Ana, de apoplegia cerebral. Era soltero. Hijo de Domingo, natural de Igualada, y de Teresa, de naturaleza desconocida. No se sabe si otorgó testamento. Testigos: Jose Ferran, d'Esplugas de Francolí, domiciliado a C/ de la Paja 8, tienda. Y Jose Alemany, natural de S Baudilio, domiciliado a la calle Sobradíel 8.*
6. *Diari de Sant Boi*, juny 1997, 2.
7. A.H.S.F.LL.: document del 19 de gener de 1882, notari J. M. Fors Oliver, num. 14, f. 76. Els béns mobles registrats són: 32 còmodas. 152 sillas. 550 camas completas. 550 vacinillas. 16 còmodas. 6 lavabos. 24 sofás. 40 butacas. 30 mesas. 60 palanganas. 60 jarros. 60 palanganeros. 32 mesitas noche. 60 bancos. 4 armarios. 30 portiers. 35 cacerolas. 1 billar. 30 cántaros. 24 cubos. 24 quinqués. Un cuadro al oleo. 12 espejos. 3 arañas cristal. 400 pantalones. 164 blusas. 3 chalecos. 38 cubrecamas. 26 pabellones. 12 delanteras. 321 faldas cretona. 295 gabanes. 18 batas. 24 manteles. 565 jergones. 536 colchones. 147 refajos. 60 telas colchón. 42 fundas almohada. 261 medias. 9 camisetas. 388 cabezales. 380 chaquetas. 101 cortinillas. 500 camisas para hombre. 400 camisas de mujer. 80 pares alpargatas. 90 pares zapatos. 300 pañuelos cabeza. 350 gorros morados. 200 servilletas. 200 toallas. 550 mantas. 1.100 sábanas. 680 almohadas. Todo lo anterior tiene un valor de 3.000 ptas.
8. *La Razón de la Sinrazón*, num. 50, 1 de maig de 1881, p. 198.
9. *Revista Frenopática Barcelonesa*, maig de 1881, p. 199.

XX- PROPIETAT DE FREDERIC PUJADAS. ADMINISTRACIÓ DELS CREDITORS, 1881-1895

Antoni Pujadas va morir el 28 d'abril de 1881, i el mateix dia els creditors entren en l'exercici de l'administració del manicomí¹. Aquesta època d'intervenció forana, que comprèn des de 1881 al 1895, té tres etapes i finalitza amb l'adquisició pels Germans de Sant Joan de Déu, en la persona de Benito Menni:

1-Presidència de Jose Gallardo Guerrero, i direcció mèdica de Rafael Rodríguez Méndez. Va anar des de la mort de Pujadas fins al març de 1882. És una fase d'expectativa, quan parcialment es corregeix el deteriorament dels darrers anys de Pujadas. Pretenen garantir la continuïtat de l'empresa.

2-Etapa de presidència de Roman Rodríguez Lacin i direcció mèdica de Francesc Caballero. Hi ha un major abandonament del manicomí, que culmina amb els incidents del còlera de l'octubre de 1885.

3-Presidència de Benet Adroer i direcció mèdica d'Artur Galceran, des de 1885 fins a la venda a Benito Menni en 1895. És època de recuperació, d'obres importants, de desenvolupament i de nou prestigi.

La gestió dels creditors sempre va ser observada amb precaució, per pensar que la Junta actuava únicament en funció de l'interès econòmic que ocasionava una explotació excessiva dels malalts. S'ha de considerar que ja als anys seixanta, durant l'època de Pujadas, va haver llargs períodes que l'administració del manicomí de fet estava intervinguda per alguna persona aliena, que ho exigia per tal de mantenir el crèdit i no executar les hipotèques². Per tant, aquesta situació no era totalment nova.

Inicialment no es coneixia el muntant total del deute de Pujadas, ja que se sabia que podien aflorar alguns crèdits de desconeguts. Poc a poc van apareixent, sobretot quan es veu que hi ha una mena d'organització, i que en base a l'explotació del manicomí podrien tenir possibilitats de recuperar alguna cosa. El conjunt del deute sembla que arribava a unes 400.000 pessetes, i els nous gestors trobaven el centre absolutament descapitalitzat, per la qual cosa per a un funcionament mínimament normal van haver d'afegir altres trenta mil duros. Hi havia dos tipus de creditors, alguns amb garanties hipotecàries i uns altres vinculats únicament al crèdit personal de Pujadas. Tots dos tenien unes possibilitats nul·les de cobrar si no continuava el negoci. Al marge dels deutes de les diputacions, bloquejats per Gallardo Guerrero, no hi havia més que els terrenys, els edificis, i el negoci en marxa. El terreny provinent del convent estava vinculat a la clàusula imposada pel marquès, i havia de dedicar-se obligatòriament a centre benèfic o convent. Encara que tot es pogués vendre no cobriria de lluny ni a la dècima part dels deutes. En la mateixa situació estava Frederic Pujadas. Tots eren aliats en la decisió de seguir amb el manicomí.

I- Etapa de José Gallardo Guerrero, president; Net Figueras i Rodríguez Méndez, directores

En una data tan propera com la del 30 d'abril, els probables hereus, Frederic Pujadas i Joan Lacambra, signen amb José Gallardo Guerrero, un document privat de ratificació del que s'havia fet el 19 d'abril³.

Immediatament, el 6 de maig, els creditors es reuneixen, convocats per Gallardo, i aproven la creació durant 40 anys d'una societat anònima, amb l'objecte de la continuació de l'explotació del manicomi⁴. La societat amb domicili a Barcelona tindria un capital de 150.000 duros, amb el 5% d'interès anual.

El principal creditor, Gallardo Guerrero, és un empresari molt actiu, membre d'una família que ja apareix amb negoci a Barcelona als anys quaranta. Participa en moltes empreses de tota mena, normalment en societat, que consten gestionades habitualment per altres persones. La primera relació que coneixem amb Pujadas és de 1871, quan li presta 25.000 pessetes. Pujadas no tan sols no retorna el préstec sinó que l'incrementa extraordinàriament amb noves demandes, de tal manera que al novembre de 1873 el deute ja és de 175.710 pessetes. Gallardo té bona relació amb Rodríguez Méndez, en ser tots dos de Granada.

Al número de juny de *La Razón de la Sinrazón*, els creditors publiquen la carta que ja havien enviat a les diputacions on volen tranquil·litzar-los, amb la comunicació dels projectes⁵: millorar l'alimentació dels pensionistes, instal·lar les Germanes de la Caritat, millorar el vestuari, establiment de nous tallers i d'un gabinet d'hidroteràpia. Pensen incrementar el personal mèdic, ja que els sembla escàs l'existent. Pel que fa a la direcció, ha estat oferta a Rafael Rodríguez Méndez. Com a novetat molt rellevant, anuncien la creació d'una escola de formació dels infermers psiquiàtrics. Pel que sabem, l'esmentada escola no es va desenvolupar, però identifiquem una idea de Rodríguez Méndez que els creditors anuncien amb l'ànim d'atreure al catedràtic d'Higiene.

La direcció mèdica, en les setmanes següents a la mort de Pujadas, era desenvolupada per Baldiri Net Figueras, tot esperant que Rodríguez Méndez es decidís a acceptar el càrrec en exclusiva, ja que als darrers anys amb Pujadas ja ho compartia. Rodríguez acceptà la direcció i va continuar durant set mesos. Aleshores, diu un dels col·laboradors: *Entonces fue cuando comenzó una nueva etapa de moralidad y ciencia*⁶.

Va augmentar el personal amb un altre metge, Isidre Calvet Nava, el qual ja té un perfil modern i publica sovint. Es millorà la dotació de la farmàcia i de l'utillatge. Sembla que la presència del catedràtic ajuda molt en la continuïtat. Suposa un alleugeriment per a les autoritats, pels quals representava un seriós problema un possible tancament del manicomi, en no tenir alternativa pels malalts.

En una nova reunió dels creditors, el 21 de juliol, s'avança la consolidació de la situació^{7,8}. Han realitzat moltes millores que exigeixen noves aportacions. Per tal d'arreglar recursos s'acorda emetre pagarés de 50 ptes al 12% per un màxim de 15.000 duros, amb preferència pels creditors. Com a curiositat, s'ha de notar en aquesta reunió la presència de Narcís Monturiol en representació d'un altre.

A final de l'any, el jutjat de Sant Feliu de Llobregat determina que l'hereu únic d'Antoni Pujadas és el nebot, Frederic Pujadas, el que clarifica la situació, ja que existia conflicte entre els diferents pretendants. En possessió legal de la propietat, Frederic Pujadas estableix un nou conveni amb els creditors, representats per Gallardo^{9,10}. Frederic ratifica la cessió temporal de l'administració del manicomi el temps necessari per cobrar els crèdits. Es reserva una petita casa contigua a l'establiment (*la casa dels*

americanos) i tindrà fins a sis servidors. Tanmateix, no podrà disposar res en la gestió del centre. Rebrà una pensió anual de 4.000 pessetes, quantitat coincident amb la que s'havia assignat a Antoni Pujadas.

A la junta de març de 1882 es dona compte del resultat de la gestió des de l'inici del conveni¹¹. El balanç té un actiu de 152.500 pessetes i un passiu de 109.550. Per tant, el benefici va ser de 42.950 ptes. S'acorda desembossar el 15 % dels respectius crèdits per millorar les condicions de finançament, amb un interès del 15%. Dimiteixen els membres de l'anterior Junta Superior Administrativa i són anomenats els nous, presidits per l'advocat Román Rodríguez Lacin.

Pel que fa a l'assistència, sembla que continuava el declivi de l'etapa anterior. Angel Pulido, que visita el manicomi com a particular, opina desfavorablement¹². Rodríguez Méndez continua en la direcció, fins que va discrepar amb la marxa lenta dels projectes iniciats i comunica la seva sortida en una carta a diferents mitjans de premsa, el dia 11 de febrer de 1882¹³: *Sepárome tranquilo despues de haber realizado o contribuido a realizar cuantas mejoras han permitido las azarosas circunstancias de una larguísima interinidad y de haber echado las semillas de nuevas reformas, que habrán de fructificar si el terreno se cultiva convenientemente.*

Concedeix marge per a l'esperança. De fet, temps després inspira que la seva sortida va ser produïda per què, encara que els seus plans s'acceptaven, trigarien en realitzar-se *mas tiempo del que a su conciencia convenia*¹⁴. La sortida coincideix amb el final de l'etapa de presidència de Gallardo.

II-Etapa de Rodríguez Lacin, president; Francesc Caballero, director

Roman Rodríguez de Lacin i Sánchez Camargo és un advocat que viu al carrer de la Mercè 11. Ara té seixanta anys i actua en nom propi i com cessionari dels interessos d'Anicet Espinach. La presidència comença el 22 de març de 1882. Inicialment estableix a casa seva, la seu barcelonina de les oficines del manicomi.

Coincidint amb el canvi de junta, el 2 de març de 1882, entra com a director Francisco Caballero de Reina¹⁵. Era metge militar, d'una família amb vinculacions nobiliàries de Barcelona¹⁶. S'ha considerat per tothom una persona molt correcta però dèbil de caràcter, i per tant molt utilitzable pels gestors. Caballero sempre ha defensat l'honorabilitat de la junta, dient que li van concedir tot el que demanà; que sí que hi havia deficiències en l'alimentació i vestit dels pensionistes de les diputacions, però no pel que fa a les qüestions sanitàries. Sota la seva direcció es va produir la certificació de la defunció d'Eustaquio Campo, cosa que va ocasionar el famós cas del *mort resuscitat*. Baldiri Net va continuar com a sots-director i entre els metges del manicomi que coneixem apareixen Isidre Calvet Nava i Patrici Bertran¹⁷. Com a farmacèutic va actuar Manuel Martí Porta.

La junta presidida per Rodríguez aprova un nou reglament interior del manicomi el 9 de juny de 1882. La marxa del centre té un camí progressiu cap a la capitalització, però aviat apareixen discrepàncies entre la junta dels creditors i Frederic Pujadas, i al desembre de 1882 porten les dificultats als tribunals. El primer intent de conciliació no té acord i el 26 de febrer de 1883 la Junta presenta una demanda contra l'hereu. Frederic Pujadas, malgrat els acords previs, no rep cap benefici del manicomi, busca

el consell d'un curiós personatge, Víctor Dotti Bacciarini, el qual exerceix unes funcions mixtes com de representant, conseller...¹⁸ A Frederic li interessa un acord amb els creditors, ja que en cas d'entrar en l'àmbit judicial, s'haurien de produir els corresponents judicis executius per a resoldre els deutes heretats i s'hauria de vendre el manicomi per un preu molt baix, que perjudicaria Frederic Pujadas. El major perill vindria dels creditors no hipotecaris, els quals podrien sol·licitar la venda judicial dels béns de Pujadas. Els esmentats creditors no hipotecaris estaven defensats per l'advocat Pere Estasen i Cortada (conegut per ser uns dels propagadors del positivisme). Dotti exigeix de Frederic Pujadas que s'abstindrà de fer gestions particulars amb cap altre persona. Les esperances de Frederic sobre els beneficis a obtenir del manicomi no semblen sòlides, i promet Dotti que de tots els guanys que obtinguin es faran tres parts, de tal manera que Frederic es quedarà amb dues i Dotti amb la tercera. Així mateix, Dotti tindria preferència en l'adquisició del manicomi en el cas que l'hereu decidís la venda.

En aquest moment hi ha 36 creditors, ja que hi ha canvis molt freqüents, per vendes i repartiments de la titularitat dels deutes. A la tardor de 1883 hi ha un conflicte entre els creditors per qüestió de la representació en la junta, i momentàniament Rodríguez Lacin presenta la dimissió encara que després la retira^{19,20}.

Al Certamen Frenopàtic que se celebra a la Nova Betlem al setembre de 1883, el nord-americà. Seguin envia un treball, habitualment qualificat de superficial, on relaciona les impressions d'una visita que havia fet al manicomi de Sant Boi, cap al gener de 1883²¹. Li sembla bé l'estructura, llevat de les habitacions destinades als agitats. Recull informació sobre les despeses: *...el término medio del gasto de manutención (exclusive los sueldos de los médicos y el interés del capital empleado) es de unos 75 céntimos de peseta por día.*

Frederic Pujadas ven part del manicomi a Gallardo i Rodríguez Lacin

Al final de 1883 els creditors i Frederic Pujadas arriben a un acord per tal de superar les diferències²². Reconeixen el deute de 13.500 pessetes sobre les pensions que l'hereu no ha rebut, el qual passa a tenir-la de 5.000 pessetes. Resta clar que quan els creditors es compensin dels deutes d'Antoni Pujadas, el manicomi es reintegrarà a Frederic Pujadas. Amb això finalitzen els plets entre les parts. Aclarit l'anterior, Frederic ven un terç de la propietat a Gallardo i un altre a Rodríguez Lacin. L'altre terç roman en poder de l'hereu, el qual cobra un total de 50.000 pessetes. Gallardo i Rodríguez no entraran en possessió de la propietat dels 2/3 fins que els creditors d'Antoni Pujadas hagin cobrat els crèdits. Seran gerents Rodríguez i Pujadas, amb idèntiques atribucions. Frederic es reserva la *caseta dels americans*. Pujadas tenia una posició feble i cedeix els seus drets sense massa tensió. Era enquadernador d'ofici, amb una economia molt elemental. Víctor Dotti havia estat al marge d'aquest contracte de venda, malgrat l'acord que tenia amb Pujadas i pel qual Dotti hauria de rebre part dels beneficis²³. L'incompliment de Frederic Pujadas fa que Dotti es retiri i ven els seus drets a Joan Lacambra.

Aproven un nou reglament del manicomi el primer de juny de 1885. Al setembre de 1885, per 695 malalts, hi havia setanta empleats inclosos els d'administració i direcció, que evidentment eren molt pocs. Per exemple, a les nits solament hi havia tres persones de vetlla. Només romanien tres metges: Francisco Caballero, Baldiri Net i Patrici

Bertran i un practicant que havia finalitzat la carrera de medicina, Gonzalo Polo. La farmàcia estava atesa per Manuel Martí Porta, qui adquiria els medicaments de la farmàcia del pare.

Un esdeveniment de molta transcendència, una epidèmia de còlera, altera la marxa del manicomi, i obliga a canviar els gestors.

III- Època de Benet Adroer Vinyals, president; Galceran Granés, director

Els primers anys de l'administració d'Adroer estan vinculats a dos greus esdeveniments provinents dels períodes anteriors: l'epidèmia de còlera i el cas del *mort ressuscitat*.

L'epidèmia de còlera de 1885

A l'octubre de 1885 esclata una epidèmia de còlera al manicomi. Encara que no s'havia comunicat oficialment, el fet es coneixia al govern civil. Un ofici del governador del 8 d'octubre de 1885 ordenava la presentació dels membres de la Junta. No va anar-hi ningú, i el governador intervé la institució. L'11 d'octubre de 1885 es reuneix un grup de creditors dissidents a la direcció de Rodríguez Lacin convocats per Pere Serra i Pons^{24,25}. Roman Rodríguez els havia assegurat que es prenen totes les precaucions per tal d'evitar una invasió colèrica. Es nomena una nova Junta, presidida per Benet Adroer. Era advocat, i espòs d'Anna Maria Calafell i Font, la filla de Santiago Manuel Calafell, el creditor d'Antoni Pujadas al 1862, a València. Vint-i-quatre anys després encara s'arrossegueu derivacions d'aquest afer! Determinen obrir una informació que pugui avaluar els *abusos y extralimitacions* de Rodríguez Lacin, i per tal de conèixer tots els acords que hagi pogut fer amb Frederic Pujadas. Segons l'acta de la reunió, la Junta no coneixia la venda feta per Frederic a Rodríguez Lacin i Gallardo, ni l'acord extrajudicial.

Al 1885 la província de Barcelona estava molt afectada pel còlera. Quan, als primers dies d'octubre de 1885, envaeix el manicomi, hi havia ingressats 424 homes i 271 dones. Van estar afectades 258 persones i van morir 153. Aquesta epidèmia al manicomi ha estat descrita per Josep Balaguer i Oromí en un llibre, però en la premsa diària encara hi havia més informació, i més contextualitzada. S'havia iniciat el primer d'octubre²⁶. El dia 4 atacava de manera important l'àrea de les dones, i el director mèdic, Caballero, va expressar a la Junta Administrativa que s'havia de comunicar la situació a les autoritats. Rodríguez Lacin i Manuel Martí, van decidir esperar. Només es van traslladar a una zona allunyada els pensionistes *distingits*. Quan apareix el primer cas, el president de la junta, que romania al manicomi amb la seva família, va marxar immediatament, sense disposar cap cosa sobre l'epidèmia. La comunicació a les autoritats no es va fer fins a cinc dies després, quan tot l'escàndol havia esclatat i el propi governador civil, González Solesio, ja s'havia presentat amb dos metges, Mascaró i Montserrat, el dia 8. Com que no hi havia ningú de la Junta Administrativa, van donar les ordres al director mèdic. García Faria és nomenat delegat del governador, i Josep Balaguer i Oromí, assessor mèdic. Posteriorment s'afegiria el metge Norberto Llinàs de la Tejera, el farmacèutic Llorens i alguns practicants que provenien de l'hospital de la Santa Creu.

El dia 10 la Junta Provincial de Sanitat emet un informe on demana enderrocar les cambres fortes (on es trobaven els malalts més afectats), eliminar els estanys que hi havia als jardins, evitar l'entollament de les aigües, dotar de més aigua el centre, cremar o desinfectar moltes zones, augmentar el personal, dotar-lo d'utillatge sanitari, aïllar el manicomi i traslladar fora els dementats no afectats per l'epidèmia. Es va nomenar un delegat facultatiu, amb permanència al manicomi, i es finalitzà amb l'exigència de responsabilitats a la junta *por su censurabilísima conducta*. Dies després, Rodríguez Lacin compareix humiliat davant el governador civil i demana un tracte humanitari. Se cita que González Solesio li va prometre que li donaria un tracte tan humanitari com el que ell havia fet als dementats.

La descripció que tothom fa és molt dura. Es dirà que l'estructura del manicomi era deficient i antihigiènica i que des de sempre s'havien buscat més els aspectes d'imatge que d'eficàcia. La tasca de Pujadas apareix absolutament desqualificada, a l'igual que Rodríguez Lacin. Tanmateix, l'opinió que es va formant sobre la disponibilitat de la nova junta presidida per Adroer, és bona, i en atendre les despeses de l'epidèmia va gastar seixanta mil pessetes. De fet, resulta veritat que fins aleshores els creditors no s'havien compensat dels diners que havien invertit, abans amb els préstecs a Pujadas i després pel funcionament del manicomi. Com que la situació era deguda en part als retards de les diputacions, minvaven força la responsabilitat dels gestors.

Els 290 pensionistes no afectats per l'epidèmia van ser traslladats a unes dependències agrícoles properes, Can Soler a Santa Coloma de Cervelló, propietat d'Eusebi Güell, que s'habilita com a manicomi provisional, ja que els directors de la Nova Betlem i del Frenopàtic comuniquen al governador que no tenen capacitat, el que era veritat.

Els analistes de Barcelona, Codina Länglin i Ricard Botey, estudien les aigües de consum, que eren extreïdes del pou del pati de l'entrada, i no troben vibrions colèrics, per la qual cosa determinen que el focus no va ser l'abastament d'aigua, i especulen sobre la contaminació a partir dels residus fecals.

La manca de personal es corregeix i els malalts afectats van ser atesos per voluntaris de l'Associació de la Caritat Cristiana i Germanes Concepcionistes. Es va discutir si era convenient utilitzar com a profilàctic del còlera la injecció de cultius atenuats del bacillus vírgula, el vaccí de Ferran. Els metges actuants no n'eren partidaris. Amb l'aïllament, les desinfeccions enèrgiques i l'atenció acurada, els efectes de l'epidèmia van anar minvant²⁷.

Resulta evident, per la unanimitat dels testimonis, que la situació quan arribà el governador al manicomi, era desastrosa. Però hem de contextualitzar-la. El governador no va anar al psiquiàtric com un cas excepcional. Pràcticament tots els dies visitava diferents poblacions, durament atacades per l'epidèmia, que tenia una altíssima mortalitat, al voltant del 50 %. El que resultava més punyent al manicomi és que el personal havia fugit, seguint al president. I un dels metges va ser afectat de la malaltia. En aquesta situació eren els propis dementats quins tenien cura de tots els treballs, fins i tot dels enterraments. La visió de les sales hauria de ser dantesca.

L'estructura de recollida de les aigües residuals era deficient, però igual que en tants altres indrets. Una situació amb la qual havia conviscut molts anys el catedràtic d'Higiene, Rodríguez Méndez. La situació del manicomi, i l'evident abandonament de la junta, resultava lògic que desencadenés la indignació de les autoritats, de la premsa

i del públic. La identificació de *Casa de la Mort* que alguns diaris li van aplicar era lògica. Uns altres van qualificar-la d'*indústria criminal*²⁸. Tots els adjectius eren en aquest sentit. Passada la fase aguda, van iniciar-se les actuacions judicials. La normalització s'aconseguí amb les mesures dels experts i l'actuació pràctica de voluntaris religiosos substituïnt els curadors. Alguns d'aquests voluntaris van morir contagiats. Benito Menni, des de Ciempozuelos, va oferir l'ajut de personal, però ja no era necessària.

La premsa poc a poc va anar disminuint la gravetat dels qualificatius, i al final les opinions són positives sobre la disposició de la junta d'Adroer. Tanmateix, es recorden molt negativament els temps *del tristemente célebre doctor Pujadas*²⁹. I del manicomi es diu que *tiene una celebridad que nadie ha envidiado todavia*³⁰.

El mort ressuscitat

La tardor del 1888 culmina un procés judicial per fets originats al manicomi de Sant Boi anys abans. L'expectació del tema és extraordinària, i Antoni Pujadas és citat en una faceta no apareguda fins ara, que com veurem no pot ser ignorada. La premsa es fa ressò amb fort relleu, i la imatge que projecta l'hospital resulta de nou molt desfavorable.

L'escàndol prové per l'acusació d'haver-se fet una certificació de defunció, d'Eustaquio Campo Barrado, un malalt ingressat al manicomi, quan realment era viu. La certificació falsa seria part d'una trama criminal, en la qual estarien implicats, almenys un metge del manicomi i persones relacionades amb l'entorn familiar de l'esmentat Eustaquio, amb l'objectiu d'aprofitar-se d'una important herència. Tot això és descobert mitjançant una trama no menys sorprenent.

Anem al relat concret. Al 1865 ingressa a Sant Boi el jove Eustaquio Campo. La seva família era de molt bona posició econòmica i vivia a la localitat extremenya de Plasència. Eustaquio roman a Sant Boi, com a malalt de primera categoria. Segons el manicomi, el 18 de setembre de 1882 va morir. Havia estat atès en la malaltia final pel metge Isidre Calvet, i la certificació oficial de defunció signada pel director mèdic, Caballero. Part de la seva família entra en possessió de l'herència que hauria estat seva. Però, malgrat el certificat, alguns familiars sospiten que Eustaquio no ha mort i que continua al manicomi.

Paral·lelament, hi havia un altre malalt, Eulogio Santa Olalla, natural de Burgos. Havia ingressat a Sant Boi dues vegades com a malalt. De la primera surt curat l'any 1875. Reingressa el 10 d'octubre de 1880, diagnosticat d'una "depressió d'accessos periòdics". Va curar progressivament i el 13 de maig de 1881 va ser alta, però demana continuar empleat al taller de fusteria, on rep una assignació.

A continuació, en el segon capítol de la trama, apareix un personatge bàsic, Concha Somera, domiciliada a Plasència. Aquesta dona estableix un pla rocambolesc. Simularà estar boja, aconseguirà que la portin a Sant Boi i ací investigarà si Eustaquio està viu o no. Arriba al manicomi al novembre de 1883. Dirà després que la tractaven bé, però conta un detall inquietant³¹: *Siempre ponía bajo la almohada unas tijeras para que no hicieran con ella lo que con otras.*

Al taller de fusteria identifica Eustaquio en la persona que respon al nom d'Eugenio Santa Olalla. Concha, aconsegueix convèncer al fuster que no és Eugenio sinó més bé Eustaquio, i marxen cap a Plasència.

L'arribada del fuster no es manté amb discreció; progressivament la població placentina pressiona per tal que l'*hereu* recuperi l'herència. Els esdeveniments esclaten quan al setembre de 1886 es presenta el fuster a casa d'un dels parents demanant deu mil duros procedents de la venda d'una devesa. La documentació que presenta està a nom d'Eugenio Santa Olalla. Com insisteix que el seu nom real és Eustaquio Campo, és detingut per usurpació de personalitat. Immediatament comencen els moviments populars, per tal que es retornin els béns a l'Eustaquio. Ja tot el país parla del cas del *mort ressuscitat*. I els *dolents* són, per una banda part dels hereus; i per altra, alguns personatges més o menys identificats del manicomi, que l'havien col·laborat per diners. S'aprofita per a criticar de pas tot el manicomi actual i passat, concretant que va ser Baldiri Net el col·laborador intern de l'engany.

El fuster és processat per usurpació de l'estat civil, ja que Eustaquio ha mort, segons la certificació oficial. La instrucció fa indagacions en tots els sentits, però el procés i el judici solament pretenen saber si la persona que es presenta sota el nom d'Eustaquio Campo ha comès un delictes de suplantació de personalitat. La premsa i la població no entenen que l'inculpat sigui Eustaquio i no els criminals que l'han declarat difunt i han robat l'herència.

Molts dels Campo Barrado reconeixen al seu parent en el fuster. Els testimonis que procedeixen del manicomi de Sant Boi són unànimes en el sentit que Eustaquio havia mort i el processat és Eulogio Santa Olalla.

Com a argument a favor de la manipulació realitzada a Sant Boi consta que hi ha una certificació del jutge municipal de Sant Boi sobre la mort d'Eustaquio d'una data, quan al registre civil apareix la del dia següent³².

L'ex-governador civil de Barcelona, González Solesio, va arribar a dir que *el manicomio de San Baudilio de Llobregat era un centro de inhumanidad y de inmoralidades*³³. L'entorn del judici arriba fins i tot a aspectes personals, amb manifestacions molt dures. El periòdic *La Locomotora*, de Béjar, transcriu una conversa amb el processat³⁴.

-¿Qué conducta moral le merecía a Vd. el doctor Pujadas?

-... Que, según de público se decía, el doctor Pujadas era un sultán dentro del establecimiento; que su vida era muy depravada; que acostumbraba llevarse al servicio de su casa de Barcelona varias enagenadas de las mas guapas, devolviéndolas al establecimiento en un estado, del que podían dar mas detalles algunos empleados de San Baudilio que desempeñaban algunas comisiones que tuvieron su terminación en la Casa-Cuna de Barcelona; que ésto lo sabe de referencia y por los comentarios que se hacían entre los empleados; que la conducta del célebre doctor dió lugar a que dentro del régimen interior de la casa pasaran cosas graves como las que la prensa ha denunciado, si bien cree ésta no ha dicho la mitad de lo que ha debido decir.

Com resulta inevitable, aquestes expressions són acceptades per la majoria, i afecten el nom i el crèdit del manicomi. La realitat de l'ombra en l'honorabilitat d'Antoni Pujadas en aquest sentit no la tenim dilucidada. Tanmateix, no podem ignorar-la.

El processat diu que va ser el Dr Net qui li va induir a utilitzar el nom d'Eugenio Santa Olalla. Precisament en la persona de Baldiri Net se centren altres expressions desqualificadores. Diu Concha Somera³⁵: *Es un segundo Pujadas o primero, porque es mas infame que aquel.*

Hem de recollir aquestes manifestacions que expressen opinions sobre Net, i un cop més sobre Pujadas. Sobre el manicomi com a institució és preguntada Concha: *¿Había deficiencia o immoralidades en el manicomio?*. Respon: *Había cosas que de saberlas lloraria el tribunal, cosas que sabemos el gobernador civil de Barcelona de entonces y yo.*

Concha explica que va tenir un curiós col·laborador dins del manicomi per a la seva funció detectivesca. Va ser un intern supervivent dels que van arribar al manicomi al 1853.

Mossèn Corral, magistral de Plasència, també declara citant Baldiri Net. Diu Corral³⁶: *Que Net tuviera interés en que falleciera o desapareciera Eustaquio o que éste interés fuese de otros, es cosa que ignoro.* Les seves paraules sobre el doctor Net no deixen dubtes sobre la qualificació que li mereix. És presentat com l'actor còmplice en la trama criminal; l'instrument dins del manicomi per tal d'apoderar-se d'una fortuna de dos milions de pessetes, de la qual és beneficiari especialment l'advocat Felipe Díaz. El secretari de la Junta Administrativa, Joan Lacambra, (l'antic hereu frustrat de Pujadas), no pot declarar per amenaces^{37,38}.

Les notícies dels diaris no deixen al manicomi en bon lloc i la seva junta administrativa escriu a totes les diputacions per tal de manifestar que el procés és fruit d'una fabulació³⁹. També facilita unes declaracions⁴⁰ del Dr Caballero, el qual havia fet el certificat. Recorda que va iniciar les funcions de director el 2 de març de 1882 davant la renúncia de Rodríguez Méndez. És va instal·lar al manicomi amb la seva família. Passats uns sis mesos morí Eustaquio, atès pel Dr Isidre Calvet. Eugeni seguia al manicomi com assalariat quan el Dr Caballero va sortir al novembre de 1885. Ningú no li va proposar cap irregularitat. La confusió entre les dues persones era impossible, hi havia molts empleats que evitarien qualsevol manipulació. Sobre possibles abusos, salva el tracte i l'assistència sanitària: *Yo solo me ocupaba de la dirección facultativa y siempre tuve todos los elementos que fueron necesarios y pedí. La primera vez que se empleó la cocaína en Cataluña fue en S Baudilio, pagada a 40 ptas el gramo. En cuanto el trato que se daba a los dementes, puedo decirle que todos me abrazaban con efusión apenas me veían, porque jamás impuse ni consentí que se impusiera el menor castigo corporal, ni aun en los tres ocasiones... que fui objeto de graves agresiones en momentos de furor.*

Pel que fa al tracte sobre l'alimentació i el vestit accepta que sí que hi havia deficiències: *Deficiencias en la alimentación y de vestido de los dementes... las había, pero la administración se excusaba con la dificultad que tenía para cobrar sus créditos.*

Creu Caballero que tot el cas és degut a l'elucubració de Concha Somera⁴¹. En tot el procés es detecta una irritació dels metges contra aquesta Concha que assegura haver burlat als psiquiatres de Madrid i de Barcelona simulant una malaltia mental. La Junta insisteix en la normalitat, amb el testimoni de persones que van estar al centre⁴².

Als primers dies de novembre, el fuster és absolt del delictes d'usurpació de la personalitat d'Eustaquio. La tesi recollida és que el fuster ha estat convençut per altres de ser Eustaquio, sense especial ànim d'engany per la seva part. Expressament consta que no es declara si el processat és o no Eustaquio, i se li reconeix el dret a establir una demanda per tal d'aclarir la seva veritable personalitat. La sentència és viscuda a Plasència com un triomf popular⁴³.

Artur Galceran i Granés en la direcció mèdica

La direcció de Galceran va iniciar-se el 23 de novembre de 1885, un cop que ja s'havia tallat l'epidèmia de còlera. Fins aquest moment era metge *consultor* de la Nova Betlem. S'havia format com a alienista al costat de Giné: metge intern des de 1877 fins al 1881, quan el manicomi contracta Pere Ribas, i Galceran passa a ser metge consultor. Havia intentat sense èxit ser professor de la facultat i metge de la Casa de Caritat. Escrivia molt, especialment a *La Revista Frenopàtica Barcelonesa*, ja que juntament a Giné són els dos autors bàsics. La seva posició frenopatològica és estrictament organicista, i relata un dels escassos estudis sistematitzats que es fan, en aquest cas sobre la influència de la meteorologia en la simptomatologia psiquiàtrica. És un dels pilars de Giné en el Certamen de 1883. Sembla com si la marxa de Galceran cap a Sant Boi coincidís amb un cert distanciament, ja que deixa de col·laborar en la *Revista Frenopàtica* i en *La Independència Mèdica*, i continua, però, a la *Gaceta Mèdica Catalana*, la revista que lidera Rodríguez Méndez. Podriem deduir que en aquesta època estava sota la influència del catedràtic d'Higiene⁴⁴. Tanmateix, sempre va considerar Giné amb molt de respecte.

La reorganització de Galceran a Sant Boi arriba a tots els elements. S'estableix una direcció i dues sots-direccions, una d'homes i una altra de dones. Joaquim Martínez Valverde i Antoni Simonena Zalegui i Celestí Armenter Domènech són els metges que n'apareixen. Martínez Valverde venia de l'equip de la Nova Betlem. La incorporació d'Armenter ha de ser una mica posterior ja que aprova la llicenciatura al 1888. Baldiri Net no hi és.

Compren molts aparells d'electroteràpia de nova concepció que podien ser portats a la capçalera del llit. Una màquina de Ramssden i ampolla de Leyden, dos aparells de Spamer, un aparell de Sthörer, un aparell galvànic de Betran. En hidroteràpia disposen de pluja laminar, circular, raigs verticals i horitzontals, piscina gran, 8 banyeres per a banys generals, 4 per a banys parcials, irrigació vaginal i suoració. Hi ha una màquina elevadora d'aigua de 4 cavalls que funciona per vapor. No aplica l'aigua freda: *la locura es insoluble en el agua fria*.

El manicomi disposa d'aigua abundant portada per canonades. Hi ha clavegueres que envien l'aigua residual a dos quilòmetres. Al centre dels patis hi ha latrines per a recollir les evacuacions dels malalts. Tenen sífó, i es desinfecten sovint. Solament es posa un sistema de contenció, la jaqueta, en els onanistes, els suïcides i en els epilèptics impulsius. Es publica una nova revista entre els anys 1886 i 1895, el *Boletín del Manicomio de San Baudilio*. Els preus mensuals són els següents: Distingits: 500 ptes; Primera: 170; Segona: 130; Tercera: 80. Les diputacions: 45. Hi havia 645 malalts.

Escàndol per l'acusació de cobraments incorrectes

El procés de Plasència és viscut amb moltíssima atenció a tot arreu. Les acusacions arriben a tota mena d'aspectes. La diputació de Madrid, al desembre de 1887 analitza les defuncions que comuniquen els dos manicomis privats amb els quals té relació. En Ciempozuelos han estat atesos 244 asilats, dels quals han mort 90 dements i han estat alta 30. En Sant Boi s'han atès 99 dements, i s'ha comunicat la defunció de 3, i 1 ha sortit curat. Les xifres denotaven, o una excessiva mortalitat a Ciempozuelos, o que en Sant Boi es cobrava per difunts. Quants morts ressuscitats hi havia a Sant Boi?. La Diputació, que sempre havia estat el principal client del manicomi, es veu obligada a formar una comissió inspectora, presidida pel metge Angel Pulido Fernández^{45,46}. Amb una curiosa barreja, hi assisteixen periodistes de Madrid, i de Barcelona. Tenen l'encàrrec de visitar els manicomis de Sant Boi i de Ciempozuelos.

Es presenten a Sant Boi el 26 de novembre de 1888, sense avís previ, i són rebuts per Artur Galceran, ajudat pels metges Martínez Valverde i Armenter Domènech. La descripció del manicomi i del seu funcionament que fa *El Noticiero Universal* és elogiosa. La nova junta s'ha gastat 35.000 duros en els tres darrers anys; ha reformat el sistema de clavegueres, i sanejat els llacs que hi havia als jardins. Es treballa a *El Partenom*, el menjador d'homes i la sala de jocs. S'han eliminat les reixes de totes les dependències i el règim cel·lular. Solament s'utilitzen les camises de força i els guants amb cinturó. Es procura que els malalts provinents de les diputacions treballin i rebin un petit salari. La descripció periodística arriba fins al vestuari proporcionat als malalts⁴⁷. Els dormitoris i l'alimentació eren correctes. El director presideix la taula dels distingits, com havia estat usual en tots els manicomis barcelonins, i els metges encarregats de cada secció, presideixen la taula corresponent. Hi ha una biblioteca amb 300 llibres d'història, geografia i viatges.

La conclusió del diari és definitiva: *El efecto producido fue bueno y realmente no corresponde a lo que del manicomio se habia dicho ultimamente.*

Els comissionats emeten una acta extraordinàriament elogiosa⁴⁸. Després quan tornen a Madrid i visiten el manicomi de Ciempozuelos, informen de forma molt favorable de la situació en Sant Boi i no tant de la de l'altre centre.

La reorganització

En aquesta època Galceran participa prou activament en les tasques del Congrés de Medicina desenvolupat durant l'Exposició de 1888⁴⁹. Parla en la sessió dedicada a la relació entre el dret i els coneixements frenopàtics, i també presenta un treball específic sobre *Clasificación anatómo-patológica de las vesanias*. El títol ja indica la seva estricta tendència organicista. Celestí Armenter, presenta una comunicació sobre dos casos de microcefàlia. Martínez Valverde sobre paràlisi general, i Isidre Calvet, que havia estat metge intern a l'etapa de Rodríguez Méndez, un altre sobre la sífilis en l'etiologia de les malalties mentals. Tots aquests dins de l'organicisme més estricte.

La direcció de Galceran a Sant Boi apareix unànimement molt elogiada. A la vegada, Galceran defensa la posició dels creditors durant els deu anys que va ser director. Els primers anys tots els beneficis s'havien invertit en el manicomi. Al seu llibre *Ejecutoria*

a favor del Manicomio de San Baudilio defensa Sant Boi dels atacs del diputat de Madrid, Sr. Moral, i deixa escapar alguns comentaris poc benèvols sobre Ciempozuelos.

La important reorganització que té el manicomí durant la gestió d'Adroer-Galceran, confereix aquest període com uns dels de major brillantor de tota la seva història, quan ja hi havia molts altres centres amb els quals poder-se comparar.

Molta de la bibliografia de Galceran és d'aquest lapse de temps. A banda dels articles, hi trobem llibres: *Ejecutoria a favor del manicomio de San Baudilio de Llobregat* (1886); *El moderno manicomio de San Baudilio de Llobregat* (1889?); *Tratado de Dermatitis Nerviosas* (1893); *Neuropatología y Psiquiatria generales* (1895). En el curs 1894-95 és invitat a dictar un curs de frenopatologia i neurologia a la Facultat de Medicina, que és recollit al llibre darrerament citat. Entren al manicomí les primeres religioses que apareixen de forma estable: les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paul, les mateixes que hi havia a la Nova Betlem. Romanen a Sant Boi fins al 1895⁵⁰.

Al 1887 s'ha aconseguit finalitzar el deute de Gallardo Guerrero, i aquest retorna a Frederic Pujadas el terç de la propietat del manicomí, per 15.000 ptes, de tal manera que el nebot d'Antoni Pujadas té ara dos terços de la propietat⁵¹.

Al 1888 hi ha una demanda judicial de Frederic Pujadas contra la junta, ja que té dificultats en cobrar la pensió assignada. No tenim notícies de cap activitat seva en el manicomí, i al 30 de maig de 1892 mor a Barcelona, heretant els seus drets les filles Enrica i Adela.

Expansió del manicomí

Durant l'any 1892 la Diputació de Barcelona obrí un concurs públic per tal de triar una institució que atengui els malalts psiquiàtrics que no podien ser tractats al manicomí de la Santa Creu, i que fins ara eren portats a l'Institut Frenopàtic. Aquest concurs és adjudicat al manicomí de Sant Boi el 28 de juliol de 1892, el que diu molt de la bona opinió que ja mereixia.

Com que es preveu que aquest compromís suposarà un increment molt fort de les entrades de malalts, s'han de comprar nous terrenys i construir nous edificis. El tema és solucionat amb l'adquisició d'uns terrenys a *La Vinya del Convent*, al costat de l'antic centre, en la part més llunyana al nucli del poble de Sant Boi. El nom es refereix a la Cartoixa de l'Escala Dei, a la qual havia pertangut fins el 1770.

Inicialment es fa el compromís de compra per una persona vinculada, l'apotecari Joaquim Balasch⁵². Al principi de l'any 1893, l'adquisició es formalitza per Baldiri Aleu Font, Artur Galceran Granés, Pere Serra Pons, Benet Adroer Viñas i Joaquim Balasch Bosch⁵³. Tots hi participen amb 2/9 parts, llevat de Balasch, qui solament té 1/9. El terreny té una extensió total de deu mujades i mitja, equivalents a poc més de cinc hectàrees. El preu va ser de 26.250 pessetes. S'ha de notar que l'adquisició es fa a títol privat per aquestes persones, en tant que el manicomí provinent d'Antoni Pujadas pertanyia en dues terceres parts a Frederic Pujadas i un terç a Rodríguez Lacin.

Anteriorment el manicomí tenia sis hectàrees, i utilitzava unes altres cinc, dedicades a hort i granja, separades per la carretera i el canal dret del riu Llobregat. Amb les noves, l'extensió era ja considerable.

Els nous propietaris encarreguen la construcció de quatre edificis a l'arquitecte de Barcelona Frederic Soler Catarineu⁵⁴. N'hi ha dos propers al camí que porta al cementiri i separa l'antic manicomi del nou. El situat a l'occident té tres plantes. El de l'orient, dues. Els altres dos edificis tenen la mateixa forma i superfície i són prolongació dels anteriors, tenint enmig un carrer amb arbres. Aquest conjunt rebrà el nom d'Institut Pinel. Com estava acordat, el lloguen per 50 cèntims per cada malalt a la Junta Administrativa del Manicomi per què funcioni coordinadament amb l'anterior, en una sola unitat, i comencen a arribar malalts de la Diputació de Barcelona en forma regular, malgrat que al 1889 s'ha inaugurat el nou manicomi de Sant Andreu⁵⁵. Aprofitant les noves instal·lacions s'introdueix l'il·luminació elèctrica al 1893.

IV- Reordenació de la propietat. Venda a Benito Menni

Al 1894 els creditors es troben en una situació complexa: conjuntament administren el manicomi antic i el nou; un d'ells (Rodríguez Lacin) és copropietari juntament amb les hereves de Frederic Pujadas, de l'antic. Altres (Adroer, Aleu i Serra) són copropietaris del nou.

Dos creditors, Adroer i Serra, es perfilen com els promotors d'un canvi que finalitzi la situació complicada. Al final de 1894 els membres de la Junta visiten al Pare Menni a Ciempozuelos i li proposen la venda del manicomi⁵⁶. A partir d'aquest moment comencen les negociacions, que van apropant les posicions. A mitjans de l'agost de 1895, Benet Adroer Viñals i Pere Serra Pons, conjuntament, aconsegueixen concentrar tota la propietat en les seves mans, amb la intenció de traspasar-la a Menni lliure dels antics entrebancs.

En la primera operació, Josep Portabella Cots compra⁵⁷ el terç de l'antic manicomi a Román Rodríguez Lacin, per 10.000 pessetes, i a més els crèdits que tenia, en gran part per adquisició a altres dels antics creditors. Portabella ha estat fent aquestes operacions seguint les instruccions d'Adroer i Serra, per la qual cosa a principis d'agost els traspassa la propietat formal de tot. El 17 d'agost, per 150.000 pessetes, compren a les filles de Frederic Pujadas els dos terços, fins i tot l'anomenada *casa dels americans*, i els drets pendents contra la junta administrativa^{58,59}. El mateix dia adquireixen a Baldiri Aleu, Artur Galceran i Joaquim Balasch, les 5/9 parts del nou manicomi, cosa a la qual ja s'havien compromès al maig anterior⁶⁰. Balasch cobra 55.000 pessetes i Galceran i Aleu cobraran 110.000 cadascú. També ha existit un procés de concentració dels deutes heretats de Pujadas, i de pagarés emesos per les Juntes d'Administració.

El 20 d'agost de 1895, Benet Adroer Vinyals i Pere Serra Pons fan oficial la venda del manicomi al pare Menni, Angel Hércules Menni i Figini⁶¹. El preu fixat és d'un milió de pessetes, amb una distribució de 345.000 pessetes pel manicomi de Pujadas, 500.000 pel nou, i la resta per mobles i màquines. Pot pagar en el termini de deu anys. Es mantenen els censos de 28 duros anuals a favor del marquès de Santa Cruz, i 70 per a Joan Julià. La resta de les càrregues s'hauran d'alliberar pels venedors, especialment les corresponents als antics deutes de Pujadas. Com que Menni no té diners efectius demana un préstec de 75.000 pessetes al Banc d'Espanya, avalat per Benet Adroer, la seva dona Anna Maria Calafell i Òscar Pascual Bofarull, i en garantia ha d'hipotecar al seu favor l'asil de les Corts⁶².

Galceran no segueix. Semblava poc probable que continués de director quan entren els germans, probablement per indisposició de les dues parts. El Galceran laic i encara més materialista que Giné hauria de xocar amb Menni. Tanmateix, les relacions no es trenquen i en teoria continua com a consultor⁶³. Menni necessitava que algun expert ajudés al nou director, Joan Heredia Mauricio, el qual venia de l'asil de les Corts, i no consta que tingués cap experiència com alienista.

La Junta de creditors es reuneix al febrer de 1896 convocats per Adroer⁶⁴. Encara hi ha crèdits sense pagar per valor de 303.318 ptes corresponents a dotze persones⁶⁵. Es cancel·len els deutes i es traspasa la totalitat de l'administració a Benito Menni, així com els contractes amb les diferents administracions públiques, que consten ser les diputacions de Barcelona, Girona, Lleida, Madrid, Guadalajara, Jaen, Alacant, Conca, Castelló, Sòria, Oviedo, Osca, Huelva, Pontevedra, Navarra, Zamora, Àvila, ajuntament de Sant Martí de Provençals, Ministeri de Guerra i Marina. En una altra actuació immediata, Adroer i Serra adquireixen l'antic cens imposat pel marquès de la Santa Cruz al 1854⁶⁶. Amb totes aquestes mesures apareixia alliberat el manicomi i la gestió, de tots els impediments que havia arrossegat, i el 9 de juny de 1896, Adroer i Serra fan el lliurament formal de l'administració a Benito Menni⁶⁷.

Valoració final sobre la gestió dels creditors

Molts dels que havien tractat la història del manicomi havien fet una crítica simplista i desqualificadora d'aquest període. No era justa. El període és molt llarg, de quinze anys, i per tant hi ha de tot. Sens dubte la gestió de Rodríguez Lacin va ser dolenta, però no així la d'Adroer. S'ha de pensar que en la direcció mèdica hi eren Rodríguez Méndez i Artur Galceran, persones prou rigoroses per tal de tolerar una atenció incorrecta. El segon, fins i tot participa en la propietat. S'amplia prou el manicomi, es fan moltes coses, totes les inspeccions resulten positivament, i s'obté un contracte important amb la Diputació de Barcelona. El centre va gaudir un gran desenvolupament i les finances es van equilibrant, de tal manera que els hereus de Pujadas i els creditors van obtenir beneficis. Fins i tot la venda final es fa per un milió de pessetes, el que demostra que l'empresa estava sanejada. Galceran defensa la Junta, i recorda que durant molts anys no ha repartit beneficis. L'acusació d'explotació inhumana sembla exagerada. Sí que hi havia dificultats i dèficits, però en general el tracte era raonable pels estandars de l'època. Els creditors, segurament, tan sols van recuperar els capitals i uns interessos, en un negoci que inicialment apareixia com arriscat. La situació de l'epidèmia de 1885 correspon a un moment de catàstrofe organitzativa, que no era l'habitual, deguda al pànic del personal.

En la banda negativa, gravita l'actuació d'alguns creditors, quan quinze anys després de la mort de Pujadas apareix que els havia pagat en vida, emparat en documents privats, però que no s'havien cancel·lat les inscripcions hipotecàries al registre, *sin duda por no haberlo exigido el Sr Pujadas*⁶⁸. Resulta escruixidor pensar en les angúnies de Pujadas, el desordre de la comptabilitat, la seva ingenuïtat...

NOTES:

1. Noms que coneixem de creditors relacionats amb els deutes que deixa Pujadas en morir: Adroer i Viñals, Benèit; Alba Fernandez, Pau; Albinyana Junyent; Aleu Font, Baldiri; Aleu, Joan; Almató Gallisà, Josep Maria; Amat, Antoni; Argemí Vidal, Pere; Arús, Enric; Badia, Joan; Bagà, Josep; Balasch, Joaquim; Barba, Magí; Baru, Maria; Batmala, Francesc; Boada, Joan; Boadella i Comas, Ramon; Bombardo, Salvador; Brau, Andreu; Bru, Maria; Bruguera de Saurí, Francesca; Bruguera, Pau; Calafell Font, Anna Maria; Calafell Font, Dolors; Calafell, Santiago Manuel; Camps, Carme; Capdevila, Josep; Caralps; Cros, Amadeu; Dotti Bacciarini; Espinach, Anicet; Estrany, Ramon; Estruch Aparicio, Francesca, vídua de Manuel Llobet; Fernandez Marti, Angel; Feu, Francesc; Figuerola, Josep; Font, Ramon; Font Viñals, Carme, esposa de Calafell; Francisca Estruch, vídua de Llobet; Francisco Bellido, Francesc; Gallardo Guerrero, José; Garcia Benitez, Julian; Gil, Salvador; Gutierrez, Juli; Junyent, Agustí; Lacambra Dinares, Joan; Llobet i Monfort, Manuel; Llusa, Cristobal; Marti i Artigas, Josep; Marti Porta, Manuel; Mas Rodes, Antoni; Milà, Maties; Monzon Vall, Joan; Morató, Rafael; Mosell, Agustí; Murell, Ignasi; Negrevernís Oller, Oller, Teresa; Parasols; Pich, Marcel·li; Portabella Cots, Josep; Ramon i Casals, Felip; Raurich, Baldiri; Raventos, Manuel; Revellat, Isidre; Reynaldos, Pere; Riera, Eusebio; Riera i Cortadella; Rodriguez Lacin, Roman; Romeu, Llorenç; Roviralta Vilaseca, Josep; Sans, Jaume; Sans, Vicenç; Santa Cruz, marquès; Sastre, Josep; Serra, Manuel; Serra, Pere; Servat Capdevila, Joaquim; Servat, Josep; Sindreu, Isidre; Sociats, Vicenç; Solanas Valls, Baldiri; Soldevila, Joan; Solsona, Joaquim; Tejera, Gonzal; Torres, Jacint; Torres, Ramon; Tortadella; Trabal Roset; Ugas, Josep; Vilà i Valls, Llorenç; Viñals, Josep; Viñamata Vilaseca, Agustí.
2. A.P.N.B.: document del 16 de juliol de 1869, notari F. J. Moreu, num. 386, f. 1155.
3. A.P.N.B.: document del 6 de maig de 1881, notari Joaquim Nicolau, num. 10, f. 27 :
Los infrascritos D. Federico Pujadas y D Juan Lacambra en el concepto de herederos designados por D. Antonio Pujadas en su testamento privado otorgado por dicho señor, y D Federico Pujadas además en el concepto de heredero intestado del mismo D Antonio Pujadas, que seria aun cuando el mencionado testamento privado careciera de eficacia legal ante los tribunales españoles, de su espontanea voluntad declaran que en todo caso quieren que entre ellos tenga toda la fuerza y validez la calendada disposición de D Antonio Pujadas, enterados y cerciorados de que éste en diez y nueve de Abril del corriente año, cedió a sus acreedores sus bienes y en especial el establecimiento Instituto Manicomio para hacerse pago de los créditos que tienen aquellos contra él, ratifican en todas sus partes la mencionada cesión, en los términos y condiciones allí continuadas, reconociendo además la posesión en que ya están de tales bienes por medio del Sr D. Jose Gallardo, quien en nombre de los demás acreedores administra ya tales bienes, prometiendo elevar a escritura pública este documento, tan luego como tengan a su favor la oportuna declaración de herederos, o cuando menos el D. Federico Pujadas, si el testamento no prevaleciera, a cuyo fin gestionaran desde luego, lo que fuese conveniente para obtenerla, entendiendose que solo obligan los bienes de la herencia de D. Antonio Pujadas, pero en manera alguna los suyos propios. D. Jose Gallardo acepta dicha ratificación en nombre propio y en representación de los demás acreedores y para que conste y a los efectos consiguientes, lo firman en Barcelona a treinta de Abril de mil ochocientos ochenta y uno. Juan Lacambra, Federico Pujadas, J. Gallardo.
4. A.P.N.B.: document del 6 de maig de 1881, notari Joaquim Nicolau, num. 10, f. 27. Els acreedors que estan presents són: Baldiri Aleu, Pere Argemí, Ramón Boadella, Anicet Espinach, Ramón Estrany, Francesc Feu, Josep Figuerola, Ramón Font Viñals (representant de Santiago Manuel Calafell), Jose Gallardo, Josep Marti Artigas, Llorenç Romeu, Vicenç Saurí Font (en representació de Pau Bruguera), Isidre Sindreu, Jacint Torres, Josep Viñals.
5. *La Razón de la Sinrazón*, num. 51, 1 de juny de 1881.
6. CALVET I NAVA, I.: *Gaceta Medica Catalana*. 31 d'octubre de 1885, p. 617.
7. A.P.N.B.: document del 21 de juliol de 1881, notari Joaquim Nicolau Bujons, n. 35, p. 103.
8. Són presents: Baldiri Aleu, Pere Argemí, Santiago Manuel Calafell, Josep Figuerola, Jose Gallardo, Julio Gutierrez, Joaquim Llobera en representació d'Eusebi Riera, Narcís Monturiol en representació de Josep Maria Almató, Antònia Nunell en representació del seu marit Joan Boada, Marti Porta, Llorenç Romeu, Vicenç Saurí, Isidre Sindreu, Jacint Torres.

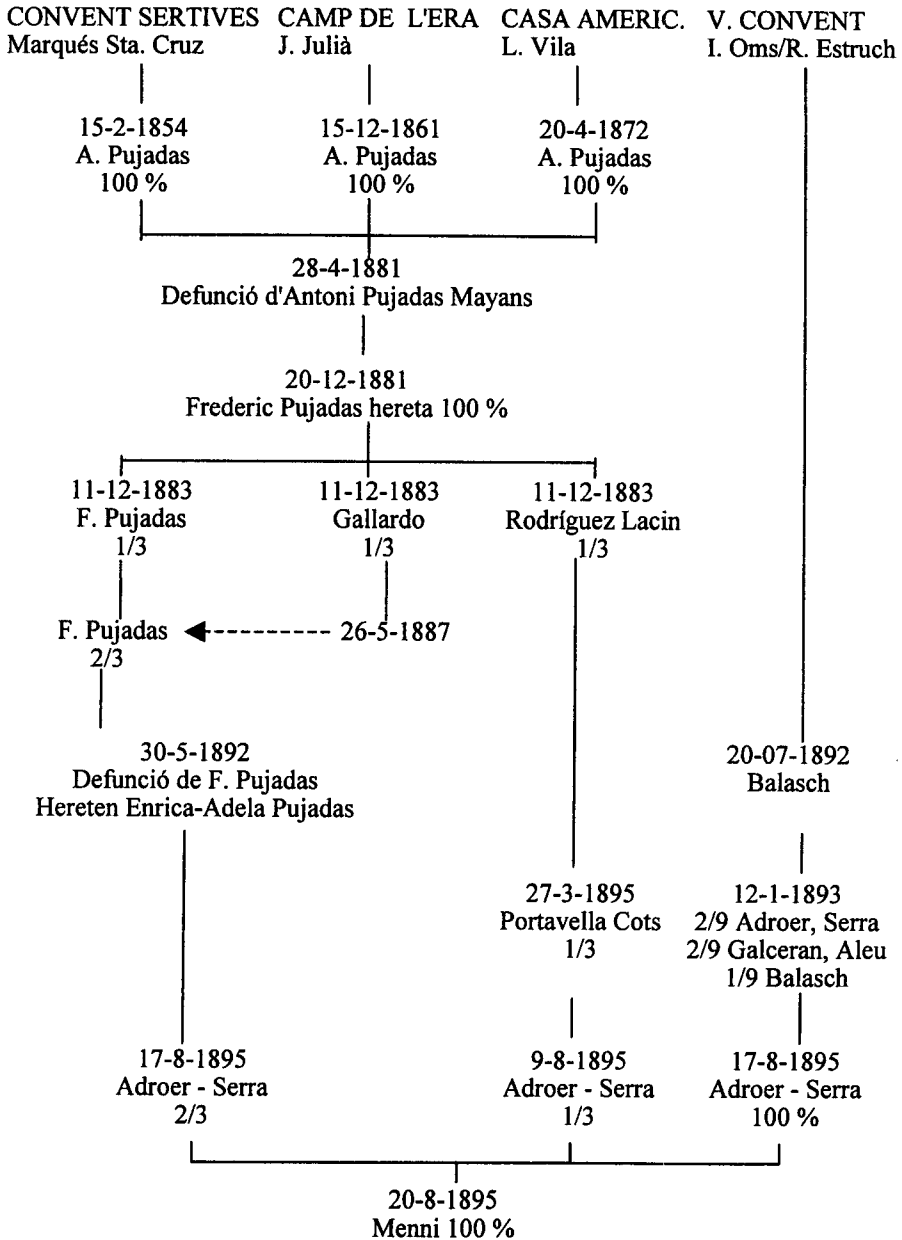
9. A.P.N.B.: document del 24 de gener de 1882, notari Faràs Vives, num. 58, f. 224.
10. A.P.N.B.: document del 23 de febrer de 1882, notari Farres Vives, num. 150, f. 606, es reconeixen a -Gallardo el dret de cobrament directe de les pensions pels malalts de les Diputacions de Madrid, Guadalajara, Osca, Cordoba, Orense, Balears, Málaga, Lugo i Girona.
11. A.P.N.B.: document del 22 de març de 1882, notari Francesc Sales Maspons i Labrós, num. 298, f. 1069.
12. *Ejecutoria en favor del Manicomio de San Baudilio de Llobregat*. Barcelona. Impta J.J. Roviralta, 1889, p. 93. Aquest llibre està atribuït a Artur Galceran Granés, i a l'exemplar que hi ha a la biblioteca del Col·legi de Metges està enquadrat conjuntament al llibre de Balaguer Oromí sobre l'epidèmia de còlera de 1885.
13. *Revista Frenopática Barcelonesa*, març 1882, p. 115.
14. CALVET I NAVA, I.: *Gaceta Médica Catalana*. 31 d'octubre de 1885, p. 617.
15. *Noticiero Universal*, 24 d'octubre de 1888, p. 1.
16. Francisco Caballero de Reina va morir als 90 anys a Barcelona, al 22 de febrer de 1909. La referència de la data de defunció la devem a Josep Maria Calbet i Camarasa. El Dr Caballero havia nascut a Aguilar de la Frontera.
17. Isidre Calvet ja no era metge del manicomí a l'abril de 1883. *Gaceta Médica Catalana*; 30-4-1883.
18. A.P.N.B.: document de l'11 d'agost de 1883, notari Joaquim Volart Bou, num. 1.017, f. 2.844.
19. A.P.N.B.: document del 31 d'octubre de 1883, notari Vehils i Font del Sol, n. 594, f. 1699.
20. A.P.N.B.: document del 9 de novembre de 1883, notari Vehils i Font del Sol, num. 610, f. 1739.
21. SEGUIN, E.C.: *Apuntes sobre los manicomios españoles. Primer Certamen Frenopático Español*. Barcelona. Tip La Academia, 1984, p. 439.
22. A.P.N.B.: document de l'11 de desembre de 1883, notari Farrés i Vives, num. 1087, p. 5.666.
23. A.P.N.B.: document del 9 de maig de 1885, notari Volart i Pou, num. 556, f. 2.006.
24. A.P.N.B.: document de l'11 d'octubre de 1885, notari Joaquim Nicolau Bujons, num. 1826, f. 5.385.
25. Són presents: Pere Serra, Benito Adroer, Manuel Martí, Pere Argemí, Cristobal Llusà, Pablo Bruguera, Baldiri Aleu, Mateu Riera en representació de la raó social " Riera i Cortadella", Llorenç Romeu, Joan Lacambra, Jacint Torres, Francesc Feu, Joan Badia, Vidua de Reventos representada pel seu fill Josep Reventós, Josep Ugas i Ramon Estany. Estan excusats Isidro Sindreu i Roman Rodriguez Lacin.
26. BALAGUER I OROMÍ, Josep: *Algunos datos sobre la Epidemia de Colera ocurrida en octubre de 1885 en el Manicomio de San Baudilio de Llobregat*. Madrid. Impta. J.J. Roviralta, 1889.
27. En l'epidèmia del còlera de 1885 també van ser afectats el Frenopàtic i el manicomí de la Santa Creu. L'epidèmia estava afectant tot el sud d'Europa amb una morbiditat molt desigual, encara que sempre amb altíssima mortalitat, per exemple algunes estadístiques xifren la de la ciutat de Barcelona en el 53%.
28. *El Monitor*, 15 d'octubre de 1885, p. 3.
29. *La Publicidad*, 17 d'octubre de 1885, p. 2.
30. *El Diluvio*, 7 d'octubre de 1885, p. 8.005.
31. *Noticiero Universal*, 19 d'octubre de 1888, p. 1.
32. *Noticiero Universal*, 25 d'octubre de 1888, p. 1.
33. *Noticiero Universal*, 13 d'octubre de 1888, p. 3 i 19 d'octubre de 1888, p. 1.
34. *Noticiero Universal*, 21 d'octubre de 1888, p. 1.
35. *Noticiero Universal*, 27 d'octubre de 1888, p. 1.
36. *Noticiero Universal*, 28 d'octubre de 1888, p. 1.
37. *Noticiero Universal*, 29 d'octubre de 1888, p. 1.
38. Si que ho fan sis persones del manicomí, entre les quals hi ha: Jaume Hugas, cap dels tallers des de 25 anys abans. Manifesta que Eustaquio va morir i que el processat és Eugenio. Andrés del Valle, capellà. Va donar l'unció a Eustaquio i després el va veure difunt. A Eugenio l'ha vist a la fusteria. Baldiri Net, sots-director des de 1859 al 1885. Diu que Eustaquio patia una lipèmaní o malenconia que primer degenera en monomania suïcida i després en demència incompleta. Va morir amb urèmia. Dionisio de la Tejera, antic administrador. De jove estava sota la tutela de Pujadas. Després va entrar d'empleat al

- manicomi. És gendre d'Olalla, la directora de la secció de dones quan hi era Concha Somera. Pablo Sabater: Va ser el primer criat que tenia Eustaquio al manicomi. No van assistir al judici altres vint testimonis procedents del manicomi.
39. En la memòria històrica dels barcelonins hi havia un altre cas, molt apassionant, d'intent de suplantació de la personalitat civil d'una persona al 1861, el *Cas Fontanella*, que Conrad Roure recorda molt bé a les seves memòries, *Recuerdos de mi larga vida*. Barcelona. Biblioteca El Diluvio, 1925, Tom I, p 167-184.
  40. *Noticiero Universal*, 24 d'octubre de 1888, p. 1. (És el num 193, que lleva la data 14-10-88, erròniament).
  41. *Noticiero Universal*, 25 d'octubre de 1888, p. 1.
  42. *Noticiero Universal*, 29 d'octubre de 1888, p. 1. Els metges Rodríguez Méndez, Caballero, Net, Calvet, Bertran; el capellà Andreu del Valle; el farmacèutic Manuel Martí; els administradors Ramon Vidiella, Eugenio Litran, Dionisio de la Tejera...
  43. *Noticiero Universal*, 6 de novembre de 1888, p. 2.
  44. La figura de Galceran Granés ha estat estudiada per Edelmira Domènech i Jacint Corbella: *La obra psiquiàtrica de Artur Galceran Granés*, Asclepio, 1969, 21, 157-171, recollit al llibre *Bases Històriques de la Psiquiatria Catalana Moderna*. Barcelona. Ed. Seminari Pere Mata, Facultat de Medicina, 1987.
  45. *Ejecutoria en favor del Manicomio de San Baudilio de Llobregat* segons nota num 12.
  46. *Noticiero Universal*, 27 de novembre de 1888, p. 1.
  47. *Noticiero Universal*, 27 de novembre de 1888, p. 1. *Las mujeres a cargo de las diputaciones visten: almilla, jubon de muleton, refajo, falda y sayo. Los hombres: almilla, calzonzillos, pantalon, chaleco y chaqueta. Encima, anguarina con capucha.*
  48. *Noticiero Universal*, 29 de novembre de 1888, p. 2: *Reunidos en el Instituto Manicomico de San Baudilio de Llobregat el dia 27 de noviembre de 1888 los señores D. Angel Pulido i Fernandez, Luis Lorenzo Martín Corral, Leopoldo Gálvez Holguin, José Ortega Munilla, Ricardo Torralba, Vocente Alafont, Andrés Peláez Vera, Ramon Audet i D. Vicente Martínez, Declaran, que en la visita parcticada en los dias de ayer y hoy en este Instituto Manicomico con el caracter de Delegados unos de la Excmá Diputacion de Madrid, y otros en representacion de la prensa periodica y profesional, han examinado minuciosamente este Establecimiento, tanto en detalle como en sintexis, encontrando que corresponde a las necesidades de la ciencia frenopática moderna, no solo en la organización del Instituto, sino en la acertada y ilustrada dirección que en él imprime su jefe facultativo D. Ariuro Galceran, cuyo espíritu innovador y circunstancias verdaderamente extraordinarias que en él concurren como especialista en las enfermedades mentales, son segura garantía para que los alienados hallen todos aquellos beneficios que demandan de consumo la humanidad y la ciencia; a realzar el estado próspero en que hoy se encuentra, han contribuido los inteligentes profesores D. Celestino Armenter Domenech i D. Joaquin Martinez Valverde, y las Hermanas de San Vicente de Paul, como asimismo la junta administrativa, quien no escaseando los recursos necesarios ha elevado este establcimiento a la altura de los mas reputados del estrangero.*
  49. *Congreso de Ciencias Médicas de Barcelona celebrado del 9 al 15 de septiembre de 1888*. Barcelona. Impta. Balmas Planas, 1889.
  50. BADA, Joan; SAMPER, Genís. *Catalonia Religiosa*. Barcelona. Edit. Claret, 1991, p. 139.
  51. A.P.N.B.: document del 26 de maig de 1887, notari Armengol Piferer, num. 139, f. 681.
  52. A.P.N.B.: document del 20 d'octubre de 1892, notari Adrià Margarit i Coll, num. 562, f. 2.237.
  53. A.P.N.B.: document del 12 de gener de 1893, notari Umbert de Soler, n. 8, f. 31.
  54. Segons el *Diccionari Biogràfic* de Rafols (Barcelona. Edit. Millà, 1954), Frederic Soler Catarineu havia guanyat una medalla de plata a l'Exposició de 1886 presenta un projecte d'infermeries, llatzarets, desinfecció i hidroteràpia per un manicomi, premiat també amb medalla de plata.
  55. A.P.N.B.: document del 20 d'octubre de 1892, notari Adrià Margarit, num. 562, f. 2.237.
  56. ARRANZ MUÑECAS, Tomás: *Del internamiento a la psiquiatria comunitaria*. Sant Boi de Llobregat. Edit. Germanes Hospitalàries del Sagrat Cor de Jesus, 1995, p. 126.
  57. A.P.N.B.: document del 27 de març de 1895, notari Narcís Batlle i Baró, num. 144, f. 516.
  58. A.P.N.B.: document del 9 d'agost de 1895, notari Narcís Batlle i Baró, num. 416, f. 1.406.
  59. A.P.N.B.: document del 17 d'agost de 1895, notari Antoni Gallardo Martínez, num. 368, f. 1.327.

-
60. A.P.N.B.: document del 17 d'agost de 1895, notari Josep Umbert Soler, num. 220, f. 1.007.
  61. A.P.N.B.: document del 20 d'agost de 1895, notari Francesc Maspons i Labrós, num. 641, f. 2.131.
  62. A.P.N.B.: document del 3 d'agost de 1895, notari Maspons i Labrós, num. 609, f. 1993.
  63. Galceran consta com a consultor en la capçalera de *La Gaceta Médica Catalana* al 1896, i també quan signa el dictamen col·lectiu a favor de Jacint Verdaguer, l'octubre de 1895.
  64. A.P.N.B.: document del 23 de febrer de 1896, notari Ferran Gasset Font, num. 71, f. 207.
  65. Els creditors i quantitats són les següents: Beneït Adroer, 42.136 ptes; Pere Serra, 58.668; Joan Aleu, 1.780; Isidre Sindreu, 65.040; Joaquim Balasch, 826; Jose Sastre, 1.235; Baldiri, 6.500; Josep Capdevila, 2.435; Josep Portabella, 44.190; Manuel Serra, 53.155; Joan Soldevila, 2.350; Josep Bagà, 25.000.
  66. A.P.N.B.: document del 2 de maig de 1896, notari Margarit Coll, n. 257, f. 964.
  67. A.P.N.B.: document del 9 de juny de 1896, notari Ferran Gasset i Font, num. 198, f. 603.
  68. A.P.N.B.: document de l'11 de juny de 1896, notari Josep Umbert de Soler, num. 145, f. 621.

ANNEX- L'EVOLUCIÓ DE LA PROPIETAT DEL MANICOMI

Entre 1854 i 1895 la propietat ha canviat molt. S'ha recollit en el text, però en el quadre adjunt apareix de forma conjunta, per un seguiment més fàcil.

ABREVIATURES:

- A.A.A.B.: Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona.
- A.C.A.: Arxiu de la Corona d'Aragó.
- A.C.I.: Arxiu Comarcal d'Igualada.
- A.D.B.: Arxiu Diocesà de Barcelona.
- A.H.A.B.: Arxiu Històric de l'Ajuntament de Barcelona.
- A.H.D.B.: Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona.
- A.H.G.: Arxiu Històric de Girona.
- A.H.H.S.C.S.P.: Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
- A.H.S.F.LL.: Arxiu Històric de Sant Feliu de Llobregat.
- A.H.U.B.: Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona.
- A.P.N.B.: Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona.

BIBLIOGRAFIA:

PUBLICACIONS PERIÒDIQUES

- Actualidad, La*. Diari. A.H.A.B.
- Ancora, El*. Diari. A.H.A.B.
- Avisador Barcelonés, El*. Diari. A.H.A.B.
- Bañista, El*. A.H.A.B.
- Barcelonés, El*. Diari. A.H.A.B.
- Boletín de la Asociación Protectora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera*. A.H.A.B.
- Boletín del Manicomio de San Baudilio*. Biblioteca de la Facultat de Medicina de Barcelona.
- Boletín Oficial de la Provincia de Santander*. 25-10-1879, p 3.
- Corona de Aragón, La*, Diari. A.H.A.B.

- Correo de Barcelona, El. Diari.* A.H.A.B.
- Diario de Barcelona. Diari.* A.H.A.B.
- Enciclopedia Médico Farmacéutica. Revista.* A.H.A.B.
- Gimbernat. Revista d'Història de la Medicina i de la Ciència.*
- Imparcial, El. Diari.* A.H.A.B.
- Independencia Médica, La. Revista. Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques.*
- Liberal Barcelonés, El. Diari.* A.H.A.B.
- Monitor, El. Diari.* A.H.A.B.
- Monitor de la salud de las familias, El. Col·lecció privada de Josep Ma. Calbet Camarasa.*
- Noticiero Universal, El. Diari.* A.H.A.B.
- Publicidad, La. Diari.* A.H.A.B.
- Razón de la Sinrazón, La. Col·lecció de la Biblioteca de Catalunya.*
- Revista Frenopática Barcelonesa. Revista. Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques.*
- Revista Frenopática Española. Revista. Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques.*
- Telégrafo, El. Diari.* A.H.A.B.
- Vapor, El. Diari.* A.H.A.B.
- Verdad, La. Diari.* A.H.A.B.

LLIBRES I OPUSCLES

- Advertencias necesarias para los que hacen uso de las aguas hidro-sulfurosas de La Puda de Esparraguera, por un profesor del arte de curar, miembro de varias academias.* Barcelona. Impta. A. Gaspar, 1845.
- Asociación Defensora del Trabajo Nacional. Reglamento Particular para las Comisiones de Provincia.* Barcelona. Impta. El Barcelonés, 1848.
- ANTÓN FRUCTUOSO, P.: *Almacén de razones perdidas.* Barcelona. Ed. Científico Médica, 1982.
- ARNÚS, M.: *La Puda: establecimiento de aguas minerales sulfurosas, situado en la marjen izquierda del río Llobregat.* Barcelona. Impta. J. Verdaguer, 1853.

- ARNÚS, M.: *Historia topográfica, química y médica de la Puda de Montserrat*. Barcelona. Impta. Diario de Barcelona, 1863.
- ARRANZ MUÑECAS, T.: *Vida del doctor D. Antonio Pujadas y Mayans*. Anales de Medicina, 1961, pp. 65-108.
- ARRANZ MUÑECAS, T.: *Del internamiento a la psiquiatría comunitaria*. Barcelona. Ed. H. H. del S. Corazón de Jesús, 1995.
- ARRANZ, T.; VENDRELL, J.; SANCHO, E.: *Biografía cronológica del Dr. Antonio Pujadas Mayans*. Sant Boi de Llobregat. Ed. G.H. del S. C. de Jesús, sd.
- BALAGUER OROMÍ, J.: *Algunos datos sobre la epidemia de cólera ocurrida en octubre de 1885 en el manicomio de San Baudilio de Llobregat*. Barcelona. Impta. J.J. Roviralta, 1889.
- BADA, J.; SAMPER, G.: *Catalonia Religiosa*. Barcelona. Ed. Claret, 1991.
- BARRAQUER ROVIRALTA, C.: *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Barcelona. Impta. F.J. Altés, 1917.
- BENET, J.; MARTÍ, C.: *Barcelona a mitjan del segle XIX. El moviment obrer durant el bienni progressista (1854-1856)*. Barcelona. Ed. Curial, 1976, dos volums.
- BUQUERAS I BACH, F.J.: *La asistencia psiquiátrica y la sanidad militar española en el siglo XIX*. Barcelona. Ed. Espaxs, 1992.
- BUQUERAS I BACH, F.J.: *L'igualadí Antoni Pujadas i Mayans, fundador de l'hospital psiquiàtric de Sant Boi de Llobregat*. Capítol dins del llibre *Història de les Ciències de la Salut a l'Anoia*. Igualada. Fund. Uriach 1838, 1996; pp. 245-260.
- BUQUERAS, F.X.; MASSONS, J.M.: *El Dr. Baldiri Net i Figueras, un heroi anònim (133-1894)*. Gimbernat, 1990, XIV; pp. 61-78.
- CABANA VANCELLS, F.: *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*. Barcelona. Enciclopèdia Catalana, Volum III, 1991.
- CALBET, J.M; CORBELLA, J.: *Diccionari biogràfic de metges catalans*. Barcelona. Fundació Salvador Vives/Seminari Pere Mata, 1981-1983, tres volums.
- CÁNOVAS SANCHEZ, F.: *Historia de España*. Dirigida per Menéndez Pidal. Madrid. Ed. Espasa Calpe, Tom XXXIV, pp. 411-446.
- CARRERAS I GONZÁLEZ, M.: *El Dr. D. Antonio Pujadas y Mayans; La Ilustración Española y Americana*, 24 de desembre de 1873, pp. 786-789.
- Congreso de Ciencias Médicas de Barcelona celebrado del 9 al 15 de septiembre de 1888*. Barcelona. Impta. Balmas Planas, 1889.
- CORNET I MAS, Gaietà: *Guia Completa del Viajero en Barcelona*. Barcelona. Impta. López, 1866.

- DE LA CRUZ, Gabriel: *Carmelitas descalzos catalanes de 1835*. Separata de El Monte Carmelo, 1965, 275-304, 431-468; 1966; 89-129.
- DELHOM, J.: *Baños de vapor de distintas clases perfeccionados para la curación radical de muchos males creídos incurables*. Barcelona. Impta. J. Tauló, 1845.
- DIEGO, E.; RUIZ DE AZUA, E.: *Historia de España*. Barcelona. Ed. Inst. Gallach, 1994, tom XI; pp. 2345-2348.
- DOMENECH, E.; CORBELLA, J.; PARELLADA, D.: *Bases históricas de la psiquiatria catalana moderna*. Barcelona. Ed. PPU/ Seminari Pere Mata, 1987.
- El Manicomio de San Baudilio de Llobregat. Sucinta historia de la ciencia mental y grupos sintomatológicos de las enfermedades del espíritu*. Barcelona. Impta. C. Verdager, 1877.
- ELORZA, Antonio: *Socialismo Utópico Español*. Madrid. Alianza Ed., 1970.
- ELORZA, Antonio: *Los orígenes del asociacionismo obrero en España; Revista del Trabajo*. 1972, 1r trim., num. 37; pp. 125-345.
- ESTRADA I PLANELL, G.: *La Puda: un balneari als peus de Montserrat*. Olesa de Montserrat. Pub. de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- FERRER I VALLS, G.: *Cartas históricas, filosóficas, estadísticas, agrícolas, industriales y mercantiles*. Barcelona. Impta. J. Torner, 1846.
- FIGUEROLA, L.: *Estadística de Barcelona en 1849*. Barcelona. Impta. T. Gorchs, 1849. (Reeditat a Madrid per la FNMT, al 1968).
- FONTANA, J.: *La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1868)*, dins de: *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar. Barcelona. Ed. 62, 1988, volum V, pp. 315-325.
- FUSTER, J.: *L'Assistència psiquiàtrica a Catalunya. Una perspectiva històrica*. Barcelona. Ed. Espaxs, 1989.
- GALCERAN GRANÉS, A.: *Ejecutoria en favor del Manicomio de San Baudilio de Llobregat*. Barcelona. Impta. J.J. Roviralta, 1889.
- GALCERAN GRANÉS, A.: *El Moderno Manicomio de San Baudilio de Llobregat científicamente considerado*. Barcelona. Impta. Casa de Caritat, 1892.
- GALCERAN GRANÉS, A.: *Neuropatología y Psiquiatria generales*. Barcelona. Tip. C. P. de Caritat, 1895.
- GINÉ I PARTAGÀS, J.: *Obras escogidas*. Barcelona. Tip. La Académica, 1903.
- GINÉ I PARTAGÀS, J.: *Tratado Teórico-Práctico de Frenopatología*. Madrid. Impta. Moya i Plaza, 1876.

- HUERTAS, J.M.: *200 anys de premsa diària a Catalunya 1792-1992*. Barcelona. C. de Catalunya, 1992.
- JORBA, Manuel: *Història de la cultura catalana 1800-1860*. Barcelona. Ed. 62, Volum IV, 1995.
- MADOZ, Pascual: *Diccionario Geográfico y Estadístico*. Madrid, 1845.
- MALUQUER DE MOTES BERNET, J.: *Historia de España*. Dirigida per Menéndez Pidal. Madrid. Ed. Espasa Calpe, Volum XXXIV, p. 785.
- MASSONS, J.M; BUQUERAS, F.J.: *Infància i joventut del Dr. Antoni Pujadas*. Gimbernat, XII, 1989, pp. 215-220.
- MATA, Pere: *Tratado de Medicina y Cirugia Legal*. Madrid. Impta. Suárez, 2ª ed, Vol II, 1846.
- MATA, Pere: *Tratado de Medicina y Cirugia Legal*. Madrid. Impta. C. Bailly-Bailliere, 3ª ed., Vol II, 1857.
- MONLAU; P.F.: *Elementos de higiene pública*. Barcelona. Impta P. Riera, 1847.
- OLLÉ I ROMEU, J.M.: *Introducció del socialisme utòpic a Catalunya : 1835-37*. Barcelona. Ed. 62, 1969.
- OLLÉ I ROMEU, J.M.: *El moviment obrer a Catalunya 1840/1843, Textos i documents*. Barcelona. Ed. Nova Terra, 1973.
- OLLÉ I ROMEU, J.M.: *Les Bullangues de Barcelona durant la Primera Guerra Carlina: 1835/1837*. Tarragona. El Mèdol, 1993-1994, 2 v.
- PI I ARIMON, A.A.: *Barcelona antigua y moderna*. Barcelona. Impta. T. Gorchs, 1854.
- PI I MOLIST, E.: *Estadística del Manicomio del Hospital de Santa Cruz de Barcelona correspondiente al año 1856*. Barcelona. Impta. T. Gorchs, 1857.
- PORCET, Pau: *Llibre de polítiques i curiositats, memòries de Pau Porcet (1788-1856), pagès de Sant Boi de Llobregat*. Barcelona. Pub. Abadia de Montserrat, 1995.
- Primer Certamen Frenopático Español*. Barcelona. Tip. La Academia, 1984.
- Prospecto y Reglamento del Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat*. Barcelona. Impta Saurí, 1854.
- Prospecto y Reglamento del Instituto Manicómico de San Boy de Llobregat*. Barcelona. Impta. El Porvenir, 1857.
- Proyecto de una casa mortuoria para la ciudad de Barcelona*. Barcelona. Impta. T. Brusi, 1850.

-*Reglamento General de la Asociación Defensora de la Clase Obrera*. Barcelona. Impta. El Barcelonés. 1847.

-RODRÍGUEZ MÉNDEZ, R.: *El Dr. Pujadas Mayans*. Revista Frenopática Española, any VI, març 1908, núm 63, p. 69.

-RODRÍGUEZ MORINI, A.: *La psiquiatria en Catalunya*. Anales de la Sociedad de Psiquiatria y Neurología, 1918-1919, pp. 9-41.

-RODRÍGUEZ MORINI, A.: *El antiguo Manicomio de San Baudilio y el moderno Sanatorio Frenopático de Nuestra Señora de Montserrat*. Barcelona. Impta. H. de J. Thomas, 1929.

-RODRÍGUEZ MORINI, A.: *Contribución de los antiguos psiquiatras catalanes a la Higiene Mental*. Revista Médica de Barcelona, 1932, juliol-desembre, tom XVIII, pp. 508-512.

-SAURÍ, M.; MATAS, J.: *Manual Histórico-Topográfico de Barcelona*. Barcelona. Impta. Saurí, 1849.

-SOLÀ I MONTSERRAT, R.: *L'Institut Industrial de Catalunya des de 1820 a 1954*. Barcelona. Pub. de l'Abadía de Montserrat, 1997.

-SUDRIÀ, C.: *La banca privada espanyola en el segle XIX*. L'Avenç, num 209, desembre 1996, p. 20.

-ULLESPERGER, J.B.: *La historia de la Psicología y de la Psiquiatria en España*. Madrid. Ed. Alhambra, 1954.

El Seminari Pere Mata, de les Unitats de Medicina Legal i Laboral i Toxicologia i d'Història de la Medicina de la Universitat de Barcelona fou creat en ocasió del centenari de la mort de Pere Mata i Fontanet (Reus, 1811 - Madrid, 1877) que fou professor de Medicina Legal, com a eina per facilitar la publicació de llibres i la difusió de l'activitat científica

RELACIÓ DE PUBLICACIONS DEL SEMINARI PERE MATA

- 1.- DOMÈNECH, Edelmira: "*La Frenología. Análisis histórico de una doctrina psicológica organicista*". 1977. 216 pp.
- 2.- CAMPS i SURROCA, Manuel; CAMPS i CLEMENTE, Manuel: "*Santuaris lleidatans amb tradició mèdica*". Lleida, 1981. 158 pp.
- 3.- CALBET i CAMARASA, Josep M.; CORBELLA, Jacint: "*Diccionari biogràfic de metges catalans. vol. I. A-E*". 1981. 194 pp. (Coedició amb Fundació Salvador Vives i Casajuana).
- 4.- *III Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Programa*. Lleida, 4-6 de juny de 1981. 32 pp. (Coedició amb Col.legi Oficial de Metges de Lleida).
- 5.- *Actes del III Congrés d'Història de la Medicina Catalana*. Lleida 1981. vol. I. 1981. 346 pp.
- 6.- HUGUET i RÀMIA, Emilio: "*Determinación del cadmio y plomo en las aguas de consumo*". 1981. 90 pp.
- 7.- MARTÍ AMENGUAL, Gabriel: "*El suicidio consumado en las Islas Baleares*". 1981. 156 pp.
- 8.- CALBET i CAMARASA, Josep M.; CORBELLA, Jacint: "*Diccionari biogràfic de metges catalans. vol. II. F-Q*". 1982. 240 pp. (Coedició amb Fundació Salvador Vives i Casajuana).
- 9.- CAMPS i CLEMENTE, Manuel; CAMPS i SURROCA, Manuel: "*Aspectes sanitaris del l'arxiu de Sant Joan de Lleida*". Lleida, 1983. 424 pp.
- 10.- CALBET i CAMARASA, Josep M.; CORBELLA, Jacint: "*Diccionari biogràfic de metges catalans. vol. III. R-Z i Addenda*". 1983. 348 pp. (Coedició amb Fundació Salvador Vives i Casajuana).
- 11.- CORBELLA CORBELLA, Jacinto; CALBET CAMARASA, José M.: "*El pensamiento sanitario y laboral de dos médicos anarquistas del siglo XIX*". 1984. 172 pp.
- 12.- *I Congrés Català de Medicina del Treball. Programa*. Barcelona, abril 1984. 36 pp.
- 13.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. I. 1984 *. 322 pp.
- 14.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. II. 1984 **. 346 pp.
- 15.- ARRÓ y TRIAY, Francisco de P. "*Estadística médica de la Compañía de Ferrocarriles de Tarragona a Barcelona y Francia*" Barcelona, 1892. Reedició facsímil. Edició i Estudi preliminar de J. Corbella. 1984. 162 pp. (Coedició amb Societat Catalana de Seguretat i Medicina del treball i Ajuntament de Barcelona).
- 16.- CAMPS i SURROCA, Manuel; CAMPS i CLEMENTE, Manuel: "*La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*". Lleida, 1985. 424 pp.
- 17.- *IV Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Programa*. Monestir de Poblet-Tarragona, 7-9 de juny de 1985. 36 pp.
- 18.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. III. 1985 *. 470 pp.
- 19.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. IV. 1985 **. 395 pp.
- 20.- ROBERT YARZÁBAL, Bartolomé: "*Balance del siglo XIX. La Medicina*". Edición y estudio preliminar: J.M. Calbet; J. Corbella. 1985. 68 pp.

- 21.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. V. 1986 *. 412 pp.
- 22.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. VI. 1986 **. 382 pp.
- 23.- VIDAL, Domingo: "*Cirurgia Forense*". 1783. Reedició facsímil. Edició i estudi preliminar: J. Corbella. 1987. XXIV + 96 pp.
- 24.- MONTAÑA i BUCHACA, Daniel: "*Aspectes sanitaris dels Arxius de les parròquies del terme i vila de Terrassa als segles XVI, XVII i XVIII*". 1987. 188 pp.
- 25.- DOMÈNECH, Edelmira; CORBELLÀ, Jacint; PARELLADA, Didac (eds.): "*Bases històriques de la psiquiatria catalana moderna*". 1987. 401 pp.
- 26.- VALLRIBERA i PUIG, Pere: "*L'obra mèdica de dos cirurgians catalans del 1700. Anton de Borja i Carles Pallejà*". 1987. 130 pp.
- 27.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. VII. 1987 *. 320 pp.
- 28.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. VIII. 1987 **. 337 pp.
- 29.- FRAGOSO, Juan: "*Tratado de las Declaraciones que han de hacer los cirujanos acerca de muchas enfermedades y muchas maneras de muertes que suceden*". Reedició facsímil. Edició i estudi preliminar: J. Corbella. 1988. 71 pp.
- 30.- LÓPEZ GÓMEZ, José Manuel: "*Don Martín Vallejo Lobón. El médico y el hombre*". 1988. 250 pp.
- 31.- HUGUET RÀMIA, Emili; CARRACEDO ÀLVAREZ, Angel; GENÉ BADIA, Manuel: "*Introducció a la investigació biològica de la paternitat*". 1988. 206 pp.
- 32.- HEXACLOROBENCENO. Primeras Jornadas Nacionales. Libro de Resúmenes. 1988. 30 pp.
- 33.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. IX. 1988 *. 378 pp.
- 34.- *Jornades d'Història de la Medicina d'Olot*. OLOT , 28 i 29 de març de 1987. 135 pp. (separata de Gimbernat VIII).
- 35.- ORFILA núm 1. I Jornadas Anuales de la Sociedad Española de Medicina Legal y Forense. Alicante 3 y 4 de abril de 1987. Libro de Actas. 1989. 265 pp.
- 36.- ORFILA núm 2. II Jornadas Anuales de la Sociedad Española de Medicina Legal y Forense. Barcelona 8 y 9 de abril de 1988. Libro de Actas. 1989. 393 pp.
- 37.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. X. 1988 **. 330 pp.
- 38.- CALBET i CAMARASA, Josep M.; VALLRIBERA i PUIG, Pere: "*Medicina i Societat a l'Espluga de Francolí (segles XVIII i XIX)*". Gimbernat vol. XI, 1989 *. 1990. 272 pp.
- 39.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. XII. 1989 **.
- 40.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. XIII. 1990 *. Actes VI Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Manresa 1990, vol. I. 311 pp.
- 41.- HEXACLOROBENCENO. Primeras Jornadas Nacionales. Barcelona 23 - 24 de mayo de 1988. Libro de Actas. 246 pp.
- 42.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. XIV. 1990 **. Actes VI Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Manresa 1990. Vol II. 316 pp.
- 43.- *XVI Jornadas Mediterráneas de Medicina del Trabajo*. Alicante, 25-27 abril 1991. Programa. 26 pp.
- 44.- STUDIA RAMAZZINIANA MEDITERRANEA. 1991. vol. I. Actas XVI Jornadas Mediterráneas de Medicina del Trabajo, Alicante 1991. 243 pp.

- 45.- DOMÈNECH, Edelmira: *"Introducción a la Historia de la Psicopatología"*. 1991. 175 pp.
- 46.- GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. XV. 1991 *. Actes VI Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Manresa, 1990. vol. III. 320 pp.
- 47.- REMÓN GIL, Julio: *"Aspectos sanitarios del Archivo de la Parroquia de Santa Ana de Buñuel (Navarra)"* 1991. 218 pp.
- 48.- CORBELLÀ, Jacint; CALBET, Josep M.: *"Bibliografia històrica de la sanitat catalana. vol. I (A-F)"*. Gimbernat, XVI. 1991. ** 340 pp.
- 49.- LÓPEZ GÓMEZ, José Manuel: *"La Topografía médica de Vic de Antonio Millet (1798)"*. 1992. 102 pp.
50. PAU i ROIGÉ, Jordi: *"Aspectes sanitaris dels arxius parroquials del Priorat (segles XVI-XVIII)"*. 1992. 144 pp.
51. MASSONS i ESPLUGAS, Josep M.: *"Francesc Puig (1720-1797) i els cirurgians del seu temps"*. 1993. 172 pp.
52. CORBELLÀ, Jacint: *"Les memòries manuscrites de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya"*. 1993. 120 pp.
53. PARELLADA, Dídac; DOMÈNECH, Edelmira; CORBELLÀ, Jacint: *"Lexicon Psiquiàtric arcaic i curios"*. 1993. 268 pp.
54. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. vol. XVII. 1992 *. 359 pp. Actes VII Congrés Història de la Medicina Catalana. Tarragona, 1992. vol. I. 359 pp.
55. STUDIA RAMAZZINIANA MEDITERRANEA. 1992. vol 2. 246 pp.
56. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XVIII, 1992 (**). Actes del VII Congrés d'Història de la Medicina Catalana, Tarragona, 1992. vol. II. 260 pp.
57. STUDIA RAMAZZINIANA MEDITERRANEA. 1993. vol. 3.
58. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XIX, 1993 (*). Actes del VII Congrés d'Història de la Medicina Catalana, Tarragona, 1992. vol. III. 303 pp.
59. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XX, 1993 (**). 285 pp.
60. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXI, 1994 (*). Actes del VIII Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Barcelona, 1994. vol. I. 315 pp.
61. LÓPEZ GÓMEZ, José Manuel: *"Sociología de las profesiones sanitarias en Mérida"*. 1994. 180 pp.
62. CALBET i CAMARASA, J. M.; ESCUDÉ i AIXELÀ, M.: *"Orígens del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona"*. 1994. 150 pp.
63. RIBAS i PONTÍ, Francesc: *"Els goigs de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona"*. 1994. 90 pp.
64. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXII, 1994 (**). 267 pp.
65. CORBELLÀ, Jacint: *"Antecedentes históricos de la Medicina Legal en España"*. 1995. 300 pp.
66. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXVII, 1995 (*). 278 pp.
67. DOMÈNECH, Edelmira (edit.): *"Actualizaciones en Psicopatología Infantil (0-5 años)"*. 1995. 236 pp.
68. CORBELLÀ, Jacint; SÈCULI, Josep: *"Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Nomina Academicorum. 1770-1995"*. 1995. 113 pp.
69. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXIV, 1995 (**). Jornada commemorativa del XXV aniversari dels Congressos d'Història de la Medicina Catalana. 267 pp.

70. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXV, 1996 (*). IX Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Blanes, 1996. Actes. vol. I. 189 pp.
71. VALLRIBERA i PUIG, Pere: *"El doctor Joan Baptista Parcet i Fàbrega, metge de Sant Genís de Vilassar"*. 1996. 99 pp.
72. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXVI, 1996 (**). IX Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Blanes, 1996. Actes. vol. II. 272 pp.
73. DOMÈNECH, Edelmira; CORBELLA, Jacint: *"Aportacions a la Història de la Psicopatologia Infantil"*. 1997. 233 pp.
74. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXVII, 1997 (*). 242 pp.
75. LÓPEZ GÓMEZ, José Manuel: *"Los profesores del Real Colegio de Cirugía de Burgos 1799-1824"*. 1997. 104 pp.
76. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXVIII, 1997 (**). 261 pp.
77. CALBET i CAMARASA, J. M.: *"Legislación sanitaria marítima en Catalunya (1717-1752)"*. 1998. 88 pp.
78. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXIX, 1998 (*). -CORBELLA, Jacint; CALBET CAMARASA, J.M.: *"Bibliografía Histórica de la Sanitat Catalana"*. Vol. II (G-M). 301 pp.
79. ESCUDÉ, Manuel; FITÉ, María: *"Hidroteràpia antiga a Catalunya. Els fons de la Facultat de Medicina de Barcelona"*. 1998. 116 pp.
80. CORBELLA, Jacint: *"Història de la Toxicologia"*. 1998. 288 pp.
81. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXX. 1998 (**). Actes Xè Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Lleida, octubre 1998. (Coedició, Edicions Universitat de Lleida i Ajuntament d'Alcarràs). 401 pp.
82. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXXI. 1999 (*). 300 pp.
83. VINGUT, Albert: *"El àcido cianhídric a través de la historia"*. 1999. 136 pp.
84. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXXII. 1999 (**).
85. ALONSO CARNERO, J. R.; AUSIN HERVELLA, J. L.: *"Índex de la Revista Gimbernat. Volums 1 a 30 (1984-1998)"*. 2000. 128 pp.
86. VALLRIBERA i PUIG, Pere: *"Les topografies mèdiques de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya"*. 2000. 146 pp.
87. CURTO i SOLER, Conrad: *"Aspectes sanitaris dels arxius parroquials de San Feliu de Cabrera, Sant Genís de Vilassar, Sant Joan de Vilassar i Santa Creu de Cabrils, en els segles XVI, XVII i XVIII."* 2000. 134 pp.
88. *XI Congrés d'Història de la Medicina Catalana. 29 de setembre a 1 d'octubre de 2000. Programa.* 25 pp.
89. GIMBERNAT. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. XXXIII, 2000 (*)
90. *XXXV Aniversari de l'Escola Professional de Medicina del Treball. Facultat de Medicina. Universitat de Barcelona.* 1965-2000. 34 pp.
91. AUSIN HERVELLA, Josep Lluís: *"Antoni Pujadas, metge i polític del segle XIX"*. 2000. 198 pp.
92. CORBELLA, Jacint: *"Esquemes de Toxicologia Industrial. I. Introducció. Metalls"*. 2000, 160 pp.